

ISSN 2617-5320

**ПАЁМИ
ПАЖЎҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФ
ВЕСТНИК
ИСТИТУТА РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ
BULLETIN
OF THE INSTITUTE OF
DEVELOPMENT OF EDUCATION**

*Силсилаи илмҳои педагогӣ ва психологӣ
Серия педагогических и психологических наук
Series of pedagogical and psychological sciences*

№ 3, 2018 (23)

ПАЁМИ
ПАЖҶҶИШГОҶИ РУШДИ МАОРИФ

ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

BULLETIN
OF THE INSTITUTE OF
DEVELOPMENT OF EDUCATION

Силсилаи илмҳои педагогӣ ва психологӣ
Серия педагогических и психологических наук
Series of pedagogical and psychological sciences

№ 3, 2018 (23)

ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯ ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ

МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ ФАЛСАФАИ ТАҲСИЛОТ ВА ЗАРУРАТИ ТАЪЛИМИ ОН

*Зиёӣ Хуршед*¹

**директори Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомӣ,
доктори илми фалсафа, профессор**

Дар мақола предмет ва объекти омӯзиши фалсафаи таҳсилот ҳамчун қисми таркибии фалсафаи илм дода шуда, бо овардани далелҳо аз таърихи ин илм ва масъалаҳои мубрами он, зарурати таълими чунин фан барои аспирантон ва докторантҳои ихтисосҳои педагогӣ собит гардидааст. Дар баробари ин, аз ҷониби муаллиф моҳияти фалсафаи таҳсилот ҳамчун соҳаи махсус ва мустақили фалсафа бо нишон додани ду самти асосии рушди он - равияҳои фалсафаи таҷрибавӣ-таҳлилӣ ва равияҳои фалсафаи гуманитарӣ кушода шуда, нақши он дар қонеъ гардонидани ҷустуҷӯҳои маънавии инсоният дар самти педагогика дар даврони муосир таъкид ёфтааст.

Калидвожаҳо: таҳсилот, фалсафа, фалсафаи илм, фалсафаи таҳсилот, объект, позитивизм, Ҷон Дюи, таҷрибавӣ-таҳлилӣ, гуманитарӣ.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФИЛОСОФИИ ОБРАЗОВАНИЯ И НЕОБХОДИМОСТЬ ЕГО ПРЕПОДАВАНИЯ

Хуршед Зиёӣ,

**директор Института развития образования им. Абдурахмона Джемми,
доктор философских наук, профессор**

В статье дан анализ предмета и объекта философии образования как составной части философии науки, приведением примеров из истории этой науки и ее актуальных проблем обоснована необходимость преподавания данного предмета для аспирантов и докторантов по педагогическим специальностям. Наряду с этим, со стороны автора раскрыта сущность философии образования как специальной и независимой области философии анализом двух основных его направлений - течения в прагматическо-аналитической философии и течения в гуманитарной философии, а также подчеркнута ее роль в удовлетворении духовных поисков человечества в области педагогики на современном этапе его развития.

Ключевые слова: образование, философия, философия науки, философия образования, объект, позитивизм, Джон Дьюи, прагматическо-аналитическое, гуманитарное.

ACTUAL PROBLEMS OF PHILOSOPHY OF EDUCATION

---

¹ Зиёӣ Хуршед Махшулзода (Зиёев Хуршедҷон Махшулович) – с. тав. 1963, доктори илми фалсафа, профессор, директори Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомӣ, нишонӣ: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи Айни, 45, тел. (992 37) 2271729. E.mail: kziyoev@yandex.ru

AND NECESSITY OF ITS TEACHING

Ziyoev Kh.M.,
director of the Institute of Education Development named after Abdurahmon Jomi,
Doctor of Philosophy, Professor

There are analyzed in this article the subject and the object of philosophy of education as an integral part of the philosophy of science, providing examples from the history of this science and its current problems, also justified the need for teaching of this subject for graduate and doctoral students in pedagogical specialties. Along with this, the author reveals the essence of the philosophy of education as a special and independent field of philosophy by analyzing its two main directions - pragmatic and analytical philosophy and humanitarian philosophy, and also emphasizes its role in satisfying the spiritual quest of humanity in the field of pedagogy at the present stage of its development.

Key words: education, philosophy, philosophy of science, philosophy of education, object, positivism, John Dewey, pragmatic-analytical, humanitarian.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон **маорифро соҳаи калидӣ, афзалиятнок, омили бақои миллат, таҳкими давлат ва таъмини амнияти он эълон дошта, дар солҳои Истиқлолияти давлатӣ барои мустаҳкам намудани пояҳои моддию техникаӣ ва ҳукукино маънавии он тамоми шароитро фароҳам сохтанд. Бо мақсади таҳким бахшидани ин иқдомҳо илми тоҷикро зарур аст, ки барои таҳқиқи ин соҳаи сарнавиштасози миллат кӯшиши бештаре ба харҷ диҳад. Дар ин росто рушди илмҳои педагогӣ ва тамоми илмҳои дигаре, ки ба таҳқиқи маориф ва таҳсилот машғуланд, метавонад самараро муассир диҳад. Аз ҷумла, тавачҷуҳи бештаре ба фалсафаи таҳсилот ва таълими он дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва илмӣ барои мутахассисони соҳа дар шароити кунунии ҷаҳонишавӣ ва экспансияи ақидаҳои гуногун ҷиҳати ҷавоб гуфтан ба ҷолишҳои замони муосир воситаи муҳимме хоҳад буд.**

Чунонки маълум аст, бо мақсади раҳой аз маҳдудиятҳои фалсафаи марксистӣ-ленинӣ дар солҳои ҳаштодуми асри XX дар муассисаҳои илмии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷумҳуриҳои дигари собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ кӯшишҳои ба харҷ дода шуданд, ки барои таълимгирандагони соҳаи илм ба ҷойи фалсафаи умумӣ фанни дигаре пешниҳод карда шавад. Дар ин раванд афзалият ба фалсафа ва таърихи илм, фалсафа ва методологияи илм ва амсоли он дода шуд. Дар ниҳояти кор мутахассисон ба чунин хусолае омаданд, ки дар зинаи бакалавриат фалсафаи умумӣ, дар зинаи магистратура фалсафа ва методологияи илм ва дар зинаи докторантура аз рӯи ихтисос бошад, методологияи таҳқиқоти илмӣ таълиму тадрис карда шавад. Ду фанни охирӣ ба фалсафаи илм дохил буда, барои тарбияи мутахассисони соҳибкасб ва дорои ҷаҳонбинии фароҳи илмӣ мусоидат мекунанд.

Фалсафаи илм қисми таркибии фалсафа буда, сохтор, қонуниятҳои умумии фаъолияти инкишофи илмро ҳамчун низоми донишҳои илмӣ, соҳаи фаъолияти маърифатӣ, ниҳоди иҷтимоӣ ва чун ҷузви фарҳанг меомӯзад. Он дар асри XIX пайдо шуда, фалсафаи илм танҳо дар асри XX дар доираи мактаби фалсафии позитивизм (10) густариш ёфт. Дар ин зимн фалсафаи риёзиёт, фалсафаи физика, фалсафаи биология, антропологияи фалсафӣ, фалсафаи забон, фалсафаи таърих, фалсафаи ҳуқуқ, фалсафаи техника, фалсафаи экология ва ғайра рушд намуданд.

Қобили қайд аст, ки дар ин давра дар дохили фалсафаи илм фалсафаи маориф ва ё дақиқтараш, фалсафаи таҳсилот низ ба вучуд омада, инкишоф ёфт. Фалсафаи таҳсилот ҳадаф ва асосҳои арзиши таҳсилот, принципҳои ташаккули мундариҷа ва самти рушди он, инчунин қонунмандии умумӣ ва моҳиятии таҳсилот ва вобастагии равандҳои таълимию тарбиявиро аз равандҳои умумитарихию умумиҷамъиятӣ меомӯзад. Ба вазифаҳои фалсафаи таҳсилот омӯзиши донишҳои педагогӣ дар алоқаи онҳо бо масъалаҳои фалсафӣ, методологияи бадастории донишҳои педагогӣ, таҳлили сохторҳои таҳсилоти мавҷуда ва таъсири сохторҳои нави он низ дохил мешавад. Дар ин зимн рушди инсон ва низоми таҳсилот дар ягонагии ҷудонашаванда мавриди омӯзиш қарор дода мешавад.

Ба ҳайси объекти омӯзиши фалсафаи таҳсилот моҳияти таълим ва тарбия қарор дорад. Таълим ин раванди бадастории донишҳо, маҳорат ва малакаҳо буда, тарбия фароҳам сохтани шароитро барои рушди ахлоқию фарҳангии шахсият фаро мегирад.

Ба масъалаҳои мубрами омӯзиши фалсафаи таҳсилот бошад, чунин мавзӯҳо дохиланд: ҷустуҷӯи роҳҳои нави тафаккур ҳангоми ҳалли масъалаҳои таҳсилот; дарки фалсафии мушкилоти педагогӣ; фаҳмиши таҳсилот ҳамчун низоми иҷтимоӣ ва тарихию фарҳангӣ; таҳқиқи талаботи ҷомеа ба таҳсилот ва шаклҳои гуногуни он ва ғайра.

Қобили зикр аст, ки ҳар як илм чунин нави фаъолияте мебошад, ки барои истеҳсоли донишҳои нав нигаронида шудааст. Бо ҳамин сабаб вазифаи фалсафаи таҳсилот низ на танҳо аз омӯхтан ва омӯзонидани донишҳои мавҷуда, балки аз истеҳсоли донишҳои нав дар бораи таҳсилот, таълиму тарбия тавассути таҳлили амиқи фалсафии масъала ва мушкилоти мавҷудаи он ба ҳисоб меравад. Дар баробари ин, азбаски фалсафаи илм бо рушди илм тағйир мепазирад ва як навъ худмаърифаткунии илм мебошад, фалсафаи таҳсилот низ бояд вазифаи худмаърифаткунии илми таҳсилотро ба анҷом расонад.

Фалсафаи таҳсилот ҳамчун илм, фан ё соҳаи мустақили фалсафа тарихи тӯлонӣ надорад, вале тарихи пайдоиш ва рушди онро, одатан, аз решаҳои он оғоз мекунанд. Вобаста ба ин оид ба муқаддимаи тарихи фалсафаи таҳсилот (аз замони қадим то ибтидои асри XIX), давраи гузариши фалсафаи таҳсилот (аз асри XIX то ибтидои асри XX) ва аз ташаккули фалсафаи таҳсилот ва рушди он (нимаи дууми асри XX то имрӯз) сухан мегӯянд.

Қобили зикри хос аст, ки фалсафаи таҳсилот дар асоси педагогикаи таҷрибавӣ ва педагогикаи инструменталӣ ба маънии томи худ ба вучуд омада, дар саромадии он донишманди амриқӣ Чон Дюи (1859-1952) қарор дошт. Дар рушди он минбаъд А. Уайтхед (1861-1947), Ф. Смит (1805-1879), Г. Брауди, У. Карр ва дигарон саҳм гузоштанд. Дар дохили ҳуди фалсафаи таҳсилот низ мактабҳои гуногун пайдо шуда, рушд намуданд, ки баъзе аз онҳо каме поёнтар тафсир гардидаанд. Дар кишварҳои алоҳида, аз ҷумла дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ба пайдоиши фалсафаи таҳсилот ва рушди масъалаҳои мубрами он К. Ушинский (1824-1871), В. Розанов, И. Гессен (1865-1943), Г. Шедровитский (1929-1994) ва дигарон мусоидат намуданд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар самти рушди фалсафаи таҳсилот, махсусан дар даҳсолаҳои охир, корҳои муайяне ба анҷом расидаанд. Дар робита ба ин мавзӯ дар таҳқиқоти соҳаи назарияи педагогика ва тарихи он асарҳои М. Лутфуллоев, Х. Афзалов, Ф. Шарифзода, Б. Раҳимов, Қ. Қодиров ва олимони дигари ин соҳа нақши назаррас доранд. Дар таҳқиқоти файласуфони тоҷик Р. Назаров ва А. Қурбонов бошад,

бевосита масъалаҳои фалсафаи таҳсилот баррасӣ гардидаанд. Р. Назаров фалсафаи сифати таҳсилотро дар мисоли Тоҷикистон ба пуррагӣ таҳқиқ намудааст.

Ба ҳамин тариқ, дар нимаи дуюми асри ХХ ҳамчун соҳаи махсус ва мустақили фалсафа ташаккули ниҳой ёфта, фалсафаи таҳсилот дар ду самти асосӣ рушд намудааст: 1) равияҳои фалсафаи таҷрибавӣ-таҳлилӣ; 2) равияҳои фалсафаи гуманитарӣ (3).

Дар самти таҷрибавӣ-таҳлилӣ фалсафаи таҳсилот ба кушодани сохтори донишҳои педагогӣ, омӯзиши нақши донишҳои назариявӣ дар фаъолияти педагогӣ, гузориши масъалаҳо ва ҳалли онҳо бо мақсади рушди донишҳои педагогӣ нигаронида шудааст. Ба ин равияҳо фалсафаи таҳлилии таҳсилот дохил шуда, дар он қабл аз ҳама таҳлили концептуалии забоне, ки дар амалияти таҳсилот истифода мегардад, сурат мегирад. Дар ин зимн моҳияти мафҳумҳои умумие чун таҳсилот, таълим, тарбия, нутқи педагогӣ, усули пешниҳоди назарияҳои педагогӣ ва амсоли он баррасӣ гардида, муҳтавои таҳсилот ба меъёрҳои санчишпазирии ратсионалӣ тобеъ гардонида мешавад.

Фалсафаи танқидӣ-ратсионалии таҳсилот низ ба самти таҷрибавӣ-таҳлилӣ дар фалсафаи умумии таҳсилот дохил мегардад. Ин фалсафа ба ратсионализми танқидии К. Поппер (1902-1994) таъя карда, кӯшиш менамояд, ки чунин таҳсилоти таҷрибавию илмиро бунёд созад, ки аз арзишҳо ва метафизика дур буда, таҷрибагароии содалавҳонаро барои худкифоя набудани таҷриба, бо назарияҳо маҳлут будан ва муайян гаштани ҳудуди таҷриба танҳо бо таври назариявӣ, зери тозиёнаи танқид қарор медиҳад. Фалсафаи танқидӣ-ратсионалияти таҳсилот барои ташаккули маҳорати интиқодии инсон нигаронида шуда, баррасии тоталитариро дар таҳсилот ва педагогика инкор менамояд.

Ба равияҳои гуманитарии фалсафаи таҳсилот панҷ мактаби асосӣ дохил мешавад: герменевтика, фалсафаи экзистенциалӣ-диалогӣ, антропологияи педагогӣ, равияи танқидӣ-эмансипаторӣ ва фалсафаи постмодернизми таҳсилот. Ҳамаи ин равияҳо ба мактабҳои фалсафии машҳур ва ақидаҳои онҳо дар фаҳмиши масъалаҳои назариявӣ ва амалии таҳсилот таъя мекунад.

Фалсафаи таҳсилот, ки ба герменевтика асос дорад, пеш аз ҳама ба хосиятҳои гуманистӣ ва онтологияи падидаи «фаҳмиш» таъя мекунад. Яъне, фаҳмиш барои ин мактаби фалсафӣ аз як ҷониб, вазъи муайяни субъекти маърифаткунандаро ифода намуда, хосияти он мебошад, аз ҷониби дигар, фаҳмиш бо табиат ва сохтори объекти маърифатшаванда муайян карда мешавад. Раванди фаҳмиш дар маҷмӯъ, аз нуқтаи назари герменевтика, иттиҳоди амиқи субъекти маърифаткунанда ва объекти маърифатшавандаро таъмин сохта, ягонагии даркшудаи инсон ва муҳити атрофи ӯро ба вучуд меорад.

Вазифаи экзистенциализм дар таҳсилот ин кӯмак ба шахсият барои расидан ба татбиқсозии амалии чунин мавқеъҳо мебошад: ман худ интиҳоб намудаам ва наметавонам, ки аз ин интиҳоби худ дар роҳи ҳаёт гурезам; ман комилан озодам ва инчунин, мутлақо озодам, ки ҳадафҳои ҳаёти шахсии худро худам муайян созам; ман худ шахсан барои қарорҳои озодона дар тарзи ҳаёти ман татбиқшаванда масъулият дорам. Ҳамзамон, барои экзистенциализм нақши омӯзгор низ аз омӯзгори анаъанавӣ тафовут дорад – ӯ ҷавобҳои тайёр барои шогирдон надорад, танҳо меҳодад, ки ба онҳо барои пайдо намудани варианти ҷавоб кӯмак расонад.

Баррасии таҳсилот аз нуқтаи назари антропологияи педагогӣ бошад, пеш аз ҳама бо он муайян карда мешавад, ки ин равия ҳамчун самтгирии ҷаҳонбинӣ, гносеологӣ (маърифатӣ), назариявӣ ва амалӣ ба инсон ҳамчун ҳадаф ва арзиши асосӣ нигаронида шудааст (2).

Равияи танқидӣ-эмансипаторӣ дар таҳсилот мактабро ҳамчун манбаи тамоми бадбахтиҳои иҷтимоӣ меҳисобад. Модели пешниҳоднамудаи онҳо барои сохторҳои таҳсилот ба тарбияи конформист – шахсияти мутобиқшаванда, қабулқунандаи ғайрифайзоли тартиби мавҷуда, тақвияти интизом ва нест сохтани ҳар гуна иқдомҳои эҷодии шогирдон таъя намуда, таҳсилоти касбиро бо ташкили раванди муоширати касбии шогирду омӯзгор ба миён мегузорад.

Фалсафаи постмодернизм бошад, бар зидди диктатура – ҳукмронии мутлақи ҳар гуна назарияҳо бархоста, ба плюрализм - гуногунондешӣ, деконструксия – шикастани фаҳмиши маъмулии назария ва амалияи педагогӣ таъя мекунад. Барои постмодернизм худифодакунии шахсият дар гуруҳҳои хурд бояд асоси таҳсилотро ташкил диҳад.

Дар кишварҳои собиқи шӯравӣ муҳаққиқони зиёде ба омӯзиши масъалаҳои фалсафаи таҳсилот машғул гардида, дар ин зимн ба пояҳои гуногуни ақидаҳои таъя намудаанд. Дар байни чунин муҳаққиқон нуқтаи назари олими украинӣ Базалук Олег Александрович, ки фалсафаи таҳсилотро дар асоси консепсияи нави космологӣ коркард намудааст, мақоми хосса дорад. Ин муҳаққиқ, ба андешаи худ, тарбияи нави умумисайёравӣ-кайҳонии шахсиятро ҳамчун ҳадаф эътироф намудааст, ки барои бадастории мувозинати ақл, рӯҳ ва тан ва фаҳмиши моҳияти мавҷудияти инсон ва мақоми ӯ дар тамаддун ва кайҳон мубориза мебарад. Базалук О.А. бештар ба масъалаҳои онтогенези инсон (ташаккули инфиродии организм аз таваллуд то марг) тавачҷуҳ намуда, марҳилаҳои онро дар даврони кӯдакию наврасӣ, ҷавоноӣ калонсолӣ таҳқиқ менамояд ва меъёрҳои маънавии мавҷудияти инсон ва арзишҳои умуминсониро дар ташаккули ӯ унсурҳои муҳимтарин мешуморад. Бо ҳамин сабаб фалсафаи таҳсилот барои ин муҳаққиқ фанне ба шумор меравад, ки дар асоси донишҳои илмӣ-фалсафӣ тимсоли инсонӣ ояндаро меофарад, наслҳои наврасро барои бадастории ин тимсол роҳнамоӣ месозад ва бо ин васила ирсияти наслҳо ва мукаммалии тамаддуни рушдбандаро таъмин менамояд (1).

Мавриди тазаккур аст, ки тамоми мактаб ва равияҳои фалсафӣ дар фаҳмиши таҳсилот нави аз донишҳои иҷтимоӣ-гуманитариро пешниҳод мекунад. Вале дар назар бояд гирифт, ки дар баробари чунин донишҳои донишҳои иҷтимоӣ-гуманитарии илмӣ низ мавҷуданд, ки аз аввали тафовут доранд. Дар ҳолати аввал ба эҷодкории ғайриилмӣ низ роҳ дода мешавад, ҳолати дуюм бошад, танҳо дар доираи таҳқиқоти илмӣ, ки махсусиятҳои худро дорад, сурат гирифта, донишҳои сирф илмӣ медиҳанд. Фалсафаи таҳсилот ҳам бояд маҳз донишҳои иҷтимоӣ-гуманитарии илмӣ пешниҳод намояд.

Фалсафаи таҳсилот бо фалсафаи умумӣ, фалсафаи илм ва тамоми соҳаҳои он иртиботи қавӣ дорад. Дар баробари ин, аз робитаҳои он бо назарияи педагогика, таърихи педагогика ва илмҳои дигари педагогӣ, инчунин психология ва тамоми соҳаҳои он суҳан гуфтан имкон дорад. Қобили қайд аст, ки алоқаи таҳсилот бо фалсафа шартӣ зарурии ташаккул ва рушди идея ва ақидаҳои педагогӣ мебошад. Донишҳои фалсафӣ аз ҷиҳати илмӣ таҳқиқоти педагогиро таъмин месозанд. Чунин донишҳои барои ташаккули назарияи педагогика заруранд, чунки таҳқиқоти педагогӣ бо таҷрибаи воқеияти педагогӣ танҳо робитаи бавосита дорад, бо фалсафаи умумӣ ва фалсафаи таҳсилот бошад, ин алоқамандӣ бевосита зуҳур мекунад.

Дар баробари ҳамаи ин, ба эътибор бояд гирифт, ки илм дар замони муосир ба чунин соҳаи таҳқиқот мубаддал гаштааст, ки на танҳо донишҳои фалсафӣ ва мантиқии худро, балки қобилияти истифода аз маводи илмӣ соҳаҳои дигарро низ талаб мекунад.

Бо ҳамин сабаб омӯзиши фалсафаи таҳсилот ҳам малакаи истифодабарии донишхоро аз тамоми илмҳои мавҷуда тақозо дорад.

Барномаи фалсафаи таҳсилот бояд барои аспирантон ва докторантҳои ихтисосҳои педагогӣ бо мақсади кушодани моҳияти фалсафии таълиму тарбияи шахсият дар замони муосир бо дарназардошти шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шуда, чунин мавзӯҳои асосиро фаро гирад: аз таърихи ақидаҳо оид ба таҳсилот ва фалсафаи он дар кишварҳои Шарқ ва дар мамлакатҳои ғарбӣ; ақидаҳо оид ба фалсафаи таҳсилот ва тамоилҳои рушди он дар замони муосир; масъалаҳои бунёдии фалсафаи таҳсилот - ҳастишиносии таҳсилот, аксиологияи таҳсилот, мантиқи таҳсилот, этикаи таҳсилот, сотсиологияи таҳсилот; масъалаҳои методологӣ ва назариявӣ амалии фалсафаи таҳсилот - методологияи таҳсилот, идеологияи таҳсилот, мифологияи таҳсилот, антропологияи таҳсилот, прогностика дар таҳсилот, арзишҳои миллӣ ва фалсафаи таҳсилот ва ғайра.

Ва ниҳоят, ба эътибор бояд гирифт, ки мақсад аз омӯзишу коркарди фалсафаи таҳсилот, ба андешаи аксари муҳақиқони соҳа, ташаккули назару фаҳмиши нави инсон ва таҳсилот аст. Вазифаи ин илми мураккаб аз муайян сохтани ҳудуд ва самтҳои рушди таҳсилот иборат буда, ба он кумак мекунад, ки ба талаботи фарҳангии замона мутобиқ бошад, стратегияи рушди ба дархостҳои ҷомеа ҷавобгӯӣ дар низоми маориф интиҳоб карда шуда, ҷустуҷӯҳои маънавии инсоният дар даврони муосир қонеъ гардонида шаванд.

АДАБИЁТ:

1. Базалук О.А. Философия образования в свете новой космологической концепции.- Киев, 2010
2. Бим-Бад Б.Н. Педагогическая антропология. - М.: УРАО, 1998.
3. Гусинский Э.Н., Турчанинова Ю.И. Введение в философию образования. – М.: Логос, 2003.
4. Дюркгейм Э. Социология образования. - М.: ИНТОР, 1996.
5. Зиёев Х.М. Философия науки и техники. Курс лекций для магистрантов и аспирантов филологических специальностей. - Душанбе: Таджикский государственный институт языков им. С. Улугзода, 2013.
6. Курбанов А.Ш. Образование в условиях трансформации таджикского общества.- Душанбе: Дониш, 2009.
7. Лутфуллоев М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик. Осори педагогӣ. Ҷилди 6.- Душанбе, 2015.
8. Назаров Р. Философия качества образования (социально-философский анализ). – Душанбе, 2011.
9. Саид Н.С., Назаров М.А. Фалсафа ва методологияи илм. – Душанбе: «Сино», 2015.
10. Таърихи фалсафа. Қисми 1.- Душанбе: «Собириён», 201

**ГУЗАРИШ БА ТАҲСИЛОТИ БОСИФАТ ВА Омӯзиши салоҳиятҳои калидии асри XXI - омили асосии рушди устувори кишвар
(мақсаду вазифаҳои нави ҷаҳонии таҳсилот ва роҳҳои татбиқи амалии онҳо)**

Каримзода Мирзобадал¹
*Муовини директори Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи
Абдурахмони Чомӣ, номзади илмҳои филолологӣ*

Дар мақола концепсия ва мақсаду вазифаҳои нави ҷаҳонии таҳсилот барои рушди устувор ва ташаккули салоҳиятҳои калидии асри XXI, ки аз нишондодҳои санадҳои муҳимми СММ ва ЮНЕСКО дар соҳаи маориф, ҳамчунин Стратегияи миллии рушди маорифи Тоҷикистон то соли 2020 вобаста ба чараҳои инкишофи тағйирёбии талабот ба омӯзиши насли нав бар меоянд, баррасӣ шудааст. Бо дарназардошти таҳаввулоти дар ҷаҳони муосир дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ба вуқӯмада заминаҳои иҷтимоии ташаккули вазоифи таҳсилот барои рушди устувор мавриди таҳлилу арзёбӣ қарор ёфтааст. Муаллиф ба манзури ташаккули салоҳиятҳои асосии насли нав ба мувофиқи мақсад будани ҳамгирӣ ва мақсадҳои таҳсилот барои рушди устувор бо барномаҳои таълимӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, назари ҳешро вобаста ба роҳҳои татбиқи ҳадафҳои таҳсилот ба хоҳири рушди устувор ироа меорад.

***Калидвожаҳо:** рушди устувор, таҳсилот, таҳсилот барои рушди устувор, таҳсилот барои шаҳрвандии глобалӣ, салоҳиятҳои калидӣ, сифати таҳсилот, стандартҳои таҳсилот, захираҳои инсонӣ, системаи таҳсилот.*

**ПЕРЕХОД К КАЧЕСТВЕННОМУ ОБРАЗОВАНИЮ И ОБУЧЕНИЮ
КЛЮЧЕВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ XXI ВЕКА - ОСНОВНОЙ ФАКТОР
УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ**
(новые современные цели и задачи образования и пути их практической реализации)

***Каримзода Мирзобадал,**
зам.директора Института развития образования имени
Абдурахмана Джами, кандидат филологических наук*

В статье рассматриваются основные концепции и новые современные задачи образования в интересах устойчивого развития и формирования ключевых компетенций XXI века в свете установок основополагающих документов ООН и ЮНЕСКО в сфере образования, также Национальной стратегии развития образования Таджикистана до 2020 года в зависимости от динамики изменений требований к обучению новых поколений. С учётом быстро происходящих изменений в современном мире во всех сферах общественной жизни анализируются социальные предпосылки формирования данных задач образования в интересах устойчивого развития. Автор акцентирует внимание на целесообразности трансформации идей и целей образования в интересах устойчивого развития с учебными программами с целью формирования основных компетенций у нового поколения и представляет своё видение по реализации задач образования в интересах устойчивого развития.

---

¹ Каримзода Мирзобадал - кандидат филологических наук, зам.директора Института развития образования имени Абдурахмана Джами, адрес: 734024, г. Душанбе, ул. Айни, 45, (992) 900 853 535, e.mail: takmil-bbk@vail.ru

Ключевые слова: устойчивое развитие, образование, образование в интересах устойчивого развития, образование для глобального гражданства, ключевые компетенции, качество образования, стандарты образования, человеческие ресурсы, система образования.

**TRANSITION TO QUALITATIVE EDUCATION AND TRAINING
KEY COMPETENCES OF THE XXI CENTURY MAIN FACTOR
SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC
(new modern goals and objectives of education and ways of their practical implementation)**

*Karimzoda Mirzobadal
Deputy Director of the Institute of Education Development named after
Abdurahman Jami, Candidate of Philology*

The article examines the main concepts and new modern problems of education in the interests of sustainable development and the formation of key competencies of the 21st century in the light of the basic guidelines of the UN and UNESCO in the field of education, as well as the National Strategy for the Development of Education of Tajikistan until 2020, depending on the dynamics of changes in the requirements for the training of new generations. Given the rapid changes that are taking place in the modern world, social prerequisites for the formation of these objectives of education in the interests of sustainable development are analyzed in all spheres of public life. The author focuses attention on the appropriateness of transforming ideas and goals of education in the interests of sustainable development with educational programs in order to form the core competencies of the new generation and presents his vision for realizing the objectives of education for sustainable development.

Key words: sustainable development, education, education for sustainable development, education for global citizenship, key competencies, quality of education, education standards, human resources, education system.

Аз ҷониби Ассамблеи 70-уми генералии СММ дар доираи Ҷаласа оид ба рушди устувор қабул шудани санади расмӣ «Азнавсозии ҷаҳони мо: Рӯзномаи соҳаи рушди устувор дар давраи то соли 2030» [1] давраи нави таърихӣ гузариши тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ ба рушди устувор (РУ) махсуб мешавад. Ҳадафҳои нави рушди устувор (ХРУ) идомаи самтгирӣ ва ҷорачӯйҳои мақсадноки ҳуҷҷатҳои қаблан қабулнамудаи СММ вобаста ба РУ ва ҳам Ҳадафҳои рушди ҳазорсола (ХРХ) буда, аз ҷониби давлатҳои аъзои СММ дар соли 2000 қабул шудааст ва бояд то соли 2015 асосан ба анҷом расонида мешуданд [2].

Дар шумули 17 ХРУ мақсади 4-ум «Таъмини таҳсилоти босифати фарогиру одилона ва ҳавасмандсозии имконияти таълим барои ҳама дар тамоми тӯли ҳаёт» унвон шудааст. Ҳадафи 4 муайян намудааст, ки то соли 2030 ҳамаи хонандагон бояд “дониш ва малакаҳои барои рушди устувор ва тарзи ҳаёти устувор, риояи ҳуқуқи инсон, баробарии гендерӣ, инкишофи фарҳанги сулҳ ва инқори зӯрварӣ, консепсияи шаҳрвандии глобалӣ ва эътирофи гуногунии фарҳангҳо ... заруриро тавассути омӯзиш соҳиб шаванд...”. Барои ба ин ноил шудан зарурати бениҳоят муҳим дар рушди салоҳиятҳои асри XXI дар алоқамандӣ бо бозори меҳнат арзи ҳастӣ мекунад [3].

Ҳадафи 4 аз тарафи СММ ва ЮНЕСКО ба сифати концепсияи нави таҳсилот пешниҳод шуда, мақсади он азнавсозии ҳаёти одамон тавассути таҳсилот мебошад ва нақши муҳимми таҳсилот ҳамчун нерӯи асосии ҳаракатдиҳандаи рушд ва ноилшавӣ ба мақсадҳои дигари пешбининамудаи ҶРҮ эътироф шудааст. Махсусан чудосозии ҳадафи 4 чун мақсади афзалиятноки ҶРҮ ҳаргиз маънои онро надорад, ки мақсадҳои дигари қабулшуда ба маориф ягон муносибате надоранд. Ҳамин тавр ва ба ҳар васила онҳо бо таҳсилот иртиботи зичу ногусастанӣ доранд, аксаран алақай дар мадди тавачҷуҳи таҳсилот барои рушди устувор (ТРУ) қарор дошта, ба мазмуни таҳсилот ворид шудаанд ё дар ояндаи наздик ворид хоҳанд шуд.

Дарки моҳияту аҳамияти қабули Рӯзномаи нави «азнавсозанда» дар самти РҮ то соли 2030 ва ҳуҷҷатҳои нави СММ ва ЮНЕСКО оид ба ҶРҮ, аз он ҷумла, Барномаи глобалии амал вобаста ба ТРУ, ҳадафҳои глобалии нави таҳсилот барои рушди устувор ва дурнамои онҳо барои Тоҷикистон хеле муҳим аст.

РҮ одатан аз нигоҳи алоқамандии бонизоми иқтисод, экология ва иҷтимоӣ (сегонаи устувор) матраҳ мешавад. Маорифро маъмулан ба соҳаи иҷтимоӣ нисбат медиҳанд, ки на он қадар дуруст аст, зеро маориф чун шакли фаъолият дар асл тамоми самтҳои фаъолияти инсон, ҷомеа ва табиатро фаро мегирад. Аз ин рӯ, чунин ҳисобидан мумкин аст, ки «маориф дар кӯшишҳо доир ба таҳия ва пешбурди қарорҳои устувор барои талабот дар соҳаи рушди халқҳо нақши ҷузъи марказиро дорост» [4].

Дар ташаккули ТРУ Даҳрӯзаи таҳсилот барои РҮ [5] (ДТРУ-с.2005-2014.) нақши муҳимро бозид. Ҳадафҳои ДТРУ ин эълон намудани маориф ба сифати асоси бунёди ҷомеаи нисбатан устувори одамон ва ҳамгирӣ рушди устувор дар низоми таҳсилот дар тамоми зинаҳо, тақвияти ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи рушд ва табодули методҳои инноватсионии таълим тибқи барномаҳо, таҷриба ва сиёсати рушди устувор буд. Мусаллам аст, ки пас аз анҷомёбии ДТРУ низ маориф ҳамчун воситаи калидии комёбӣ ва дастёбӣ ба ҳадафҳои РҮ, ки дар Ҷаласа оид ба РҮ моҳи сентябри соли 2015 қарорд ва қабул шуда буд, боқӣ монд.

Дар «Ёддошти иттилоотӣ дар бораи Конференсияи умумиҷаҳонӣ оид ба маориф барои рушди устувор дар соли 2014» [6] қайд гардидааст, ки ТРУ ба ҳар як шахс имконияти ба даст овардани арзиш, салоҳият, малака ва донишҳои барои зиндагии оянда зарурро мутобиқ ба вазифаҳои рушди устувор фароҳам месозад. ТРУ ҳамгирӣ мазмуни ба рушди устувор дахлдорро дар ҷаҳонҷубаи таҳсилот ва истифодаи методҳои омӯзиш ва таълими ба таври осон азхудкунии малакаҳоро чун дарки (андешаи) интиқодӣ ва ҳавасмандии мустақилона ҷиҳати ба амал баровардани фаъолият ба хоҳири бунёди ояндаи беҳтар фароҳам месозад.

Дар ин росто «Уҳдадорҳои муассисаҳои таҳсилоти олии вобаста ба таҷрибаи таъмини устуворӣ дар иртибот ба Конференсияи СММ оид ба рушди устувор»-и дар раванди омодагӣ ба Рио+20 қабулшуда [7], ки роҳбарони муассисаҳои таҳсилоти олии ва зерсохторҳои онҳо уҳдадор шудаанд, талошҳои байналмилалӣ доир ба гузариш ба рушди устуворро дастгирӣ намоянд, аҳамияти хеле муҳимро дорост. Дар ин ҷода «Стратегияи Комиссияи иқтисодии аврупогии СММ барои ТРУ» [8] нақши ниҳоят муҳимро бозид. Дар самти ташкили модели таҳсилот стратегияи мазкур аввалин ҳуҷҷати расмӣ сатҳи минтақавӣ мебошад, ки қодир аст ҳаёти мутамаддинро таъмин созад.

Оғози гузариш ба РҮ ва ташаккули ТРУ амалан бо замони оғози ин равандҳои глобалӣ мувофиқ омадааст. Вобаста ба ин то рафт аёнтар мешавад, ки ТРУ на танҳо омили ба даст овардани ояндаи устувор, балки воситаи афзалиятноки пешбарандаи он

аст. Метавон гуфт, ки гузариш ба РУ аз бисёр ҷиҳатҳо аз зухур ва амали нахустини таҳсилот барои рушди устувор оғоз шуда, алақай наслеро ташаккул медиҳад, ки зарурати ҳаракати фаъол ба самти устувории глобалиро дарк мекунад.

Аз он ки Раванди Болонӣ фазои умумиаврупои таҳсилоти олий ва таҳқиқотро аз соли 2005 ин ҷониб муайян ва роҳандозӣ кардааст, хеле муҳим аст, ки ТРУ ва Раванди Болониро ба як системаи ягонаи таҳсилотӣ ва илмӣ-маърифатӣ, ки фаъолона амал мекунад [9], бо ҳам муттаҳид сохт. Илм ва таҳсилот замони гузариш ба рушди устувор бояд ба раванди ягонаи илмӣ-маърифатӣ ҷиҳати бунёди ҷомеаи рушди устувор ба ҳам омода, яққоя амал кунанд. Концепсияи нави таҳсилоти дар Инчхоне қабулшуда, ки ҳадафи он тағйири ҳаёти одамон тавассути таҳсилот аст, барои татбиқи ин мақсад хизмат мекунад. Нақши таҳсилот дар ин ҷода ба сифати нерӯи асосии таҳриқадихандаи рушд ва ноилшавӣ ба ХРУ эътироф шудааст [10]. Мутобиқи концепсияи нав сухан ҳамчунин дар бораи рушди малакаву салоҳиятҳо, муносибатҳо, арзишҳо ва рафтору кирдори шахрвандон меравад, ки ба онҳо имконияти пешбурди ҳаёти солим ва сазоворро муҳаё созад ва онҳо ба хоҳири рушди устувор тавассути таҳсилот қарорҳои асоснок қабул карда, ба проблемаҳои маҳаллӣ ва глобалӣ эътино карда тавонанд. Биноан, *ТРУ самти ҳатмии тарбияи шахрванди ҳар як мамлакат дар тӯли тамоми ҳаёташ эътироф шудааст.*

Дар иртибот ба ин, дар амал татбиқ намудани Барномаи глобалии амал (БГА) вобаста ба ТРУ, ки соли 2014 дар Айти-Нагое (Япония) дар Конференсияи байналмилалии ЮНЕСКО эълон шуда буд, боиси дастгирист. Зеро дар Барномаи мавриди назар вазъи кунунии маориф дар ҷаҳони муосир ҳаматарафа арзёбӣ шуда, он ба ҳалли масоили гузариши тамаддун ба РУ нигаронида шудааст [11]. БГА аз давлатҳо даъват ба амал овардааст, ки тамоми саъйу талашашонро дар соҳаи ТРУ аз рӯйи самтҳои афзалиятнок сафарбар кунанд. Роҳҳои татбиқи ин самтҳо муфассал дар Барнома (Ҳаритаи роҳ)-и дахлдор зикр шуда [12], дар он мақсад, ҳадаф ва самтҳои афзалиятноки фаъолият дар доираи БГА бо нишон додани стратегияи татбиқи амалӣ ва арзёбии онҳо ироа шудааст.

ТРУ воситаи асосии гузариш ба РУ буда, ба ин васила он ҳамчун раванди глобалӣ бояд ташаккули рушди ояндаро дар «шакли пурра»-и он таъмин созад. Тавре дар санади Комиссияи иқтисодии аврупогии (КИА) СММ «Омӯзиш ба хоҳири оянда» [13] қайд шудааст: «Таҳсилот бояд нақши муҳимро барои одамон дар таъмини имконоти яққоя зиндагӣ кардан тарзе бозад, ки он тавонад ба рушди устувор мусоидат кунад. Мутассифона, айни замон аз бисёр ҷиҳатҳо таҳсилот ба ташаккулёбии тарзи ҳаёти ноустувор мусоидат мекунад. Ин ҳолат, мумкин аст, дар натиҷаи дар хонандагон мавҷуд набудани имконияти ба таври интиқодӣ таҳлил намудани тарзи ҳаёти хеш ва низому сохторҳои ба ташаккулёбии ин гуна тарзи ҳаёт мусоидаткунанда ба вуқӯъ ояд. Ҳамчунин, ин гуна вазъ дар натиҷаи амалисозии моделҳои ноустувори амалия сурат мегирад. Ҳамин тавр, барои ислоҳи раванди рушд тақозо мешавад, ки таҳсилот ба рушди устувор нигаронида шавад».

Дар мамолики Осиёи Марказӣ ташаббусҳои ЮНЕСКО ва КИА СММ оид ба ТРУ мавриди дастгирӣ қарор гирифтанд [14]. Моҳи сентябри соли 2016 дар шаҳри Алмаатои Ҷумҳурии Қазоқистон аз ҷониби Бюрои Кластери ЮНЕСКО оид ба Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон ва Узбекистон ва Маркази Осиё-Океани Ором доир ба тарбия дар руҳияи ҳамдигарфаҳмии байналмилалӣ таҳти сарпарастии ЮНЕСКО семинарии 3-рӯзаи субрегионалӣ ҷиҳати ҷорисозии низоми таҳсилот барои рушди устувор ва таҳсилот дар руҳияи шахрвандии глобалӣ баргузор карда шуда буд

[15]. Ин чорабинӣ як чузъи кори муназзам чиҳати шиносонидани омӯзгорон бо масоили таҳсилот дар руҳияи шаҳрвандии глобалӣ маҳсуб меёбад, ки дар он зарурати тақмили донишҳои кормандони минтақа дар ин самт ва масоили марбут ба он, ба монанди бартаарафсозии экстремизми зӯрварона тавассути таҳсилот муайян шуда буд. Дар маркази таваҷҷуҳи семинар стратегияҳои глобалӣ ва минтақавии ноилшавӣ ба мақсадҳо дар соҳаи маориф барои рушди устувор қарор дошт.

Таҷрибаи ҳамкориҳои субрегионалии Осиёи Марказӣ дар соҳаи ТРУ дар манотиқи Аврупо ва Осиё аз беҳтаринҳо арзёбӣ шуда, ширкати фаёлонаи Осиёи Марказӣ дар раванди таҳия ва татбиқи Стратегия ТРУ имконияти хуби ҳамоҳангсозӣ ва ҳамгиرويӣ барномаҳои миллӣ ва субрегионалии дорой ташаббусҳои глобалӣ ва минтақавиро фароҳам месозад.

Баъзе аз ҳукуматҳои миллӣ, муассиса ва ташкилотҳо алақай ба ҳамгиرويӣ ва воридсозии тағйирот вобаста ба Рӯзномаи нав ба нақшаҳои рушд, стратегия ва дурнамои худ оғоз кардаанд. Тоҷикистон низ, аз он ҷумла, соли 2012 вобаста ба рӯзномаи рушди устувори глобалӣ то давраи солҳои 2030 машваратҳои миллӣ доир намуда, назари глобалии хешро вобаста ба ин масъала ироа карда буд. Дар як муддати кӯтоҳ таҳия ва қабули Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон то соли 2015 (СМРТ) [16] ва Стратегияи миллии рушди маорифи Тоҷикистон то соли 2020 (СМРМТ) [17], ки бо иштироки озоди ҷонибҳои манфиатдори ҷамеа – бахши давлатӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ, бахши хусусӣ, доираҳои илмӣ, ҷавонон, иттиҳодияҳои маҳаллӣ ва гурӯҳҳои осебпазири аҳолии кишвар рӯйи кор омада буданд, тадбирҳои аввалини Ҷумҳурии Тоҷикистон дар роҳи гузариш ба рушди устувор арзёбӣ мешавад.

Дар Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 афзалиятҳои асосии Ҳадафҳои рушди ҳазорсола, ҳадафу вазифаҳои «Таҳсилот барои ҳама» ва дигар санадҳои муҳимми стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба назар гирифта шудаанд. Ин ҳуҷҷат ба ҳалли мушкилоти ҷойдошта мусоидат намуда, фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, вазорату идораҳои манфиатдор ва ҷомеаи шаҳрвандиро дар самтҳои афзалиятноки рушди маориф ва татбиқи ҳадафҳои дарозмуддати ислоҳоти соҳаи маориф ҳамоҳанг ва таъмин намуд. Санади мазкур, ҳамчунин, асос барои ҷудокунии оқилонаи захираҳои давлатӣ ва ҷалби маблағҳои донорҳо чиҳати ҳалли мушкилот дар соҳаи маориф гардид. СМРМТ то соли 2020 ба таҷдиди низоми маориф равона гардидааст, то ки он рисолати худро дар мавриди баланд бардоштани неқӯахволии ҷомеа ва шаҳрвандон пурра иҷро карда, ба талаботи иқтисодии кишвари рӯ ба рушд ҷавобгӯ бошад. СМРМТ то соли 2020 рушди пурсамари соҳаи маорифро дар асоси таҷрибаи ҷаҳонӣ ва бо дарназардошти шароити дурнамои рушди кишвар таъмин месозад.

Самтҳои асосии Стратегияи миллии рушди маориф *навсозии мазмуни таҳсилот, тағйироти сохтории соҳаи маориф ва таъмини дастрасии таҳсилоти босифат буда, маориф самти афзалиятноки сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон шудааст, зеро маҳз соҳаи маориф дар тарбияи қувваи кории соҳибихтисос, ташаккули иқтидори ҷомеаи босуботи шаҳрвандӣ ва рушди устувори кишвар нақши ҳалкунанда мебозад. Таъминоти илм, истеҳсолот, мақомоти идора бо кадрҳои баландихтисос вазифаи муҳимтарини маориф буда, бояд иқтидори зехнӣ батадриҷ ба омили муайянкунандаи рушди ҷомеа мубаддал гардад.*

Дар шароити имрӯзаи рушди иқтисодии ба дониш асосёфта маориф яке аз омилҳои муваффақияти иқтисодии давлат мегардад. Рушди ҷомеа, таъмини амнияти ҷамъият ва давлат, сифати зиндагии мардум, расидан ба сатҳи ҷаҳонии иқтисодӣ,

азхудкунии имкониятҳои нави технологӣ ва умуман рушди иҷтимоӣ мустақиман аз ҷаҳлияти маориф, ташкили ҷараёни бонизому босифати таълиму тарбия, ба таври дигар, аз сатҳи саводнокии миллат вобаста аст.

Аз давраи Самити Ҳазорсола кори оҷонсҳои СММ мутобиқ ба ҳадафҳои дар Ёлломиаи Ҳазорсола зикршуда, ки он аз ҷониби сарони кишварҳои ҷаҳон, аз он ҷумла, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон моҳи сентябри соли 2000 дар Нью-Йорк ба имзо расида буд, ба роҳ монда шудааст [18]. ҲРҮ самтҳои бениҳоят муҳими рушд, ба монанди кам кардани сатҳи камбизоатӣ, беҳдошти саломатии модар ва кӯдак, баробарии гендерӣ, мубориза бо касалиҳои аср, дастрасии васеъ ба таҳсилот ва устувории экологиро дар бар мегирад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон алақай дар ҳалли бисёре аз ҲРҲ дар самти кам кардани сатҳи камбизоатӣ, баробарҳуқуқии занон ва баланд бардоштани мақоми онҳо дар ҷомеа, беҳдошти саломатии модар ва кӯдак, баробарии гендерӣ ва дастрасии васеъ ба таҳсилот комёб гашта, дар ин радиф бо дарназардошти тағйир ёфтани шароити иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ, раванди ҷаҳонишавӣ ва воридшавӣ ба низоми ягонаи байналмилалӣ таҳсилот, эҳтиёҷоти бозори меҳнат, талаботи нав ба шахсият ва сифатҳои касбии он ва суръати навшагии маълумот (дониш) батадрич тадбирҳои мушаххас амалӣ месозад.

Принципҳои РҮ, ки дар тамоми зинаҳо ба низоми таҳсилот ҳамгиро карда шудаанд, ба ҳалли масъалаҳои беҳдошти сифати таҳсилот имконият фароҳам месозанд ва ба татбиқи мақсад ва ҳадафҳои СМРМТ то соли 2020 ҳаматарафа мусоидат мекунад. Ҳадафҳои ТРҮ дар СМРМТ то соли 2020 пурра инъикос ёфта, ба ҳалли вазифаҳои зерин, ки минбаъд рушди устувори кишварро таъмин хоҳанд кард, равона карда шудааст:

- тағйир додан ва навсозии мазмуни таҳсилот дар асоси гузариш аз модели донишандӯзӣ ба модели таҳсилоти ба ташаккули салоҳиятноки нигаронидашуда;
- ҷорӣ намудани барномаҳои нави замонавӣ ба манзури таъмини инкишофи шахс;
- азхуднамоии малакаҳои ҳаётан муҳими тарзи ҳаёти солим ва ташаккули салоҳиятҳои амал дар ҳолатҳои фавқулода;
- оmodасозии касбӣ бо дарназардошти талаботи бозори меҳнат;
- таҷдиди мазмуни таҳсилоти иловагӣ бо дарназардошти рушди фаҳмишу тасаввуроти бачагон оид ба муҳити атроф ва воридшагии онҳо ба олами касбу ҳунарҳо;
- навсозии мазмуни таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олиӣ касбӣ ва мувофиқсозии он ба талаботи таҳсилоти байналмилалӣ, иқтисодиёт, бозори дохилию хориҷии меҳнат ва дарҳости оила.

Соҳаи маорифи кишвар бо роҳи гузаронидани ислоҳоти муҳталиф дар ин ҷода ба муваффақиятҳои назаррас ноил гардидааст. Аз ҷумла, заминаҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи маориф, стандартҳои давлатии нави таҳсилот таҳия ва қабул гардида, нақшаву барномаҳои нави таълимӣ дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот таҳия ва дар амал ҷорӣ карда шуданд, барномаи истифодаи технологияи иттилоотӣ дар ҷараёни идоракунии низоми маориф ва ҷаҳлияти таълимӣ, шаклҳои муҳталифи муассасаҳои таҳсилотӣ, таҳсилоти фарогир, фосилавӣ, мутгасил ва пешазмактабӣ бомаром роҳандозӣ ва ба таври густурда амалӣ мешаванд, низоми миллии баҳодихии сифати таҳсилот дар ҳамаи зинаҳо батадрич бунёд мешавад, сифати идоракунии маориф баланд бардошта шуда, он

ба натиҷаҳои ниҳой равона мегардад, дастрасии ҳамагон ба таҳсилоти босифат ва дастрасии ақаллиятҳои миллӣ ба таҳсилот ба забони модарӣ таъмин карда шуда, ба гуногуншакли фарҳангӣ ва забонӣ дар муҳити таҳсилот аҳамияти вижа дода мешавад ва ғ.

Таъмини дастрасӣ ба таҳсилоти босифат ва гузаштан аз нишондиҳандаҳои миқдорӣ ба нишондиҳандаҳои сифатӣ самти афзалиятноки сиёсати маорифи кишвар эълон шуда, самаранокии раванди таълим дар ҳама зинаҳо тавассути нишондиҳандаҳои сифати таҳсилот арзёбӣ хоҳад шуд.

Илова ба ин, минбаъд зарур аст, ки ба шохис (индикатор)-и натоқи ниҳоии фаъолияти муассисаҳои таҳсилотӣ нишондиҳандаҳои иҷтимоишавии хонандагону донишҷуён ва аз рӯйи ихтисос бо кор таъминсозии хатмкунандагон ворид карда шавад. Вобаста ба ин, вазифаи аз ҳама муҳимми сиёсати давлатии қавонон дар ин самт бояд ҳамгироии иҷтимоӣ-иқтисодии қавонон тавассути фароҳамсозии шароит барои дарёфти таҳсилоти касбӣ-техникӣ бошад.

Давраи нави гузариши ҷомеаи ҷаҳонӣ ба РҶ бо ташаккули концепсияи нави таҳсилот зич алоқаманд аст, ки дар он ТРҶ нақши фаъолнаро мебозад. Тавре ки дар Эълумияи Инҷонӣ таъкид гаштааст, «...зарур аст, ки таъҷилан рӯзнамаи ягонаи соҳаи маорифро таҷдид ва таҳия кард, то ки ҳамаро бе истисно фаро гирад...». Ин концепсияи нав муҳтасаран дар ХРҶ №4 чунин ифода карда шудааст: «Таъмин сохтани таҳсилоти босифати ҳамгирою одилона ва фароҳам овардани имконият барои омӯзиш дар тамоми тӯли ҳаёт барои ҳама». Мақсади азнавсозанда ва универсалии зикршуда, ки ба анҷоми татбиқи вазифаҳои Рӯзнамаи таҳсилот барои ҳама, ҳамчунин, мақсадҳои бо ХРҶ алоқаманд нигаронида шудааст, ба ҳалли масоили мушкилоти глобалӣ ва миллӣ бешак мусоидат хоҳад кард.

Аз рӯйи принцип ба концепсияи ояндаи ТРҶ ба тариқи афзалиятнок он моделҳои таҳсилот ворид ва рушд хоҳанд ёфт, ки аз рӯйи самти фанӣ ба масоили РҶ наздикӣ ё иртибот доранд. Маълум аст, ки РҶ ва ҳам ТРҶ ва таҳсилот дар самти шаҳрвандии глобалӣ бояд хусусияти системавӣ дошта, бо ҳама фанҳои таълимӣ ва курсҳо ва пеш аз ҳама, бо он самту равияҳое, ки дар онҳо барои воридсозии гоҷҳои РҶ ва шаҳрвандии глобалӣ асосҳои бештар мавҷуданд, ҳамгиро карда шаванд. Гузариши муносиби таҳсилоти муосир ба ТРҶ ва шаҳрвандии глобалӣ бо ҷорисозии тавсияҳои аллақай таҳияшудаи анҷуманҳои ахири СММ ва ЮНЕСКО оид ба ТРҶ ва шаҳрвандии глобалӣ, вусъатбахшии минбаъдаи концепсияи рушди устувор аксаран берун аз доираи назари экологӣ, ҳамчунин, бо коркарди меъёр ва шохисҳои таҳсилот ба манфиати рушди устувор ва шаҳрвандии глобалӣ иртибот хоҳад дошт. Сарфи назар аз он, ки таҳсилоти ҷанбаи экологидошта (ва амсилаи мувофиқи он) айни замон бартарӣ пайдо кардааст ва аксари омӯзгорон онро ТРҶ меҳисобанд, ки ин алҳол танҳо оғози ташаккули модели системавии нави таҳсилот барои рушди устувор ва шаҳрвандии глобалӣ мебошад. Ба ТРҶ-и ҷанбаи экологидошта модели таҳсилоти *пеирафта (пейтоз)*, таҳсилот дар заминаи «амнияти устувор», модели глобалии таҳсилот ва минбаъд моделҳои дигари таҳсилот ҳамроҳ карда хоҳанд шуд.

Ҳатарҳои муосир дар соҳаи маориф ва панҷ самти афзалиятноки Барномаи глобалии амал аз рӯи ТРҶ-ро таҳлил намуда, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки дар Тоҷикистон тамоми шароит баҳри татбиқи ҳадафҳои рушди устувор ва ҳамгироии ТРҶ мавҷуд ва муҳаё гаштааст. Аз ҷумла, такмили қонунгузорӣ дар соҳаи маориф ва ҳамроҳангсозии он бо санадҳои байналмилалӣ, қабул ва мавриди амал қарор гирифтани стратегияи миллӣ ва барномаҳои давлатии рушди маориф ва илм ва нақшаҳои амал

оид ба навсозии мазмуни барномаҳои таълимии тамоми зинаҳои таълим бо дарназардошти ташаккули салоҳиятҳои ба принципҳои ТРУ ҷавобгӯ барои татбиқи ҳадафҳои РУ ва ҳамгироеии ТРУ бо сиёсати миллӣ дар соҳаи маориф имконоти васеъ фароҳам оварданд.

Аз ин рӯ, ба хотири ноилшавӣ ба ояндаи устувор зарур аст, ки ба масъалаҳои сиёсат ва амалияи ташаккули салоҳиятҳо дар соҳаи ТРУ ва рушди малакаҳои асри XXI дар таълимгирандагон аҳамияти аввалиндараҷа диҳем, то ки омӯзгорон ва тавассути онҳо хонандагон бо ҳадаф ва вазифаҳои ТРУ, роҳу василаҳои ҳамгироеии ин ҳадафҳо ва татбиқи онҳо аз тариқи тақмили маҳорати касбии омӯзгорон ва воридсозии тағйироту иловаҳо ба барномаҳои 0000таълимӣ аз наздик шинос шаванд. Зеро дар замони кунунӣ рушди ҷомеа масъалаи ташаккули салоҳиятҳои вобаста ба РУ ва рушди малакаҳои асри XXI бояд самти афзалиятноки фаъолияти муассисаҳои соҳаи маориф бошад.

Дар ин ҷода кадом корҳоро метавон сараввал ба анҷом расонд?

1. Тақвияти нерӯи омӯзгорони ҳамаи зинаҳои таҳсилот ба таври муназзаму доимӣ тавассути курсҳои тақмили ихтисос, баргузориҳои озмунҳои «Омӯзгори беҳтарини сол», «Омӯзгори беҳтарини МТИМК», «Омӯзгори беҳтарини МТОК», ҷоизаҳои давлатӣ ва стипендияҳои илмӣ, аз ҷумла, барои олимони ҷавони болаёқат ва ғ.

2. Дар асоси қонунгузорӣ дастгирӣ ва ҷалби ҷавонон ба раванди таҳсилоти мутасил ҷиҳати таҳкими нақши онҳо дар кори ноилшавӣ ба рушди устувор тавассути ТРУ.

3. Ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли масоили рушди устувор дар сатҳи маҳаллӣ тавассути ТРУ, ки ба беҳдошти сифати зиндагии аҳоли мусоидат мекунад, аз ҷумла аз тариқи лоиҳаҳои муштарак бо ҷалби ташкилотҳои ғайридавлатӣ ва ғайриҳукуматӣ, тавассути фаъолиятҳои иттилоотӣ-маърифатии ВАО, ба воситаи таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои ба иҷтимоӣ ва амалияи устувор нигаронидашуда, аз ҷумла, бо истифодаи ТИК.

4. *Таҳияи барномаҳои тақмили ихтисоси омӯзгорон бо дарназардошти ҳамгироеӣ ва роҳандозии ҳадафҳои ТРУ дар низоми таҳсилоти миёнаи умумӣ, ибтидоӣ, миёна ва олии касбии ҷумҳурӣ бо мақсади татбиқи вазифа ва ҷорабиниҳои зерин:*

- коркарди барномаҳои мақсадноки омӯзишӣ (барои роҳбарон ва омӯзгорони тамоми зинаҳои таҳсилот) вобаста ба ТРУ;

- ҳамгироеии барномаҳо бо мавзӯҳои калидӣ вобаста ба ҳадафҳои глобалии нав дар ТРУ;

- таъминоти методии омӯзиш (дастрасӣ ба воситаҳои таълим ва дастурҳои таълимӣ-методӣ оид ба ТРУ);

- таъминоти техникӣ (дастрасӣ ба интернет-захираҳо, аз он ҷумла, ба сомонаҳои интерактивӣ);

- ҷалби мутахассисон (экспертҳо)-и соҳаи ТРУ, устодону омӯзгорон ва ТУХ, ки дар методологияи таълими ТРУ таҷрибаи амалии беҳтар доранд;

- online дастгирии машваратии омӯзгорон дар интернет-захираҳо (масалан аз тариқи сомонаҳои ВМваИ, АТТ, ПРМ, ДҚТИБКСМ, МТМ ва ғ.);

- истифодаи технологияҳои муосири таҳсилотӣ, аз ҷумла ТИК, ки ба модели салоҳиятнокии тақмили ихтисоси омӯзгорон нигаронида мешавад;

- амалисозии раванди таҳсилоти тағйирпазир, ки фаъолияти таълими рӯзона, фосилавӣ ва мустақилонаи шунавандагон, кор дар гуруҳҳои хурд, стратегияҳои фаъоли омӯзиш, дарсҳои маҳорат, бозигҳои нақшӣ ва лоиҳа-муаррифиномаи минимашғулиятҳоро дар бар мегирад;

- коркард ва истифодаи шохисҳои арзёбии самаранокӣ ва натиҷабархшии омӯзиш дар самти ТРУ;

- аз шунавандагони КТИ дарёфти алоқаи мутақобила бо мақсади такмили минбаъдаи барномаҳои омӯзишӣ дар самти ТРУ [19].

Дар баробари ин, *стратегияи дарозмӯҳлати рушди устувори маорифи Тоҷикистон ва дурнамои рушди таҳсилот дар солҳои охир тақозо дорад, ки таҳсилот батадрич ба талаботи замона мутобиқ карда шавад ва минбаъд дар ин ҷода пайгири чорабиниҳои тадбирҳои зерин пешбинӣ ва рӯи қарор оварда шаванд:*

- коркард ва роҳандозии низоми омӯзиш дар тӯли тамоми ҳаёт;
- таъмини баробарӣ, дастрасӣ ва ҳамгирӣ (инклюзия) дар доираи системаи таҳсилотӣ;
- беҳдошти сифати таҳсилот ва илм, беҳтарсозии низоми идораи сифати таҳсилот ва системаи таъминоти ба натиҷа нигаронидашуда;
- таъмини мустақилият ва рушди институтсионалии муассисаҳои таҳсилотӣ;
- такмили захираҳои инсонӣ дар тамоми сатҳҳо дар доираи системаи таҳсилот ва илм;
- васеъсозии иштироки ҷомеа ва ҳамкориҳои иҷтимоӣ;
- беҳтарсозии системаи идора дар соҳаи маориф ва илм ва навсозии низоми маблағгузориҳои он;
- дар баробари маблағгузориҳои буҷавӣ пешниҳоди шаклҳои мухталиф (алтернативаҳо)-и маблағгузориҳои таҳсилот аз рӯи натиҷаи фаъолият.

Ба хотири таъмини рушди устувор стратегияи соҳаи маориф ва илми кишвар дар оянда бояд вазифаҳои асосӣ умуҷуми зеринро дар бар гирифта амалӣ созад:

Вазифаи умумии 1. Афзоиши фарогирии ҳудудии сифати таҳсилот бо мақсади кам кардани нобоварӣ ва нобаробарӣ;

Вазифаи умумии 2. Баланд бардоштани сифати таҳсилот барои ташаккули малакаҳои ҳаётии хонандагон, гузариши батадрич ва ноилшавӣ ба натиҷаҳои беҳтарин дар мавриди азхудкунии барномаҳои таълим;

Вазифаи умумии 3. Беҳтар сохтани муҳити омӯзиш;

Вазифаи умумии 4. Зиёд кардани самаранокӣ ва шавқмандии омӯзгорону маъмурияти муассисаҳои таҳсилотӣ;

Вазифаи умумии 5. Коркарди системаи самараноки идораи амудии тамоми зинаҳои таҳсилот.

Ҳадафҳои ТРУ тақозо менамояд, ки ҳадафҳои миллии таҳсилоти умумӣ бояд фарогири ҷанбаҳои зерин бошанд:

- а) дарки масъулияти шахсӣ дар нисбати манфиат, суннат ва арзишҳои давлат;
- б) доштани қобилияти дастгирӣ ва ҳифзи муҳити зист;
- в) доштани қобилияти истифодаи самараноки дастовардҳои технологӣ ва зехнӣ: чамъоварӣ, коркард ва таҳлили маълумот;
- г) доштани қобилияти мустақилона зистан ва қабули қарорҳои мустақил;
- д) эҷодкор будан, офаридани арзишҳои худ, на зиндагӣ аз ҳисоби дигарон;
- е) омода будан ба рушди мунтазами қобилият ва манфиатҳои шахсӣ ва доштани қобилияти татбиқи пурраи онҳо дар кишвари худ ва хориҷ аз он;
- ё) доштани қобилияти муошират ва муносибат бо одамони андешаву ақидаҳои мухталифдошта ва гуруҳҳои дигар;
- ж) дар доираи қонун зиндагӣ карда тавоништан ва дар нисбати шаҳрвандон босабру ботаҳаммул будан.

Гузариш ба татбиқи ҳадафҳои таҳсилот барои рушди устувор водор месозад, ки минбаъд зарур аст, парадигмаи таҳсилот¹ тағйир дода шавад, яъне аз самти «омӯзгормеҳвар» ба самти «хонандамеҳвар» (*Ин ҷо «парадигмаи таҳсилот» – маҷмӯи арзиш, метод, муносибат, малака ва воситаҳои техникаи дар доираи низоми таҳсилот то ин вақт маъмул ва амалкунанда*).

Муносибати ба «омӯзгормеҳвар» асосёфта:

- омӯзгори дар меҳвари дониш буда, раванди таълимиро идора ва дастрасии хонандагон ба иттилоотро назорат мекунад;

- ба хонандагон ҳамчун ба «зарфҳои холӣ» муносибат мекунад ва ба раванди таълим ҳамчун ба раванди иловагӣ;

- омӯзиш ба хонандаи «миёнагон» нигаронида шудааст ва ҳама бояд дар як сатҳи рушд ёбанд;

- омӯзгори аксаран бо хонандагони хубу аълохон кор мебаранд ва дигарон дар канор мемонанд.

Муносибати ба «хонандамеҳвар» асосёфта:

- хонандагон иштирокчиёни фаъоланд, онҳо бо концепсияҳои шахсии худ ба дарс меоянд (Эриксон, с.1984);

- хонандагон бо усулҳои гуногун таълим мегиранд (Бриггс-Майерс, с.1980; Колб, с.1984);

- омӯзиш раванди фаъл, босуръат, бавачд ва батаҳриковаранда мебошад (Кросс, с.1991);

- хонандагон тавассути муҳокимаи рондан, гӯш кардан, навиштан, хондан, фикр кардан, баҳс кардан, пешниҳод кардани фарзия ва андешаи рондан дар бораи мазмун, ғоя, масъала, мавзӯъ, муаммо ва мушкилот худро ҳамчун шахс ташаккул медиҳанд (Майерс ва Джонс, с.1993).

ТРУ чузҳои гуногуни таҳсилотро вобаста ба проблемаҳои рушди фаро мегирад. Мавзӯҳои калидии ТРУ ҳифзи муҳити зист, истифодаи самаранок ва идораи захираҳои табиӣ, нигоҳ доштани гуногунии биологӣ ва ландшафтӣ, кам кардани хавфи камбағалӣ, шаҳрвандӣ, сулҳу субот, одобу ахлоқ, демократия ва идоракунӣ, адолат, амният, ҳуқуқи инсон, тандурустӣ, гуногунии фарҳангӣ, шаҳрвандии глобалӣ, рушди муназзами дехот, ноҳия ва шаҳрҳо, иқтисоди самаранок, сохтори устувори истеҳсолот ва истеъмол, масъулияти иҷтимоии корпоративӣ, баробарӣ, кадр қимат ва эҳтироми шахс, дарки амиқи проблемаҳои глобалӣ - тағйирёбии иқлим, захираҳои обӣ, обшавии пирияхҳо, афзоиши муҳоҷират, ҳалли ихтилофҳо, қобилияти ба роҳ мондани ҳамкорӣ бо одамони андешаву ақидаҳои мухталифдошта маҳсуб меёбанд.

Барои хатмкунандагони муассисаҳои таълимиро бо салоҳиятҳои зарурии зиндагӣ дар ҷомеаи устувор рушдкунанда таъмин намудан, зарур аст, ки тадбирҳои зерин батадрич амалӣ карда шаванд:

1. Омодаسازیи таълимгирандагон чӣхати воридшавӣ ба ҳаёти ҷомеаи иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ;

2. Ташаккули малакаҳои, ки гузариш аз таълим ба меҳнатро таъмин мекунад;

3. Фароҳамسازیи пойгоҳи (платформаи) салоҳиятҳо барои коркард ва роҳандозии навгониҳои ба рушди ҷомеа мусоидаткунанда.

Самтҳои асосии фаъолият оид ба тағйир додани мазмуни таҳсилот, ташаккули муҳити омӯзишӣ ва беруна, ки шиносоии хонандагонро бо принципҳои рушди устувор таъмин мекунад, бояд ба таври зерин муайян карда шаванд:

- коркард ва қабули стандартҳои давлатии таҳсилот дар тамоми зинаҳо бо мақсади воридсозии принципҳои рушди устувор ба мазмуни таҳсилот;
- таъмин намудани дастрасӣ ба таҳсилот дар ҳамаи зинаҳо тавассути навсозии муассисаҳои таҳсилотӣ;
- пайгирии сифати таҳсилот тавассути тағйирдиҳии низоми баҳодихии салоҳиятҳои дар раванди таълим ташаккулёбандаи хонандагон;
- ба амалияи таҳсилоти расмӣ ва ғайрирасмӣ воридсозии масъалаҳои экология ва дар хонандагон ташаккул додани фаҳмиши рушди устувор;
- омодагии касбии хонандагон бо назардошти талаботи муосири бозори меҳнат.

Дар маҷмӯъ, дурнамои татбиқи ҳадафу вазифаҳои таҳсилот барои рушди устувор ва омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонӣ дар ин самт нишон медиҳад, ки бо ин роҳ соҳаи маорифи кишвар ба талаботи замони муосир мутобиқ гашта, барои рушди устувори Тоҷикистон нақши босазо хоҳад гузошт. Аз ҷониби дигар, ба пуррагӣ ҳадафҳои стратегияи рушди маориф ва мақсадҳои гузариш ба муносибати босалоҳият дар таълим дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот роҳандозӣ шуда, талаботу дархости ҳар як шаҳрванд ва ҷомеа вобаста ба ТРУ қонеъ гардонида мешавад ва бад-ин васила барои рушди устувори Тоҷикистон тавассути таҳсилот замина ва шароити мусоид фароҳам оварда хоҳад шуд. Аз ин хотир, таҳқиқи илмӣ ва татбиқи амалии таҳсилот барои рушди устувор ва вобаста ба он ташаккули салоҳиятҳои асри XXI дар шогирдон имрӯз бояд яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи мактабу маориф ва аҳли ҷомеа бошад.

АДАБИЁТ:

1. Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года // <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015>
2. Цели развития тысячелетия: доклад за 2015 год// <http://www.un.org/ru/millenniumgoals/mdgreport2015.pdf>
3. Всемирная декларация о высшем образовании для XXI века (ЮНЕСКО, 1998) // http://www.conventions.ru/view_base.php?id=1496
4. Расширение возможностей преподавателей в интересах достижения устойчивого будущего: инструментарий для рабочих совещаний по вопросам политики и практики в целях повышения компетенции в области образования в интересах устойчивого развития // <http://www.geogr.msu.ru/science/projects/our/docs/index.php>
5. Образование для устойчивого развития. Декада ООН по образованию для устойчивого развития (2005 – 2014) // <http://www.unesco.org>
6. Информационная записка о Всемирной конференции по образованию в интересах устойчивого развития в 2014 году // <http://www.geogr.msu.ru/science/projects/our/docs/index.php>
7. Обязательства учреждений высшего образования в отношении практики обеспечения устойчивости в связи с Конференцией ООН по устойчивому развитию// <https://sustainabledevelopment.un.org/>
8. Стратегия ЕЭК ООН для образования в интересах устойчивого развития// <http://www.geogr.msu.ru/science/projects/our/docs/index.php>
9. Реформирование высшего образования в Казахстане и Болонский процесс: информационные материалы для практических действий// <http://tempuskaz.belight.net/files/reform.pdf>

10. Инчхонская декларация. Образование-2030: обеспечение всеобщего инклюзивного и справедливого качественного образования и обучения на протяжении всей жизни // <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002338/233813M.pdf>
11. Глобальная программа действий по образованию в интересах устойчивого развития // URL: <http://www.geogr.msu.ru/science/projects/our/docs/index.php>
12. Дорожная карта осуществления Глобальной программы действий по образованию в интересах устойчивого развития // <http://www.geogr.msu.ru/science/projects/our/docs/index.php>
13. Учиться в интересах будущего: компетенции в области образования в интересах устойчивого развития // <http://www.geogr.msu.ru/science/projects/our/docs/index.php>
14. Образование для устойчивого развития // <http://carececo.org/about/programmy/esd/>
15. Субрегиональный семинар по образованию в интересах устойчивого развития и в духе глобальной гражданственности // <http://www.unesco.kz/news/3107/>
16. Стратегия миллии рушди Тоҷикистон то соли 2015
17. Стратегия миллии рушди маорифи Тоҷикистон то соли 2020
18. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/
19. Барномаи давлатии рушди системаи такмили ихтисос ва бозомӯзии касбии кормандони соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022

**ФАРҲАНГ ВА ТАҲСИЛОТИ ҒАЙРИРАСМӢ:
Тоҷикистон, Бритониёи Кабир, Фаронса ва Эстония**

*Сафаров Мунир¹
номзади илмҳои педагогӣ*

Дар мақола баъзе масъалаҳои таҳсилоти ғайрирасмӣ дар муқоиса бо дигар кишварҳо мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Ба ақидаи муаллиф, ҳамчун низоми муайян таҳсилоти ғайрирасмии фарҳангӣ дар се кишвари аврупоӣ амал мекунад - Бритониёи Кабир, Фаронса ва Эстония. Баррасӣ карда мешавад, ки он чи гуна метавонад расман бо таҳсилот амалкарди мутақобила дошта бошад ва чи гуна ин таъсирот дар дурнамои дурудароз метавонад сурат гирад.

Чуноне ки муаллифи мақола зикр мекунад, мусаллам аст, ки таҳсилоти босифат ва дастрас асосу замина барои рушди дилхоҳ ҷомеа буда метавонад. Кишварҳое, ки замоне инро фаҳму дарк карда буданд, муваффақона низоми самараноки таҳсилоти расмӣ ва ғайрирасмиро ба роҳ мондаанд. Имрӯз ин ду қисмати як чизи тому бутун мебошанд: таҳсилоти ғайрирасмӣ аллакай ҳамчун ихтилофе бо таҳсилоти расмӣ дарку фаҳм карда намешавад.

Шаклҳои амалкарди мутақобила, чуноне ки дида мешавад, метавонанд мухталиф ва гуногун буда бошанд: таҳсилоти ғайрирасмӣ метавонад ворида таҳсилоти расмӣ карда шавад, онро пурра ва мукамал гардонад ва ё интиқолгари он буда бошад. Дилхоҳ тағйирот имконпазир аст, агар он сиёсати муназзами таҳсилоти миллии

---

¹ Сафаров Мунир Ватанович - кандидат педагогических наук, декан факультета физики-математики КГУ им. А.Рудаки, 735360, РТ, Хатлонская область, г.Куляб, ул.С.Сафарова-16.Тел.: 918665441. E-mail.munir11@list.ru

давлатҳои худро инъикос кунад ва натиҷаи кӯшишҳои муштараки бахшҳои давлатӣ, ғайридавлатӣ ва хусусӣ буда бошад.

Калидвожаҳо: таҳсилоти ғайрирасмӣ, натиҷа, низом, давлат, шахрвандон, допишчӯ.

КУЛЬТУРА И НЕФОРМАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: ТАДЖИКИСТАН, ВЕЛИКОБРИТАНИЯ, ФРАНЦИЯ И ЭСТОНИЯ

Сафаров Мунир

кандидат педагогических наук

В статье рассматриваются некоторые вопросы неформального образования в сопоставлении с другими странами. По мнению автора статьи, как система неформального культурного образования работает в трех европейских странах - Великобритании, Франции и Эстонии, так она может формально взаимодействовать на образование, и как эти влияния действуют в долгосрочной перспективе.

Как считает автор статьи, очевидно, что качественное и доступное образование может быть основой для развития любого общества. Страны, которые когда-то понимали это, успешно создали эффективную систему формального и неформального образования. Сегодня эти две части одного целого: неформальное образование уже нельзя воспринимать как противоположное формальному или как его заменяющему. Формы взаимодействия, как мы видим, бывают разные: неформальное образование может быть «встроено» в формальную систему, дополнять ее или быть проводником изменений для нее. Любые изменения возможны, если они отражают системную национальную образовательную политику государства и являются результатом совместных усилий негосударственного, государственного и частного секторов.

Ключевые слова: Неформальное образование, результат, система, государство, граждане, студент.

CULTURE AND INFORMAL EDUCATION: TAJIKISTAN, UNITED KINGDOM, FRANCE AND ESTONIA

Safarov Munir

Candidate of Pedagogical Sciences

The article discusses some issues of non-formal education in comparison with other countries. According to the author of the article, how the system of informal cultural education works in three European countries - Great Britain, France and Estonia, how it can formally interact with education, and how these influences act in the long term.

According to the author of the article, it is obvious that a qualitative and accessible education is the basis for the development of any society. Countries that once understood this successfully created an effective system of formal and non-formal education. Today these are two parts of one whole: informal education can no longer be perceived as the opposite of the formal one or as its substitute.

Forms of interaction, as we see, are different: informal education can be "embedded" in the formal system, complement it or be a vehicle for change for it. Any changes are possible if they reflect the systemic national educational policy of their states and are the result of joint efforts by the non-state, public and private sectors.

Keywords: *Informal education, result, system, state, citizens, student.*

Исследователь В. М. Розин пишет: «Переход эпохи ставит педагогику в чрезвычайно трудное положение, так как становится невозможным понять, кто должен образовывать школу, каковы идеалы образованного человека, в результате чего возникают трудности и колебания в определении цели и содержание образования. Не означает ли это, что в краткосрочной перспективе крупные педагогические программы реформирования образования являются неэффективными? Программы реформирования педагогики вообще (если они имеют смысл вообще), скорее всего, будут предшествовать местные педагогические инновации и местные усилия, в ходе которых будет сформирован местный педагогический опыт» [3,с.23].

В контексте модернизации педагогического образования И.И.Соколова отмечает: «Реформаторы педагогического образования во всем мире часто начинают работу с анализа неэффективных образовательных систем, методов, технологий. После изучения допущенных ошибок, обсуждения нескольких сценариев, строятся скорректированные направления реформ. Чаще всего задача не вносят серьезной теоретической научной базы в реформы, основаны на какой-то одной методологической или педагогической концепции, в результате чего база реформы формируется спонтанно. Неудивительно, что в мировой практике реформы педагогического образования является способом детального изучения реальной эффективной педагогической практики, в том числе в разных странах мира» [4,с.126].

Как система неформального культурного образования работает в трех европейских странах - Великобритании, Франции и Эстонии, как она может формально взаимодействовать с образованием, и как эти влияния действуют в долгосрочной перспективе.

Неформальное образование в Таджикистане сейчас переживает подъем, если не сказать «бум». Еще 10-15 лет назад в этой области работали одиночные энтузиасты - вместо развитой инфраструктуры внутреннего неформального образования в глазах был только огонь и жажда реальных перемен.

Неформальные образовательные проекты в Таджикистане стали появляться на компенсационном принципе, заполняя пробелы в формальном образовании. Это вполне логично, так как реформа средних и высших школ представляет собой огромный проект, неформальное образование более гибкое и адаптируется к обновлениям более легко, а иногда оно также является их руководством.

Сейчас в Республике Таджикистан неформальные проекты не просто заполняют существующий вакуум, но и пытаются запустить определенные процессы обновления в образовании. Интересно, что в других европейских странах, где неофициальное образование иногда имеет более чем столетнюю историю, внимание к нему продолжает неуклонно расти.

Неформальное образование. Происхождение. Концепция «неформального образования» появилась в конце 1960-х годов. В 1967 году во время международной конференции в Уильямсбурге (США) возник вопрос о мировом образовательном

кризисе из-за проблем с устаревшими учебными планами и низкой способностью формального образования адаптироваться к глобальным изменениям.

Стало очевидным, что невозможно получить все необходимые знания только в системе формального образования, а на смену устаревшей концепции «одного образования для жизни» пришел другой - «пожизненное образование».

Именно тогда возникло разделение на формальное, информационное и неформальное образование. Еще в 1960-х годах мир заменил концепцию «одного образования на всю жизнь» с другой - «обучение на протяжении всей жизни».

Согласно классическому определению, неформальное образование представляет собой любой организованный и непрерывный образовательный процесс, который осуществляется вне системы традиционного (формального) образования. основополагающими принципами неформального образования являются доступность и добровольность. В сочетании с концепцией «непрерывного обучения» это делает неформальное образование оптимальным инструментом для людей с совершенно разными целями - от заполнения пробелов в базовом образовании до получения знаний для профессиональной деятельности.

На сегодняшний день практически все обучение или, скорее, весь приобретенный опыт, который непосредственно не ведет к получению диплома, можно считать неофициальным образованием. Его целевой аудиторией может быть любой: дети или взрослые, люди с неполным средним образованием или со степенью.

Мы попытались проанализировать, как система неформального культурного образования работает в трех европейских странах - Великобритании, Франции и Эстонии, как она может формально взаимодействовать с образованием, и как эти влияния действуют в долгосрочной перспективе. И какие выводы Таджикистан может сделать для себя из этого опыта.

Великобритания. Обучение - это процесс, а не результат. Великобритания может похвастаться почти лучшим формальным образованием в мире, но неофициальный здесь не за горами. Англичане считают, что неформальное образование - скорее процесс, а не результат, и его цель состоит не только в приобретении знаний, но и в поддержке обучения ради обучения. Это можно назвать культурой обучения как одним из важнейших компонентов полноценной жизни. Чтобы сделать британское образование более конкурентоспособным, британское правительство в то время начинало с трансформации на уровне национальной образовательной политики, переходя от концепции «управления персоналом» к концепции «управления человеческим капиталом». Лицо («владелец» компетенции или квалификации) рассматривается не как инструмент труда, а как ключевой элемент в новой экономике знаний. Тем не менее, эксперт по культуре и консультант в области креативной экономики, глава программы ЕС «Восточное партнерство» «Культура и творчество» Тим Уильямс отмечает, что выражение «неформальное образование» на английском и других языках означает не совсем то же самое. По его словам, в Британии есть сильный сектор формального образования, который предоставляет специализированное образование для специалистов в области креативной экономики. Поэтому неформальное образование (и, в частности, культурное) приобретает дополнительную функцию. Неформальное культурное образование является «приложением» к уже существующим профессиональным знаниям тех, кто выбрал профессию в сфере креативной экономики. Например, в Великобритании вы можете закончить факультеты

дизайна освещения, сценического костюмирования, анимации остановок и многое другое в государственном университете.

Люди могут получить доступ к образованию по-разному и в разные периоды жизни из-за различных жизненных обстоятельств. Возможно, для молодых матерей, которые возвращаются на работу, требуется неофициальное образование, и они хотят обновить свои навыки, работать неполный рабочий день, люди среднего возраста, которые являются «лишними» в своих отраслях или безработная молодежь, живущая за чертой бедности в социальном жилье и без формального образования.

Франция - государство как игрок в гуманитарной сфере. Франция может похвастаться не только сложившейся и разветвленной системой формального образования, но и четкой национальной политикой в этой области. Во-первых, все среднее и высшее государственное образование здесь бесплатно. Во-вторых, государство является ключевым игроком в гуманитарной сфере. Почти все учреждения, организующие образовательный процесс, получают субсидии от государства, поэтому государство сохраняет некоторый контроль над своей работой. Есть учебные заведения, которые полностью поддерживаются государством, есть частные, но частично финансируемые государством, есть частные учебные заведения, которые не получают государственной поддержки. Отдельно существуют частные высшие учебные заведения - иногда выдаваемые ими дипломы не лицензируются на национальном уровне, но высоко цитируются на рынке труда. Однако любые экзамены во Франции являются публичными. Почти все учреждения, организующие неофициальный образовательный процесс во Франции, получают субсидии от государства. К неформальному образованию французы обращаются за получением новых знаний или навыков или повышением своей профессиональной квалификации. Неформальное французское и культурное в частности, чаще всего организуют образовательные ассоциации при поддержке мэров. Это касается образования как для детей, так и для взрослых. Это образование предоставляется либо по принципу тематических кругов - несколько раз в неделю, либо ассоциация организует любые стажировки, интенсивные курсы и т. д.

Обычно неформальное образование не дает никаких преимуществ CV, но есть и исключения. Например, в Национальной консерватории искусств и ремесел CNAM (Национальная консерватория искусств), где помимо прочего есть много культурных и художественных направлений, есть школа Ecole du Louvre. Это учебное заведение было основано в 1882 году, оно преподает историю искусства, археологию и музейный бизнес, а в целом - более 30 специальностей. Чтобы попасть туда, вам необходимо сдать конкурсное досье и оплатить обучение. В Школе Лувр Национальной консерватории искусств и ремесел вы можете выбирать из 30 различных специальностей. Образование в Школе Лувра интересно тем, что образование здесь происходит во второй половине дня, то есть это вечерняя форма обучения. Человек, окончивший Эколь Лувр, получает все остальное и возможность работать в Лувре, например, в качестве хранителя. Хотя для этого необходимо пройти специальный конкурс, который предусмотрен для всех, кто претендует на административные должности любого уровня во Франции. Для тех, кто уже получил базовое культурное образование и хотел бы продолжить учебу, существуют курсы с образовательными ассоциациями. Даже если такие курсы краткосрочные, они признаются государством, и упоминание о них в резюме оценивается на рынке труда.

Таким образом, по большей части, неформальное образование существует рядом с государственно-государственными образовательными учреждениями либо сами

обеспечивают его, либо так или иначе влияют на этот процесс. Неформальное образование, по сути, «внедрено» в формальную систему, дополняя ее и работая с ней в определенной синергии. Ведущая роль государства также трансформируется в принцип распространения идей и реформ в образовательной сфере.

Реформы в сфере образования вдохновлены государством. Все образовательные концепции каким-то образом исходят от государства, а затем они начинают проникать во все формы образования. Но любые реформы, инициируемые государством «сверху», неизменно сопровождаются открытым диалогом и обменом идеями с независимыми ассоциациями и неформальными учебными заведениями.

В целом, если в других республиках образовательные реформы пытаются «подтолкнуть» снизу вверх, то во Франции, когда государство испытывает потребность в изменениях, оно начинает сам диалог.

Эстония - образование как одна из стратегических целей государства. Эстония является ярким примером страны, которая взяла на себя обязательство активно реформировать свою систему образования на протяжении последних 25 лет и за это время добилась значительных успехов. Понятие «непрерывного образования» в настоящее время столь же широко распространено, как и в Западной Европе, с хорошо устоявшейся системой неформального образования. В стране существует стратегия непрерывного обучения 2014-2020 гг., которая стала основой для развития всей системы образования Эстонии и является частью стратегии повышения конкурентоспособности страны. Его цель - предоставить всем жителям Эстонии возможность продолжения образования, соответствующее их возможностям и потребностям. Пять стратегических целей государства в области образования состоят в том, чтобы изменить понимание понятия «обучение» и разработать привычку к обучению, контролировать компетентность и мотивацию учителей, координировать между возможностями непрерывного обучения и реальными потребностями рынка труда, использование современных цифровых технологий в обучении и равные возможности непрерывного обучения для всех. Для всех жителей Эстонии созданы возможности для непрерывного обучения. Говоря конкретно о неформальном образовании, с 2017 года правительство Эстонии планирует запустить новую национальную программу, которая будет платить определенную сумму каждому ребенку за участие в культурных и спортивных неформальных мероприятиях.

Первоначальный объем программы поддержки составит 15 миллионов евро. Культурное неформальное образование очень важно для Эстонии. Но мы должны четко различать неформальное образование для детей и молодежи и неформальное образование для взрослых (так называемое «обучение на протяжении всей жизни»). Согласно эстонской образовательной политике, предоставление неформального образования для детей и молодежи, а также возможность продолжения образования для взрослых имеет критически важное значение. Эти неофициальные образовательные форматы представлены специальными программами в школах, муниципальными программами (музыкальные, художественные, творческие или спортивные школы и центры), а также частными неформальными учреждениями.

С населением 1,3 млн. человек сегодня в Эстонии зарегистрировано 625 неформальных учебных заведений или так называемых «школ неформального образования», в которых обучается более 116 тыс. студентов, 4,772 учителя и 3,644 различные программы.

Основными типами школ являются спорт (в Эстонии их насчитывается 261), музыкальные и художественные школы (140), технические и природные школы, центры творчества (23) и другие типы школ, включая языковые и танцевальные школы (201). Большинство студентов и обучаемых участвуют в различных программах. Кроме того, в Эстонии, как и в Великобритании, растет популярность неформального образования для взрослых. Есть много культурных центров, которые предлагают разнообразные культурные курсы для взрослых учащихся. Только в муниципальных культурных центрах Таллинна имеется более 450 различных программ культурного образования и более 10 000 участников. Эта связь наиболее ясна в области музыки и искусства. Без сети местных музыкальных школ не было бы качественного музыкального образования. Сложная система музыкального образования состоит из местных музыкальных школ и неформальных программ, среднего музыкального образования Образование (в Таллинне и Тарту) и высшее музыкальное образование, а также искусство, где многие художественные школы и программы неформального искусства готовят будущих специалистов для высших учебных заведений.

Таджикистан. Ситуация с внутренним неформальным образованием не простая, но одновременно и ободряющая. До сих пор активно развивается нехватка неформальной образовательной инфраструктуры, где несколько лет назад можно было назвать ряд организаций, сегодня новые образовательные инициативы возникают как грибы после дождя. Такой образовательный «бум» не может не радовать, но нужно признать, что неформальное образование в Таджикистане по-прежнему компенсирует архаизм и «белые пятна» формальных, а не взаимодействующих с ним движений. Но первые примеры такого сотрудничества уже существуют, хотя это исключения, которые подтверждают правила.

Еще одной новой формой взаимодействия между формальным и неформальным образованием являются современные магистерские программы в государственных университетах с привлечением профессиональных практиков в качестве учителей. Теперь учебные заведения начинают серьезно задумываться о создании конкурентоспособных и привлекательных магистерских программ для студентов.

Какие выводы Республика Таджикистан может сделать для успешных примеров неформального образования в европейских странах? Очевидно, что качественное и доступное образование является основой для развития любого общества. Страны, которые когда-то понимали это, успешно создали эффективную систему формального и неформального образования. Сегодня это две части одного целого: неформальное образование уже нельзя воспринимать как противоположное формальному или как его заменяющее.

Формы взаимодействия, как мы видим, бывают разные: неформальное образование может быть «встроено» в формальную систему, дополнять ее или быть проводником изменений для нее. Любые изменения возможны, если они отражают системную национальную образовательную политику своих государств и являются результатом совместных усилий негосударственного, государственного и частного секторов.

Результаты таких совместных усилий могут быть поистине впечатляющими, когда государство будет систематически вводить их и воспринимать их как инвестиции в своих граждан. Это «долгосрочные депозиты», но с гарантированным высоким процентом.

ЛИТЕРАТУРА:

Дубровина, Т. Л. Неформальное педагогическое образование преподавателей профессионального цикла в основе повышения квалификации в колледже: методические рекомендации (на основе опыта работы ГАОУ СПО ТО Тюменский колледж транспорта) / Т. Л. Дубровина. - Тюмень: ТОГИРРО. - 60 с.

1. Краевский, В. В. Повышение квалификации педагогических кадров / В. В. Краевский//Педагогика. - 1992. - № 7-8. - С. 55-58.
Розин, В.М. Педагогика и личность в точке и процессе бифуркации / В. М. Розин // Синергетическая парадигма. Синергетика образования. -М.: -- С. 23.
2. Соколова, И.И. Проектирование и применение систем оценки качества в сфере непрерывного образования: лучшие практики, проблемы решения/И. И. Соколова // Образование через всю жизнь. Непрерывное образование для устойчивого развития: труды международного сотрудничества. Т. 7 / сост. Н. А. Лобанов; под науч. ред. Н. А. Лобанова и В.Н. Скворцова. - СПб.: ЛОИРО, - 2009. - С. 124-129.
3. Хуторской, А.В. Педагогическая инноватика/А.В.Хуторской. - М.: Издательский центр «Академия», - 2008. - 256 с.

МУНОСИБАТИ ФАЛСАФӢ ДАР ТАРБИЯИ АХЛОҚӢ- ВАТАНДӢСТӢИ ДОНИШЧӢӢН

Маҳкамов Д.¹

Раҳимов Р.²

Аз нуқтаи назари фалсафа тарбияи ахлоқӣ- ватандӯстӣ дар ҷараёни фаъолияти иҷтимоӣ-тарбиявӣ-таълимии фард пайдо гардида, шакли махсуси шуури ҷамъиятиро ифода намуда, аломатҳои асосии ҷаҳонбиниро дар ҳеш фаро мегирад. Ифодакунандаи на танҳо моҳиятҳои иҷтимоии арзишҳои мафҳумӣ, балки моҳияти ахлоқӣ мебошад. Таҳлили омилҳои мушаххаси тарбияи ахлоқӣ- ватандӯстӣ имкон медиҳад, ки онҳо аз мавқеи баҳодиҳии ахлоқӣ дида шаванд.

Калидвожаҳо: фалсафӣ, тарбия, ахлоқ, ватан, маданият, таълим, шуур, маърифат, фарҳанг, давлат, ҳуқуқ

ФИЛОСОФИЧЕСКИЕ ПОДХОД К НРАВСТВЕННО- ПАТРИОТИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ

Маҳкамов Д., Раҳимов Р.

---

¹ Маҳкамов Дадам – кандидат педагогических наук, старший научный сотрудник Института развития образования имени Абдурахмана Джами, адрес: 734024, г. Душанбе, ул. Айни, 45,

² Раҳимов Р - мудири кафедраи фанҳои гуманитарии Коллеҷи техники ДТТ ба номи академик М.Осимӣ

С философской точки зрения нравственно-патриотическое воспитание возникает в процессе социально-воспитательно-образовательной деятельности индивида и представляет собой специфическую форму общественного сознания и несёт в себе определенные мировоззренческие элементы, отражающие не только социально значимую ценность патриотических понятий, но и их нравственную сущность. Анализ конкретных составных компонентов нравственно-патриотического воспитания позволяет рассматривать их, прежде всего с позиции нравственной оценки.

Ключевые слова: философия, воспитание, нравственное, патриотическое, культура, сознание, познание, государство, права.

PHILOSOPHICAL APPROACH TO MORAL-PATRIOTIC EDUCATION

Mahkamov D., Rahimov R.,

From a philosophical point of view, moral and patriotic education arises in the process of the individual's social educational and educational activities and is a specific form of social consciousness and carries certain ideological elements that reflect not only the socially significant value of patriotic concepts, but also their moral essence. An analysis of the specific components of moral and patriotic education allows you to consider them, first of all from the position of moral assessment.

Keywords: philosophy, education, moral, patriotic, culture, consciousness, knowledge, state, rights.

Дар давраи дар Тоҷикистон бунёд намудани асоси давлатдорӣ миллӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ тарбияи ахлоқӣ-ватандӯстӣ насли наврас мақом ва моҳияти амалӣ пайдо намуд. Тамоми аъзои ҷамъиятро дорои ахлоқи баланд ва ватандӯсти комил гуфта наметавонем, зеро шоир бар ҳақ гуфтааст:

***Бе Ватан нест ғарибе, ки қунад ёди Ватан,
Дар Ватан будай бе ёди Ватан беватан аст.***

Бе ватан касест, ки обу хоку боди ин сарзаминро истеъмол намуда, дар табиати зебои ин сарзамин умр ба сар бурда, дар андешаи ободии он нест. Нисбат ба ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, маданӣ ва фарҳангии ин сарзамин бетафовут асту манфиате расонида наметавонад ва намехоҳад. Танҳо дар пайи ором гардонидани нафси саркашаш мебошад ва дар рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ сарзамин ҳиссаи арзандае намегузорад.

Нишонаи фарқкунандаи давлати ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва демократӣ рушди маориф, боло гирифтани маданият, ва сатҳи баланду арзандаи зиндагии мардум мебошад.

Аммо, ба моҳияти амалии тарбияи ахлоқӣ-ватандӯстӣ ба монанди тамоми дигар зухуротҳо, бе таҳлили ҳамаҷониба имконияти баҳои ҳақиқӣ додан вучуд надорад.

Аз ин рӯ, дар мақолаи мазкур кӯшиш намудем, ки моҳияти назариявии тарбияи ахлоқӣ- ватандӯстиро, ҳамчун мафҳуми умумиилмӣ ва ҳамчун категорияи фалсафӣ- ахлоқӣ баён намоем.

Аз нуқтаи назари фалсафа тарбияи ахлоқӣ-ватандӯстӣ ҳамчун чараёни фаъолияти иҷтимоӣ-тарбиявӣ-таълимӣ фард пайдо гардида, шакли махсуси шуури ҷамъиятиро ифода намуда, аломатҳои асосии ҷаҳонбиниро дар худ нигоҳ медорад, ки ифодакунандаи на танҳо арзишҳои иҷтимоӣ ва мафҳуми ватандӯстӣ, балки моҳияти

ахлоқиро ноил мебошад. Дар боаи одоб, ахлоқ шоирон чизҳои зиёде гуфтаанд, ки ҳамаи онро оварда наметавонем ва фикр мекунам ҳамин андешаи шоир кифоя мебошад, ки фармудааст:

***Бе падар нест он, ки падар мурда бувад,
Бе падар он, ки зи дунёи адаб беҳабар аст.***

Таҳлили мушаххаси омилҳои таркибии тарбияи ахлоқӣ- ватандӯстӣ имкон медиҳад, ки онҳоро аз мавқеи ахлоқӣ баҳогузорӣ намоем.

Тарбияи ахлоқӣ- ватандӯстӣ ҳамчун яке аз шаклҳои ҳолати маънавӣ-ахлоқии давлати ҳуқуқбунёд, демократӣ ва ҷамъияти шаҳрвандӣ диққати махсуси олимони соҳаҳои гуногуни илмро ба худ ҷалб менамояд.

Бо сабабҳои муносибати ягона вучуд надоштан дар фаҳмиши тарбияи ахлоқӣ- ватандӯстӣ нигоҳ накарда, мо ба андешае омадем, ки муҳимтарин аломати таркибии он меъёрҳои ахлоқӣ ва ватандӯстӣ мебошанд, ки дар давраи барқарор гардидани давлати ҳуқуқбунёд мавқеи иҷтимоӣ- танзимкунандагиро иҷро менамоянд.

Мутобиқи андешаи мо, барои аз ҷиҳати ҳуқуқӣ асоснок намудани мафҳуми ахлоқӣ-ватандӯстӣ аз ҳуҷҷатҳои қабулгардида ва равшаниандозандаи меъёрҳои ҳуқуқ ҳар чӣ бештар истифода бурдан зарур меояд. Онҳоро ҳар чӣ бештар дар дарсҳои назариявӣ ва амалию тарбиявӣ мавриди омӯзиш ва муҳокимаи насли наврас қарор додан зарур меояд. Махсусан, дар дарсҳо ба он ҳуҷҷатҳо тавсифномаи умумии ҳолатҳои ҳуқуқӣ, баҳои ахлоқӣ ва ватандӯстӣ бояд дода шавад, то насли наврас ба мавзӯ ва муҳтавои онҳо сарфаҳм равад. Дар дарсҳои таърих, ҳуқуқ, адабиёт ва ғайраҳо шинос намудани хонандагон ба санадҳои меъёрӣ ҳуқуқӣ боиси баланд гардидани ахлоқ ва майли ватандӯстӣ мегардад.

Мисол, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» ишора гардидааст: ***«Дар зери мафҳуми маориф дар Қонуни мазкур ҷараёни мақсадноки таълим ва тарбия ба манфиати инсон, ҷамъият ва давлат фаҳмида мешавад, ки ба ноил гардидан ба дастовардҳои шаҳрвандӣ (таҳсилкунанда) дараҷаи муайян намудаи давлат (зинаҳои таълимӣ) ноил гардиданро дар назар дорад.***

Дар зери мафҳуми гирифтани маълумот аз ҷониби шаҳрванд, дастовардҳои шаҳрванд дар соҳаи гирифтани маълумоти зинаҳои муайяни таҳсилот фаҳмида мешавад, ки бо ҳуҷҷати ҷавобгӯ тасдиқ карда мешавад.

Ин фикрро мо низ пайравӣ менамоем ва андеша дорем, ки «умумияти танзимбахшандаи ҳосияти ҳуқуқ ва ахлоқ бо он муайян мегардад, ки онҳо самти инсонгароиро тавсиф намуда, инсонро барои намуна будан дар амалҳои нек, адолатпешагӣ, озодандешӣ ва дарки баланди масъулият дар рафтори шахси ҳидоят менамояд».

«Ҳуқуқ ва ахлоқ ба ҳамдигар қудрати таъсиррасонӣ дошта, агар ҳуқуқ ба сифатҳои боэътимодӣ ошкор гардад, татбиқи ахлоқ ва меъёрҳои талаботҳои ватандӯстӣ аз он бармеоянд, ахлоқ ба ҳуқуқ ба шахс инсонигарой ва инсондӯстии самими мебахшанд».

Дар бораи заминаҳои таърихӣ ҳамкориҳои ватандӯстӣ ва ахлоқ суҳан ронда, бояд қайд намоем, ки арзиши амалии ин низом танзими иҷтимоии ченаки инкишофи шахсият мебошад. Зоҳиршавии он дар масъалаи мансубияти ин категорияҳо дар тамоми даври замони инкишофи ҷамъият, объекти омӯзиши фалсафа, ҳуқуқ ва таҳқиқоти сотсиологӣ қарор мегирифт ва мегирад.

Бе боварии пурра гуфтан мумкин аст, ки ватандӯстӣ ҳамчун низоми меъёрӣ танҳо пас аз пайдо гардидани давлат зоҳир мегардад. Лекин дар давраи ***«тодавлатӣ»***

танзимбахшандаи муносибати байни ҳамдигарии одамон ва умумияти таърихии онҳоро талаботи ахлоқи ибтидоӣ ба танзим медаварданд. Одат ва анъанаҳо, ки тавассути онҳо муносибати байни одамон дар иҷтимоиёти дунёи қадим барқарор мегардад, дар талаботи асосии ахлоқӣ ва ватандӯстӣ вучуд доштанд. Лекин одат, анъанаҳои мардумӣ дар ҳар даври замон вобаста ба дараҷаи инкишофи ҷамъият тағйиру тақвир ёфта, ба таври шинохташаванда фарқ мекунад.

Маълумоти аввалини бозғамод оид ба таносуби ватандӯстӣ ва хушахлоқӣ дар адабиёти илмӣ аврупо дар асрҳои миёна пайдо гардиданд. Лекин, проблемаи муносибии ватандӯстӣ ва ахлоқ дар давраи ишорагардидаи инкишофи маданиятаърихӣ бо афзалият аз мавқеи фалсафӣ-теологӣ баҳогузорӣ карда мешуданд. Аз ин ҳам бештар баҳогузорӣ карда намешуд, зеро дар асрҳои миёна мавқеи асосиро дар идеологияи мардум дин ишғол менамуд. Мавқеи дин дар асрҳои миёна ниҳоят баланд буда, ҳар андешаи пешқадам ва хусусияти илмӣ дошта ба зарбаи саҳт гирифт мегардид.

Дар асрҳои миёна ин масъала чанде дертар мавриди таҷдиди назари намоёндагони барҷастаи фалсафаи классики олмон *И.Кант* ва *Г.Гегел* қарор гирифт. Мутобиқи андешаи онҳо ва онро мо низ тарафдорӣ менамоем- ватандӯстӣ ва хушахлоқӣ аз алоқаи олиии шахс ва ҷамъият саҳт вобаста мебошад. Ҷамъият ва шароити иҷтимоӣ- иқтисодии он метавонад шахсро ватандӯст ва хушахлоқ гардонад, ё баракс ба роҳи нодуруст хидоят намояд. Аз ҳуди ин ҳамкорӣ мафҳумҳои дарк, масъулият, майлу хоҳиш, мақсад ва боварии ҷиддӣ ба оянда мебарояд, ки шахсро ба барқарор гардидани фарҳанги итоаткорӣ ба тартиботу низоми умумӣ мебарад. Ватандӯстӣ ва хушахлоқӣ аз ҳамдигар фарқи миқдорӣ надошта, балки фарқи байни онҳо сифатӣ мебошад.

Агар ватандӯстӣ – ин озодӣ, қонуни муқаррарнамуда бошад, боахлоқӣ- ин зухурот, дар болои инсон як уҳдадориро бор менамояд, ки ягон қонун онро муайян накардааст.

Фарқи байни ватандӯстӣ ва хушахлоқӣ- ба монанди фарқи байни ростӣ ва қонуни муҳаббат мебошад. Қонуни ватандӯстӣ талаб менамояд, ки ҳар кас ба ченаки тавоноии хеш ба ҳифзи ватан омода бошад, аммо қонуни муҳаббат хешро барои дигарон қурбон намуданро талаб менамояд.

Қайд кардан мехоҳам, ки ватандӯстӣ аз вақти пайдоишаш та танҳо механизми берунаи муҳофизи ҷамъият, балки маҳдудиятҳои ахлоқии қувваҳои ҷамъият маҳсуб меёбад. Самаранокии фаъолияти ватандӯстӣ бо он асоснок мегардад, ки ватан то кадом андоза ба шуури фард ворид гардида ҳиссиёт ва дастгириро ба вучуд меорад. Бе ин дастгирӣ ватандӯстӣ ба ҳарфи мурда табдил меёбад, ки аз моҳияти ҳаётӣ маҳрум мебошад. Аз ҷониби дигар, аз ин алоқаҳои табиӣ ватандӯстӣ ва хушахлоқӣ ҳамкориҳои доимии онҳо зоҳир мегардад, ки яке аз зухуроти он танқиди ахлоқии меъёрҳои ватандӯстӣ мебошад.

Ватандӯстӣ ва хушахлоқиро бояд аз як сарчашма баромада ҳисобем, ки онро шуури ҷамъиятӣ муайян намуда ва ба талаботи ақлонӣ табдил медиҳад. Ин фикрро гуфтаҳои *Б.А. Кистяков* тасдиқ менамояд, ки гӯё асос ва моҳияту мазмуни ватандӯстӣ ва хушахлоқиро озодӣ муайян менамояд.

Ватандӯстӣ – ин зоҳиршавии озодиҳои берунст, ки зухуроти нисбии, ки ба муҳити атроф мутобиқ мебошад, ифода менамояд.

Хушахлоқӣ – ин озодии дохилӣ, бештар абстрактӣ ва бенисбият мебошад. «Лекин озодии ахлоқӣ танҳо дар он ҷое мумкин аст, ки озодии берунӣ вучуд дошта бошад ва дар охир мактаби беҳтарин барои яқум мебошад».

Дар илми муосир то ҳол мутаассифона нигоҳ, назари якхела ба проблекаи мутобиқати ватандӯстӣ ва хушахлоқӣ *коркард нагардидааст*.

Мо чунин меҳисобем, ки «ватандӯстӣ ва хушахлоқӣ, - ин воситаи танзимбахшандаи иҷтимоие мебошад, ки ҳамдигарро пурра ба ба ҳамдигар таъсиррасонанда буда, дар чараёни он зухуроти нави сифатии таъсирҳои ахлоқӣ-ватандӯстӣ пайдо мегардад.

Ватандӯстӣ ва хушахлоқӣ ҳамчун қисми таркибии ин зухурот дар он ҳазм нагардида, хосиятҳои фардии ҳешро гум накарда, дар охир арзиши иҷтимоиро ташкил дода, ба таҷрибаи ҷамъиятӣ таъсир мебахшад. *Мутобиқи андешаи мо*, мафҳуми ватандӯстӣ ва хушахлоқӣ бо ҳамдигар робитадору таъсиррасон буда, дарки он ниҳоят мурракаб ва гуногуншакл мебошад, ва муносибати нозуқро талаб менамояд.

Умумияти ватандӯстӣ ва хушахлоқӣ дар як қатор омилҳо асос ёфтааст аз байнашон инҳоро чундо намудан мумкин аст:

- *ҳам ватандӯстӣ, ҳам хушахлоқӣ* намудҳои гуногуни меъёрҳои иҷтимоӣ мебошанд, ки дар натиҷаи ягонагии муносибатҳои байнишахсиятӣ ва ҷамъият пайдо гардида ва ҳамчун асоси методологии тарбияи хушахлоқӣ- ватандӯстӣ ва маданӣ баромад менамоянд;

- *ҳам ватандӯстӣ, ҳам хушахлоқӣ* мақсади ҳешро оид ба танзим даровардан ва ташкили муносибатҳои ҷамъиятӣ ноил буда, талаботҳои инсондӯстӣ, ҳақиқатҷӯӣ, башардӯстиро мустаҳкам мегардонанд;

- танзимбахшандаи муносибатҳои ҷамъиятӣ ва фаъолияти одамон маҳсуб ёфта, *ҳам ватандӯстӣ ва ҳам хушахлоқӣ* дар озодии иродаи шахс асос ёфта, ба фард имконият медиҳад, ки мувофиқи зинаи ҷаҳонбинияш меъёрҳои рафторро интихоб намояд;

- *ҳам ватандӯстӣ ва ҳам хушахлоқӣ* ба сифати арзишҳои умумиинсонии таърихӣ- бунёдӣ баромад намуда, ба сифати ба худ хоси категорияҳои баҳодихӣ дар муносибат нисбати шахсиятҳои ҷудоғона ва ҷамъият дар маҷмуъ баромад менамояд.

Пеш аз ҳама, зухуротҳои мавҷуда аз рӯи шакл, аз рӯи характер ва тарзи соҳаи фаъолият ва дараҷаи талаботи таъсиррасонии онҳо ба шуур ва рафтори фард фарқ мекунанд.

Дар баробари ин ватандӯстӣ ва хушахлоқӣ аз нуқтаи назари фалсафа ва таърих аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Ахлоқ аз рӯи пайдоиши таърихаш қадимӣ буда, ватандӯстӣ дар зинаи муайяни инкишофи ҷамъият пайдо шуда, ба пайдоиши оила, моликият ва давлат алоқадор мебошад. Яке аз лаҳзаҳои муҳимтарини робитаи ватандӯстӣ ва ахлоқ он таъсире мебошад, ки дар ташаккули шахсият расонида мешавад. Таъсир расонидан ба ватандӯстӣ ва ахлоқ меъёрҳои талаботи ҷамъиятро чуқур ва устувор мегардонад.

Дар ин ҷо мо зарур мешуморем, ки чунин шакли ҳамкориҳои ватандӯстӣ ва ахлоқро, ҳамчун ватандӯстӣ бо меъёрҳои ахлоқӣ қайд намоем. Садоқатмандӣ, аз рӯи моҳияти ҳеш, бояд ахлоқӣ бошад, ки тартиботҳои муқаррарнамудаи давлатро муҳофизат намуда, маънои ҳифзи меъёрҳои ахлоқиро дорад.

Ба таври хулоса гуфтан мумкин аст, ки дар таркиби тарбияи ватандӯстӣ- ахлоқӣ ҷӣ қадар фарқияте вучуд нашошта бошад, тарбияи ахлоқӣ-ватандӯстӣ дар ягонагӣ ифода меёбад.

Мо кӯшиш намудем, ки мутобиқати ватандӯстӣ ва ахлоқро дар омилҳои мутобиқи тарбияи ахлоқӣ- ватандӯстӣ ва маданият ба таври мушаххас баён намоем.

АДАБИЁТ:

1. Э. Раҳмон, Тоҷикистон дар остонаи фардо, «Шарки озода», 1977.
2. Э.Раҳмон, Тоҷикон дар оинаи таърих, Лондон-Душанбе, 2000.
3. А.Г.Спиркин, Асосҳои фалсафа, Душанбе;- Маориф,-1991.
4. А.Г.Спиркин, Философия, учебник, М.,-1999.
5. В.В.Бобров, Введение в философию, М., «Инфра»,2000.
6. Д.Маҳкамов, Омӯзиши фалсафаи Сино, Душанбе, «Сифат»,2008.
7. Д.Маҳкамов, Ақидаҳои иҷтимоӣ-сиёсии Хайём, Душанбе, 2007.
- 8.Конститутсия(Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Ирфон»,1999.
9. Қонун дар бораи маориф,Маҷмӯи ҳуҷҷатҳои меъёрӣ ва ҳуқуқии соҳаи маориф,- Душанбе, 2008.
10. Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷмӯи ҳуҷҷатҳои меъёрӣ ва ҳуқуқии соҳаи маориф,- Душанбе, 2008.

ТАЪСИРИ ОМИЛҲОИ ТАБИӢ- ГЕОГРАФӢ ДАР ТАШКИЛИ ХУДУДИИ ТУРИЗМ ВА РЕКРЕАТСИЯ. (ДАР МИСОЛИ ТОҶИКИСТОН)

Содиқов Шоймардон Абдуҷаборович¹

Дар натиҷаи омӯзишу тадқиқот бисёрсолаи олимон ва мутахассисон муайян карда шудааст, ки қаламрави имрӯзаи Тоҷикистон дорои имкониятҳои бузурги сайёҳӣ мебошад. Дар ташкили ҳудудии маҷмааҳои сайёҳӣ ва фароғатӣ ва рушди объектҳои алоҳидаи сайёҳию фароғатӣ нақши асосиро мавқеи географии мамлакат ё ноҳия, инчунин наздик будан ба баҳр, кӯл, кӯҳ, ҷангал ва роҳҳои магистралӣ мебозанд. Барои инкишофи мауссисаҳои гардишгарӣ ва фароғатӣ хусусияти сатҳи ин ё он ҳудуд, аҳамияти муҳим дорад. Пеш аз ҳама бояд ҳаминро ба назар гирифт, ки аҳамияти он беҳад мухталиф аст.

Калидвожаҳо: туризм, рекреатсия, омилҳои табиӣ, захираҳои табиӣ, ташкили ҳудудӣ

ВЛИЯНИЕ ПРИРОДНЫХ ФАКТОРОВ – ГЕОГРАФИИ В СОЗДАНИИ ТУРИЗМА И ОТДЫХА (В СЛУЧАЕ ТАДЖИКИСТАНА)

Содиқов Шоймардон

В результате многолетних исследований ученые и специалисты определили, что сегодняшний Таджикистан является большой достопримечательностью. На территориях туристско-рекреационных комплексов и развития туристических и рекреационных объектов ключевая роль принадлежит географическому расположению страны или региона, а также непосредственной близости к морю, озеру, горам, лесам и

---

¹ Содиқов Шоймардон Абдуҷаборович - омӯзгори Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

автомагистралам. Для развития туризма и отдыха важна характеристика того или другого. Прежде всего, следует учитывать, что его значение различно.

Ключевые слова: туризм, отдых, природные факторы, природные ресурсы, территориальная организация.

INFLUENCE OF NATURAL FACTORS - GEOGRAPHY IN CREATION OF TOURISM AND REST (IN THE EVENT OF TAJIKISTAN)

Sodiqov Shoimardon

As a result of many years of research, scientists and specialists have determined that today's Tajikistan is a great attraction. In the territories of tourist and recreational complexes and the development of tourist and recreational facilities, a key role belongs to the geographical location of the country or region, as well as close proximity to the sea, the lake, mountains, forests and highways. For the development of tourism and recreation, the characteristic of one or the other is important. First of all, it should be borne in mind that its meaning is different.

Key words: tourism, recreation, natural factors, natural resources, territorial organization.

Саддаи 21-ро барҳақ асри ҷаҳонгардӣ ва саёҳат меноманд, ки ин бесабаб нест. Ҷаҳонишавӣ ва авҷ гирифтани суръати баланди робитаҳои иқтисодӣ, тичоратӣ ва фарҳангӣ ба рушди ин соҳа имконияти ниҳоят васеъро фароҳам овард. Мувофиқи маълумоти байналмилалӣ оморӣ 1/3 аҳолии ҷаҳон дар ҳамешагӣ майли сайру сайёҳати дигар кишвару мамоликро доранд. Агар сайру сайёҳат аз як тараф, ҷаҳонбинии инсонро васеъ намояд, боз аз тарафи дигар кас ба анъанаҳои миллӣ, русум, ёдгориҳои таърихӣ меъмори, фарҳангу рӯзгори дигар миллату халқиятҳо аз наздик шинос мегардид ва дар навбати худ барои пайвастании риштаҳои дӯстӣ ва ҳамкорӣ имкониятҳои зиёдро фароҳам меоварад. Мувофиқи баршумори ташкилотҳои бонуфуси ҷаҳонӣ дар оянда низ ҷаҳонгардӣ ба яке аз манбаҳои муҳими даромади соф табдил хоҳад ёфт. Танҳо аз соли 1950 то соли 2000-ум даромад аз ҳисоби туризм дар арсаи ҷаҳонӣ то 200 маротиба афзудааст. Агар соли 1995 дар маҷмӯъ даромади ҷаҳонӣ аз соҳаи туризм ба 399 миллиард доллар расида бошад, пас соли 2000-ум ба 621 миллиард доллар ва соли 2020-ум бошад ин нишондиҳанда аз 2 триллион долларро ташкил хоҳад намуд.¹

Дар натиҷаи омӯзишу тадқиқоти бисёрсолаи олимони мутахассисон муайян карда шудааст, ки қаламрави имрӯзаи Тоҷикистон дорои имкониятҳои бузурги сайёҳӣ мебошад.

Хусусияти шароити табиӣ-географӣ дар пайдоиш, инкишоф ва ташкили ҳудудии маҷмааҳои сайёҳӣ ва фароғатӣ таъсири назаррас дорад. Онҳо дар раванди интиҳоби мавзӯҳои истироҳатӣ ва сайёҳат нақши бузург мебозанд. Дар бештари мавридҳо сайёҳон хусусияти манзараҳои табиӣ, иқлим, олами набототу ҳайвонот, имкониятҳои

---

¹ Маводи конференсияи илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Муҳимияти рушди туризми дохилӣ», шаҳри Душанбе 11 февралӣ соли 2017. Нашриёти ООО «АВАЛИН». С-7

варзишӣ, шикор ва ғайраро ба назар мегиранд. Ташкили ин ё он намуди фаъолияти сайёҳатӣ ва фароғатӣ омӯзиши хусусиятҳои табию географии маҳалро талаб мекунад.

Дар ташкили худудии маҷмааҳои сайёҳӣ ва фароғатӣ ва рушди муассисаҳои алоҳидаи туристиву рекреатсионӣ нақши асосиро мавқеи географии мамлакат ё ноҳия, инчунин наздик будан ба баҳр, кӯл, кӯҳ, ҷангал ва роҳҳои магистралӣ мебозанд. Барои инкишофи хоҷагиҳои туристӣ ва рекреатсионӣ хусусияти сатҳи ин ё он худуд, аҳамияти муҳим дорад. Пеш аз ҳама бояд ҳаминро ба назар гирифт, ки аҳамияти он беҳад муҳталиф аст. Аз як тараф душвории маҳал, аз ҷумла релефи кӯҳӣ, тез-тез ивазшавии ландшафтҳо, манзараҳои дилфиреб, ҳавои тозаӣ кӯҳӣ диққати истироҳаткунандагонро ҷалб намояд. Аз тарафи дигар релефи душвор ҳангоми ҷойгиркунонӣ ва комуникатсияи иншоотҳои гуногуни туристӣ мушкилоти зиёдеро ба бор оварда, хароҷоти зиёдтаро талаб менамояд. Аз дигар тараф релефи кӯҳӣ сабаби асосии ба вучуд омадани якҷанд марказҳои ҷаҳонии туристӣ шудаанд.

Тоҷикистон имкониятҳои хело зиёди инкишофи туризму сайёҳиро дорад. Бинобар ба далели мутахассисон агар ба ин соҳа диққати бештаре дода шавад, пас баъди 10 сол туризм имконияти то 25 дар сад таъмин намудани буҷаи мамлакатро дорад. Ҳол он ки кӯҳу манзара ва ёдгориҳои таърихӣ меъморӣ сарзамини мо аз замони қадим инчониб диққати сайёҳонро ба худ ҷалб менамуд.¹

Воқеан Ҷумҳурии Тоҷикистон кишвари куҳсор буда, релефи онро қаторкӯҳҳои баланд ва ҳамвориҳои байниқӯҳӣ муайян мекунад. Барои сайёҳон ба таври амуди дигаргуншавии манзараҳои табиӣ кишвар ниҳоят тааҷҷубовар аст, зеро дар давоми якуним соат бо ҳавопаймо мо аз иқлими ниҳоят тафсонаи водаи Вахш якбора ба минтақаи сард ва яхҳои куҳансоли Помир рӯ ба рӯ мешавем.

Манзараҳои кӯҳии қисматҳои алоҳидаи Тоҷикистон аз ҷумла дараҳои Варзоб, Ромит, Камароб, мавзеи Балҷувон, кӯҳсори Фон ва кӯҳҳои барфпуши Бадахшон барои ташкили истироҳату фароғат, табобат, варзиш ва кӯҳнавардӣ заминаҳои мусоиде ба ҳисоб мераванд. Ҳамчунин дар водиҳои кӯҳӣ, ки агбаҳои дастрас ва беҳавф доранд кушодани роҳҳои кӯҳии пиёдагардии, дорои дараҷаҳои гуногун имконпазир аст.

Дар ташкили худудии фаъолиятҳои сайёҳӣ ва фароғатӣ таъсири омилҳои иқлимӣ низ зиёд аст. Дар худудии Тоҷикистон ба ғайр аз иқлими минтақаҳои экваторӣ ва тропикӣ дигар тамоми намудҳои иқлими хушки сайёра дида мешавад. Ба иқлими имрӯзаи Тоҷикистон мавқеи табиӣ-географӣ ва сохти релеф сабаб шудаанд. Тағирёбии иқлим ва аз як ҳолат ба ҳолати маҳалли дигар гузаштани он ба фарқи сатҳи он вобаста мебошад. Барои водиҳои поёнии Тоҷикистон иқлими субтропикӣ, дар минтақаҳои миёнақӯҳӣ иқлими мӯътадили гарм хос буда, дар кӯҳҳо иқлими хунук ҳукмфармо мебошад. Аммо хусусияти хоси иқлими Тоҷикистонро ба сатҳи замин зиёд афтидани нурҳои Офтоб ва хушкии ҳаво майян мекунад.

Аз маълумоти мавҷуда бармеояд, ки дар худудии Тоҷикистон давомнокии нурафкании Офтоб махсусан дар тобистон хеле зиёд мебошад. Фаровонии гармии Офтоб барои инкишофи соҳаҳои кишоварзӣ, инчунин барои ташкил ва рушди рекреатсия, истироҳату фароғат ва сайёҳӣ омилҳои асосӣ ба ҳисоб мераванд. Шароити иқлимӣ, ки дар маҳсусгардонии маҷмааи сайёҳатӣ ва фароғатӣ таъсир мерасонанд имкон медиҳанд, ки дар худудии Тоҷикистон истироҳати зимистона, ва якҷанд намуди туризми варзишӣ ташкил карда шавад. Асосан барои инкишофи соҳаҳои номбурда

---

¹ Маводи конференсияи илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Муҳимияти рушди туризми дохилӣ», шаҳри Душанбе 11 феввали соли 2017. Нашриёти ООО «АВАЛИН». С-8

минтақаҳои миёнакӯҳӣ, ки аз сатҳи баҳр аз 1000 то 2000 мт баландӣ доранд мусоид мебошанд.

Дарё ва кӯлҳо низ омили асосии ташакулёбӣ ва рушди устуворӣ соҳаи туризм ва рекреатсия дар ин ё он минтақа ба ҳисоб мераванд. Онҳо ландшафтро оро дода, иқлими мусоидро ба вучуд меоранд, то ки истироҳаткунандагон тавонанд ба варзиш ва моҳидорӣ машғул шаванд. Тобистон, бошад, дарёҳо ва кӯлҳо тамоми объектҳои туристӣ ва рекреатсиониро бо оби нӯшокӣ таъмин менамоянд.

Агар аз нуқтаи назари туризм ва рекреатсия баҳо диҳем аксари дарёҳои Тоҷикистон барои истифодабарӣ мусоидаанд. Зеро дарёҳои Тоҷикистон аз кӯҳҳои осмонбус, аз зери тармаҳои яхин саршуда, манзараи дилкашero дороанд. Ва дарёҳои кӯҳие, ки қисми зиёди водии онҳо ба ҷангал пӯшида шуданд ва роҳҳои пиёдагард доранд барои ташкил намудани маршрутҳои кӯҳии пиёдагардӣ заминаи асосӣ ба ҳисоб мераванд. Масалан дар водии дарёҳои, Сурхоб (Камароб), Хингоб, Ванҷ, Бартанг, Шохдара, Зарафшон, (Шинг, Фон, Киштут), Кофарниҳон (Варзоб, Сорбо, Сардаи Миёна) ташкили хатсайрҳои гуногуни туристӣ имконпазир аст.

Ҳангоми муайян намудани дурнамои инкишофи туризм ва рекреатсия нақши асосиро захираҳои обҳои маъданӣ ва лоикаҳои шифобахш мебозанд. Аз таҷрибаи ҷаҳонӣ маълум аст, ки дар заминаи чашмаҳои маъданӣ, осоишгоҳ ва хонаҳои истироҳатии бузург сохтан мумкин аст. Масалан «Корловий Вар» дар Чехия, «Малманш» дар Руминия, «Схолтуда» ва «Баржомии» дар Гурҷистон бисёр машхуранд.

Муҳити табиӣ Тоҷикистон бисёр мураккаб аст ва дар натиҷаи ҳодисаҳои геологӣ дар тӯли миллионҳо сол ба пайдо шудани навъҳои зиёди обҳои шифобахш имконият додаст. Мувофиқи хусусиятҳои табиӣ орографӣ чашмаҳои маъдани кишвар нобаробар ҷойгир шуда, аксарияти онҳо дар қисмҳои кӯҳдоман вомехӯранд. Ҳоло дар Тоҷикистон қариб 220 чашмаҳои маъданӣ ба қайд гирифта шудаанд, ки обҳои аксарияти ин чашмаҳо хусусияти табобатӣ доранд ва мардуми маҳаллӣ аз қадимулайём инро доништа барои муолиҷа истифода мебаранд. Чашмаҳои нисбатан машҳури Тоҷикистон, Хоча-Обигарм, Оби-Гарм, Шохамбарӣ, гармчашмаи Калтуч, чашмаҳои маъдани Анзоб, Гармчашма, чашмаҳои обашон гарму хуноки Чилучорчашма, Яшилкӯл, Қизилробот, Чилондӣ ба ҳисоб мераванд. Дар заминаи ин чашмаҳо якҷанд осоишгоҳу истироҳатгоҳҳо бунёд карда шудаанд, лекин дар шароити имрӯза ин иншоотҳо талаботи аҳолиро пурра қонеъ карда наметавонанд. Зиёд будани шумораи чашмаҳои маъданӣ дар инкишофи маҷмааҳои сайёҳиву фароғатӣ таъсири зиёд мерасонад. Аз ин рӯ ҳангоми сохтан ва ҷойгир намудани иншоот сайёҳӣ ва рекреатсионӣ бояд ҳаминро ба назар гирифт, ки ин гуна иншоотҳо дар наздикии мавзеи ҷойгиршавии чашмаҳо сохта шаванд зеро ҷӣ қадаре, ки об ба масофаи дур ҷорӣ шавад ҳолат ва таркиби он тағир ёфта қобилияти табобатиашро гум мекунад.

Бешазорҳо низ дар ташкили ҳудудии туризм ва рекреатсия нақши муҳим мебозанд. Бешазорҳои кӯҳӣ муҳити оромкунандаero ба вучуд меорад, ки ин барои истироҳаткунандагон хеле зарур мебошад. Аз ин рӯ инкишофи осоишгоҳ ва минтақаҳои истироҳатӣ ҳамеша бо шинонидани дарахтони ороишию сояфкан, бунёди боғҳо вобастагӣ доранд.

Аксари олимон ва мутахассисон бар он назаранд, ки ҳангоми аз худ намудани мавзёҳои сайёҳӣ ва фароғатӣ бояд таъсири омилҳои табиӣ географӣ аз ҷумла шароит ва омилҳои зерин ба эътибор гирифта шаванд:

- хусусиятҳои манзараҳои табиӣ (зебогӣ, нотақрорӣ ва дилкаш будани ландшафтҳо);

- дастрас будани мавзеҳои туристӣ-рекреатсионӣ, (барои ташкил намудани намудҳои гуногуни туризм ва экскурсияи кӯтоҳмуддат);

- мусоидии шароитҳои иқлимии маҳал, (барои ташкил намудани шаклҳои мухталифи истироҳату фароғати туристон).

- мавҷудияти намудҳои нодири наботот ва ҳайвонот.

Дар сурати ба инобат гирифтани хусусиятҳои табиӣ-географияи минтақаҳои кишвар ва байн бурдани монетаҳои ҷойдошта, Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад дар оянда ба яке аз кишварҳои беҳтарин туристӣ сайёҳӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ табдил ёбад.

Аз гуфтаҳои боло чунин хулоса кардан мумкин аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мероси бойи таърихӣ фарҳангӣ ва дорои захираҳои табиӣ мебошад, ки барои рушди тамоми намудҳои сайёҳии муосир ва бунёд намудани иншоотҳои бузурги сайёҳӣ фароғатӣ мусоидат менамоянд. Ба назардошти омилҳои зикршуда соҳаи сайёҳӣ дар ҷумҳурӣ самти афзалиятноки иқтисодӣ миллӣ эълон гаштааст. Асоси иқтисодии туристии Тоҷикистонро шароитҳои нодири табиӣ-географӣ, манзараҳо, дар якҷоягӣ бо мучасамаҳои сершумори таърихӣ, мероси фарҳангӣ ва этникии мардуми Тоҷикистон дар давраҳои мухталифи таърихӣ ташкил медиҳад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар шароити таҳияи маводи туристии миллӣ дар заминаи ёдгориҳои нодири осори фарҳангӣ таърихӣ ва хусусиятҳои табиӣ рекреатсионии хизматрасонии туристӣ, воридоти бештари туристони хориҷӣ ба Тоҷикистон таъмин карда мешавад.

АДАБИЁТ:

1. Александровой А.Ю. География туризма: учебник / коллектив авторов; под ред. — 3-е изд., испр. — М. : КНОРУС, 2015. С — 355.
2. Маводи конференсияи илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Муҳимияти рушди туризми дохилӣ», шаҳри Душанбе 11 феввали соли 2017. Нашриёти ООО «АВАЛИН». Саҳ 204.
3. Мамадризохонов А.А. Экотуризм дар минтақаҳои кӯхистони Тоҷикистон. Душанбе, 2013.-494с.
4. Муҳаббатов. Х. М., Ниёзов А. С. Худудҳои табиӣ махсус муҳофизатшавандаи Тоҷикистон. Душанбе: Контраст, 2017.-210.

РУШДИ ИЛМУ МАОРИФ ДАР СОЛҲОИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ

Сангова Ҳ. Р.¹

номзади илмҳои филологӣ, дотсент

Дар мақола муаллиф ба суҳанронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бобати рушди маориф таърихӣ карда, қайд кардааст, ки маориф дар фаҳмиши васеъ ва имрӯзӣ яке аз прблемаҳои ҳаётӣ ва глобалии асри XXI мебошад ва ҳар яки моро водор месозад, ки ба он бо таваҷҷӯҳи хосса ва масъулияти баланд муносибат намоем, чунки инкишофи ҷомеа, тараққиёти устувори иқтисодӣ, таъмини амнияти милливу давлатӣ ва умуман

---

¹ Сангова Ҳадиса Раҳмоновна – кандидат филологических наук, преподаватель Таджикский национальный университет. E-mail: Hsangova@mail.ru.

ноил шудан ба сатҳи ҷаҳонии иқтисод, техника, технология ва илму фарҳанг пеш аз ҳама ба рушди босуботи маориф, ташкили раванди бонизом ва босифати таҳсилоти шаҳрвандони Тоҷикистон вобаста мебошад .

Калидвожаҳо: маориф, илм, технология, забонҳои хориҷӣ, инкишоф, тарҷума, истилоҳот, тибб.

РАЗВИТИЕ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Сангова Ҳ. Р.

В статье, основываясь на речах уважаемого лидера нации Эмомали Рахмона, рассмотрены проблемы развития науки и образования в стране в XXI веке. Особое внимание уделяется изучению иностранных языков, обучению студентов передовым знаниям и технологиям, а также переводу научной терминологии на национальный язык. Последнее становится самым сложным и ответственным в переводе медицинской терминологии, которая характеризуется сложной спецификой, требующей высокой квалификации, как в национальной, так и в иностранной лингвистике, а также в знаниях в области медицины.

Ключевые слова: образование, наука, технология, иностранные языки, развитие, перевод, терминология, медицина.

DEVELOPMENT OF SCIENCE AND EDUCATION IN THE YEARS OF INDEPENDENCE

Sangova H. R.

The article, based on the speeches of the respected leader of the nation Emomali Rahmon, examined the development of science and education in the country in the 21st century. Particular attention is paid to the study of foreign languages, teaching students advanced knowledge and technology, as well as the translation of scientific terminology into national language. The last becomes the most crucial and responsible in the translation of medical terminology, which is characterized by its complex specificity, which requires high qualification simultaneous in both national and foreign linguistics, as well as knowledge in medicine.

Keywords: education, science, technology, foreign languages, evolution, translation, terminology, medicine.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бобати рушди маориф чунин қайд намуданд: «Маориф дар фаҳмиши васеъ ва имрӯзӣ яке аз прблемаҳои ҳаётӣ ва глобалии асри XXI мебошад ва ҳар яки моро водор месозад, ки ба он бо таваҷҷӯҳи хоса ва масъулияти баланд муносибат намоем, чунки инкишофи ҷомеа, тараққиёти устувори иқтисодӣ, таъмини амнияти милливу давлатӣ ва умуман ноил шудан ба сатҳи ҷаҳонии иқтисод, техника, технология ва илму фарҳанг пеш аз ҳама ба рушди босуботи маориф,

ташкили раванди бонизом ва босифати таҳсилоти шахрвандони Тоҷикистон вобаста мебошад» [1. с. 7].

Дар ҳақиқат, баъди истиқлолият ба даст овардани кишвар барои мардуми тоҷик як замони тақдирсоз оғоз ёфт. Дар баробари рушду инкишофи дигар самтҳои илму маориф, ба соҳаи омӯзиши забонҳои хориҷӣ диққати махсус дода, имкониятҳои зиёде фароҳам оварда шуданд. Ҳанӯз соли 2003 Фармони Президент содир шуда буд, ки бар асоси он «Барномаи давлатии тақмил ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ барои солҳои 2004-2014 тасдиқ гардид.

Донишгоҳи славянии Тоҷикистону Русия дар кишвар яке аз пешсафҳо дар соҳаи маориф шудааст. Инчунин дар Душанбе филиалҳои ДДМ ва Донишкадаи миллии татқиқотӣ-технологии МИСиС фаъоланд.

Президенти Федератсияи Русия Владимир Путин хангоми ташрифашон ба Тоҷикистон чунин изҳор карда буданд: «Фикр мекунам, ки донишҷӯи забони русӣ метавонад сатҳи касбии шахрвандони Тоҷикистон, пеш аз ҳама ҷавонро баланд бардорад ва дар ҷойгузинии онҳо ба фазои иттилоотии Русия, давлатҳои ИДМ, гирифтани маълумот ва кори хуби таҳассусӣ мусоидат намояд» [2. 518] (5. 10. 2012 с.).

Бо кӯшишу ғамхории бевоситаи пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон квотаҳои президентӣ барои таҳсили ҷавонон дар хориҷи кишвар таи чанд сол боз амал мекунад. Дар айни замон ҳазорҳо шахрвандони Тоҷикистон дар бисёр давлату кишварҳои хориҷӣ тибқи квотаи президентӣ таҳсил доранд.

Солҳои пешин агар ҷавонони тоҷикро дар Россия ҳамчун иҷрокунандагони корҳои ҳаррӯзаи беихтисос донанд, имрӯзҳо донишҷӯёни тоҷик бо сатҳи олиии забондонӣ ва қобилияти баланди аз худ кардани илму дониш, ҳамчун мутахассисони соҳибкасбу соҳибирода шинохта шуда, обрӯи миллати тоҷикро дар хориҷи кишвар баланд мебардоранд.

Зарурияти омӯзиши забонҳои хориҷиро Пешвои миллат ҳар вақт дар баромади худ таъкид мекунад: «Ҳукумати Тоҷикистон дар баробари забони давлатӣ донишҷӯи чандин забонро ҳамеша дастгирӣ ва ҷонибдорӣ менамоянд. Дар сатҳи зарурӣ донишҷӯи забонҳои хориҷӣ бояд шиори ҳамешагии ҳар як ҷавон ва ҳар як мутахассис, дар навбати аввал кормандони илм ва мақомоти давлатӣ бошад» [2. с. 512].

Талабот ба омӯзиши забонҳои русӣ, англисӣ, немисӣ ва хитой солҳои охир хеле зиёд шудааст, ки маҳз ба сиёсати дурандешонаи ҳукумати ҷумҳурӣ алоқаманд мебошад. Ҷавонони кишвар бо донишҷӯи забонҳои хориҷӣ имконият пайдо мекунад, ки дар давлатҳои хориҷӣ таҳсил намуда, сатҳи дониши худро баланд бардоранд, инчунин дорои ихтисосҳои муҳими замонавӣ гардида, ко рва зиндагии шоиста бошанд.

Дар сатҳи давлатӣ «Барномаи давлатии тақмил ва омӯзиши забонҳои давлатӣ, русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017 – 2020» қабул гардидааст, ки омӯзиши забонҳои муоширати байналмилалӣ – русӣ ва англисиро аввалиндараҷа меҳисобад.

Ҳоло кӯдакон аз боғчаи бачагон сар карда, имконияти омӯзиши забонҳои русӣ ва англисиро доранд. Гимназия ва литсейҳои амал мекунад, ки таҳсил ба забони давлатӣ, русӣ ва англисӣ ба роҳ монда шудаанд.

Баҳри бехтар кардани сифати таълим дар мактабу литсейҳо бо кӯшиши бевоситаи Ҳукумати Тоҷикистон аз Федератсияи Россия омӯзгорон даъват шудаанд ва барои онҳо имтиёзҳои хубе фароҳам оварда шуд, то ки дар ҷумҳурии мо фаъолият намуда, саҳми худро дар таълими хонандагон гузоранд.

Дар донишгоҳҳо чорӣ шудани низоми кредитӣ дигаргунии куллӣ баҳри тағйир додани тартибу усули таълим гардид. Тавре ки Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд менамояд: «Дар донишгоҳҳо, ки ба низоми нав гузаштаанд, сифати таълим ва сатҳи дониш нисбатан беҳтар аст. Мустақилияти донишҷӯён афзуда, устодон ҳам дар пайи ҷустуҷӯи усули нави таълим ва адабиёти илмиву таълимии муосиранд. Низоми нав водор месозад, ки ҳам донишҷӯ ва ҳам устод ҳамеша дар ҷустуҷӯ бошанд ва ҳар чи бештар аз васоити таълимию методӣ ва технологияи иттилоотиву коммуникатсионии муосир истифода намоянд» [3, 327].

Таввасути маркази тестӣ қабул гардидани донишҷӯён ба мактабҳои олиии ҷумҳурӣ ба шаҳрвандони Тоҷикистон имкон фароҳам овард, ки танҳо ба воситаи донишу фаҳмиш ҳар як довталаб қувваташро санчида, сазовори номи донишҷӯ шаванд. Баъд аз ин барои омӯзгорони макотиби олий низ имконияти хуб пайдо гардид, ки на ба донишҷӯёни тасодуфан дохил гардида, балки бо донишҷӯёни соҳиби дониш ва қобилиятнок, дарс гӯянд. Ин имкон медиҳад, ки омӯзгорон низ нисбати фанни худ серталаб буда, усули нави таълимро ҷустуҷӯ намоянд, барои такмили дониши хеш кӯшиш намуда, бо донишҳои ҳозиразамон мусаллаҳ гардида, пайваста омӯзанд, то ки соҳибқасбони дараҷаи баландро тарбия намоянд.

Қушодашавии Китобхонаи Миллӣ дар давраи соҳибистиклолӣ, ки манбаи илму дониш ба ҳисоб рафта бо тамоми таҷҳизоти ҳозиразамон муччаҳаз карда шудааст, як тухфаи беҳтарин ба ташнағони илму дониш ва пешрафти бузург дар соҳаи инкишофи илму маърифат мебошад.

Дар баробари омӯхтани забонҳои хориҷӣ донишҷӯи забони давлатӣ муҳим ва зарурӣ мебошад. «Дар замони авҷ гирифтани равандҳои ҷаҳонишавӣ ҳифзи забон маъноӣ ҳифзи асолат ва хувияти миллиро дар баҳри ҷурҷалотуми табаддулоту таҳаввулоти азим дорад» [3. с. 325]

Масъалаи тарҷумаи истилоҳоти байналмилалӣ, махсусан дар соҳаи тиб қобили тавачҷуҳ аст. Вақте мегӯянд, ки ба ҷои анатомия (калимаи юнонӣ) ташреҳия гӯед, чунки Абӯалӣ ибни Сино ин калимаро дар асарҳои ӯ истифода бурдааст. Беҳабар аз он ки Абӯалӣ ибни Сино (Авитсенна) «Ал-қонун фи-т-тиб»-ро бо забони арабӣ таълиф карда буд, чунки дар асрҳои миёна забони арабӣ дар Шарқ забони илм ба ҳисоб мерафт ва донишҷӯи он ба ҳамаи донишмандон зарурӣ ва ҳатмӣ буд. Аммо дар Аврупо забони илмӣ забони латинӣ маҳсуб меёфт, аз ин лиҳоз аврупоӣ «Ал-қонун»-ро қарни XII ба забони латинӣ тарҷума карданд ва то асри XVI китоби рӯимизии табибони аврупоӣ ба ҳисоб мерафт. Дар ин давра ба истилоҳоти фарматсевтӣ калимаҳои арабӣ дохил шуданд. Чунончӣ: *al-cohol* (алкоголь, спирт), *elixir* (эликсир - қиём), *al-kali* - щелочь - ишқор, аз ин ҷо номи элементи калий), *sirupus* (сироп-шарбат), *saccharum* (аз арабӣ *sugar* - қанд), *senna* (сенна-сано), *benzoë* (аз ин ҷо калимаи бензоат), *gossipium* (хлопчатник - пахта) ва ғайраҳо [4. с. 10].

Ҳарчанд забони латинӣ дар айни замон забони мурда маҳсуб меёбад, лекин дар миқёси дунё чун забони истилоҳоти байналмилалӣ ва забони касбии табибон қабул гардидааст. Аз ин рӯ, истилоҳоти тиббӣ аслан калимаҳои латинӣ ё юнонӣ мебошанд. Махсусан, истилоҳоти клиникӣ (номи бемориҳо), номи асбобҳои техникаи тиббӣ, номи мутахассисон аслан калимаҳои юнонӣ буда, дар миқёси ҷаҳон дар ҳамаи забонҳо бе тарҷума қабул карда мешаванд. Аз қабилӣ: гастрит, пневмония, гепатит, миома, невралгия, кардиограмма, отоскопия, гинеколог, урология, уролог, гистология, рентгенограмма ва ғ. Номи доруҳо бошанд, аслан калимаҳои латинӣ мебошанд, чунончӣ: аналгин, димедрол, стрептосид, ментол, глицерин, новокаин ва ғ.

Масъалаи тарҷумаи истилоҳоти илмӣ аз забонҳои хориҷӣ ба забони тоҷикӣ дар ин давра масъалаи мубрам ва ҳалталаб гардидааст. Забондонро мебояд, ки ҳам забони давлатӣ ва ҳам хориҷиро дар сатҳи баланд доништа, дар тарҷумаи истилоҳоти илмӣ байналмилалӣ бисёр эҳтиёткор бошанд.

Ин саъю талошҳои Ҳукумати ҷумҳуриро дастгирӣ намуда, мо омӯзгоронро зарур аст, ки роҳу усули пешқадами таълими забонҳои хориҷӣ ва техникаи муосирро истифода бурда истода, баҳри беҳтару хубтар омӯзонидани забонҳо ба донишҷӯён, вазифадор ва масъул бошем.

АДАБИЁТ:

1. Раҳмонов Э. Ш. Маориф омили муҳимтарини таҳкими давлат ва начоти миллат. – Душанбе: 2006.
2. Эмомалӣ Раҳмон. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Душанбе: Ирфон, 2016, ҷилди 12.
3. Эмомалӣ Раҳмон. Рушди маориф асоси таҳкими аркони давлат. Душанбе, 2009.
4. Сангова Ҳ. Р. Забони лотинӣ ва асосҳои истилоҳоти тиббӣ. Душанбе: Эр-граф, 2018, сах. 260.

НАҚШИ ДАРСИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР ИНКИШОФИ ТАФАККУРИ ХОНАНДАГОН

Б. Боронов¹

Дар мақолаи зерин оиди дарсҳои забони модарӣ унсурҳои хондан, гӯш кардан, фаҳмидани мазмуни калима, ҷумла, ибора ва матн, ҳамчунин гуфтан, навиштан, эҷод кардани матн тавъам омӯхта мешаванд, ки дар натиҷа нутқи ботинӣ, шифоҳӣ ва хаттӣ ташаккул меёбад. Ба ақидаи муаллиф натиҷаи ниҳоии омӯзиши забони модарӣ доништан ва дар ҳаёти воқеӣ истифода бурда тавонистани мазмуну мухтавои фан аст.

Калидвожаҳо: омӯхтан, хаттӣ, шифоҳӣ, матн, забони модарӣ, дарс, таълим, тарбия.

РОЛЬ УРОКА ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА В РАЗВИТИИ МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Б. Боронов

Перед современной школой Таджикистана поставлена задача по развитию мышления младших школьников на уроках таджикского языка в 1 – 4 классах, которая даёт большой импульс развитию устной и письменной речи учащихся. Автор утверждает, что окончательный результат обучения является усвоение родного языка и умение употреблять его в повседневной жизни.

Ключевые слова: обучение, задачи преподавателя, наглядности, задавание вопросы, сочинение (эссе), классификация част речи.

---

¹ Боронов Б. – старший научный сотрудник Института развития образования имени Абдурахмана Джамии, адрес: 734024, г. Душанбе, ул. Айни, 45,

THE ROLE OF THE TAJIK LANGUAGE LESSON IN THE DEVELOPMENT OF THE THINKING ATTORNEY AT THE INITIAL SCHOOL

B. Boronov

Before the modern school in Tajikistan it is worthwhile to attract the attention of primary school teachers to the development of thinking of younger students in teaching and education in the lessons of Tajik language in the 1st to 4th grades of which gives a great momentum to the development of oral and written speech of students.

Key words: *teaching, teacher tasks, visibility, asking questions, writing (essays), classifying part of speech.*

Истиқлолияти давлатӣ барои инкишофи ҳамаҷонибаи маорифи Тоҷикистон чихати таҳияи санаду ҳуҷҷатҳои давлатӣ оид ба мактаб чоп ва самти таълим имконоти бағоят калон фароҳам овард. Аз ҷаҳати истиқлоли миллӣ, ки дар муддати начандон тӯлони таърихӣ - дар давоми 27 сол маорифи кишвар ба қомеъҳои назаррас ноил гардид. Дар як ҷузъи кӯтоҳи стандартҳои давлатии таҳсилот ба миён омаданд, ки дар заминаи беҳтарин анъанаҳои миллии таълиф шудаанд ва фарзандони моро ба ҷаҳати қуллаҳои илму дониш ҳидоят менамоянд.

Мақсади асосии тамоми зинаҳои таълим, аз ҷумла таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ аз бедор кардан, инкишоф додан ва тавоноӣ бахшидан ба тафаккур, фикронии интиқодӣ, эҷодӣ ва созандаю офаранда иборат аст. Яъне инкишофи тафаккур ва нутқи хонанда ҳадафи муҳими дарсҳои забони модарӣ, аз ҷумла инкишофи нутқ ба шумор меравад.

Дар заминаи фаҳмидану дониш инсон офарандаи сухани бозмун мегардад ва аз ҳама маҳлуқоти дигар бо ин сифат фарқ мекунад. Таълиму омӯзиши мақсадноки муттасил ва муназзами забони модарӣ, аз ҷумла дар синфҳои ибтидоӣ, ба ташаккули шахсияти суханфаҳму сухандон гардидан замина мегузорад.

Дар дарсҳои забони модарӣ унсурҳои хондан, гӯш кардан, фаҳмидани мазмуни калима, ҷумла, ибора ва матн, ҳамчунин гуфтан, навиштан, эҷод кардани матн тавҷеҳ омӯхта мешаванд, ки дар натиҷа нутқи ботинӣ, шифоҳӣ ва хаттӣ ташаккул меёбад.

Талаба алоқамандии паҳлуҳои гуногуни ҳодисаҳои забониро бо ёрии тафаккур, таҳлилу таркибҳои мантиқӣ «кашф» мекунад, соҳиби тафаккури мустақилонаи ҷустуҷӯӣ ва эҷодӣ мегардад, аз асрори забони модарӣ воқиф мешавад ва ба он муҳаббат пайдо мекунад. Ин гуфтаҳо дар умум муносибати босалоҳият дар синфҳои ибтидоиро ташкил медиҳанд.

Дар стандартҳои фаннии зинаи таҳсилоти ибтидоӣ мафҳуми мазкур ба таври зерин шарҳ ёфтааст: «маҷмӯи дониш, малака ва маҳоратҳои амалие, ки ба ҳалли масъалаҳои мушаххаси (ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ), маърифатӣ ва касбӣ равона карда мешаванд; маҷмӯи маҳоратҳои, ки шахсият онҳоро тавассути маърифат ва таҷрибаи ҳеш ҳосил мекунад; натиҷаи таҳлили шахс, ки дар шакли қобилияти истифода бурдани дониш, малака ва маҳорат ҳангоми ҳалли масъалаҳои соҳаи муайян зоҳир мешавад (5. 15).

Қорҳои хаттӣ дар синфҳои ибтидоӣ бо ду мақсади асосӣ – таълим ва санҷиш гузаронида мешаванд. Онҳо вобаста ба мавзӯҳо ва бобҳои алоҳидаи забони модарӣ

анҷом меёбанд, ки ҳам хусусияти омӯзиш ва ҳам санҷиш, муайян кардани сатҳи донишҳои имлоӣ, мазмунӣ мантқиқӣ доранд.

Мақсадҳои тарбиявӣ. Дар шароити ҷомеаи муосир мақсадҳои тарбиявии таълими фанни «забони модарӣ» инҳоянд:

- тарбияи ватандӯстӣ, эҳтироми рамзҳои миллию давлатӣ;
- тарбияи маънавӣ, худшиносӣ ва ифтихори милли;
- риояи ҳуқуқи озодиҳои хонандагон;
- хусусиятҳои башардӯстонаи раванди таълиму омӯзиш;
- тарбияи одоби рафтори ҳамида;
- оштинопазирӣ бо падидаҳои номатлуби ҷомеа;
- ташаккули муоширати иҷтимоӣ (якдигарфаҳмӣ);
- ҳамкорӣ, гузашт кардан, гӯш карда тавонистани фикри каси дигар ва кадр кардани он, (таҳаммул), (аз фикри ғалат даст кашидан, фӯрӯтанӣ);
- тоза нигоҳ доштани муҳити атроф ва ҳифзи ҷиҳози синфи мактаб, ки ин мақсадҳо дар ҳамбастагӣ амалӣ мегарданд.

Асоси ин мақсадҳо инкишофи тафаккур ва нутқи ташкил медиҳад:

- фаҳмидани нутқи шифоҳӣ;
- фаҳмидани нутқи хаттӣ;
- фикри худро мустақилона хаттӣ шифоҳӣ баён кардан.

Натиҷаи ниҳии омӯзиши забони модарӣ доништан ва дар ҳаёти воқеӣ истифода бурда тавонистани мазмуну муҳтавои фан аст.

Машқи хат ва тозаю мавзуннависӣ. Машқи хат, хушнависӣ ва мавзуну тозанависӣ ҷузъи таркибии дарсҳои забони модарӣ ба ҳисоб рафта, ҳангоми машқҳои имлоӣ луғавӣ ва услубӣ амалӣ мегарданд. Тозанависӣ дар ҳамаи синфҳои ибтидоӣ ва ҳатто дар синфҳои боло нақши муҳим дорад.

Дар синфҳои якуму дуҷум ҳафтае як соатӣ ва дар синфҳои сеҷуму чорум дар ҳар дарс то дақиқа барои тозанависӣ вақт ҷудо кардан ба мақсад мувофиқ аст.

Машқҳои рӯбардор, муқоисаи навиштаҷоти худ ба маводи китоб ё дастнавис, ёфтани ғалатҳо ва ислоҳи онҳо, навиштан аз баён, дарсҳои санҷиши имло, нақли хаттӣ ва иншо (эссе) асоси машқҳои хат ва тозанависиро ташкил медиҳанд.

Инкишофи нутқи хаттӣ (навиштан). Яке аз вазифаҳои асоситарини таълими фанни забони модарӣ инкишофи нутқи адабии хонандагон буда, амалҳои зеринро тақозо мекунад:

- талаффузи дуруст;
- ифоданокӣ ва таъсирбахшии нутқ;
- ғанӣ ва ғаёл намудани захираи луғавӣ;
- тартиб додани ибораю ҷумла;
- аз баён навиштан;
- баёни шифоҳӣ ва хаттӣ нутқ;
- истифодаи донишҳо дар амал;

Хондан (қироат). Хондан омилҳои муҳими инкишофи нутқи тавассути қироати пайвастаи хонандагон маҳсуб меёбад. Аз ҷумла:

- малакаи маҳорати бошуурона хондан;
- равон, бурро ва ифоданок қироат кардан;
- бо матн ва китоб мустақилона қор карданро омӯхтан;
- ҳангоми хондан мазмуни маводи хондашударо дарк намуда, ғояи асосии онро фаҳмидан;

-ба хусусиятҳои олами атроф, хислат, рафтор ва кирдори симоҳо баҳо дода тавонистан.

Дар натиҷаи хондан ва таҳлили матнҳо бояд сифатҳои баланди ахлоқ, ҳисси ватанпарварӣ, меҳнатдӯстӣ, одоби муошират парвариш ёфта, завқи зебоипарастии талабагон бедор мегардад. Талабагон тадрихан аз хондани монологӣ ба хондани диалогӣ мегузаранд, ки ин хеле муҳим аст.

Бозихои дидактикӣ. Бозӣ фаълоияти дорои қоидаҳои муайян аст, ки барои иҷрои мақсаду вазифаҳои таълим ва шавқангезии раванди дарс истифода мегардад. Дар таълими забони модарӣ асосан бозихои таълимию маърифатӣ гузаронида мешаванд. Бозихои таълимию маърифатӣ дорои сюжет ва мавзӯи муайн буда, ба масъалаҳои мушаххас алоқаманд мебошанд.

Дар раванди бозӣ иштирокдорони он бо андешаҳои худ ба вазъи мушаххаси бозӣ рӯ ба рӯ шуда, роҳи ҳалли онро ҷустуҷӯ мекунанд, беҳтарашро қабул ва истифода менамоянд. Амалҳои бозӣ вақте оғоз мегарданд, ки агар иштирокдорон қоидаҳои рафтори ин ё он персонажҳоро (симоҳоро) фаҳманд, яъне дарк кунанд.

Ҳадафи асосии истифодаи бозихои таълимӣ аз он иборат аст, ки мавзӯи омӯхташаванда ва раванди омӯзиш шавқовар гузарад, аз фаълоияти омӯзиши худ хонандагон қаноатманд гарданд.

Истифодаи аёният (аёнӣ). Маълум аст, ки истифодаи аёният дар дарсҳои забони модарӣ нақши бориз дорад. Ба гуфтае, аёният метавонад хонандаи аз ҳама сустхонро низ ба забон оварад, диққаташро бо худ ҷалб намояд, шавқу завқашро бедор созад, Беҳуда нест, ки технологияи навини таълим дар замони муосир дар ҳама муассисаҳои таълимӣ, дар ҳама дарсу машғулиятҳо ба таври бояду шояд истифода бурданро тақозо менамояд, ки он талаби замони муосир мебошад.

Аёнӣ ё худ аёният ва истифодаи босамари воситаҳои аёнӣ аз қабилӣ расму мусавараҳо, ашъи табиӣ, ки дар ҳамкорӣи омӯзгору шогирдон сохта мешаванд, воситаҳои техникаи таълиим (радио, магнитофон, телевизор, компютер, кодоскоп, видео ва ғайра шавқу ҳаваси маърифатии донишомӯзонро ба таълим дучанд мегардонанд. Бояд таъкид кард, ки мавзӯи аёният ба мақсаду вазифаҳои дарс бояд созгор бошанд.

Талабот ба хондан ва таҳлил. Талабот ба хондан ва таҳлил тадричан мураккаб шудан мегиранд. Талабагон мақсади асосии матнро фаҳмида, муносибаташонро нисбат ба ҳодиса, далел, қаҳрамонони матн изҳор мекунанд, мухтасар ва муфассал нақл карданро меомӯзанд. Онҳо амалан бо хусусиятҳои шеър, афсона, ҳикоя, чистон, тазғӯяк, панд мақолу зарбулмасал шинос мешаванд. Ҳангоми хондан аз технологияи таълим истифода мешавад, ки боиси инкишофи қобилиятҳои зеҳнии талабагон аз қабилӣ диққат ва хотир мегардад. Ин дар навбати худ ба риояи дурусти навишт асос мегузарад, яъне малакаҳои нутқи хаттӣ дар асоси нутқи шифоҳӣ ҳосил мешаванд.

Таҳлилу таркиб. Дар таълими имло ва грамматика усули таҳлилу таркиб афзалиятнок ҳисобида мешавад. Хонандагон аввал мисолҳои гуногунро таҳлил ва чамбаст намуда, хулоса мебароранд. Ҳодисаҳои имлоию грамматикиро мушоҳида мекунанд ва мефаҳманд. Қоида ё таърифи имлоию грамматикӣ пас аз таҳлили мисолҳо бармеоянд. Ба воситаи машқҳои зиёди имлоиву луғавӣ ва услубию мантиқӣ малакаю маҳорати зарурии забонии хонандагон инкишоф меёбанд.

Саволу саволдиҳӣ. Саволу саволдиҳӣ маҳорати ҳосилкунандаи худро дорад. Ҳамчунин аз саволдиҳандаю ҷавобдиҳанда сабру таҳаммулро мепазирад. Бинобар ин, агар мабодо

талабаи хурдсол ба савол ҷавоби нодуруст диҳад ҳам, набояд ўро мавриди сарзаниш қарор дод.

Дуруст аст, ки нақши савол дар инкишофи нутқи хонандагон хеле муҳим аст. Тарзи пешниҳоди савол санъатест, ки ба маҳорати сафарбаркунандаи омўзгор алоқаманд буда, талабаро барои дуруст посух гардондан ҳавасманд мегардонад.

Дар баробари саволҳои далелталаб бояд саволҳои эҷодӣ - ҳиссиётӣ низ пешниҳод карда шаванд. Савол бояд аз ҷиҳати мазмун фаҳмо ва барои инкишофи қобилияти хонандагон, қабл аз ҳама фикр карда дарёфтани равона шуда, қобилияти ҳар як хонандаро ба эътибор бигирад.

Илова ба ин лаҳзаҳои дарсро зуд-зуд бояд иваз кард, то бачаҳо дилгир нашаванд. Агар мушоҳида кардед, ки бачаҳо хаста шуданд, зуд лаҳзаи дамгирӣ гузаронед, бо мақсади он ки фаъолияти хонандагон аз нав барқарор гардад.

Шиносоии умумӣ бо ҳиссаҳои нутқ (синфи 1)

Дар ин боб муаллим шогирдони хешро бо аломатҳои шартии хонед ва нақл кунед, машқи хушнависӣ, савол, супориш, кори дунафара, нақшбозӣ, кори инфиродӣ, гурӯҳӣ, бозии кӣ зудтар?, чистон, ба хотир гиред, такрор, имло, нақли ҳатгӣ, иншо, ғалатҳои имлоӣ ва ислоҳи онҳо, саволу супоришҳои тестӣ, хушгӯӣ, тезгӯяк, қоида, панду зарбулмасалҳо ва луғат тадричан дар раванди таълим ошно менамояд.

Аз хумла, якуми сентябр - Рӯзи донишро, ки дар тамоми гӯшаю канори Ватани азизамон Тоҷикистон иди ҳақиқии талабагон - мебошад, ҷашн гирифта мешавад, гуфта таъкид мекунад. Илова ба ин, дар дигар дарсҳо бачаҳоро ба мавзӯи калима, аз ҳарфҳои таркиб ёфтани калима, аз ҷумла хона – чӣ?, калимаи хона аз чанд ҳарф иборат будан, сипас калимаи «хона» - ро таҳлили овозӣ менамоем. Намуна: хона- х-о-н-а. Ҳамин тавр, хонандагон, албатта аз чӣ таркиб ёфтани калимаро мефаҳманд ё худ дарк менамоянд, ки хеле муҳим аст. Дар ин боб боз ёдовар мешвем, ки дар синфҳои дуюм, сеюм ва чорум бо ҳиссаҳои нутқ, ки дахтоанд, аз ҷумла исм, феъл, сифат, шумора ва ғайра, ки дар синфҳои якум ва дуюм ашӯ, амалу ҳаракат ва аломати ашӯ мегӯем, меомӯзем.

Минбаъд диққати хонандаҳоро ба мавзӯҳои муайян кардани ҷойи калима дар ҷумла, садонок ва ҳамсадо, саволгузори ба калимаҳо, ҳиссаҳои нутқ, саволҳои ҳиссаҳои нутқ ва машқҳо доир ба ҳиссаҳои нутқ ва ғайра ҷалб хоҳем кард.

Масалан, ҳангоме ки аз калимаҳо ҷумла тартиб медиҳем, маълум мешавад, ки ҳар калима ҷойи худро дар ҷумла соҳиб мегардад. Мисол: Баҳорро арӯси сол меноманд. Ба бачаҳо супориш медиҳем, ки онҳо ҷумларо хонанд. Баъд аз иҷрои супориш мегӯем, ки биёед акнун дар ҷумлаи хондашуда ҷойи яке аз калимаҳоро иваз намоем. Сипас ҷойи калимаи охириро ба аввал ва ҷойи калимаи аввалро ба охири ҷумла бурда, ҷумларо мехонем: аст арӯси меноманд арӯси сол баҳорро. Баъд аз хондани ҷумла аз шогирдон пурсон мешавем, ки хумлаи мо дуруст аст ё не?

Аз гуфтаи боло хулосабарорӣ намуда, таъкид мекунем, ки аз ивазшавии ҷойи калимаҳо дар ҷумла, албатта дар аксар ҳолатҳо ҷумлаҳо нодуруст ва нофаҳмо мегарданд.

Бояд зикр кард, ки дар баъзе ҷумлаҳо (онҳ хеле каманд) бо иваз кардани ҷойи калимаҳо манои ҷумлаҳо тағйир намеёбанд. Мисол баҳор омад. Омад баҳор. Дар ҷумлаи, Шитобед, бачаҳо,! Бачаҳо, шитобед! Шумо гулҳои гулистонед. Гулҳои гулистонед шумо. Вале дар ибораҳо ин тавр нест: Гули сари сабад, чорчамани гул, сояро аз девор тарошидан, ҷашми дидан надорад, осмони софу беғубор...

Садонокҳо: а, о, ў, у, и, ӣ, э (ҳафто).

Ҳамсадоҳо: б, в, г, д, ж, з, к, л, м, н, т... (бисту чор - то).

Ётбарсарҳо - я, ю, е, ё (чор - то).

Таснифоти ҳиссаҳои нутқ. Ҳиссаҳои нутқ ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд. 1. **Ҳиссаҳои мустақили нутқ:** исм, феъл, сифат, шумора, хонишин, зарф.

2. **Ҳиссаҳои ёрирасони нутқ:** пешванду пасвандҳо, пайвандаҳо, ҳиссаҳо, калимаҳои тақлидӣ - овозии нидо.

Бояд ба хонандагон таъкид кард, ки ҳиссаҳои ёрирасони нутқ дар алоҳидагӣ (танҳоӣ) ба ягон савол ҷавоб намешаванд ва бо ҳамин хусусияташон аз ҳиссаҳои мустақили нутқ фарқ мекунанд. Илова ба ин, ҳиссаҳои ёрирасони нутқ дар алоҳидагӣ ягон маъно надоранд. Ҳиссаҳои ёрирасони нутқ он вақт тобиши маъноӣ пайдо мекунанд, ки онҳо дар гуфтор ё дар навишти ҷумла бо ҳиссаҳои мустақили нутқ ҳамроҳ меоянд, он гоҳ тобиши маъноӣ пайдо мекунанд. Мисол: Аз омаданат хеле хушнудам. Дар ин ҳумла пешоянди «аз» истифода шудааст. Дар ҳумлаи дуюм, ки пешоянди «аз» истифода нашудааст, маъноӣ ҳумла нодуруст мебошад. Омаданат хеле хушнудам. Дар ҷумлаи дуюм ҳам шакл ва ҳам мазмуни ҷумла нодуруст шуд, зеро ки пешоянди «аз» дар ҷумла истифода нашуд. Яъне бо ин сабаб услуби ҷумла низ нодуруст гардид.

Дар боби дигари омӯзиши забони тохикӣ масалан дар синфи сеюм омӯзгор ба бачаҳо мефаҳмонад, ки Тоҷикистони мо, ки 93 фисадашро кӯҳсор ва 7 фисади онро водиҳо, яъне ҳамворӣ (заминҳои обӣ) ташкил медиҳад, чашмаю дарё, обанбор, кӯли обҳои шифобахш ва пириҳои азим низ мавҷуданд, аз ин рӯ, беҳуда нест, ки кишвари моро яке аз серобтарин мамлақати дунё меҳисобанд.

Аз ҷумла, чашмаҳои шифобахш ба монанди Гармчащма, дар Ишкошим, Челондӣ, Булункӯл дар Помир, Оби Гарм, Шоҳамбарӣ, Алмосӣ, Хоҷа Оби Гарм, Явроз, Калтуч,... дар силсилакӯҳҳои Ҳисор ва садҳо чашмаҳои шифобахши дигар дар кишварамон мавҷуданд.

Дарёҳои калонтарини кишвар аз қабилӣ Амударё, Панҷ, Сурхоб, Ёҳсу, Бартанг, Кофарниҳон, дарёи Душанбе, Қаротог, Зарафшон, Фондарё, Сирдарё,... Пирӣҳои Помиру Зарафшон, Анзоб, Исфара,...

Кӯли Сарез, Искандаркӯл, Обанбори Норак, Баҳри Тохик ва чандин обанборҳои дигар мебошанд, ки заминҳои қорами моро шодоб мекунанд. Дар осоишгоҳҳо одамон саломатии хешро барқарор менамоянд.

Ҳамин тавр, ба муаллим зарур аст, ки маълумоти мухтасаре, ки дода шуд, ҳангоми гузаштани мавзӯҳои дарс хонандагонро бо чашма, дарё, кӯлҳо, обанбор ва обҳои шифобахш шинос менамояд, номи чашмаю кӯлҳоро номбар карда ва ба мавзӯҳо дар пайвастагӣ ё алоқамандӣ меомӯзонад. Ба ин васила метавонад дар шуури шогирдон тасаввуроти амиқро нисбати халқу Ватан пайдо кунонида тавонад.

Инчунин диққати зарурӣ додан ба таълими грамматика, имло ва кишофи нутқ, оид ба таълими исм, саволҳои кӣ?, чӣ?, кӣҳо?, чӣҳо?, аз ҷумла одамон, ки ба саволҳои кӣ?, кӣҳо? ва дигар ашё ба саволҳои чӣ?, чӣҳо? ҷавоб мешаванд, фаҳмонад.

Кор бо матн, ки аз ду ё зиёда ҷумлаҳо иборат будан, ду хели матнҳо - назмию насрӣ, имлоӣ ётбарсарҳо, ки онҳо аз ду овоз иборат мебошанд, масалан: й+а=я й+у=ю, й+э=е, й+о=ё, таърифи исм (қоида), калимаҳои, ки номи одамон ва ашё (чизҳо) - ро мефаҳмонанд, исми номида мешаванд.

Ба исмҳои саволи кӣ?, кӣҳо?, чӣ?, чӣҳо? гузошта мешаванд. Мисол: талаба - кӣ?, талабаҳо - кӣҳо?, дафтар - чӣ?, дафтарҳо - чӣҳо?

Машқи навиштани иншо, имло, нақли хаттӣ, кор бо расм, мавқеи саволгузори дар исм: кӣҳо?_коргарон, машқи навиштани хат, ҳикоя, машқи луғатомӯзӣ, ҳарфи калон дар аввали қаҳрамонони мусбат ва манфии ҳикоя, номи ҳоси исмҳо:

Гармчашма, Чилдухтарон , Лутфия, куҳи Муғ, намаки Хочамуъмин, номи дарёҳо, ноҳияҳо, шаҳрҳо , вилоятҳо, лақаби ҳайвонот, таҳаллуси шоирону нависандаҳо ва ғайра, ки бо ҳарфи калон навишта мешаванд ва амсоли инҳоро дуруст фаҳмонад. Маълум аст, ки ҳар дарс мақсад, ҳадаф ва вазифаҳои хешро дорад, ки онҳо аз муаллим тақозо менамоянд, ки ӯ тарз, усул ва равиши хешро истифода барад. Аз ин лиҳоз, яке аз ҳадафи асосии муаллим он аст, ки дар амалӣ кардани Қонуни маориф ва илм ҳиссагузор бошад ва тарзу усул маҳорат ва малакаи хешро дар таълиму тарбияти насли наврас самаранок истифода барад.

Дарси муосир дар назди омӯзгор вазифа гузоштааст, ки ҳар дарси навбатиаш самаранок гузарад ва шогирдонаш аз он ба қадри зарурӣ қаноатманд гарданд. Дар он сурат ҳам ҳуди муаллим ба ҳадафи хеш мерасаду ҳам шогирдон аз дарс қаноатманд мегарданд.

Олим ва педагоги барҷастаи тоҷик Муҳаммадулло Лутфуллозода барҳақ қайд кардааст, ки дарсҳои забони модарӣ чун дарсҳои фанҳои дигар пеш аз ҳама, бо мақсаднокии худ фарқ мекунад. Дарс ҳамон вақт ба мақсади худ мерасад, ки агар муаллим мавзӯ ва вазифаҳои онро ба таври возеҳ пешакӣ тасаввур намуда, маводи заруриро интихоб карда нақшаи аниқ ва равшан тартиб дода бошад. Тамоми равиши дарс, чи тавре ки маълум аст, аз якҷанд лаҳза ё марҳала (қадам) иборат мебошад.

Вазифаи муаллим он аст, ки мақсад, мавод ва тарзҳои методии ҳар як лаҳзаро муайян намуда, алоқаи байни онҳоро таъмин карда тавонад.

Хулоса, илова ба гуфтаҳои боло, вазифаҳои дигари асосии омӯзгор боз аз он иборат аст, ки ӯ вобаста ба талаби замон дарсҳои анъанавии таълимро бо дарсҳои интерактивӣ ва технологияи навини таълим омезиш диҳад. Зеро ки истифодаи технологияи навини таълим дар омӯзиши маълумот мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ:

1. Махмӯаи стандарти давлатии таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе «Ирфон» 2011.
2. Нақшаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015 – 2020.
3. М. Лутфуллоев ДАРС Душанбе – 1995.
4. Бозор Боронов Дарси забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоӣ, Душанбе – 2012.

НАҚШИ АНЪАНАҲОИ МИЛЛӢ ДАР МУАРРИФИ ФАРҶАНГИ МАРДУМ

Салоҳиддинова Гулнора¹

Дар мақола ба санъати амалии халқӣ диққати махсус дода шуда, нақши анъанаҳои миллӣ дар эҳёи ҳунарҳои мардумӣ муфассал баррасӣ шудааст. Қайд карда мешавад, ки санъати амалии халқӣ ва навъҳои гуногуни он дар ҳаёти мардум чойгоҳи хоса дошта, як падидаи муҳими фарҳанги миллии тоҷикон мебошад. Муаллиф қайд

---

¹ Салоҳиддинова Гулнора - старший научный сотрудник Института развития образования имени Абдурахмана Джами, адрес: 734024, г. Душанбе, ул. Айни, 45,

менамояд, ки тачассуми хунари кандакорону чӯбтарошонро дар сохтани табаку коса, кати миллӣ, сутунҳои зебо, маснуоти армуғонӣ, гахвораҳо мушоҳида кардан мумкин аст.

Вожаҳои калидӣ: *хунармандӣ, анъанаҳо, мерос, гулдӯзӣ, кандакорӣ, Хиҷоз, абрешим, дӯкон, адабиёт, фарҳанг.*

РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНЫХ ТРАДИЦИЙ В ВОЗРОЖДЕНИИ НАРОДНЫХ РЕМЁСЕЛ

Салоҳиддинова Гулнора

Автор в статье особое внимание уделяет роль народных традиций в деле возрождения народного ремесла. Особо отмечает, что народное ремесло и его разновидности имеют практическое значение в жизни народа, и играют огромную роль в обогащении духовного наследия нации. А так же, автор отмечает, что в последнее время создание изделий от дерева получило своего развитие.

Ключевые слова: *промышленник, традиции, наследие, рисование цветов, вышивание, обработка дерева, мебель, шелковые изделия, мастерской, литературы, глина, раскопки.*

THE ROLE OF NATIONAL TRADITIONS IN THE RENAISSANCE OF FOLK CRAFT

Salohiddinova Gulnora

The Tajik folk craft pays special attention to folk traditions in the revival of folk craft. In the article the author notes that the folk craft and its varieties have practical significance in the life of the people, and plays a huge role, and it means the spiritual heritage of the nation. And also, the author notes that the importance of the work of the masters in the tree in the creation of the product from the tree was very much developed.

Keywords: *industrialist, traditions, heritage, drawing flowers, embroidery, processing tree, furniture, silk products, workshop, literature, clay, excavations.*

Санаи 22-уми декабри соли қорӣ Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҳумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҳумҳурии Тоҷикистон баргузор гардид. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат зимни баромад чунин қайд намуд: **«Бо мақсади тараққӣ додани соҳаи сайёҳӣ, муаррифии шоистаи имкониятҳои сайёҳии мамлакат ва фарҳанги миллӣ дар арсаи байналмилалӣ, инчунин, ҷалби сармоя ба инфрасохтори сайёҳӣ пешниҳод менамоям, ки соли 2018 дар кишвар "Соли рушди сайёҳӣ ва хунарҳои мардумӣ" эълон карда шавад».**

Дар ин раванд, Ҳукумати мамлакатро зарур аст, ки барои рушди хунарҳои мардумӣ ба соҳибкорон ва хунармандон ҷудо намудани қарзҳои имтиёзнокро тавассути Фонди дастгирии соҳибкорӣ васеъ ба роҳ монанд. Инчунин, бо мақсади ҳавасмандгардонии

аҳоли чихати истехсоли молҳои ниёзи мардум дар хона ва рушди ҳунарҳои мардумӣ аз 1 январи соли 2018 фурӯши чунин молу мавод аз пардохти ҳамаи намудҳои андоз озод карда шавад. Ин иқдоми наҷибона тамоми мардуми кишварро рӯҳбаланд намуд. Мавриди зикр аст, ки кишвари мо бо табиати зебо ва дарёҳои мусаффоӣ худ, қалби ҳазорон сайёҳони дохилӣ хориҷро таскин менамояд. Аз Аврупо то Осиё дар бораи “Искандаркул”, “Аловуддин”, “Водии Яғноб” ва дигар ҷойҳои таърихӣ мо бо хушнудӣ ҳарф мезананд, ки ин ифтихори ҳар яки мо мебошад. Дар баробари ин, дар рустоҳои ноҳия занони ҳунарманд дар дӯхтани либосҳои атласу адрас, намадрезӣ, қолинбофӣ, корҳои қаннодӣ, сохтани кӯза, танӯри бобой маҳорати баланд доранд. Аммо онҳо имконият надоштанд, ки маҳсули дастранчи худро ба бозорҳои дохилӣ хориҷӣ ба фурӯш бароранд.

Пешвои миллат чунин имкониятро фароҳам сохт. Акнун ҳар як ҳунарманд бе пардохти андоз ва бочи гумрукӣ ҳунарҳои миллии худро ба гардиши бозори дохилӣ хориҷӣ бароварда маҳсулотҳои худро муаррифӣ месозанд. Эълон намудани Соли 2018 “Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” аз ҷониби Пешвои миллат, айни муддаост, бо ин восита ҳунармандон маҳсули эҷоди худро бе ягон мамониат ба фурӯш бароварда, сатҳи зиндагии худро беҳтар месозанд. Бо ҳидоят дастгирии ин марди созанда, дар ноҳияҳо корхонаҳои қолинбофии дастӣ ба кор шуруъ намуд ва занони ҳунарманди хонашинро ба ин соҳа ҷалб кард. Аз он ҷумла дар маркази ноҳияҳо Маркази таълимӣ-истехсолии қолинбофӣ ва ҳунарҳои мардумии «Кӯҳсор», Маркази омӯзишии «Гулдаста» ва сеҳи атласу адрасбофӣ дар ҷамоати Урметан ба фаъолият шуруъ намуд, ки духтарони деҳаҳои дурдасти ноҳия барои омӯхтани ин ҳунари аҷодӣ саъю кӯшиш намуда истодаанд. Боварии комил дорем, ки рушди ҳунарҳои миллии боз ҳам густариш меёбаду мардуми ҳунарманд ба ҷойҳои корӣ таъмин мегарданд.

Санъати ороиши амалӣ падидаи ҷолиб ва мураккабе дар фарҳанги бисёр ҷабҳаи ҳар як халқу миллат аст. Он падидаи гуногунпаҳлӯ буда, навҳои мухталифро фаро мегирад, бо баробари пайдо шудани халқу миллатҳо ба миён омада, бо решаҳои фарҳангии куҳанаш имрӯз ҳам дар инкишоф мебошад. Санъати амалии халқӣ ва навҳои гуногуни он дар ҳаёти мардум ҷойгоҳи хоса дошта, як падидаи муҳими фарҳанги миллии тоҷикон мебошад. Бо вучуди он ки имрӯз дар шаҳру ноҳияҳои ҷумҳуриамон ҳунармандони зиёде машғули эҷоди асарҳои ҷолиби бадеӣ ҳастанд, инкишофи навҳои гуногуни санъати халқии тоҷикон дар сатҳи қаноатбахш қарор надорад. Дар роҳи инкишофи ҳунарҳои санъати дастӣ муаммоҳои гуногун вучуд доранд, ҳатто бархе аз онҳо дар ноҳияҳои шимолӣ Тоҷикистон қариб аз байн рафтаанд. Бинобар ин, ҳоло зарурати ҳалли масъалаҳои марбут ба рушди ин намуди ҳунарҳо ба миён омадааст. Пеш аз ҳама, санъати амалии халқӣ ба дастгирии ҳамаҷониба ниёз дорад. Дар доираи татбиқи иқдоми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон оид ба эҳё ва рушди ҳунарҳои мардумӣ то имрӯз даҳҳо мактаби ҳунармандон дар шаҳру ноҳияҳои Тоҷикистон ташкил шуда, ба фаъолият оғоз намуданд. Дар ин мактабҳо аз рӯи усули анъанавии миллии, устод-шогирд шогирдон тарбия меёбанд. Ин усул яке аз анъанаҳои қадимаи миллии тоҷикон буда, муҳаққиқ П.А.Гончарова онро дар радиои дигар усулҳои шогирдтайёркунӣ баррасӣ намудааст. Тадқиқоти ӯ ба зардӯзӣ – яке аз ҳунарҳои, ки густариши васеъ дорад, бахшида шудааст. Муҳаққиқ нуқтаи ҷолиберо қайд мекунад, ки зардӯзӣ дар қадим аслан ҳунари мардон буд, зеро дар рӯи матоъҳои дурушту ғафс, ба монанди баҳмал, сӯзан задан лозим меомад.

Дар бораи яке аз мардони соҳибхунари Ҳирот – Ҳасани Зардӯз Зайниддин Восифӣ дар ёддоштҳои худ сухан меронад. Дар аморати Бухоро дар дарбори амир фармоишгари асосии маҳсулоти зардӯзӣ буд, ки ин зарурати ташкили устохонаҳо дар назди дарбор ба миён овард. П.А.Гончарова дар бораи ташкили устохонаҳои зардӯзӣ, тарзи қабул ва хатми шогирдон, ки дар ин замина як қатор маросим роиҷ буд, маълумот медиҳад. Дар он давра садҳо нафар зардӯзи моҳир ба дӯхтани либосҳои қиматбаҳои дарбориён машғул буданд ва фақат як қисми ночизи маҳсулоти онҳо ба бозор бароварда мешуд. Либосҳои бо зардӯзӣ ороода – ҷомаҳои мардона, камзӯлҳо, шалворҳо, пойафзол, тасма, каллапӯшҳо, ҷиҳози аспҳо танҳо бо фармоиши амир ва пайвандони ӯ омода мешуданд. Дигар ҳеҷ кас, ҳатто шахсони воломақом ба чунин фармоиш ҳуқуқ надоштанд. Танҳо дар вақтҳои муайян ин гуна либосҳо аз тарафи худи амир тӯҳфа мешуданд. Бо мурури замон берун аз дарбор низ устохонаҳо ташкил шуданд, ки дар онҳо ба хунармандон оқсақол, яъне сардори зардӯзон роҳбарӣ мекард. Тамоми корҳо, аз ҷумла, хариду фурӯши маҳсулот, қабули шогирдон танҳо бо иҷозати оқсақол иҷро мешуданд. Барои дар вақти таъингардида иҷро шудани фармоишҳои хатмӣ оқсақол ба ҳамаи устохонаҳои гирду атроф фармоишро тақсим мекард. Оқсақол барои меҳнаташ музд намегирифт, ба ӯ фақат тӯҳфа аз тарафи дарбор супорида мешуд.

Аъзои ташкилоти сеҳҳои зардӯзӣ шахсе шуда метавонист, ки курси дарозмуддат ва душвори ин ҳунарро аз усто омӯхта, барои фаъолияти мустақилона аз устодаш ризоият гирифта бошад. П.А.Гончарова қайд мекунад: « санъати зардӯзии бухороӣ ҳунари меросӣ буд, он аз бобо ба падар, аз падар ба писар мегузашт». Агар дар оила писар набошад, ин ҳунар ба ягон хеши наздик, масалан ба ҷиян дода мешуд. Ба омӯзиши ин ҳунар писарбачаҳои 10-12 сола ва баъзан калонтарро ҷалб мекарданд. Ба шогирдӣ додани писар як рӯйдоди муҳим ба шумор рафта, дар ин замина як қатор маросим иҷро мешуд. Падар ё хеши наздики писарбача бо як табақ хӯроки маҳсус ва халвои тар ба назди усто рафта, розигии ӯро барои қабул мегирифт. Баъди он ки усто ризоият дод, ҳузурдоштагон хӯрокро истеъмол мекарданд, ки рамзи қушоиши қор ба ҳисоб мерафт. Усто на танҳо омӯхтани ҳунар, балки хӯрондану пӯшонидани писарбачаро низ ба ӯҳда мегирифт. Байни тарафайн ягон шартномаи хатмӣ баста намешуд, таълим бепул сурат мегирифт. Усто ба шогирд ҳунари худро зуд ёд намедод. Соли якуми таҳсили писарбача ба корҳои хона ёрӣ меод, аз ҷумла рӯбучин мекард, об мекашонд, ба бозор мерафт ва танҳо дар вақти бекор монданаш ӯ ҳақ дошт, ки қори дӯзандагонро мушоҳида намояд. Баъди гузаштани як сол ба шогирд иҷозат дода мешуд, ки сари дӯкони зардӯзӣ нишинад. Барои иҷрои қор ба шогирд музд дода намешуд, мӯҳлати таълим муқаррар набуд ва метавонист аз 4 то 7 сол идома ёбад. Ҳолатҳои ҳам мешуд, ки усто барои гум накардани шогирди болаёқат ӯро 8-10 сол назди худ нигоҳ медошт.

Вақте ки шогирд майлу хоҳиши мустақилона қор карданро зоҳир менамуд, ба сифати миёнарав оқсақол даъват мешуд, то ки устоҳо барои озод гаштани шогирдон ризогӣ диҳанд. Маросими устоталбон дар хонаи шогирд гузаронида шуда, усто ба арвоҳи пири миёнбандон дуо хонда, миёни шогирдро бо рӯймол баста, ба номи Шоҳи мардон бастам мегуфт. Дар ин маросим, ки шогирд номи «усто»-ро мегирифт, ба муаллим сарупо тӯҳфа мешуд, яъне волидайнӣ шогирд аз сар то по ба ӯ либоси нав мепӯшониданд. Ҳамчунин ба оқсақол ва ёвари ӯ низ тӯҳфаҳо дода мешуд. Дар

баъзе мавридҳо устодон ба шогирди камбизоат барои оғози кори мустакилона асбобҳои заруриро медоданд.

Дар замони муосир ба хотири эҳёи ҳунарҳои халқӣ мактабҳо, сеҳҳо, коргоҳҳои ҳунармандон ташкил мешаванд. Ин марказҳои ҳунармандӣ таҳти роҳнамоии устоҳои машҳуру боистеъдод фаъолият мебаранд. Ҳунарҳои дастӣ дар инсон завқи бадеиро ташаккул дода, таҳаммулу тозақорино тарбия менамояд ва дунёи ботинии шахсро ғанӣ мегардонад.

Дар замони мо ҳунарҳое, ки замоне фаромӯш шуда буданд, эҳё гардида, арзиши маҳсулоти дастӣ нисбат ба молҳои оммавӣ меафзояд. Ҳунарҳои халқӣ беҳтарин ва холистарин анвои санъат буда, ҳамеша ба ҳаёти инсон алоқаманданд. Онҳо ҳисси зебоипарастии халқро таҷассум мекунанд. Гузашта аз ин, на фақат эҷоди асарҳои санъат, балки дастгирии ҳунармандони халқӣ, ки эҷодкорони зебоӣ ҳастанд, нишони камолот ва олиҳимматӣ мебошад. Дар ин самт то ҳол масъалаву муаммоҳое ҳастанд, ки аҳамияти махсусро тақозо доранд.

Татбиқи дастовардҳои илмию амалӣ, идомаи анъанаҳои миллӣ, назардошти урфу одатҳо, омӯзиши таъсири равияҳои гуногуни санъат ба тарзи ороиши маснуот, вазъи тарбияи меҳнатӣ ва ҳунаромӯзии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбии кишвар беҳбудиро мехоҳад. Инкишофи ҳисси зебоипарастии инсонро дар бозёфтҳои бостоншиносон, ба монанди китобу дастхатҳои нодир ва мусаввараҳо, ки дар онҳо фарҳанг, ҳунари меъморӣ ва рассомӣ, ҳамчунин хусусияти рӯзгори маиши мардуми давраҳои қадим инъикос ёфтаанд, пайгирӣ метавон кард.

Ҷомеаи давраҳои гуногун равияҳои хосро дар соҳаҳои мухталифи санъату ҳунар ба мерос гузошт, ки дар ҳар яке тарзи зиндагии мардум таҷассум ёфтааст. Мушоҳидаҳо собит менамоянд, ки дар вақти ҳукмронии ягон чараён таъсири он дар ороиши ашё, намунаҳои ҳунари меъморӣ, сару либос, чихози манзил амри воқеист. Дар замони мо тадқиқоти илмӣ дар соҳаи тарбияи ҷавонон бо назардошти таълими ҳунарҳои мардумӣ мавқеи назаррасро ишғол мекунад. Ҳадафи олимон баҳодиҳӣ ва таҳлили рушди ҳунармандӣ ва таъсири он, ба ҷавонон омӯзонидани ҳунарҳои аҷдодӣ, бо таъя ба онҳо ташаккул додани ҳунарҳои наву муосир мебошад.

Санъати ороишӣ, ки бо зиндагии мо робитаи зич доранд, тариқи офаридани ашёи гуногун ва ороиши меъморӣ амалӣ мешавад. Дар намунаҳои санъати ороишӣ, нақшу нигор дар шакли холис вучуд дошта наметавонад, он таҷассуми ҳамбастагии зебоӣ ва фоидаву зарурат мебошад. Инкишофи ҳунарҳои меъморӣ, кулолгарӣ, мисгарӣ, заргарӣ, қолинбофӣ ва кашидадӯзӣ ба рушди наққошӣ низ мусоидат мекунад. Намунаҳои нодирӣ нақшу нигоре, ки бостоншиносон дар Тирмиз, Панҷакенти қадим ва дигар маҳалҳо дарёфтаанд, бозгӯи фарҳанги бою рангини гузаштагон мебошад.

Наққошони тоҷик беҳтарин анъанаҳои ҳунармандони гузаштаро идома дода, санъати нақшофариро такмил додаанд. Имрӯз анъанаҳои ҳунари наққошӣ ҳангоми бунёду ороиши биноҳои фарҳангию маърифатӣ (тарабхона, чойхона, масҷид, қасри фарҳанг ва ғ.) қорбаст мешаванд. Устоҳои халқӣ, аз ҷумла наққошону кулолгарон, мисгарону зардӯзон ва қолинбофону қосибон дар офаридаҳояшон нақшу нигорро чун воситаи асосии ороиши бадеӣ қорбаст менамуданд. Ҳар як нақшу нигор маъноӣ хос дошта, аз ҷониби халқ номгузорӣ мешуд ва аксари онҳо нишони эътиқоду бовар ба урфу одате буданд. Масалан, соли 1960 санъатшиносон Н. Юнусова ва М. Рӯзиев дар қишлоқи Сино тадқиқот гузаронида, нақши камзӯлҷаи бачагонро, ки тасвири ду мор ва моҳро дошт, таҳлил карданд. Маълум шуд, ки тибқи бовари мардуми ин маҳал ду

мори ба шакли чиллик тасвиршуда бачаро аз иблис эмин медорад, моҳ бошад ўро чун моҳи нав зебо мекунад. Дар асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX як зумра сайёҳони русу хоричӣ, аз ҷумла Ф. Ефремов, Ф. Назаров, Н. Неболсин дар бораи матоъҳои маҳаллӣ, сару либос ва шугли мардум маълумоти ҷолиби диққатро ҷамъ оварданд. Чунончи, дар навиштаҳои Ф. Ефремов дар баробари таснифи либоси он давра роҷеъ ба кирмакпарварӣ маълумот фароҳам омада, технологияи истехсоли нахи абрешим барои матоъҳои шохӣ маънидод гардидааст. Сайёҳ мушоҳидаҳояшро дар бораи вижагиҳои хоси сару либоси осиемиёнагӣ, ки ба шаклирии он муҳити зист, иқлим, дин таъсир гузоштаанд, баён месозад. Масалан, оид ба тарроҳии куртаи занона ӯ чунин менависад: «Пеш аз ҳама ба қулай будани курта ва сипас ба риояи одоб аҳамият дода мешавад». Бароҳат будани либос, фароҳии он, чинҳои зиёд доштани он ба ҳисоб гирифта шудааст, ки барои озодона нишастан монеа пеш намеорад, ҳаракатро маҳдуд намекунад, дар ҳавои гарм ба нафаскашии бадан ҳалал намерасонад.

Дар асрҳои XIX ва XX дар Хучанди бостонӣ дӯзандагӣ яке аз шоҳаҳои асосии касбу ҳунар ба шумор мерафт. Тибқи маълумоти таърихӣ соли 1895 дар бозори Панҷшанбе ва атрофи он 23 дӯкони дӯзандагӣ мавҷуд буд. Дар ин дӯконҳо мардон дӯзанда буданд, занони чевар дар хона кор мекарданд. Дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX соҳаи истехсоли сару либоси анъанавӣ ҳунари асосии занон гардид.

Либоси анъанавии мардуми оддӣ аз либоси намояндагони табақаҳои боло ва шахсони маъруф фарқ дошт. Тафовути сару либос на дар тарҳи он, балки дар навъи матоъ буд. Ин фарқ на танҳо дар сифати матоъ ва тарзи ороиши либос, балки маҷмӯи либос зоҳир мешуд. Табаддулоте, ки дар давраҳои муайяни таърихӣ дар ҳаёти халқҳо рӯй медиҳанд, ба ҳастии моддӣ ва маънавии мардум дигаргуниҳо ворид мекунад ва бешак, ба либосҳои миллӣ низ таъсир мерасонад. Санъати ороиши либос бо зардӯзию кашидадӯзӣ, гулдӯзии куртаҳои чакани халқҳои Осиёи Миёна ҳар яке бо сабки хос инкишоф ёфтаанд, зеро дар тӯли асрҳо ороиши сару либос (бештар дар кӯҳистон), ҷиҳози хона ва ашӯи рӯзгор (дар водиҳо), хуллас, аз бисоти тифл то ҷиҳози арӯс, дар ҳуди хонадон ба ҷо оварда мешуд. Омӯхтани таърихи сару либос, ҷиҳози хонаводаи миллии ҳар як халқ, барои онҳое, ки бо таърих ва фарҳанги он халқ шинос шудан мехоҳанд, аз ҷумла, санъатшиносон, кормандони театр ва рассомон ва намояндагони соҳаҳои дигари фарҳанг муҳим аст. Аз тарафи дигар, дар ҷараёни шиносӣ бо таърихи либоси миллӣ то андозае аз вижагиҳои либоси миллии халқҳои дигари ҳамсоя низ огоҳ шуда, монандӣ ё тафовут, иртибот ва таъсири этникию фарҳангии онҳоро ба ҳамдигар дармеёбем, ки ин ба муайян кардани этногенезиси халқҳои Осиёи Миёна мусоидат мекунад. Ҳунармандони тоҷик дар баробари ғаёлияти пурсамар дар тарбияи шогирдони боистеъдод низ саҳм гузоштаанд. Гузашта аз ин, донишҷӯён бояд аз анъанаҳои ҳунармандии халқи тоҷик огоҳ бошанд. Зарур аст, ки дар таълими фанҳои таҳассусӣ – кандакорӣ, гачкорӣ, наққошӣ, кашидадӯзӣ, кундалрезӣ, армуғонсозӣ ва ғайра анъанаҳои миллии халқамон самаранок истифода шаванд.

Ҳулосаи калом, инъикоси анъанаҳои миллӣ дар офаридани осори ҳунарҳои мардумӣ ба инкишофи ҳисси худшиносӣ, ватандориву ифтихори миллӣ, инчунин тақмили маҳорат дар инкишофи минбаъдаи ҳунарҳои мардумӣ мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ:

1. Болдырев, А.Н. Тезкире Хасана Насори как новый источник для изучения культурной жизни Средней Азии XVI в. Тр. Отдела истории культур и искусства Востока, гл. 3, Л., 1940 - 299 с
2. Воронина, В. Л. Архитектура древнего Пенджикента (Результаты раскопок 1954-1959 г.). Мат-лы и исследования по археологии СССР, № 124/В.Л.Воронина- М.- Л., 1964 - 85 с
3. Гончарова, П.А. Санъати зардӯзии Бухоро. - Нашриёти «Адабиёт ва Санъат» ба номи Ғ. Ғулом/ П.А. Гончарова.- Тошканд, 1986. - 110 с.
4. Исаев, А. Б. Таджикский костюм в контексте народной художественной культуры/А.Б. Исаев // Дисс. на соискан.ученой степени канд. искусствоведения. – М., 1992 .
5. Муродов, М. Р. Устодони санъати амалӣ-халқӣ (мактаби ,Устод-шоғирд) М.Р.Муродов. - Душанбе, 2005. - 154 с.
6. Марко Поло.- М.,1955.- С.75.
7. Рӯзиев, М. Ёдгории кандакории Чоркух/М.Рӯзиев. – Душанбе: «Дониш», 1975 - 68 с.
8. Пугаченкова, Г. А. Очерки искусства Средн. Азии. Древность и средневековье Г.А.Пугаченкова, Л.И.Ремпель. – Москва, 1982. –3 с.

НАҚШИ ГЕОГРАФИЯ ДАР ҲАЁТИ ИНСОН

Маҳмудхон Убайдов¹

Дар мақолаи мазкур муаллиф оиди нақши география дар ҳаёти инсон маълумот додаст. Инсон беш аз пеш ба муҳити географӣ таъсири беандоза калон мерасонад. Муҳити географӣ гуфта як қисми табиати заминро мегӯянд, ки алоқамандии ҷамъияти инсонӣ, ғайриҷамъияти хоҷагидорӣ дар айни замон бо он ҳамчун инкишофи таърихи вобаста аст. Муҳити географӣ ба шароити ҳаёти ва ғайриҷамъияти инсон пайваст шудааст.

Калидвожаҳо: география, омӯзиш, атмосфера, инсон, литосфера, табиат.

РОЛЬ ГЕОГРАФИИ В ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА

Маҳмудхон Убайдов

В данной статье автор определяя место и роль географии в человеческой обществе, отмечает, что обучении предмета географии является гарантом развития грамотности учащихся средних общеобразовательных учреждений. Автор четко указывает взаимоотношение географии и географических знаний с другими науками.

Ключевые слова: география, изучение, атмосфера, человек, литосфера, природа.

THE ROLE OF GEOGRAPHY IN HUMAN LIFE

Ubaydov Mahmudkhon

---

¹ Маҳмудхон Убайдов – старший научный сотрудник Института развития образования имени Абдурахмана Джамии, адрес: 734024, г. Душанбе, ул. Айни 45.

In this article, is determined the place and the role of geography in human society, the author notes that the teaching of the subject of geography is the guarantor of the development of literacy of students in secondary general education institutions. The author clearly indicates the relationship between geography and geographical knowledge with other sciences

Key words: *geography, volcano, science, hydrology, lithosphere, atmosphere.*

География ҳамқадами инсон аст. Аз рӯзе, ки инсон дар рӯи замин пайдо шуд, то имрӯз дар фаъолияти ӯ, география кумақрасон буда, дар ҳалли масъалаҳои гуногуни ҳаёти инсон нақши асосиро мебозад.

Дар ҳама гуна ҳаёти инсонӣ, география супоришҳои иҷтимоии он ҷамъиятиро иҷро менамояд. Алоқамандии география бо ҷамъият хеле зич аст. Бинобар ин фанни география яке аз илмҳои қадимтарин дар робита бо талаботи рӯзафзуни ҷамъият вучуд дорад. Дар таърихи тамаддун илми география дар назди ҷамъият ва давлат ҳамеша супоришхоро иҷро менамояд. Кашфиёти бузурги географӣ (кашфи Австралия, Антарктида, Амрико), татқиқоти дохилии материкҳо, укёнусҳо, кашфи нуқтаҳои канории замин супоришҳои давлат ва ҷамъият буданд ва бо мақсади ҷустуҷӯи заминҳои нав ва манбаҳои ашёи хом экспедитсияҳо ба тамоми гӯшаю канори дунё ташкил мегардиданд. Дарёфт намудани бозорҳои ашёи хом ва меҳнат низ вазифаи аввалиндараҷаи география мебошад.

Инсон беш аз пеш ба муҳити географии таъсири беандоза калон мерасонад. Муҳити географӣ гуфта як қисми табиати заминро мегӯянд, ки алоқамандии ҷамъияти инсонӣ, фаъолияти хоҷагидорӣ дар айни замон бо он ҳамчун инкишофи таърихи вобаста аст. Муҳити географӣ ба шароити ҳаёти ва фаъолияти инсон пайваست шудааст. Оиди алоқамандии байни муҳити географӣ ва ҳаёти одамон ду ҳатогӣ ба амал омадааст.

1.Таъсири аз ҳад зиёди одамон. 2.Қадрдони накардан ба муҳити географӣ. Махсусан ба ҳатогии дуҷум, ки он инсонро ба нест кардани табиат, яъне ба вазъи экологӣ оварда мерасонад. Дар солҳои охир ба мафҳуми «мафҳуми географӣ», мафҳуми «муҳити атроф» ворид карда шудааст, ки дар натиҷаи таъсири инсон дар таркиби атмосфера, биосфера, литосфера ва гидросфера тағйиротҳои ҷашмрас ба амал

омад. Аз рӯй мушоҳидаҳо маълум шуд, ки «муҳити атроф» ба «муҳити экологӣ» хеле наздик аст.

Ивазшавии моддаҳо байни ҷамъият ва табиат таъсири мутақобилаи табиат ва инсон буда, дар ин равиш бисёр мушкилиҳо ва рафторҳои муқобил ба амал меояд. Дар солҳои охир таъсири инсон ба муҳит бо суръати баланд афзуд. Олимони муайян намуданд, ки манзараҳои антропогени 60% -и ҳудуди хушкӣи Замиро ташкил мекунад. Олимони Амрико аз қайҳон мушоҳида намуда муайян карданд, ки инсон танҳо 1/3 хушкӣи замин ғайри таъсири инсонро мекунад. Дар минтақаҳо ва мамлакатҳои алоҳида ин рақамҳо чунинанд. Америкаи Шимолӣ 38%, Мамлакатҳои ИДМ 34%, Осиёи хориҷӣ 14%, Аврупо 3%-ро ташкил мекунад. Яъне таъсири инсон рӯз то рӯз афзуда истодааст.

Ҷамъияти инсонӣ аз табиат сарватҳои табииро гирифта, ҳамзамон ба табиат миллионҳо тонна партовҳо, ки дар натиҷаи ғайри таъсири инсон ба вуҷуд меояд мепартояд. Дар натиҷа ду проблема ба вуҷуд омад.

1. Истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ.
2. Ифлос намудани муҳити зист.

Аз тарафи инсон ифлос намудани табиат дар садди аввал меистад. Маҳз яке аз вазифаҳои асосии ҷамъияти табиӣ намудани наврасону ҷавонон мебошад, ки ояндаи ҷамъият дар дасти онҳо аст. Маърифати экологии онҳоро баланд бардоштан зарур аст.

Дар давраи муосир илми география яке аз соҳаҳои асосии ғайри таъсири инсон гардидааст. Дар пешгунии он ҳаво ва аксарияти ҳодисаҳои табиӣ ба монанди вазидани бод, боридани борону жола, ба вуҷуд омадани суннами, оташфишонии вулкониҳо ҳаракати пириҳо, зилзила ва оқибатҳои он ва ғайра. Бе доштани донишҳои географии муайян, пешгунии ин ҳодисаҳои табиӣ ғайри имкон аст. Ҳаракати намудҳои гуногуни табиӣ ва ғайри таъсири инсон одамон низ ба ин ҳодисаҳои табиӣ ва ҳаво вобастагӣ дорад. Аз ҳамин сабаб ба ин қорҳои муассасаҳои илмӣ-таҷрибавӣ, машғуланд, ки онҳо бо қорҳои баланддараҷа таъмин буда, аксарияти онҳо мутахассисони соҳаи илми география мебошанд. Масалан, қорҳои стансияҳои обу ҳавосанҷӣ.

Яке аз масъалаҳои асосӣ, ки дар назди география гузошта шудааст, ин ҷустуҷӯи ҳудуди гуногун (заминҳои нав) дар ҷаҳон ба хусус мамлакатҳои алоҳида мебошад. Инсон барои аз худ намудани заминҳои нав ба гушаю қанорҳои дунё сафар намуда

қашфиҳои бузурги географиро анҷом бахшиданд. Масалан, қашфи материкаи Антарктида, ки инсонҳо дар давраи муосир тамоми асрори барои мо номаълумро қашф намуданд. Дар натиҷаи тараққиёти илму техника инсон тамоми сатҳи қорҳои

замин, сохти дохилӣ (албатта инсон қобилияти ба ҷуқуриҳои зиёд ба дарунӣ замин ворид шуданро надорад) ва хусусиятҳои уқёнуси ҷаҳониро аз худ намудааст.

Ба ғайр аз ин татқиқот дар соҳаҳои гуногуни илмҳои география, геология, гидрология, геоморфология, иқлимшиносӣ, сейсмология, биогеография татқиқот гузаронидаанд. Инсон ин соҳаҳоро дар фаъолияти ҳамаҷузӣ худ, инчунин илми географияро дар фаъолияти хоҷагидорӣ, бунёди роҳҳо, шаҳрҳо, корхонаҳои азими саноатӣ, сохтмони хонаҳои истиқомати истифода мебаранд.

Инчунин дар соҳаи ҳарбӣ, чи дар шароити ҷанги ва чи дар шароити озода, илмҳои география, аз он ҷумла харитасозӣ ва харитаҳои топографӣ истифода мешаванд. Ягон амалиёт ҳарбӣ бе истифодаи география ва харита амалӣ гашта наметавонад.

География фанни маҷмӯи (комплексӣ) буда маълумотҳои илмҳои математика, физика, химия, биология, астронимия, технологияи информатсионӣ нақшакашӣ, таърих ва санъати тасвириро фаро мегирад. Дар замони муосир саҳифаҳои фанни маҷмӯр бо маълумоти иттилоотӣ омӯриш пурра карда мешаванд. Илми география бе мавҷуд будани чунин донишҳо вуҷуд дошта наметавонад. Барои мукаммал намудани донишҳои географӣ маҳз ҳамин илмҳоро доништанаш лозим аст.

География ба инсон дар бораи табақаҳои (замин) географӣ литосфера, атмосфера, гидросфера, биосфера маълумот медиҳад. Таваҷҷути ин фан инсон муҳити атрофи худро меомӯзад ва ба он ҷӣ тавр муносибат карданро пайдо менамояд. Инсон дар фаъолияти ҳамаҷузӣ хоҷагидорӣ худ ба табиат ва муҳити зист таъсири беандоза калон мерасонад, дар натиҷаи он як масъала пайдо мешавад, ки онро масъалаи глобали (умумичаҳонӣ) меноманд. Масъалаи глобали ин муносибати ҷамъият ва табиат мебошад. Мушоҳидаҳо муайян намуданд, ки муносибати ҷамъият бо табиат рӯз то рӯз бад шуда истодааст. Ҳолати гидросфера, атмосфера ва биосфера аз он шаҳодат медиҳанд, ки таркиби онҳо аз газҳо ва моддаҳои гуногуни барои ҳаёт зараровар хеле зиёд шудаанд. Дар натиҷа вазъи экологӣ бад шуда давомнокии ҳаёти инсонро зерӣ хатар мегузорад. Инсон аз замони мавҷудияти худ 70 % экосистемаи табииро дигаргун кардааст. Нобудсозии табиат айни замон давом ёфта истодааст. Дар натиҷаи вайрон кардани муҳити зист микроорганизмҳои, ки ба сифати танзимкунандаи муҳит фаъолият мекунанд, зарар дида, вазифаи худро иҷро карда наметавонанд. Ҳар сол 11 миллион гектар ҷангалҳо нобуд карда мешавад, ки дар сайёра норасоии гази оксиген мушоҳида

карда мешавад. Аз фаъолияти ҳамаҷузӣ инсон, ҳар сол ба фазо ба миқдори 20 миллиард тонна гази карбонат хориҷ карда мешавад. Табиати замин аз

рӯзи мавҷудияташ 250 намуди ҳайвонҳоро аз даст додааст, ки дар ин қор дасти инсон болост. Табиат дар навбати худ ба фаъолияти нодурусти инсон ҷавоби манфӣ

мерасонад ва ҳоло мушоҳида шуда истодааст, ки касалиҳои гуногуни сирояткунанда дар байни аҳоли хеле паҳн гаштаанд.

Фанни география роҳҳои ҳалли масъалаҳои бо роҳҳои беҳавф гузаронидани ҳаёти инсонро пешбинӣ ва ҷустуҷӯ менамояд. Маърифати экологии шахрвандонро баланд мебардорад. Барои ҳалли ин масъалаҳо дар ҷаҳон ташкилотҳои мавҷуданд, ки аз рӯйи барномаҳои махсус амал намуда мушкилиҳои дар ин самт пеш омадаро ҳаллу фасл менамоянд ва дар ҳалли ин мушкилиҳо саҳми мутахассисони соҳаи география калон мебошад. Масалан, дар яке аз барномаҳои байналмиллалии умумичаҳонии иқлим иштироки бевоситаи мутахассисони география зарур аст, чунки мақсади асосии ин барнома омӯзиши иқлим ва сабабҳои тағйирёбии он мебошад. Бинобар ин таълими фанни география дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ хатмист, зеро муносибати ҷамъияту табиатро ба инсон география меомӯзад. Дар синфҳои 11-и МТМУ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон таълими фанни география бо номи «Фаъолияти инсон» ҷорӣ карда шудааст, ки он хонандагонро бо намудҳои гуногуни фаъолияти инсон ошно менамояд.

Дар натиҷаи тараққиёти илму техника инсон дар фаъолияти ҳамаҷунун худ ба муҳити зист бештар таъсир расонада истодааст. Инсон имрӯзаро зарур аст, нисбат ба табиат муносибати хуб дошта аз ҳар гуна рафторҳои ношоғам худро намояд. Табиат ва сарватҳои табииро оқилона ва сарфакорона истифода кунад. Табиатро ба наслҳои оянда тавре боқӣ гузорад, ки ҳамон тавр пайдо шуда буд. Нақши география дар тарбияи иқтисодӣ, эстетикӣ, экологӣ, инсонпарварӣ, меҳнатдӯстӣ ва дар маҷмӯъ ватандӯстӣ хеле калон аст.

АДАБИЁТ:

1. Асосҳои экология. Муаллиф- Қодиров А.С.
2. Географияи иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷаҳон. Муаллифон: Х. Муҳаббатова, М. Раҳимов. Ш. Ғаффаров.
3. География (фаъолияти инсон) Муаллифон: А. Ҷураев, Р. Иброғимова.
4. Инсоният ва экология . Муаллифон: Зубайдов У, Раҳимов М, Шарипов Ш.

АСОСҲОИ РАВОНӢ- ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ КАСБИИ ДОНИШӢӢӢ

*Қаюмова Хурлиқо¹
Номзоди илмҳои педагогӣ*

Дар мақолаи мазкур асосҳои равонӣ-педагогии ташаккули салоҳияти касбии донишҷӯён бо истифодаи технологияи нав ва шакли ташкили самараноки ҷараёни таълим инъикос ёфтааст. Истифодаи методҳои гузаронидани дарс, методи омӯзиш ва се дараҷае, ки дар он салоҳиятнокии донишҷӯён ташаккул меёбад дарч гардидааст.

Калидвожаҳо: равонӣ –педагогӣ, самаранокӣ, салоҳиятнокӣ, робитамандӣ, низоми анъанавӣ, рақобатпазирӣ.

---

¹ Қаюмова Хурлиқо Тагайевна - кандидат педагогических наук, начальник отдела высшего профессионального образования и последипломного образования Института развития образования имени А.Джами АОТ, индекс- 734024 г. Душанбе, улица Айни 45.

ПСИХОСОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ

Хурлико Каюмова

В этой статье отражены психолого-педагогические основы формирования профессиональной компетентности студентов в использовании новых технологий и формы эффективной организации учебного процесса. Использование методов ведения инструкций, методологии и трех уровней, в которых развивается компетенция студента.

Ключевые слова: психология, педагогика, эффективность, компетентность, надежность, традиционная система, конкурентоспособность

PSYCHOSOCIAL ASPECTS OF THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF STUDENTS

Hurliko Kayumova

According to this article, the psychological and pedagogical foundations of the formation of the professional competence of students are reflected in the use of new technologies and the form of effective organization of the learning process. Use of methods of conducting instructions, methodology and three levels in which the competence of the student develops.

Keywords: psychology, pedagogy, efficiency, competence, reliability, traditional system, competitiveness

Таълими босалоҳият истифодаи технология ва шакли ташкили самараноки ҷараёни таълим ва методҳои ба он мувофиқро талаб менамояд. Барои муайян кардани технологияи раванӣ- педагогӣ, шакл ва методҳои ташкили ҷараёни таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, бояд ба тамоили муносибати босалоҳият таънамаояд.

Муносибати босалоҳият дар таҳсилоти олии касбӣ сифатан дигар хел муносибатро дар байни устодону шогирдон тақозо менамояд. Мақсади ин технология дар он мебошад, ки донишҷӯ омӯзад, аз худ кунад ва дар амал татбиқ намояд.

Он диққате, ки дар солҳои охир махсусан ба истифодаи технологияи нав дар раванди таҳсилот дода мешавад, хусусиятҳои оммавино дар таҳсилоти олии касбӣ пайдо намудааст. Ин таваҷҷуҳ, бо мақсади омода намудани мутахассисони ҷавобгӯи талаботи бозори меҳнат зоҳир гардида, муассисаҳои таълимии кишварро водор месозад, ки дар татбиқии он таваҷҷуҳи хосса зоҳир намоянд. Ин мушкилотро бе истифодаи технологияи нав тибқи маълумоти коркардшуда ва дар таҷрибаи оммавӣ санҷидашуда ҳал намудан номумкин мебошад. Раванди истифодаи технологияи нав дар ҷараёни таълим ба даст овардани натиҷаи дилхоҳро кафолат дода метавонад.

Нишонаҳои асосии технологияи навин дар ҷараёни таҳсилот дар замони муосир инҳоянд:

- мақсади пурраи таҳсилот;
- номгӯи пайдарҳамии тарзи ба даст овардани натиҷаи супоришҳо;
- истифода бурдани алоқаи баргарданда бо мақсади ислоҳ намудани ҷараёни таҳсилот;

- кафолати ба даст овардани натиҷа;

-самаранокии чараёни таҳсилот аз маҳорати омӯзгор вобастагии кофи дорад.

Нишонаҳои фарқкунандаи технологияи муосири таълим ифодакунандаи хусусиятҳои фаъолияти омӯзгор мебошад, ки дар он ҳамчун дар нақши ташкилотчи шаклҳои гуногуни фаъолияти донишҷӯён баромад мекунад. Дар ин технология омӯзгор дар нақши -менеджер ва режиссёри таълим баромад намуда, намоишдиҳандаи ахбори таълим мебошад.

Шогирдон дар баробари фаъолияти омӯзгор дар раванди таълим ба субъекти фаъолият табдил меёбанд. Шахсияти омӯзгор ва инкишофи касбии ӯ, ба яке аз мақсадҳои асосии таҳсилоти табдил меёбад. Дар шароити муосир воситаҳои ахбор ва технология ҳамчун воситаи ташкили фаъолият истифода бурда мешаванд, на ҳамчун мақсади раванди таълим.

Дар робита ба афзоиши талабот ба технологияи инноватсионии таълим миқдор ва шаклҳои гуногунии онҳо дар солҳои охир афзоиш ёфтааст. Махсусан, дар шароити кунунӣ ин чараён ба инкишофи технологияи ахборӣ- коммуникатсионӣ ва технологияи фаъол ва шавқовари таълим (яъне чизҳои офаридаи омӯзгор дар якҷоягӣ бо донишҷӯён) табдил ёфта, вазифаҳои мушаххасро иҷро менамояд. Дар робита ба инкишофи онҳо имконияти интихоб намудани технологияи як қадар мувофиқ ба чараёни таълим ва ҳал кардани супоришҳо васеъ мегардад.

Дида баромадани аспекти технологияи ташаккули умумӣ ва махсуси салоҳиятноки, инчунин истифода намуданро дар мафҳуми **методҳои таълим**, ки дар навбати худ ба методҳои дарсгузарӣ ва таълимдиҳӣ тақсим мешаванд, зарур мешуморем.

Методҳои дарсгузарӣ – ин аз рӯи талаботҳои дидактикӣ, системаи усули ва мувофиқ ба он қоидаҳо, фаъолияти педагогие мебошанд, ки истифодаи онҳо аз ҷониби омӯзгор имкон медиҳад, ки фаъолияти донишҷӯён дар раванди таълим самаранок истифода бурда шаванд. Яъне дар чараёни таълим донишҷӯ фаъолтар аз омӯзгор эҳсос карда шавад.

Методҳои омӯзиш – ин аз ҳисоби талаботҳои дидактикӣ, усул ва қоидаҳои мувофиқ ва ҷавобгӯе мебошанд, ки мақсади онҳо ба баланд бардоштани худидоракунии донишҷӯён дар тамоми шакли фаъолият ва муошират дар чараёни ҳалли шаклҳои муайяни вазифаҳои таълимӣ фаҳмида мешавад. [амин тавр, методи омӯзиш ҳамчун тарзи ташкили фаъолияти таълимӣ- маърифатии донишҷӯён доништа мешавад. Ин метод ҳамчун тарзи фаъолияти робитаманди омӯзгор ва донишҷӯён баҳри ба даст овардани салоҳиятноки дар барномаи таҳсилоти доништа мешавад.

Дар чараёни татбиқи низоми фаъолияти таълимӣ донишҷӯён, чизи асоси ба таври воқеъи интихоб намудани технология ва методҳои таълим мебошанд. Чӣ қадаре бештар миқдори соҳаҳои таълим ба эътибор гирифта шаванд, ҳамон қадар натиҷаи таълим баланд мегардад. Интихоби ин ё он намуди технологияи кор бо донишҷӯён, бояд дар хотир дошт, ки дар натиҷаи самаранок истифода бурдан аз он, агар мақсади таълим ба инобат гирифта шавад, ин технология ба татбиқи он равона мегардад. Мазмун, ки бо ёрии он технология дар шароити мавҷуда ба донишҷӯён бояд дода шавад ва дар он мавриди истифода қарор гирад, бояд ба инобат гирифта шавад.

Мақсади мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор гирифтани ин андешаҳо оид ба технология салоҳиятноки, баҳри ба салоҳияти баланди касбӣ ноил гардидани хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ мебошад. Танҳо тавассути ҳамин технология онҳо метавонанд, муносибат дар ҳалли вазифаҳои касбӣ, муносибати педагоги дар коллектив, инкишофи шахсӣ дар бозори меҳнат гарданд. Мақсади ҳар

кадоме аз технологияҳои номбурда, дар худ вазифаҳои зиёди ташаккули намудҳои гуногуни фаъолиятро фаро мегирад.

Дар нақшаи мазмуннок ҳар як салоҳият дар худ се омили асосиро муттаҳид менамояд: донишгирӣ, майлқунӣ, амалиётӣ, ки барои фаъолиятро амалӣ гардонидан роҳ мекушояд. Шаҳси ба ин се чизи ташаккулдиҳандаи салоҳият ноил буда, дар бозори меҳнат рақобатпазир буда, дар масъалаи пайдо намудани ҷойи кор ба мушкилот рӯ ба рӯ нахоҳад шуд.

Се дараҷае, ки дар он салоҳиятнокӣ ташаккул меёбад:

- ***дар дараҷаи якуми*** ташаккул ёфтани салоҳияти инсон, афзоиши иқтидори ҳал намудани вазифаҳои бамиёномада пайдо мегардад. Маҳдудияти майлгирӣ ба шароити раҳӣ ёфтани, аз мушкилот бо методҳои дар ихтиёраш буда, барои ислоҳи ҳаттогӣ истифода барад;

- ***дараҷаи дуюми*** ташаккули салоҳият ҳал намудани гурӯҳи муайяни супоришхоро дар фаъолият бо дарки шароит ва сарҳади истифодаи тарзҳои умумии ҳалли он талаб менамояд. Дар ин ҳолат ба ҳама маълум аст, ки инсон қудрати ҳалли тамоми супоришхоро надорад, танҳо он гурӯҳи супоришхоеро ҳал карда метавонад, ки дараҷаи ҳалли онхоро аз худ намудааст. Чӣ қадаре дараҷаи умумият баланд бошад, ҳамон қадар шумораи вазифаю супоришҳои ҳалнамудаи инсон меафзояд.

- ***Дараҷаи сеюми*** дараҷаи олии умумияти ҳодисаю зухурот мебошад, ки ба дараҷаи сеюми ташаккули салоҳият рост меояд. Чунин салоҳият ҳалли тамоми масъалаҳои чунин намудро бо методҳои гуногун таъмин менамояд.

Тамоми мақсадҳои номбурда ва унсурҳои мазмунии онҳо ва дараҷаи ташаккули салоҳиятҳо барои низоми таҳсилоти Тоҷикистон хусусиятҳои инноватсионӣ доранд. Татбиқи онҳо бевосита навсозии низоми анъанавӣ ва истифода бурдан аз технологияи нави таълим ва методҳои омӯзонидани донишҷӯён мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Веселовская Н.С. Компетентностный подход в образовании – основа подготовки высококвалифицированного специалиста. Омск. 2004.
2. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования [Электронный ресурс] //Интернет-журнал "Эйдос". - 2006. Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2006/0505.htm>.
3. Кузьмина Н.В. К вопросу о системном подходе исследования педагогической деятельности. Ученые записки. Ивановского гос.пед. ин-та.1971. Т.86. С.4-9
4. Лебедев О.Е. Компетентностный подход в образовании [Электронный ресурс].// Школьные технологии. -2004. -№5. -С.3-12. - Режим доступа: <http://www.orenipk.ru/seminar/lebedev.htm>.
5. Селевко Г.К. Компетентности и их классификация // Народное образование, 2008. - № 4.
6. Серякова С.Б. Компетентностный подход как направление модернизации российского образования / С.Б. Серякова // Пед. образование и наука: науч.-метод. журн. - 2004. - №1.

НАҚШИ МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ ДАР ТАШАККУЛИ ШАҲСИЯТИ МУҲАССИЛИН

Файзуллоева Иноят¹

Дар мақолаи мазкур роҷеъ ба самтҳои муҳимми муносибати босалоҳият ва мусоидати он дар ташаккули шахсияти муҳассилини муассисаҳои таълимӣ сухан меравад. Муаллиф қайд менамояд, ки муассисаҳои таълимиро лозим меояд дар раванди таълими салоҳиятноки ба масъалаи ташаккули зеҳнии муҳассилин бештар тавачҷух зоҳир намуда, мақсади асосиро ба қобилияти истифода бурдани дониш, малака ва маҳорати онҳо равона намоянд.

Калидвожаҳо: шахсият, ташаккул, таҳсилот, босалоҳият, муҳассил, муносибат, дониш, маҳорат, малака, меҳнат, қобилият.

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД И ЕГО РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Файзуллоева Иноят

В данной статье излагается основные ориентации компетентного подхода и его содействие в формировании личности учащихся. Автор отмечает, что общеобразовательное учреждение, выделяя особое внимание на интеллектуального развития, должно формировать целостную систему универсальных знаний, умений и навыков, опыта самостоятельной деятельности и личной ответственности обучающихся.

Ключевые слова: личность, формирование, образование, компетентность, обучающий, подход, знание, умение, навык, труд, способность.

COMPETENT APPROACH AND ITS ROLE IN FORMATIONS OF THE PERSON OF PUPILS

Fayzulloeva Inoyat

In given article it is stated the basic orientations competent approach and its assistance (contribution) in formation of the person of pupils. The author notices that general educational establishments allocating special attention to intellectual development should form complete system of encyclopaedic knowledge, skills, experience of independent activity and a private responsibility of the trained.

Key words: the person, formation, the competence, training, the approach, knowledge, ability, skill, work, ability.

---

¹ Файзуллоева Иноят - старший научный сотрудник Института развития образования имени Абдурахмана Джамии, адрес: 734024, г. Душанбе, ул. Айни, 45,

Гузариш ба муносибати босалоҳият дар таълим яке аз самтҳои муҳимми ислоҳот дар соҳаи маориф махсуб меёбад. Аз ин ҷост, ки бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Вазорати маориф дар амалӣ кардани ислоҳот саъю кӯшиш дорад ва зина ба зина гузариш ба муносибати босалоҳият ба таълимро дар муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ ҷорӣ намуда истодааст. Муносибати босалоҳият ба таълим падидаи нав нест ва он танҳо таҷрибаи пешқадамест, ки аксарияти давлатҳои муқтадирӣ дунё онро амалӣ кардаанд ва натиҷаи мусбат ба даст оварда истодаанд.

Дар самти коркарди назариявии муносибати босалоҳият дар илми кишвар пажӯҳишҳои ҷиддие ба анҷом расида истодаанд. Муҳаққиқони ватанӣ Зиёӣ Х, Туронов С, Лутфуллозода М, Бобизода Ғ. ва дигарон дар ин самт пажӯҳиш ба анҷом расониданд. Ҷунончи пажӯҳиши профессор Зиёӣ Х. тадқиқоти хеле ҷиддӣ буда, дар он масъалаҳои умуминазариявӣ ва роҳҳои татбиқи амалии муносибати босалоҳият мавриди баҳс қарор гирифтааст. (Зиёӣ Х, 2018)

Муносибати босалоҳият дар ҳама самтҳои ташаккули муҳассилин натиҷаи мусбат меорад ва ин ҷо мо нақши муносибати босалоҳиятро дар ташаккули шахсияти муҳассилин мавриди пажӯҳиш қарор додем.

Шахсият мафҳуми хеле мураккабест ва барои шарҳ додани он инҷо вориди баҳс шудани нестем ва танҳо бархе андешаҳои вобаста ба нақши муносибати босалоҳият дар ташаккули шахсияти муҳассилин ёдовар шуданием.

Яке аз рӯкҳои ташаккули шахсият ин ба меҳнат ва шуғли заруру барои ҷомеа муфид ҷалб намудани муҳассилин мебошад. Ҳанӯз файласуфи бузурги Юнони бостон Антисфен гуфта буд, ки: «Меҳнат нақӯст» Ин ҳикмат дар ҳақиқат ҳам ҷовидонист, зеро аз оғоз дар фаъолияти инсон меҳнат пуршарафтарин шуғл буд. Маҳз меҳнати фаъоли инсон ӯро аз ғор баровард ва ба бунёди шаҳрҳо, давлатҳо раҳандозӣ намуд. Ҳанӯз хеле пештар пайғамбар Зардушт гуфта буд, ки меҳнати инсон ӯро аз бадкинагиву бадҳоҳӣ наҷот медиҳад (Ҷумъаев, 20015, с.15).

Аз ин ҷост, ки дар ташаккули шахсияти муҳассилин ба меҳнат ва шуғл ҷалб кардан яке аз самтҳои асосии муносибати босалоҳият мебошад. Асоси ҳадафу мақсади муносибати босалоҳият ин дар пояи дониши андӯхтаи муҳассилин инкишоф додани маҳорату малакаи онҳо мебошад. Дониш рӯкҳои асосии маърифатнокӣ махсуб меёбад, вале барои дар амалия истифода кардани дониш ҳатман дар ҳонанда маҳорату малакаро инкишоф додан зарур аст. Дар ташаккули шахсияти муҳассилин меҳнат дар пояи муносибати босалоҳият ҳам дар шакли ҷисмонӣ ва ҳам зеҳнӣ натиҷаи дилхоҳро ба бор меорад. Инсон аввал барои қонё намудани талаботи истеъмолии худ ба меҳнати

чисмонӣ машғул буд. Бо тақозои замон донишҳои илмӣ инсонро ба меҳнати зеҳнӣ овард. Бинобар ин, муносибати босалоҳият бояд баҳри ба шуғл ва меҳнати барои ҷомеа муфид ҷалб кардани муҳассилин равона гардад. Дар ҷомеа чӣ фаррош, чӣ президенти кишвар ба меҳнат машғуланд ва ҳар яке ба манфиати ҷомеа заҳмат мекашанд. Бинобар ин, дар ташаккули шахсияти муҳассилин доштани ҳунар, касб дар ҷомеа пеш аз ҳама барои таъмини талаботи истеъмолии шахс заруранд ва бо ин муҳассилин дар ҷомеа на шахси мушкиловар, балки манфиатовар мегарданд. На ба ҷиноят ва дигар қорҳои ҷиноятӣ даст зада бар зарари давлат машғул мегарданд, балки ба меҳнати манфиатовар машғул шуда, талаботи истеъмолии худ, оиларо таъмин намуда, ҷомеаро суд меоранд ва дар пешрафии ҷомеа, давлат саҳм мегузоранд. Барои ноил гардидан ба ин, пеш аз ҳама ба ташаккули маҳорату малакаи муҳассилин бояд таваҷҷуҳ зоҳир намуд, зеро бе ташаккули маҳорату малака аз худ кардани ягон шуғл, касбу ҳунар имконпазир нест. Бо доштани дониш ва ҳампоя бо ташаккули маҳорату малака муҳассилин соҳиби ҳунари воқеӣ мегарданд ва дар амалия ин ҳунари онҳо манфиати зиёде оварда, дар ҳалли мушкилоти ҷомеа, ободии ҷомеа ҳиссагузор мегардад.

Дар ташаккули шахсияти муҳассилин ҷалб кардани онҳо ба меҳнати зеҳнӣ низ яке аз вазифаҳо ва ҳадафҳои муносибати босалоҳият мебошад. Меҳнати зеҳнӣ аз меҳнати ҷисмонӣ тафовут дорад ва имрӯз дар ҷомеаҳои пешрафтаи ҷаҳонӣ мавқеи меҳнати зеҳнӣ хеле боло рафта истодааст. Маҳз меҳнати зеҳнӣ ба рушди технология, мошинҳои электронӣ, киштиҳои кайҳонӣ овард ва ин собит менамояд, ки маҳз меҳнат асоси поягузори рушди ҷомеаи инсонист ва ин дар ташаккули шахсияти муҳассилин саҳмгузор ва ҳалқунанада мебошад. Меҳнати зеҳнӣ ба инкишофи тафаккури хонанда ва андешаронии онҳо вобаста аст ва муносибати босалоҳият дар ин самт низ нақши ҳалқунанда ва калидиро мебозад. Оид ба мафҳуми шахсият муҳаққиқ Туронов С. чунин мегӯяд: «Шахс фарди бошуур буда, мафҳуми «шахсият» аз «одам» бо хусусияти сифатҳои иҷтимоии худ фарқ карда, бо таъсири муносибатҳои ҷамъиятӣ ва робита бо одамон ташаккул меёбад. Одам дар низоми иҷтимоӣ чун шахсият бо роҳи мақсадгузори ва тарбия ташаккул меёбад. Барои шахсият шудан одам бояд дар фаъолияти амалии худ зоҳир гардад, хусусиятҳои ботинӣ, табиат, шакли ҳастӣ ва тарбияашро зоҳир намояд (Туронов, 2018.с.16).

Салоҳият ин худ натиҷаи таълими босифат аст ва ба он равона карда мешавад, ки муҳассилин қобилияти истифода бурдани дониш, маҳорат ва малакаро бархӯрдор гарданд. Яъне бо гирифтани дониш, маҳорат ва малака дар ҳалли мушкилиҳои ҷомеа саҳмгузор бошанд, на ин ки пеши ин мушкилиҳо ночор бимонанд.

Дониш, илм ва хирад бояд дар амал татбиқ гардад, вагарна аз ин дониш, ҷомеаро суде нест. Бадриддин Ҷилолӣ фармудааст:

Илмат ба амал чу ёр гардад,
Қадри ту яке ҳазор гардад.

Муносибати босалоҳият на танҳо ба он равона карда шудааст, ки муҳассилини паси мизи дабистон нишаста, оянда дар ҷамъият соҳиби касбу ҳунар шуда, ба ҷомеа мушкилӣ наоранд, балки он дар ташаккули шахсият нақши калидиро бозида, тарбиягирандаву таълимгирандахоро ҳамчун шахси бошуур тайёр намуда, онҳоро дар ҳаёти минбаъдаи худ барои рушди ҷомеа сафарбар менамояд.

Ба андешаи муҳаққиқ Туронов С. салоҳияту салоҳиятноки таҷассумгари ҷаъолият, зиндагӣ буда, дар аксари вожаву мафҳум ифода меёбад. Масалан, «инсон», «инсонгарой», «тарбия», «худшиносӣ». «маърифати баланд», «маҳорату малака», «китобу китобхонӣ», «забондонӣ», «бовар ба худ», «имону вичдон», «иродаи қавӣ», «зебоиписандӣ», «ватан, ватандорӣ», «миллат», «арзишҳои миллӣ ва эҳтирому ҳифзи онҳо», «муҳаббат ба якдигар», «таҳаммулпазирӣ», «фурӯтанӣ», «сулҳпарварӣ» ва амсоли онҳо (Туронов, 2018. С.17). Ин вожаву мафҳумҳое, ки дар боло ёдовар шудем, ҳампоя бо ташаккул додани онҳо дар муҳассилин роҳро ба сӯи шахсият ва инсонии комил мекушояд ва хонанда ба шахсияти воқеии дар ҷомеа дар ҳамзистӣ зиндагӣ ва ҷаъолият баранда омада мерасад. Одам махлуқи биологист ва шахсият хусусияти иҷтимоӣ дорад ва танҳо муносибати дуруст ва босалоҳияти таълиму тарбия раванди аз махлуқи биологӣ ба шахсияти бошуур ташаккул ёфтано амалӣ мегардонад. Ин ниҳоят кори мушкилест ва ҳамаи он бадбахтиҳо, кушторҳо, чангҳо, исёнҳо, кашоқӣ, гуруснагӣ ва ғайраҳо ба дараҷаи зарурӣ ва муфид надоштани раванди тарбия ва таълим иртибот дорад. Аз ин рӯ, муносибати босалоҳият пеш аз ҳама бояд ба он равона карда шавад, ки ҳар як муҳассили паси мизи дабистон нишаста фарогири дониши судманд, маҳорату малакаи ташаккулёфтаи дар амалия ҷорӣ шаванда шавад.

Ташаккули шахсият ин раванди хеле мураккабест ва бузургтарин ақлҳои башарӣ, хирадмандон дар ин маврид дар натиҷаи омӯзиш ва заҳматҳои зиёд андешаҳои хеле судманду ҷолибро пешниҳод кардаанд. Ҳар як мураббӣ, устод, ки тақдирӣ муҳассилин ба ӯ бовар карда шудааст, вазифадора, ки бовичдонона, софдилона паси амалӣ кардани масоили ташаккули шахсияти муҳассилин заҳмат бикашанд. Маҳз муносибати босалоҳият имрӯз усули пешқадамтарини таълим дар ҷомеаи башарист.

Маҳз дар натиҷаи меҳнати покдилонаи ҳар як фарди ҷомеа ҳадафи пеши худ гузоштаи давлат ва дигар ниҳодҳо амалӣ мешавад ва ҷумҳурии мо низ сӯи рушд майл хоҳад кард. Зиндагии шоиста барои ҳар як шаҳрванд ва обрӯву эътибори ҷумҳурӣ пеши аҳли башар ҳадафи асосии роҳбарияти давлат мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Зиёӣ Х.М. муносибати босалоҳият ба таълим: масъалаҳои умуминазариявӣ ва роҳҳои татбиқи амалӣ.-Душанбе, 2018. 102 с.
2. Лутфуллозода М. Бобизода Ғ. Андешаҳо перомунӣ салоҳият ва ташаккули онҳо. Душанбе, 2017, 85с.
3. Туронов С. Муносибати босалоҳият дар таҳсилоти касбӣ. Душанбе, 2018. 127 с.
4. Чумъаев Р. Парвоз дар дунёи хиради замони антиқа. Душанбе, 2015, 107 с.
5. Чумъаев Р. Парвоз дар дунёи хиради замони мағриб. Душанбе, 2015, 89 с.

ТАТБИҚИ МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ ДАР ОМУЪЗИШИ ҒАНИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Лутфуллоева П.¹

кандидат педагогических наук

Дар мақолаи зерин оиди салоҳиятноки ва омуъзиши он дар ғани забони англисӣ сухан меравад. Муаллиф қайд кардааст, ки салоҳияти таълимӣ маҷмуи усулҳои ибтидоӣ, дониш, қобилият, малака ва таҷрибаи ғайрияти хонандагон дар робита бо як чӯзи муайяни объектҳои воқеӣ мебошад, ки барои амалӣ намудани ғайрияти шахсӣ ва ҷамъиятӣ заруранд.

Калидвожаҳо: салоҳиятноки, омуъзиши, малака, дарс, забонҳо, муошират.

Лутфуллоева П.

КОМПЕТЕНТНОСТЬ, И ЕГО ОБУЧЕНИЕ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В статье говорится о компетентном обучении на уроках английского языка. Автор привел семь пунктов, на примере уроков показал, эффективность применения компетентного обучения.

Ключевые слова: компетентность, модернизация, обучение, навыки, урок, языки, коммуникация.

Lutfulloeva P.

COMPETENCE, AND IT'S LEARNING IN ENGLISH LESSONS

The article talks about competent training in English language lessons. The author citing seven points, on the example of lessons showed, the effectiveness of the application of competent teaching.

Keywords: competence, modernization, training, skills, lesson, languages, communication.

Тағйирот дар соҳаи маориф, аз ҷумла, дар ҳадаф, вазифа ва мазмуни он ба «ташаккули озодонаи инсон», ташаккули эҷодӣ, мустақили, ғайринокӣ, рақобатпазирӣ, худидорақунӣ, - ҳуллас ҷун мутахассиси оянда тайёр шудани инсон равона месозад.

Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҳозиразамон бояд ба ташкили низоми ягонаи донишу малақаҳо, ташаккули ғайрияти мустақили хонандагон, яъне салоҳиятҳои калидие, ки сифати таълими муосирро муайян мекунад, сахмгузор бошанд. Ин усул дар стандартҳои нави таълимии давлатӣ, ки ҳоло барои татбиқи онҳо дар мактабҳо пешниҳод шудаанд, инъикос ёфтаанд.

---

¹ Лутфуллоева Парвина - кандидат педагогических наук, старший научный сотрудник Института развития образования имени А.Джами АОТ, индекс- 734024 г. Душанбе, улица Айни 45,

Яке аз усули умедбахше, ки имконпазирии ҳалли вазифаҳои муқарраршудаи низоми маорифи муосирро муайян мекунад, муносибати босалоҳият дар таълим мебошад.

Оид ба ин муносибат олимони зиёде аз қабиле Селевко Г.К., Чередова И.М., Якиманская И.С., Хуторский А.В., олимони амрикоӣ Стил, Мередита, Уолтер дар баробари онҳо олимони тоҷик М. Лутфуллозода, Ф. Шарифзода, И. Каримова, Қ. Қодиров, С. Туронов, С. Алиев ва ғайра андешаҳо рондаанд. Ҳамаи ин олимони бар он ақидаанд, ки муносибати босалоҳият дар таълим маҳорат ва малакаро дар алоҳидагӣ не, балки дар умум меомӯзонад.

Зарурати ин мавзӯ дар стратегияи муосири азнавсозии маориф дарҷ мегардад, ки ба ташаккули инсон ва мутобиқшавии ӯ дар ҷаҳони ивазшаванда равона мегардад.

Мавзӯи муносибати босалоҳият диққати моро аз он ҷиҳат ҷалб мекунад, ки идеяи нисбатан нав аст. Афзалияти ин мавзӯ дар рушди озодонаи инсон, мутобиқсозии самараноки ӯ дар ҷаҳони тағйирёбанда ифода меёбад.

Омӯзиши забонҳои хориҷӣ, ки яке аз самтҳои афзалиятноки соҳаи маориф ба ҳисоб меравад, на танҳо воситаи коммуникатсионии байнишабакавӣ, инчунин барои рушди фарҳанги инсон замина мегузорад.

Ҳама гуна роҳҳои ташкили раванди таълим, аз ҷумла ҳар фаъолият дар синфхона бояд ба ташаккули салоҳият, худидоракунии ва худташаккулёбии хонанда чун шахси муваффақ, мусоидат намоянд.

Барои ҳалли ин мушкилот, истифодаи технологияҳои муосири рушд дар раванди таълим беназир аст.

Хатмкунанда дар шароити навсозии маориф мактабро на танҳо ҳамчун «доно», балки ҳамчун «тавоно» хатм кунад, ки ин алоқаманд аст ба муносибати босалоҳият, ба ибораи дигар, таваҷҷуби хонандагонро ҳамин муносибат, муҳайё месозад.

Салоҳияти таълимӣ маҷмӯи усулҳои ибтидоӣ, дониш, қобилият, малака ва таҷрибаи фаъолияти хонандагон дар робита бо як ҷузъи муайяни объектҳои воқеӣ мебошад, ки барои амалӣ намудани фаъолияти шахсӣ ва ҷамъиятӣ заруранд.

А.В.Хуторский ҳафт намуди салоҳиятро таъкид мекунад:

1. Салоҳияти арзишӣ - мазмунӣ. Ин салоҳият дар сатҳи ҷаҳонбинӣ вобаста ба арзишҳои хонанда, қобилияти ӯ барои дидан ва фаҳмидани ҷаҳон ва мутобиқ шудан дар он, нақш ва ҳадафҳо иҷро кардан, интихоби дуруст дар амалҳо ва мақсадҳо мебошад. Инчунин ин салоҳият механизми худидоракунии шахсияти хонандаро дар ҳолатҳои тарбиявӣ ва дигар фаъолиятҳо таъмин менамояд.

2. Салоҳияти умумӣ - маърифатӣ. Дар мулоқот маҷмӯи васеи масоили марбут ба он, ки хонанда бояд огоҳ бошад, ки дорои дониш ва таҷрибаи хуб, махсусан фарҳанги миллӣ ва умумибашарӣ, пояҳои маънавӣ ва ахлоқии ҳаёти инсон ва инсоният, таърихи кишварҳои алоҳида, пояҳои фарҳангии оила, ҷорабиниҳои ҷамъиятӣ - иҷтимоӣ, нақши илм ва дин дар зиндагии инсон ва таъсири онҳо ба ҷаҳон, салоҳият дар хонавода ва фарҳанг ва бахши истироҳат, масалан, самаранок истифода бурдани вақти роӣғони худ ва ғайра мебошад.

3. Салоҳияти таълимӣ - маърифатӣ. Ин дараҷаи малакаи хонанда дар соҳаи фаъолияти мустақил, аз ҷумла унсурҳои фаъолияти таълимӣ мантиқӣ, методологӣ ва умумӣ, бо дарназардошти объектҳои воқеӣ вобаста ба иншооти таҳқиқотӣ мебошад. Хонанда дорои малакаҳои эҷодӣ барои фаъолияти истехсолӣ буда, донишро бевосита аз

хаёт мегирад, дорои усулҳои ғаёл дар ҳолатҳои ғайрирасмӣ, инчунин дар ҳалли мушкилот аз усулҳои дастаҷамъона, истифода мебарад.

4. Салоҳияти иттилоотӣ. Бо ёрии **иншооти** воқеӣ (телевизор, сабти навор, телефон, факс, компютер, принтер, модем, нусхабардорӣ), технологияи иттилоотӣ (сабти аудиои видео, почтаи электронӣ, васоити ахбори оммавӣ, интернет) малакаҳои барои ғаёлияти мустақилона чун: ҷустуҷӯ, таҳлил, тағйир додан, нигоҳдорӣ ва интиқол ба вучуд меояд. Ин салоҳият малакаҳои хонандаро дар бораи гирифтани иттилоот дар мавзӯҳои таълимӣ ва соҳаҳои таълим, инчунин дар саросари ҷаҳон ҷойгиршуда таъмин менамояд.

5. Салоҳияти коммуникатсионӣ. Донишҷӯ забонҳои зарурӣ, роҳҳои муошират бо одамони гирду атроф ва рӯйдодҳо, малакаҳои кор дар гурӯҳ, дорои нақши мухталифи иҷтимоӣ дар даста. Хонанда бояд салоҳиятҳои хатнависӣ, пур кардани саволнома, аризанависӣ, савол додану дар мувоҳиша иштирок карданро доро бошад.

6. Салоҳияти иҷтимоӣ – меҳнатӣ. Дониш ва таҷриба дар соҳаи ғаёлияти шаҳрвандӣ ва ҷамъиятӣ (иҷро кардани нақши шаҳрванд, нозир, овоздиҳанда, намоянда), дар соҳаи иҷтимоӣ ва меҳнат (истеъмолкунанда, мизоч, истеҳсолкунанда), муносибатҳои оилавӣ ва вазифаҳо, иқтисод ва қонун, дар соҳаи худтанзимкунии касбӣ. Хонанда малакаҳои ғаёлияти иҷтимоӣ ва саводнокии вазифавиро, ки барои ҳаёт дар ҷомеаи муосир заруранд, меомӯзад.

7. Салоҳияти худидоракунии шахсӣ барои пешрафти тарбияи маънавӣ, ҷисмонӣ, рӯҳӣ, зеҳнӣ ва худтанзимкунӣ равона карда мешавад. Объекти воқеӣ дар соҳаи ин салоҳият ҳуди хонанда мебошад. Ӯ манфиатҳо ва имконоти худ, худшиносии доимии худ, инкишофи сифатҳои шахсии инсоният, ташаккули саводнокии психологӣ, фарҳанги фикрронӣ ва рафтори худро пурра назорат мекунад.

Акнун рафти салоҳиятҳоро мо дар дарсҳои забони англисӣ чунин арзёбӣ мекунем:

Салоҳияти арзишӣ - мазмунӣ.

Дарсҳои забони хориҷӣ барои ташаккул додани ин намуди салоҳият заминаи хубро фароҳам меоранд, зеро бо истифода аз забон ҳамчун як тарзи муосир мо ҷаҳонро ба пуррагӣ меомӯзем. Хонандагон, ки ин салоҳиятро ба даст меоранд, дар мувоҳисаҳои ахлоқӣ ва ҳолатҳои интиҳоби ахлоқӣ амал карда метавонанд.

Биёед баъзе дарсҳоро мисол меорем:

Синфи 7 Мавзӯ: "Саломатӣ." Муҳокимаи хонандагон дар мавзӯи: «Чӣ бояд кард, то ки солим бошем?»

Синфи 9 Мавзӯ: "Телевизион дар ҳаёти мо" Ибрози ақидаҳо оид ба "Афзалиятҳо ва нуқсонҳои телевизор".

Синфи 10 Мавзӯ: "То чӣ андоза ҷаҳон дигаргун аст" Муҳокимаи "Фикр – умумӣ, амалиёт - маҳаллӣ".

Салоҳияти умумии фарҳангӣ.

Ташаккул додани ин салоҳият ба хонандагон имкон медиҳад, ки муколама оиди фарҳангҳо, ки сол то сол меафзояд, инчунин муносибати таҳаммулпазирӣ ба ҷаҳони атрофро қабул кунанд.

Мавзӯ "Ҷашнҳо", «Нақши зарбулмасалу мақолаҳо»

Ба идҳои анъанавӣ назари муосир муҳим аст.

Матнро хонед. Шумо оид ба пайдоиши чашни Наврӯз чӣ гуфта метавонед? Нақши шоҳ Чамшед дар пайдоиши Наврӯз. Дар робита ба чашни Наврӯз шумо кадом чашнҳои давлати Англияро медонед?

Зарбулмасал ва мақолҳо дорои арзишҳои муҳиманд. Кӯдакон имконият доранд, ки тавассути зарбулмасалу мақолҳо, бо гурӯҳи зиёди калимаҳои англисӣ шинос шаванд. Дар баробари ин онҳо метавонанд, аз мақолҳои тоҷикӣ ва русӣ мисолҳо оранд, чунки мақолу зарбулмасалҳо одатан решаҳои таърихӣ доранд.

Барои мисол:

Don't judge a book by its cover – Сирати инсонро бояд дид, на сураташро - **Не судите о книге по ее обложке.**

Better late than never – Кори имрӯзаро ба фардо нагузор - Лучшее поздно, чем никогда.
A friend in need is a friend indeed. – Дӯст он бошад, ки гирад дасти дӯст, дар парешонҳолию дар мондагӣ - Друг познается в беде.

Кӯдакон одатан ба мавзӯҳои, ки бо вақти холии онҳо, машғулият ва зиндагии рӯзмарраи онҳо алоқаманданд, таваччуҳи хосса зоҳир менамоянд. Ба ин мавзӯҳо метавонад, «Саёҳат дар Британияи Кабир», «Соли нав», «Шеърҳои кӯдакона ба забони англисӣ ва тоҷикӣ» дохил шаванд.

Салоҳияти таълимӣ - маърифатӣ.

Маҷмӯи салоҳияти хонандагон дар соҳаи фаъолияти мустақили маърифатӣ мебошад, ки унсурҳои мантиқӣ, методологӣ, умумӣ - таълимӣ, ки бо объектҳои воқеӣ алоқаманданд, фаро мегирад. Ба

ин дониш ва малакаҳои максадгузорӣ, банақшагирӣ, таҳлил, тасаввурот, худшиносии фаъолияти таълимӣ ва маърифатӣ дохил мешаванд. Хонанда малакаҳои эҷодии фаъолияти истехсолиро меомӯзад: гирифтани дониш бевосита аз воқеият, усули амал дар ҳолатҳои ғайрирасмӣ, усули тарзи ҳалли мушкилот. Барои ташаккул додани ин намуди салоҳият дар дарсҳои забони англисӣ ба муаллим усули истифодаи лоиха кӯмак мекунад.

Истифодаи лоиха, аз ҷумла эҷоди китобҳо бо ҳарфҳои алифбо, эҷоди китобҳо дар бораи дӯстон, сохтани кортҳо ва тухфаҳо (барои ҷаншҳои гуногун: 8 – уми март, 23 – юми феврал, Соли нав, рӯзи муаллимон, ва ғайра), мактубҳо ба дӯсти нави англис, ороиши зебои намунаи хӯрокҳо (меню), хучраи ман, мактаби ман "(аз ҷумла: нақшаи мактаб, чадвали дарсҳо, қоидаҳо барои талабагон ва муаллимон) ва ғайра ба омӯзгорон имкон медиҳад, ки салоҳияти фаъолияти таълимӣ ва маърифатии ҳар як хонандаро бедор намоянд.

Салоҳияти иттилоотӣ.

Технологияҳои компютери иттилоотӣ дар раванди омӯзиш ҷойи мустақамро ишғол кардаанд. Таҷриба нишон медиҳад, ки онҳо нисбат ба усулҳои анъанавии омӯзиш афзалиятҳои зиёд доранд. Дар байни онҳо фардикунонии таълим ва таквияти кори мустақилонаи хонандагон, баланд бардоштани маърифати онҳо ва ҳавасмандгардонӣ ҷойи муҳимро ишғол мекунад.

Бинобар ин, хонандагон ҳангоми иҷрои вазифаи навиштани реферат, иншо, нақли хаттӣ ё омӯхтани лоихаи электронӣ дар барномаи Power Point, барои гирифтани

ахбороти иловагии иттилоотии чолиби диққат ба манбаъҳои гуногуни интернетӣ роҳ меёбанд. Табиист, ки барои иҷрои вазифаҳои шабех, ба хонандагон воситаҳои ахбори муосир кӯмак мерасонанд.

Хонандагон ба мавзӯҳои гуногуни рангоранги барномаҳои компютерӣ тавачҷӯхи хосса зоҳир менамоянд. Мисол, ҳангоми таълими сабти шунавоӣ дар дарси забони англисӣ, ҳар як хонанда имконият дорад, нутқро бо забони хориҷӣ шунавад, ҳангоми омӯзиши мисолҳои грамматикӣ бошад, хонанда имкон дорад, машқоро иҷро намуда, тавассути барномаи компютер дониши худро бисанҷад.

Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки истифодаи ТИК ҳавасмандии хонандагонро ба омӯзиш баланд гардонида, барои такмил додани малакаҳои суханварии онҳо ва беҳтар кардани нутқ дар ибораҳои устувор, овардани мисолу намунаҳо, ҷумлаҳои пурмазмун ва эҳсос кардани талаффузи дурусти забони англисӣ мусоидат мекунад.

Салоҳияти муошират (коммуникатсионӣ).

Қор дар ин салоҳият вазифаи муҳимтарини таълими забони хориҷӣ мебошад.

Ин салоҳият донишдони забонҳо, роҳҳои муошират бо одамони гирду атроф, малакаҳои қор дар гурӯҳ, дар даста нақши мухталифи иҷтимоӣ доштанро талаб мекунад. Хонанда бояд қобилияти худро шинос кардан, хат навиштан, саволномаҳо пур кардан, савол додан, мувоҷиҳа кардан ва ғайраҳо доро бошад.

Таълим бар асоси лоиҳа метавонад роҳи самаранокӣ ташаккул ва рушди шахсияти талабагон, иҷрои қарорҳои ғайримӯқаррарӣ, ошкор намудани нерӯи зеҳнӣ, маънавӣ ва эҷодии онҳо, баланд бардоштани нерӯи эҷодӣ, фаъолнокӣ дар омӯзиш ва маърифат, яъне, барои рушди салоҳияти коммуникативӣ мусоидат намояд. Лоиҳаҳо метавонанд дар шакли - бозӣҳои нақшофарӣ, суҳбат бо дӯстон/ қаҳрамони филмҳо/ шахсони таърихӣ, гузориш, барномаи телевизион ва саёҳатҳо пешниҳод намуд. Намунаҳои лоиҳаи чунин фаъолият метавонад роҳнома, албом, намоиш, буклет, реклама, фита (диск) ва ғайра бошад.

Дар ташаккули салоҳияти муошират (маҳсусан, ҳангоми омӯхтани мафҳум ва муколама) ҷойи асосиро бозӣҳои нақшофарӣ мегиранд. "Ба образҳо даромада" (усули ҳавасмандии empathy) дар ҳама гуна нақшҳо, кӯдак бо осонӣ метавонад, бо забони англисӣ сухан кунад. Масалан, ҳангоми омӯзиши мавзӯи «Ҳайвонот» дар синфи 2, хонандагон дар нақши ҳайвони дустдоштаи худ (гурбача, сағча, моҳӣ, тӯтӣ, сангпушт ва ғ.) даромада, аз номи онҳо сухан меронанд.

Салоҳияти

иҷтимоӣ

меҳнатӣ.

Бешубҳа, салоҳияти иҷтимоӣ меҳнатӣ бо салоҳияти муошират алоқаманд мебошад. Усули асосӣ бозӣ аст. Бо иштирок дар ҳолатҳои гуногун, аз ҷумла аз этикет (салом, муаррифӣ...) то ба мураккаб (масалан, нақши харидор дар мағоза), хонандагон на танҳо аз истифодаи луғат ва грамматика таҷриба менамоянд, балки худашонро барои нақшҳои иҷтимоӣ, дар зиндагии ҷомеа, қонунҳо ва қоидаҳои он омода месозанд. Масалан, дар мавзӯи «Омӯзиши бештар дар бораи Лондон», хонандагон метавонанд, нақши полис, мусофир, британи, роҳнома ва ғайраҳо бозанд.

Салоҳияти худмуайянкунии шахсӣ.

Шахсияти хонанда, хислатҳои ахлоқии ӯ, майли худшиносӣ – ин ҳама объекти ин салоҳият мебошад. Омӯзгор ҳангоми ташкили ин ё он дарс, дар бораи вазъиятҳои фикр мекунад, ки боиси инкишофи фарҳанги дарунии кӯдак ва ҷаҳонбинии дурусти ӯ мегардад. Масалан, ҳангоми омӯзиши мавзӯи «Либос» муҳокимаи мушкilotи либоси мактабӣ дар ҳолати "Либоси мактабӣ: тарафдор ва муқобил" сураи мегардад. Имконияти инкишофи ин салоҳият ҳангоми кор дар ҳама мавзӯҳои вучуд дорад.

ХУЛОСА

Таҷриба нишон медиҳад, ки истифодаи технологияҳои муосири таълим дар равиши омӯзиши забонҳои хориҷӣ ба ташаккули салоҳияти асосии хонандагон, ки ба сифати дарҳости иҷтимоӣ пешниҳод гардидааст, шароити заруриро фароҳам меорад.

АДАБИЁТ:

1. Берестова Л. Социально – психологическая компетентность как профессиональная характеристика руководителя. М, 1994.
2. Зимняя И. ключевые компетенции – новая парадигма результата образования. Высшее образование сегодня. – 2003. - №5.
3. Хуторский А. Ключевые компетенции как компонент личностно – ориентированной парадигмы образования. Народное образование, - 2003. №2.

МЕТОДИКА МЕТОДИКА

ВАЗИФАҲОИ АКТУАЛИИ РУШДИ СИСТЕМАИ АРЗЁБИИ СИФАТИ ДОНИШ

Имомназаров Д.¹

Дар мақола муаллиф бартариҳои калидии рушди таҳсилотро тавассути такмили системаи арзёбии дастовардҳои таълимии хонандагон ва таъсири он ба пешрафти таълимии аз нигоҳи илмӣ асосноки хонандагони баъзе кишварҳои дунё пешниҳод месозад, ки қобили таваччуҳ мебошад.

Муаллиф инчунин таваччуҳи омӯзгоронро ба механизми нави мониторинги арзёбии сифати таҳсилот равона намуда, дар бораи арзёбии дастовардҳои таълимии хонандагон, тавассути таъмини фаъолияти пурсамари омӯзгорон, бахусус, дар самти татбиқи ҷанбаҳои илмию амалӣ, ҷустуҷӯҳои инноватсионӣ, ки иқдоми арзишманд маҳсуб меёбанд, зарурати замон ҳисобида мешаванд.

Калидвожаҳо: арзёбӣ, назорат, иттилоот, нақша, барнома, пеширафт, таъхис, ташаккулдиҳанда, худомӯзӣ, худташаккулдиҳӣ.

АКТУАЛНЫЕ ЗАДАЧИ РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА ЗНАНИЙ, УМЕНИЙ И НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ

Имомназаров Д.

Автором в статье представлены ключевые преимущества развития образования путем совершенствования оценки учебных достижений учащихся и его влияние на каждодневной успеваемости учащихся на основе научно обоснованных примеров некоторых стран.

Автор, также, обращает внимание учителей на новый механизм эффективного мониторинга учебных достижений учащихся посредством обеспечения эффективной деятельности учителей, особенно, в аспекте реализации научно-практических, инновационных компонентов, которые могут положительно повлиять на повышении качества образования на современном этапе.

Ключевые слова: оценивание, контроль, информация, учебные планы и программы, успеваемость, диагностика, формирующий, самообразование, саморазвитие.

THE OBJECTIVES AN IMMEDIATE DEVELOPMENT OF A QUALITY ASSESSMENT SYSTEM

---

¹ Имомназаров Давлатназар - мудири Шӯъбаи таҳсилоти умумӣ, омӯзиши стандарт, нақша, барномаҳои таълим ва китобҳои дарсии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон.

In the article, the author presents the key advantages of the development of education through the improvement of the educational evaluation of the student achievement and its impact on the academic achievement of students from some countries of the world, which are very encouraging.

The author also focuses on the new approaches to monitoring the quality education and evaluates the educational outcomes of the students through effective training of teachers, particularly in terms of implementing scientific and practical aspects and innovations that are considered as valuable initiatives.

Keywords: *Evaluation, control, information, plan, program, progress, diagnosis, development, self-care, self-esteem.*

Такмили системаи арзёбии сифати таҳсилот (АСТ) яке аз бартариятҳои калидии рушди таҳсилоти кишварҳои зиёди ҷаҳон маҳсуб меёбад. Вазифаи системаи арзёбии сифати таҳсилот таъмини хонандагон ва падару модарони онҳо, коллективҳои омӯзгорӣ ва устодони муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ, мақомоти идоракунии ҳамаи сатҳҳои маориф, донишгоҳҳои олии, корфармоёнро бо иттилооти боварибахш роҷеъ ба вазъ ва рушди системаи таҳсилоти кишвар ба ҳисоб меравад.

Самарабахшӣ ва сифат нишондиҳандаҳои асосӣ муайянкунандаи арзишҳои ҷамъиятӣ - иқтисодии соҳаи таҳсилот ба ҳисоб меравад. Дар баробари он, агар самарабахширо ҳамчун категорияи иқтисодӣ ё иқтисодӣ-идорӣ дида бароем, дар ин сурат мафҳуми сифат, дар баробари ҷанбаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, азхудкунӣ ва фарҳангии таҳсилотро фаро мегирад, ки ҳамчун тавсифоти интегралӣ ҳамаҷонибаи ҷаҳолияти таълимӣ ва натиҷаи он қабул карда мешавад.

Системаи анъанавии таъминоти сифати таҳсилоти умумӣ дорои ду механизми асосӣ мебошад: **дохилӣ** - баҳодихӣ ба азхудкунии маводи таълимӣ дар муассисаи таълимӣ дар раванди дарсҳо, дар асоси аттестетсия (имтиҳонот) ва назорати маъмурии сифати кори омӯзгорон; ва **берунӣ** - тафтиши (санҷиши) муассисаи таҳсилоти умумӣ аз ҷониби мақомоти назорати таҳсилоти сатҳҳои гуногун. Аҳамияти хоса дар ин сурат ба арзёбии ҷаҳолияти таълимӣ муассиса, ки дар сатҳи дохилӣ ва берунӣ дар асоси натиҷаҳои давраи таълимӣ ҳангоми таҳлил ва баҳодихӣ ба нишондодҳои ҷамъбасти, пеш аз ҳама, пешрафти умумӣ ва дастовардҳои хонандагон дар озмунҳои гуногун ва дохилшавӣ ба муассисаҳои олии касбӣ ба даст оварда шудаанд, равона мешавад.

Дар замони муосир бештар механизми нави **мониторинги арзёбии** сифати таҳсилот, механизми калонҳаҷм (густарда) ва нисбатан каммасраф мавриди истифода қарор гирифта истодааст, ки имконияти фарогирии он тавассути технологияи иттилоотӣ - иртиботӣ (коммуникатсионӣ), аз он ҷумла, дар самти таҳлили иттилоот ба маротиб зиёд гардидааст.

Мониторинги сифати таҳсилот, ки дар вақтҳои охир, бештар дар шакли тестикунонӣ гузаронида шуда истодааст, имконияти босуръат ва пурраи арзёбии дониши хонандагони зиёдро бо назардошти интиҳоб аз рӯи соли таҳсил, фанҳои таълимӣ, минтақаҳо, намуди муассисаи таълимӣ ва ғайра хубтару самарабахш таъмин месозад, вале он ҳам аз камбудихӣ орӣ нест.

Масалан, дар **Британияи Кабир** механизми нави арзёбии сифати таҳсилоти хонандагони муассисаи таҳсилоти умумӣ тавассути барномаи арзёбии (баҳодихӣ) сатҳи миллӣ амалӣ гардонида мешавад, ки дар доираи тестҳои ягонаи миллӣ (омодагии

инфиродин хонандагон, натиҷаҳои синф, мактаб...) амалӣ карда мешавад ва инчунин *мониторинги сифати таҳсилот дар сатҳи мамлакат* гузаронида мешавад. Ба ҳамин монанд, механизми баҳодихӣ дар аксарияти кишварҳои тараққикарда роҳандозӣ шудааст, ки ҳар яки ин кишвари мустақил меъёрҳои арзёбии хоси худро муқаррар мекунад. Масалан, дар *Италия, дар ҳар ду сол* интихобан мониторинги дастовардҳои дониши академии хонандагони синфҳои 2,4,6,8,12,13 гузаронида мешавад. Дар *Германия* бошад, бештар мониторинги дастовардҳои таълимии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ *сараввал* танҳо дар якҷанд минтақа аз *фанҳои математика ва табиатишиносӣ* гузаронида мешавад.

Франсия аз соли 2001 ба таври интихобӣ мониторинги дастовардҳои таълимии хонандагони синфҳои 7,9,10-ро тавассути тест аз фанҳои математика, забони модарӣ ва илмҳои табиӣ мегузаронид ва аз соли 2002 ташхискунонии миллии тести аз *фанҳои математика ва забон* барои синфҳои 3 ва 6 дар оғози ҳар як соли таҳсил ҳатман мегузаронад. Дар *ШМА* аз соли 2003 мониторинги миллии (баъди ҳар ду сол) сатҳи *маҳорати хониши ва дарки матнҳои гуногунмазмун* ва аз соли 2005 системаи миллии тестикунонии ҳарсолаи сатҳи дониши хонандагони синфҳои 3-8 аз *фани математика* амалӣ карда мешавад. Дар *Япония* санҷиши умумимилии тести солона барои ҳатми зинаҳои ибтидоӣ, асосӣ ва зинаи болоӣ таҳсилоти умумӣ гузаронида мешавад.

Системаи таъминот, назорат ва арзёбии сифати таҳсилоти олии касбӣ низ дар асоси истифодаи механизми дохилӣ (дохили муассисаҳои таҳсилоти олии) ва берунӣ ба роҳ монда шудааст. Унсурҳои (элементҳои) муҳими муқаррарии механизмҳои мазкурро, ки ба таври умумӣ ҳамчун маъмурӣ-педагогӣ тавсиф додан мумкин аст, қариб барои ҳамаи кишварҳо яхела мебошанд. Тафовути мавҷуда асосан танҳо ба шаклҳои дастовардҳои инфиродин хонанда (механизми дохилӣ) ва шакли аккредитатсияи муассисаҳои таълимӣ ё тартиби дигар, ки мавқеи ин муассисаҳоро (механизми беруна) барқарор месозад, тааллуқ дорад.

Дар ҳомаи муосир дар асоси гузариш аз ҳомаи индустриалӣ ба ҳомаи инноватсионӣ, иттилоотӣ-талабгори мутахассисони баландихтисос ва дорои салоҳияти нав ба маротиба меафзояд. Таъри чанд соли охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ тақмили системаи муосир ва мувофиқкунонидашудаи ҷумҳуриявӣ меъёрҳои арзёбии сифати таҳсилот мавриди назар қарор дода шудааст, ки ба он ворид мешавад:

- Тартиби баҳодихӣ ба натиҷаи таҳсилот дар сатҳи муассисаҳои таълимӣ;
- аттестатсияи (имтиҳоноти) ба синфи дигар гузаронидани хонандагон ва ҳатмкунӣ;
- имтиҳоноти дохилшавии марказонидашудаи миллии (имтиҳоноти сатҳи миллии);
- таъмини таҳлили аналитикии тартиби арзёбӣ (таҳлили кластери натиҷа), методҳои сотсиологии гирдоварии иттилоот ва ғайра.

Ҳамзамон, интихоби ин ё он воситаҳои (ченакҳои) арзёбӣ ва тартиби таълиқи онҳо дар амал вобаста ба ҷӣ тавр истифода намудани дастовардҳо, ҳадафҳо ва масъалаҳои мушаххас вобастагӣ дорад.

Шаш ҳадафҳои зерин дар дигар кишварҳо ҷудо карда мешаванд, ки барои иҷрои онҳо аз арзёбӣ намудани натиҷаҳои таҳсилоти хонандагон истифода бурдан имконпазир аст. Се ҳадафи аввал ба хонанда ва боқимондаи онҳо - ба муассисаи таълимӣ ва сохтор нигаронида шудаанд.

Ҳадафи 1. Муайян намудани пешрафти хонандаи мушаххас.

Ҳадафи 2. Сертификатсияи тасдиқи ба итмом расидани зинаи таҳсилот.

Ҳадафи 3. Интихоби идомаи таҳсил ё гирифтани ҷойи корӣ.

Ҳадафи 4. Баҳодихӣ ба фаъолияти муассисаи таълимӣ.

Ҳадафи 5. Баҳодихӣ ба фаъолияти системаи таҳсилот.

Ҳадафи 6. Баҳодихӣ ба фаъолияти системаи милии таҳсилот.

Дар системаи бештари таҳсилоти мамлакатҳои ҷаҳон чӣ тавре, ки дар боло қисман қайд гардид, сохтори баҳогузори аз 3 шакли асосии тадбирҳои арзёбӣ иборат ёфтааст. Ба онҳо дохил мешаванд:

- **арзёбии дохилисинфӣ (арзёбии ташаккулдиҳанда)**, ки ба раванди таҳсилот ворид карда шудааст ва имконияти муайян намудани дастовард ва мушкилоти раванди таълими ҳар як хонандаро ба таври мушаххас таъмин месозад ва тамоюли инфиродии таҳсилотро ба нақша медарорад (ҳадафи 1);

- **аттестатсияи давлатӣ ва ҷамъбасти** - барои қабули қарор вобаста ба ҳар як хонанда оид ба хатми зинаи таҳсилот, ё имконияти идома додани таҳсилот аз ҷониби онҳо истифода бурда мешавад (ҳадафҳои 2 ва 3);

- **таҳқиқоти (мониторинги) калонҳаҷм (густурда)**, ки ба баҳодихии самаранокии системаи таҳсилоти сатҳи гуногун нигаронида шудаанд ва воситаҳои (ченакҳои) мониторинги натиҷаҳои таълими хонандагон маҳсуб меёбанд (Ҳадафҳои 4-6).

Арзёбии дохилисинфӣ (арзёбии ташаккулдиҳанда) барои пешбурди таълимии хонандагон системаи арзёбии самарабахш ба ҳисоб меравад, зеро он ба хонанда бештар наздикӣ дошта, ҳамкориҳои ӯро бо омӯзгор ва хонанда ба таври доимӣ таъмин месозад, барои алоқаи мутақобилаи тарафайн хизмат мекунад ва имконияти ба таври мусбӣ тағйир додани раванди таълим ва омӯзишро имконпазир мегардонад. Дар таҷрибаи кишварҳои хориҷа чунин муносибат номи арзёбӣ дар синф (classroom assessment) ё арзёбии ташаккулдиҳанда гирифтааст. Дар таҷрибаи кишвари мо низ ин шакли арзёбӣ хеле маъмул (ҳаҷун арзёбии ҷорӣ (дохилисинфӣ) буда, омӯзгорон онро барои арзёбии натиҷаҳои таълимии ҳаррӯзаи хонандагон ва фаъолияти ҳеш истифода мебаранд. Дар раванди он хонанда ва омӯзгор дар баробари арзёбӣ намудани натиҷаҳои таълим хонанда дастовард ва мушкилоти таълимии худро муайян мекунад ва барои тақвият бахшидан ба дастовард ва бартараф сохтани мушкилот чораҳои мушаххас менамояд, омӯзгор низ пешравӣ ва камбудии фаъолияти худро тавассути худбаҳодихӣ таҳлил менамояд ва барои бартараф намудани онҳо саҳм мегузорад.

Ҳадафи асосии арзёбии дохилисинфӣ кӯмак ба омӯзгорон ва хонандагон дар тақвим додани раванди таълим ва омӯзиш, дастгирии пешравии хонанда ва бартарафсозии мушкилоти таълимии ӯ ба ҳисоб меравад.

Масъалаҳои асосӣ (калидӣ), ки низомии мазкури баҳодихӣ ба он посух медиҳад, инҳоянд:

1. Хонанда чӣ тавр таҳсил менамояд ва чӣ тавр ӯро бояд ба раванди омӯзиши босифат ворид сохт?
2. Ҷиҳатҳои қавии хонанда ба таври мушаххас кадомҳоянд ва чӣ тавр онҳоро бояд ташаккул дод?
3. Дар кадом масъалаҳо хонанда ба мушкилот дучор мегардад ва чӣ тавр онҳо бояд бартараф карда шаванд?

Шаклу усулҳои гуногуни зерини арзёбӣ истифода бурда мешаванд: супоришҳои таълимӣ (шифоҳӣ, хаттӣ), тестӣ, саволгузори, суҳбат бо омӯзгорон, худбаҳодихии хонанда, баҳодихии хонандагон ба ҳамдигар ва ғайра.

Баҳодихии дохилисинфӣ омӯзгоронро бо алоқаи тарафайн водор месозад ва оид ба самарабахшии фаъолияти хонанда ва омӯзгор иттилоот пешниҳод месозад ва дар бораи сатҳи пешрафти хонанда ва сифати фаъолияти омӯзгор маълумоти воқеӣ медиҳад.

Аттестатсияи давлатӣ ва ҷамъбасти (имтиҳонот) зинаи муайян дар тартиби арзёбии сифати дониш ба ҳисоб рафта, он имконияти то кадом андоза хонанда барномаи таълимии фанн ва курси алоҳида ё тамоми зинаҳои таҳсилотро дар муассисаи таҳсилоти умумӣ аз худ намудааст, ё оё хонанда метавонад таҳсилро минбаъд дар синфи дигар ё дар Донишгоҳ идома диҳад, муайян мекунад. Дар таҷрибаи кишварҳои хориҷа намудҳои гуногуни имтиҳонот (дар сатҳи зинаҳои гуногуни таҳсилот дар мактаб, дар зинаҳои дохилшавӣ ба муассисаҳои гуногуни таълимӣ, дохилшавӣ ба кор, гирифтани таҳассус ва ғайра) мавҷуданд, вале дар ин мақола мо ду намуди имтиҳонот - аттестатсияи хатм (мактаб) ва дохилшавӣ ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбиро мавриди назар қарор медиҳем.

Мақсади аттестатсияи хатм сертификатсияи хонандагон аз рӯи хотимаи таҳсил дар муассисаи таҳсилоти умумӣ арзёбӣ мегардад. Он ба таври дақиқ посух ба саволи: *Чӣ тавр хонандаи мушаххас стандарт ва барномаи давлатии таълимро аз худ кард, пешниҳод месозад.*

Одатан, аттестатсияи хатм ва дохилшавӣ тартиби мустақилонаи арзёбии дониши хонандагон арзёбӣ гардида, дар бисёр кишварҳои ҷаҳон *якҷоя (дар як маврид)* гузаронида мешаванд.

Таҳқиқоти калонҷаҳм яке аз муҳимтарин тарзи арзёбӣ оид ба гирифтани иттилоот дар бораи натиҷаҳои сифати таҳсилот ба шумор меравад. Ба онҳо мониторинги байналмилалӣ ё милли ҳама метавонанд дохил шаванд.

Мониторинги дастовардҳои таълимии хонандагон ҳамчун тартиби стандартонидашудаи натиҷаи баҳодихӣ ба сифати таҳсилот, раванди тағйирпазирии фаъолият, сатҳи дониш, малака ва маҳорати хонанда, далелҳои таъсиррасон ба натиҷаҳои таҳсилот истифода мебаранд, иттилооти воқеӣ барои тарафҳои ба он фарогир гирд оварда мешавад.

Мониторинги байналмилалӣ мақсади муқоисаи дастовардҳои таълимии хонандагони як кишвар бо дастовардҳои хонандагони кишварҳои дигар дорад. Онҳо имконияти посух додан ба саволҳои зеринро фароҳам меоранд:

- Кадои сатҳи дастовардҳои таълимӣ дар соҳаи мушаххаси дониш хонандагони як кишвар дар муқоиса бо кишварҳои дигар нишон медиҳанд?
- Кадом амалиётро системаи таълимгоҳҳои кишварҳои дигар беҳтар иҷро мекунанд?
- Бо мурури замон натиҷаҳо чӣ тавр тағйир меёбанд?

Натиҷаи таҳқиқотҳои байналхалқӣ боиси бозбинӣ намудани нақшаю барномаҳои таълимии милли, тағйир додани стандартҳо, барномаҳои тайёр намудани омӯзгорон мегардад. Дар баробари ин, онҳо дар мавридҳои зиёд Вазорати маориф ва илмро водор месозанд, ки бештар таҳлили самарабахшии хароҷоти захираҳои анҷом диҳад ва қарор оид ба зиёду кам намудан, ё азнавтасимунӣ барои комёб гардидан ба мақсадҳои гуногун роҷеъ ба рушди маориф қабул намояд.

Иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мониторинги байналмилалӣ сифати таҳсилот имкон барои ташаккули арзёбии сифати таҳсилот, ислоҳоти мазмуни таҳсилот ва таҳияи стандартҳои давлатии таҳсилоти умумӣ ва фаннии насли нав (СДФ), коркарди китобҳои дарсии нави, инчунин навосии барномаҳои курсҳои тақмили ихтисос ва бозомӯзии омӯзгоронро фароҳам хоҳад овард.

Мониторинги миллии сифати таҳсилот ё ба ном арзёбии милли, ки дар бисёр кишварҳо ҳамин тавр ном гирифта мешавад, тартиби стандартонидашудаи арзёбӣ ба

ҳисоб рафта, барои то кадом андоза системаи таҳсилоти кишвар самарабахш кор мекунад, муайян менамояд.

Вазифаи асосии мониторинг - дастрас кардани нишондодҳо оид ба дараҷаи комёб гардидан ба ҳадафҳо, ки тибқи стандарти давлатии таҳсилот ва стандартҳои фанӣ, нақшаҳои таълимӣ ва дар доираи сохтори натиҷаҳои таҳсилот пешбинӣ шудаанд.

Дар баробари саволҳои заминавӣ, ки посух ба онҳо метавон тавассути мониторинги милли дарёфт, инҳоро қайд намудан зарур аст:

- То кадом андоза хонандагон дониш ва маҳорати худро дар системаи таҳсилот ба таври самарабахш ташаккул медиҳанд?
- Кадом дастовардҳоро намоёндагони гурӯҳҳои гуногуни хонандагон намоиш медиҳанд?
- Кадом омилҳо ба сифати таълим таъсир мерасонанд?

Муқаррароти мазкур дар фосолаи муайян (1 маротиба дар 2-5 сол) дар асоси интихоби хонандагон ё ҷамъи хонандагони синну соли муайян (якхела) аз рӯи якчанд фанҳои таълимӣ (одатан, аз фанни математика ва забони модарӣ) гузаронида мешавад. Ба сифати ҷенақҳо (андозаҳо) тестҳои стандартонидашуда ва анкетаҳо барои гирдоварии муҳтавои иттилоот истифода бурда мешаванд. Ин имконияти омӯзиши далелҳои манфӣ ё мусбии дастовардҳои таълимиро фароҳам меорад. Чунин иттилоот барои коркарди сиёсат дар сатҳи гуногуни таҳсилот зарур арзёбӣ мегардад.

Вазифаҳои актуалӣ дар сатҳи арзёбии сифати таҳсилот. Баъзе вазифаҳои илмӣ-амалии актуалиро, ки ҳалли онҳо дар сатҳи милли ва митнтақа барои сохтори (системаи) самарабахш ва мутавозини арзёбии сифати таҳсилот зарурат дорад, таҳрезӣ ва такмил додан амри зарурист. Ба онҳо дохил мешаванд:

1. *Баҳисобгириши дастовардҳои гуногуни таълимии хонандагон* вазифаи муҳимтарини арзёбӣ пазируфта шуда, он дар амал истифодаи гуногуни «ҷенақҳо»-ро тақозо менамояд. Тартиби арзёбӣ бояд ба натиҷаҳои нисбатан васеи таҳсилот нигаронида шавад (салоҳиятноки, ҳифзи саломатӣ, мавқеи шаҳрвандӣ, маҳорати ҳамкориҳои муваффақона бо дигарон, худэтиромкунӣ, ғамхорӣ нисбат ба муҳити атроф ва ғ.), на танҳо дар доираи дониши фанни таълимӣ. Тестҳои стандартонидашуда, одатан, танҳо яке аз роҳҳои истифодашаванди муайян намудани сифати таълим дар кишварҳои зиёд ба ҳисоб меравад. Инчунин зарурати истифодаи шакли усулҳои дигар – худбаҳодихӣ, баҳодихии экспертӣ, пурсишҳои сотсиологӣ ва ҳоказо низ дар ин самт актуалӣ ҳисобида мешаванд.

2. *Қоҳиши додани истифодаи сатҳи муқаррароти баланд барои арзёбии сифати таҳсилот.* Ааттестстсияи (имтиҳоноти) давлатӣ мақоми муҳим дар системаи миллии арзёбии сифати таҳсилоти кишварҳои хориҷа дорад, вале на асосӣ ё ҳалкунанда. Масалан, агар мо натиҷаи таълимиро арзёбӣ карданӣ бошем ва саҳми муассисаи таълимиро дар пешрафти хонандагон доништанӣ хоҳем (муассисаи таълимӣ чиро ба кудакон ёд дод), мо на бояд ба натиҷаҳои фаъолияти таълимгоҳ баҳои баланд гузорем ва онро танҳо мансуб ба фаъолияти таълимгоҳи мушаххас ва омӯзгор донем, зеро дар шароити афзудани китобу китобхонаҳои электронӣ, шабакаи интернет, радио, телевизион, худомӯзию худташаккулдиҳӣ, саҳми репититерҳои зиёд ва истифодаи дигар расонаҳои иттилоотӣ дар пешрафти хонандагон имконияти истифода аз манбаъҳои гуногун меафзояд. Пазируфтани дастовардҳои имрӯзаи хонандагонро танҳо ба омӯзгор муносиб доништан мувофиқи матлаб нест, зеро хонандагон дониш, маҳорат ва малакаи худро танҳо дар раванди дарс ташаккул намедиҳанд.

Аз ин рӯ, барои дарёфт намудани маълумоти дақиқ дар бораи муайян намудани сифати таҳсилот зарурати таҳияи муқаррарот (тавсифот) дар асоси талаботи стандартҳои фанӣ (дастрас барои хонанда) баҳри арзёбӣ намудани дастовардҳои таълимӣ ба миён меояд.

3. *Арзёбии дастовардҳо дар раванди таълим (пешрафт)*. Таҷрибаи байналмиллалӣ нишон медиҳад, ки барои арзёбии одилонаи натиҷаҳои омӯзиш на танҳо ба натиҷаҳои нишондодашудаи хонандагон дар вақти муайян таъя намудан зарур аст, балки ба ташаккули пешрафти (динамикӣ) тағйиротҳо дар муддати якҷанд давраҳои арзёбӣ тавачҷуҳ намудан аз аҳамият ҳолӣ нахоҳад буд. Дар ин ҷо саволи асосӣ - оё омӯзгор ва таълимгоҳ афзудани дастовард ва пешрафти инфиродии таълимии хонанданро таъмин карда метавонанд? Истифодаи модели “пешрафии инфиродӣ” дар раванди арзёбии натиҷаҳои таълимии хонандагон ва фаъолияти муассисаҳои таълимӣ зарурати ба таҷриба ворид намудани асбобҳо (ченакҳо)-ро барои гузаронидани арзёбии мунтазам ва сабти тамоюлҳои афзоида тақозо менамояд. Барои ин мақсадҳо арзёбии дохилисинфӣ ва мониторинги дастовардҳои таълимӣ пешбинӣ шудаанд.

4. *Муқоисаи саҳеҳии натиҷаҳои арзёбӣ*. Ҳангоми таҳлили фаъолияти таълимгоҳҳо аз рӯи натиҷаҳои ин ё он тартиби расмиёти арзёбӣ зарурати таъмини муқоисаи саҳеҳии натиҷаҳо бо назрдошти пешгирӣ кардани хулосаҳои содакардашуда ва қарорҳо ба миён меояд. Мусаллам аст, ки як таълимгоҳи дорои шумораи зиёди кӯдакони оилаҳои сатҳи пасти иҷтимоӣ иқтисодӣ наметавонад натиҷаҳои нисбат ба муассисаҳои таълимии дорои кӯдакони оилаҳои дорои намоиш диҳад. Муқоисаи одилона бояд дар асоси таҳлили нишондодҳои кластерӣ сурат гирад, вақте ки таълимгоҳҳо аз рӯи якҷанд тавсифоти (намуди таълимгоҳ, мавқеи ҷуғрофӣ, вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии оила, таносуби хонандагони таҳсилашон ба забони ғайримодарӣ, миқдори хонандагон дар синф ва ғ.) ба ҳам тавъам гурӯҳбандӣ мешаванд. Албатта, дар ин ҷо, омӯзиши таҷрибаи кишварҳои дуру наздик, ки таҷрибаи бисёрсолаи гузаронидани таҳлили кластерӣ ва муайян намудани гурӯҳҳои аз нигоҳи омӯри монанд ба муассисаҳои таҳсилоти умумӣ (масалан, Британияи Кабир, Шотландия, Австралия ва ғ.) мебошанд, хеле муфид арзёбӣ мегардад.

5. *Баҳисобгирии нишондодҳои иловагӣ ҳангоми қабули қарорҳои идорӣ дар асоси натиҷаҳои арзёбӣ*. Хеле муҳим мекунанд, агар дар раванди гузаронидани расмиёти «бо дараҷаи баланд», ба монанди, аттестатсияи давлатӣ, арзёбии самарабахшии фаъолияти таълимгоҳ, арзёбии сифати кори омӯзгор, хулосаҳои идорӣ оид ба сифати таҳсилот на танҳо дар асоси натиҷаҳои ба дастамада, балки дар асоси таҳқиқоти педагогӣ бароварда мешуданд. Мувофиқи маълумотҳои якхела қарорҳои "душвор" дар асоси нишондодҳои якхела (такроршаванда) қабул кардан ғайриимкон ҳисобида мешвад. Манбаъҳои дигари иттилоотӣ - омӯри, худомӯзӣ, портфолио, андешаҳои истифодабарандагони хизмат-расониҳои таълимӣ, натиҷаҳои арзёбии гуногун ва ғайраро ба эътибор гирифта зарур аст. Чунин раҳёфт имкон медиҳад, ки қарорҳои дуруст бароварда шаванд ва назари якрангаро ба фаъолияти муассисаи таълимӣ пешгирӣ намоянд.

Системаҳои самарабахши арзёбии сифати таҳсилот маълумоти кофӣ ва миқдоран зарурӣ барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти иттилоотии ҳамаи гурӯҳҳои дахлдор ва онҳое, ки бо мақсади баланд бардоштани сифати таҳсилоти хонандагон қарор қабул мекунанд, пешниҳод мекунанд.

Таъмини таъсири сифатан баланди натиҷаи арзёбӣ ба сиёсати таҳсилот аз 3 шарти калидӣ иборат мебошанд, ки дар аснои иҷрои барномаҳои давлатӣ дастовардҳои таълимии хонандагон бояд ба эътибор гирифта шаванд, масалан:

- Дониши истифодабарандагони натиҷаҳои арзёбии барномаҳои таълимӣ ва эҳтиёҷоти иттилоотии онҳо;
- мавҷудияти натиҷаҳои иттилоотии дорой нерӯи қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти мавҷудаи иттилоотии гурӯҳҳои ҳархелаи истифодабарандагон;
- фаҳмиши интиҳоб ва истифодаи шаклу воситаҳои паҳн намудани натиҷаҳои иттилоотӣ;

Таҷрибаи пешқадами байналмилалӣ ва кишвари мо борҳо тасдиқ намудааст, ки маҳорати шарҳу тафсири натиҷаҳои арзёбии сифати таҳсилот ва расонидани дарки моҳияти он ба намояндагони тарафҳои ба он фарогир омили арзишманди иҷрои барномаи таълимӣ ва дастовардҳои таълимии хонандагон ба ҳисоб меравад ва арзёбии мазкур ба ташаккули маҳорати омӯзиши инфиродии ҳар як хонанда таъсиргуздор хоҳад буд.

АДАБИЁТ:

1. Амонашвили Ш.А. Воспитательная и образовательная функция оценки учения школьников –М.: Педагогика, 1984.-297
2. Айнштейн В.Г., Гольцова И.Г. Об адекватности экзаменационных оценок // Высшее образование в России. №3, 2003. С. 40-42. Ананьев Б.Г. Психология педагогической оценки. Л., 1935.
3. Дониши хонандагонро кӣ муайян мекунад. Аз ин рӯ меъёри ягонаи баҳогузори зарур аст. Мураттиб М.Рустам. Ҳафтавори «Омӯзгор», 8 сентябри соли 2007, с. 11.
4. Дубова М.В. О возможностях реализации компетентностного подхода в начальном общем образовании // Современная педагогика. 2015. № 3 [Электронный ресурс]. URL: <http://pedagogika.snauka.ru/2015/03/332>
5. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия.-М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004.
6. Каримова И.Х. Теоритическая основа гуманизации гуманитарного образования учащихся таджикских школах.
7. Куклин В.Ж., Мешалкин В.И., Наводнов В.Г., Савельев Б.А. О технологии оценки качества знаний // Высшее образование в России. №3, 2003. С. 146-153.
8. Қарори Ҳукумати ҚТ дар бораи «Стандарти давлатии таҳсилоти умумӣ дар ҚТ», № 494 аз 1.08.2015 .Дар китоби «Ахбороти Вазорати маорифи ҚТ». – Душанбе: 2015, с.123-130.
9. Мухторов З. Проблемы оценивания. Маҷ. «Мактаб ва ҷомеа», 2003, № 3. – с. 20-23
10. Современные педагогические технологии. <https://pedtehnо.ru /content/ issledovatel'skiy -metod>.
11. Стратегияи милии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2012, №334)
12. Шарифов, Ф., Каримова И.Х. Педагогика. - Душанбе: Ирфон, 2008 - 284 с

ОИД БА МОҲИЯТИ САЛОҲИЯТИ ДОНИШЧҶҶЁН ЗИМНИ ТАҲИЯИ КОРИ ДИПЛОМӢ

*Холиқова Шоира Қодировна¹
котиби илми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф
ба номи Абдурахмони Ҷомӣ*

Дар мақола рочъ ба татбиқи таҳсилоти босалоҳият дар кишвари мо ва омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонӣ дар ин самт зимни татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар зинаи таҳсилоти олии касбӣ, махсусан оид ба моҳияти асосии салоҳияти донишҷӯён зимни таҳияи рисолаҳои хатм ибрази назар карда шудааст. Дар таҳқиқот муаллиф кӯшиш намудааст, ки оид ба масъалаи баррасишуда ба меъёрҳои байналмилалӣ, ки Шӯрои Аврупо, кишварҳои аъзои Болония, Юнеско, Фонди миллии илми Амрико ва амсоли он пешбинӣ кардаанд ва ҳамзамон ба стандарти давлатии ихтисос таъя намуда, оид ба ташаккули салоҳиятҳои касбӣ-шахсии хатмкунандагони муассисаҳои олии таҳсилоти касбӣ зимни таҳқиқи илмӣ ва таҳияи рисолаи хатм моҳияти асосии салоҳиятҳои донишҷӯёнро баён намояд.

Калидвожаҳо: таҳсилоти босалоҳият, муносибати босалоҳият ба таълим, салоҳиятҳои донишҷӯён, кори дипломӣ, рисолаи хатм, фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ, дониши назариявӣ, дониши илмӣ.

Холиқова Шоира **О СУЩНОСТИ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ ПРИ НАПИСАНИИ ДИПЛОМНЫХ РАБОТ**

В статье высказываются мнения о внедрении компетентного подхода в образовании в нашей стране на основе изучения мирового опыта в этом направлении, внедрении компетентного подхода в высших учебных заведениях, особенно о компетентности студентов при написании дипломных и выпускных работ. В данном исследовании автор попыталась раскрыть сущность компетенций студентов, опираясь на принятие международные нормы со стороны Совета Европы, стран-членов Болонского процесса, ЮНЕСКО, Национального научного фонда США, а также отраженные в государственных стандартах по специальности и разъяснить развитие профессиональной и личной компетентности студентов в высших учебных заведениях при научных исследованиях и подготовке выпускной работы.

Ключевые слова: компетентное образование, компетентный подход к образованию, компетенции студентов, дипломная работа, выпускная работа, научно-исследовательская деятельность, теоретические знания, научные знания.

ON THE ESSENCE OF STUDENTS ' COMPETENCES

---

¹ Холиқова Шоира Қодировна (соли тав. 1970) - котиби илми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомӣ, унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Нишонӣ: 734024, Душанбе, хиёбони Айни, 45, тел.: 2270013. Email: selen_sh@mail.ru

Kholikova Shoira
DURING WRITING OF THESES

In this article there is expressed opinion about the introduction of competence approach in education in our country on the basis of the study of world experience in this direction, the introduction of competence approach in higher education, especially the competence of students in the writing of diploma and graduation papers. In this study, the author tried to reveal the essence of students' competencies based on the adoption of international standards by the Council of Europe, the countries-members of the Bologna process, UNESCO, The national science Foundation of the United States, as well as reflected in the state standards for the specialty and to explain the development of professional and personal competence of students in higher education institutions during research and preparation of final work.

***Key words:** competence education, competence approach to education, competence of students, thesis, graduation work, research activity, theoretical knowledge, scientific knowledge.*

Муносибати босалоҳият ё таҳсилоти ба ташаккули салоҳиятноки асосёфта, чунонки маълум аст, роҳҳои ташаккули салоҳияту салоҳиятноки, муносибати босалоҳиятро ба таълим ва дар маҷмӯъ, шакли нави муносибат ба раванди таҳсилотро фаро мегирад. Дар кишварҳои пешрафтаи олам имрӯз ба таҳсилоти босалоҳият, ки тамоми зинаҳои таҳсилотро аз пешниҳоди донишҳо ботадриҷ ба сӯи фароҳам сохтани шароит барои соҳиб гаштан ба маҷмӯи салоҳиятҳо мебарад, мақоми аввалиндараҷа гирифтааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар даҳсолаи охир дар самти татбиқи таҳсилоти босалоҳият корҳои зиёде ба анҷом расиданд. Аз ҷумла, бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2012, №334 «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020»¹ тасдиқ гардид. Тибқи талаботи ин санад дар ҷумҳурии низоми нави маориф, ки «мутобиқи тамоюлоти ҷаҳони муосир на ба дониш, балки ба салоҳиятноки асос ёфтааст, бояд ба талабагон имконияти азхуд намудани салоҳияту малакаҳои асосии иҷтимоиро, ба монанди қабули масъулиятнокии қарорҳо ва банақшагирии пешравӣ дар касб, илмомӯзӣ дар давоми тамоми ҳаёт, салоҳияти алоқадорӣ, тайёрии касбии дар бозори меҳнат талаботдошта, донишу малакаи барои худтакмилдиҳӣ зарур, малакаи тарзи солими ҳаёт, арзишҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, таъмин намояд».

Қобили қайд аст, ки дар Стратегияи мазкур вазифаҳои тамоми зинаҳои таҳсилот вобаста ба таҳсилоти босалоҳият мушаххас гардидаанд. Вобаста ба низоми таҳсилоти олии касбӣ дар ин санад андешидани тадбирҳои зерин ба нақша гирифта шудааст: «гузариш ба стандартҳои нави замонавии ба муносибати салоҳиятнок ва ташкили модули барномаҳо асосёфта» ва «афзоиши саҳми фаъолияти мустақилонаи таълимӣ ба қадри гузаштани зинаҳои таҳсилот, ҳамчун технологияи ташаккули салоҳиятҳои асосие, ки ташаккул ёфта, дар фаъолият зоҳир мегарданд» ва амсоли он.

Дар маҷмӯъ, татбиқи таҳсилоти босалоҳият дар кишвари мо ва омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонӣ дар ин самт нишон медиҳад, ки бо ин васила соҳаи маориф ба талаботи илмию фарҳангӣ ва сиёсӣ иҷтимоии замона мутобиқ мегардад. Аз ин рӯ, таҳқиқи илмӣ ва

---

¹ Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2012, №334 тасдиқ шудааст.

татбиқи амалии таҳсилоти босалоҳият имрӯз бояд яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи мутахассисони соҳаи маориф бошад.

Зимни татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар зинаи таҳсилоти олии касбӣ, аз ҷумла, дар таҳияи рисолаи хатм, иҷрои як қатор талаботро аз ҷониби донишҷӯ бояд ба эътибор гирифт:

- азхудкунии талаботи стандарти таҳассусӣ аз рӯи ихтисосе, ки дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ гирифтааст, аз ҷумла мувофиқи талаботи таҳсилоти босалоҳият, ки ташаккули салоҳиятҳои умуми ихтисосӣ ва умумикасбиро фаро мегирад;

- азхудкунии барномаҳои таълимӣ мувофиқи талаботи таҳсилоти босалоҳият аз рӯи тамоми ҷанҳон, ки дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ таълим дода шудаанд.

Дар марҳилаи ниҳоии хатми муассисаи таҳсилоти олии касбӣ дар қадом шакле, ки набошад (бакалавриат, мутахассис, магистратура) ҳатман таҳияи кори дипломӣ ё рисолаи хатм ба роҳ монда шудааст. Навиштани кори дипломӣ кори басо душвор ва масъулиятнок мебошад ва иҷрои он аз донишҷӯёни хатмкунанда на танҳо сатҳи баланди умумӣ ва махсуси касбӣ, балки салоҳияти баланди дар шакли хаттӣ баён кардани фикри худ ва дуруст ба роҳ мондани раванди таҳқиқотро талаб менамояд. Аз ин рӯ, ташаккули салоҳиятҳои донишҷӯён барои таҳияи кори дипломӣ ва ё рисолаи хатм, инчунин ташаккули салоҳиятҳои онҳо зимни таҳияи ҷунин рисола ва баъди анҷом додани он низ масъалаи муҳим дар зинаи таҳсилоти олии касбӣ ба шумор меравад. Бинобар ин ҳар як хатмкунандаро лозим аст, ки пеш аз ҳама ба моҳият ва талаботи қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ шинос бошад ва оид ба фаъолият дар ин самт маълумоти кофӣ пайдо намояд.

Дар ин таҳқиқоти худ мо тасмим гирифтём ва кӯшиш намудаём, ки бо таърифи ба дастурҳои методии мавҷуда, таҳқиқоти илмӣ муосир дар соҳаи назарияи педагогика ба баъзе ҷанбаҳои масъалаи мазкур равшанӣ андохта, оид ба роҳандозии таҳияи рисолаи хатм бо истифода аз салоҳиятҳои ташаккулёфтаи хатмкунандагон иброи назар намоем.

Вобаста ба масъалаи баррасишаванда таъкид бояд намуд, ки дар навиштани рисолаи хатм ташаккули салоҳиятҳои донишҷӯёнро бояд дар ду сатҳ муайян сохт:

1) салоҳиятҳои, ки барои таҳияи рисолаи хатм ба донишҷӯён заруранд;

2) салоҳиятҳои, ки дар раванди таҳия ва анҷоми рисолаи хатм дар донишҷӯён бояд ташаккул ёбанд.

Бо ҳамин сабаб, дар таҳқиқоти мо ба ҳар ду ин ду ҷанба таваҷҷуҳ карда шудааст.

Салоҳиятҳоеро, ки барои таҳияи рисолаи хатм ба донишҷӯён заруранд, дар навбати худ метавон ба якҷанд гуруҳ ҷудо кард. Пеш аз ҳама инҳо салоҳиятҳои мебошанд, ки тибқи меъёрҳои байналмилалӣ барои донишҷӯи муосир дар умум пешбинӣ шудааст. Ба ин гуруҳ салоҳиятнокии калидиеро, ки тибқи дастури Шӯрои Аврупо «бояд ҷавобҳои аврупоӣ бо онҳо мусаллаҳ бошанд»¹ дохил намудан мумкин аст. Ин салоҳиятҳо низ дар навбати худ ба гуруҳҳо тақсим мешаванд, ки барои донишҷӯён хеле муҳиманд: 1) салоҳиятнокии сиёсӣ ва иҷтимоӣ; 2) салоҳиятнокии, ки бо ҳаёт дар ҷомеаи бисёрфарҳангӣ алоқаманд аст; 3) салоҳиятнокии, ки бо донишҷӯи муосирати шифоҳию хаттӣ алоқамандӣ дорад; 4) салоҳиятнокии, ки бо тавсеаи

---

¹ Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия.-М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – С.6.

иттилоотикунонии ҷомеа алоқаманд аст; 5) салоҳияти омӯзиш дар давоми тамоми ҳаёт чун асоси таҳсилоти муттасил¹.

Аз ин салоҳиятҳо сеюм ва чорум дар таҳияи рисолаи хатм хеле муҳимманд. Масалан, салоҳиятнокие, ки бо дониستاني муоширати шифоҳию хаттӣ алоқамандӣ дорад, барои фаъолияти меҳнатӣ ва ҳаёти иҷтимоӣ хеле муҳим буда, ба онҳое, ки аз чунин хислат маҳруманд, ҷудоии иҷтимоӣ таҳдид мекунад. Тибқи талабот ба чунин салоҳият дар шароити кунунӣ, махсусан, дониستاني якҷанд забон хеле муҳим гаштааст. Доштани чунин салоҳият ба хатмкунанда имкон медиҳад, ки манбаъҳои илмиро бо забонҳои гуногун дар таҳияи рисолаи илмиаш мавриди истифода қарор диҳад.

Салоҳиятнокии дигаре, ки бо тавсеаи иттилоотикунонии ҷомеа алоқаманд аст, дониستاني технологияҳо, фаҳмидани тарзи истифодаи онҳо, дарки ҷанбаҳои қавӣ ва заифи иттилоотро талаб мекунад, ки аз ҷониби васоити ахбори омма ва тавассути реклама паҳн мегарданд. Дар ин зимн дониستاني роҳҳои муносибати интиқодӣ ба ин иттилоот низ зарур аст. Ташаккули ин навъи салоҳият ба хатмкунанда имкон медиҳад, ки иттилооти заруриро бо истифода аз воситаҳои техникӣ дастрас намояд ва онҳоро дар кори илмии худ ба таври мантиқию интиқодӣ баррасӣ ва истифода кунад.

Дуум, барои донишҷӯи муосир салоҳиятҳо, ки аз ҷониби кишварҳои аъзои раванди Болония дар доираи лоиҳаи аврупоии “Мутобиқсозии сохторҳои таҳсилотӣ”² мушаххас карда шудаанд, муҳим буда, маҷмӯи чунин салоҳиятҳо ҳам ба зинаи бакалавриат ва ҳам магистратура мутобиқ карда шудааст. Дар амалисозии ин лоиҳа беш аз сад донишгоҳ аз 16 давлати дунё, ки созишномаи Болонияро ба имзо расонида буданд, саҳм гузоштаанд. Аз ҷониби иштирокчиёни лоиҳаи мазкур се категорияи салоҳиятҳо муайян ва қабул карда шуданд, ки чунинанд: 1) салоҳиятҳои инструменталӣ; 2) салоҳиятҳои муносибати байнифардӣ; 3) **салоҳиятҳои системавӣ**³. Дар таҳияи рисолаи хатм, аз нуқтаи назари мо ташаккули ҳар сеи ин салоҳиятҳо барои донишҷӯи муосир зарур аст. Аз ин рӯ, шарҳи бештари моҳияти онҳо аз манфиат холӣ нест.

Салоҳиятҳои инструменталӣ, чунонки аз номи он бармеояд, вазифаи инструмент - олот, восита, василаро иҷро намуда, чунин қобилиятҳои маърифатиро фаро мегиранд: қобилияти фаҳмидани идея ва назарияҳо ва онҳоро ба кор бурдан; қобилиятҳои методологӣ барои ташкили шароити корӣ; ташкили вақт ва стратегияи таҳсил, қабули қарор ва ё ҳалли масъалаҳо; малакаҳои технологӣ: истифодаи олотҳои техникӣ, малакаи идоракунии иттилоот ва кор дар компютер; малакаҳои забонӣ: муоширати шифоҳӣ ва хаттӣ, инчунин дониستاني забони хоричӣ. Ба ибораи дигар, ин гурӯҳи салоҳиятҳо маҳорату малакаҳои зерини хатмкунандаро дар бар мегиранд:

1. Қобилияти таҳлил ва синтез.
2. Қобилияти ташкилӣ ва банақшагирӣ;
3. Дониши умумии бунёдӣ;
4. Дониши бунёдии касбӣ-иختисосӣ;
5. Малакаи навиштан ва гуфтугӯ бо забони модарӣ;
6. Малакаи оддии компютерӣ;
7. Малакаи идоракунии иттилоот (қобилияти ба даст овардан ва таҳлил намудани иттилооти аз манбаъҳои гуногун бадастомада);

¹ Ҳамон ҷо.

² Пак Ю. Н., Шильникова И. О., Пак Д. Ю. Компетентностный подход – инновационная основа методологического обновления образовательных программ. Опыт высшей школы Казахстана 2017 г. // <https://cyberleninka.ru/article/n/kompetentnostnyy-podhod-innovatsionnaya-osnova-metodologicheskogo-obnovleniya-obrazovatelnyh-programm-opyt-vysshey-shkoly> (санаи мурочиат: 13.02.2018). – С.5

³ Ҳамон ҷо.

8. Қобилияти халли мушкилот;
9. Қобилияти қабули қарорҳо ва ғ.

Дар навиштани кори дипломӣ аз доираи салоҳиятҳои инструменталӣ қобилиятҳои таҳлил ва синтез, ташкилӣ ва банақшагирӣ, инчунин дониши бунёдии касбӣ-иختисосӣ, малакаи навиштан ва гуфтугӯ бо забони модарӣ, малақаҳои компютерӣ ва идоракунии иттилоот (қобилияти ба даст овардан ва таҳлил намудани иттилооти аз манбаъҳои гуногун ба дастоварда), аз нуқтаи назари мо, хеле муҳимманд.

Салоҳиятҳои муносибати байнифардӣ бошад, қобилиятҳои инфиродии донишҷӯ, яъне қобилияти ифода кардани ҳиссиёти худ, қобилияти интиқод ва худтанқидкуниро дар бар гирифта, ба ин гурӯҳ маҳорату малақаҳои зеринро нисбат додан мумкин аст:

1. Маҳорати танқидӣ ва худтанқидкунӣ доштан.
2. Қобилияти кор дар як даста.
3. Маҳоратҳои шахсӣ.
4. Қобилияти кор дар гурӯҳҳои байнифаннӣ.
5. Маҳорати ҳамкорӣ бо мутахассисони дигар соҳа ё фан.
6. Қобилияти шинохтани гуногунрангӣ ва фарқиятҳои байни фарҳангҳо.
7. Қобилияти кор дар контексти (зерматни) байналмилалӣ.
8. Риоя намудани арзишҳои этикӣ ва ғ.

Ҳар як хатмкунандаи он зинаи таҳсилот, ки фаъолияти илмӣ- таҳқиқотии худро бо навиштани кори дипломӣ ва ё магистрӣ анҷом медиҳад, албатта бояд салоҳиятҳои муносибати байнифардиро дар худ рушд бахшад. Аз қабилӣ ин салоҳиятҳо махсусан маҳоратҳои шахсӣ, қобилияти кор дар гурӯҳҳои байнифаннӣ, маҳорати ҳамкорӣ бо мутахассисони дигар соҳа ё фан, қобилияти кор дар контексти (зерматни) байналмилалӣ ва ғайраро зикр кардан зарур аст.

Дар байни салоҳиятҳои, ки аз ҷониби кишварҳои аъзои раванди Болония мушаххас карда шудаанд, **салоҳиятҳои системавӣ** малака ва қобилиятҳои дар маҷмӯъ ба системаҳо алоқамандбударо мефаҳмонанд. Ин малакаву қобилиятҳо комбинатсияи фаҳмиш, мутаассир будан ва соҳиб будан ба донишхоро дар назар доранд, ки ба шахс имкон медиҳанд, ҷузвҳои куллро дар алоқамандӣ ва ягонагии онҳо бубинад. **Ба ин гурӯҳ салоҳиятҳо қобилияту малақаҳои зеринро дохил кардан ба мақсад мувофиқ аст:**

1. Маҳорати татбиқи донишҳо дар амал.
2. Маҳорату қобилияти таҳқиқотӣ доштан.
3. Маҳорат ба омӯзиш.
4. Маҳорати мутобиқ шудан ба ҳолатҳои нав.
5. Маҳорати эҷоди ғояҳои нав (эҷодкорӣ).
6. **Қобилияти фаҳмидани фарҳангу анъанаҳои дигар халқу кишварҳо.**
7. Маҳорати кор кардан ба таври мустақил.
8. Маҳорати таҳияи лоиҳаҳо ва идоракунии.
9. Маҳорати ташаббускорӣ.
10. Эҳсоси масъулият барои сифат.
11. Ирода барои муваффақ шудан ва ғ.

Аз шумораи салоҳиятҳои номбаршуда зарур мешуморем, ки барои навиштани кори дипломӣ донишҷӯ чунин салоҳиятҳоро ҳатман касб намояд: маҳорати татбиқи донишҳо дар амал, яъне донишҳои худро дар навиштани кори дипломӣ истифода барад; маҳорати қобилияти таҳқиқотӣ доштан; маҳорат ба омӯзиш; маҳорати эҷоди ғояҳои нав (эҷодкорӣ) ва ирода барои муваффақ шудан.

Сеюм, барои ташаккули салоҳиятҳои донишҷӯён дар раванди таҳсилу омӯзиш дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ, ки метавонанд ҳангоми таҳияи рисолаи илмӣ низ ба онҳо кӯмак кунанд, аз ҷониби ЮНЕСКО чунин маҷмӯи салоҳиятҳо пешниҳод шудаанд: 1) салоҳияти арзишӣ-мафкуравӣ; 2) салоҳияти умумифарҳангӣ; 3) салоҳияти таълимӣ-маърифатӣ; 4) салоҳияти иттилоотӣ; 5) салоҳияти коммуникативӣ; 6) салоҳияти иҷтимоӣ-меҳнатӣ; 7) салоҳияти шахсӣ-худтакмилдиҳӣ¹.

Бо сабаби он, ки ҳар яке аз маҷмӯи ин салоҳиятҳо ҳангоми таҳияи рисолаи хатм муҳимманд, ба моҳияти ҳар як гурӯҳи ин салоҳиятҳо дар алоҳидагӣ равшанӣ меандозем:

1) салоҳияти арзишӣ-мафкуравӣ. Салоҳияти мазкур ҷой додани донишҷӯро дар ҳолати худмуайянкунӣ дар бар мегирад, яъне мо бояд дар раванди таълим донишҷӯёни қобилиятнокро ҷудо намоем ва ба онҳо барои худмуайянкунӣ кӯмак намоем. Дар маҷмӯъ дар ин ҷо сухан дар бораи самтгирии касбӣ меравад;

2) салоҳияти умумифарҳангӣ бевосита дар назар дорад, ки мо бояд донишҷӯёнро бо маънавиёт ва анъанаҳои ҷамъиятӣ шинос намоем. Омӯзгор бояд дар машғулиятҳо усулҳои истифода намояд, ки таълимро аз мундариҷаи асосӣ дур насозанд, аммо маънаҳои ниҳонӣ дошта бошанд, то ки тавассути онҳо салоҳиятҳои умумифарҳангии донишҷӯён ташаккул ёбанд;

3) салоҳияти таълимӣ-маърифатӣ бошад, маҷмӯи ҳолатҳои таълимиро дар бар мегирад, ки дар онҳо донишҷӯ ҳамзамон ҳам ба ҳайси субъект ва ҳам объекти раванди таълим баромад мекунад, яъне дар ҳолати мазкур сухан дар бораи худомӯзӣ меравад. Мутаносибан амалигардонии муносибати салоҳиятнок дар қисмати салоҳияти таълимӣ-маърифатӣ аз ҷониби омӯзгор истифодабарии усулҳои ба худтакмилдиҳии донишҷӯ мусоидаткунандаро дар назар дорад;

4) салоҳияти иттилоотӣ раванди азхудкунии технологияҳои иттилоотии муосирро аз ҷониби донишҷӯ дар бар мегирад, яъне мо бояд дар машғулиятҳо чун ҳамешагӣ ба таври ғайрмақсаднок ба донишҷӯ тарзи кор бо технологияи иттилоотиро омӯзонем. Аз як машғулият ба машғулияти дигар бояд сатҳи истифода аз сарчашмаҳои боло бардорем ва бо чунин тарз донишҷӯро ба мутобиқшавӣ ба фазои иттилоотии ҷаҳони муосир омода намоем;

5) салоҳияти коммуникативӣ истифодаи воситаҳои муоширатро аз тарафи донишҷӯ дар назар дорад. Зарур аст, ки донишҷӯ дар машғулиятҳо бо ҳамсабақон муошират намояд ва ба онҳо маводи омӯзишро тафсир карда тавонад, яъне ташкили усулҳои коммуникативӣ дар машғулиятҳо донишҷӯро ба зоҳир намудани шахсияти худ дар ҷомеа омода менамояд;

6) салоҳияти иҷтимоӣ-меҳнатӣ яке аз салоҳиятҳои муҳим ба ҳисоб рафта, он азхудкунии донишҳо ва таҷрибаро аз ҷониби донишҷӯ барои фаъолияти ҷамъиятӣ, фаъолият дар соҳаи иҷтимоӣ-меҳнатӣ, дар соҳаи муносибатҳои оилавӣ ва иҷрои уҳдадорӣҳо, дар масъалаҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқ, инчунин дар худмуайянкунии касбӣ пешбинӣ мекунад. Аз ин рӯ, мустақамкунии доимӣ, такмил ва назорат аз болои ин малакаҳои заминавӣ барои хатмкунандаи муассисаи таҳсилоти олии касбӣ хеле зарур аст.

Нуктаҳои дар боло зикршударо хулоса карда, ҷои ба таъкид мешуморем, ки зимни таҳияи кори дипломӣ бояд ба чунин ҷанбаҳои салоҳиятҳои таълимӣ-маърифатӣ

---

¹ Федоров А.Э., Метелев С.Е., Соловьев А.А., Шлякова Е.В. Компетентностный подход в образовательном процессе.- Омск: Изд-во ООО «Омскбланкиздат», 2012.- С 41-43/

таваччӯҳ дошта бошем: маҷмӯи ҳолатҳои таълимӣ чунин талабот аст, ки тибқи онҳо донишчӯ ҳамзамон ҳамчун субъект ва объекти раванди таълим баромад мекунад. Ба ибораи дигар, дар ҳолати мазкур сухан дар бораи худомӯзӣ меравад. Мутаносибан, амалигардонии муносибати салоҳиятнок дар қисмати салоҳияти таълимӣ-маърифатӣ аз ҷониби омӯзгор истифодабарии усулҳои ба худтакмилдиҳии донишчӯ мусоидаткунандаро дар назар дорад. Салоҳияти иттилоотӣ бошад, раванди азхудкунии технологияҳои иттилоотии муосирро аз ҷониби донишчӯ дар бар мегирад, яъне мо аз як машғулият ба машғулияти дигар бояд сатҳи истифода аз сарчашмаҳои боло бардорем ва бо чунин тарз донишчӯро ба мутобиқшавӣ ба фазои иттилоотии ҷаҳони муосир омода намоем. Ниҳоят, салоҳияти коммуникативӣ истифодаи воситаҳои коммуникативиро аз тарафи донишчӯ дар назар дорад. Аз ин рӯ, зарур аст, ки донишчӯ дар машғулиятҳо бо ҳамсабақон муошират намояд ва ба онҳо маводи омӯзиши худро дар рисолаи дипломиаш тафсир карда тавонад. Вобаста ба ин бошад, ташкили усулҳои коммуникативӣ дар машғулиятҳо бояд ба тавре сурат гирад, ки донишчӯро ба зохир намудани шахсияти худ дар ҷома омода намояд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки аз ҷониби Фонди миллии илми Иёлоти Муттаҳидаи Амрико низ рӯйхати салоҳиятҳои, ки бояд хатмкунандаи муассисаи таҳсилоти олии касбӣ барои бомуваффақият гузаронидани таҳқиқоти илмӣ дошта бошад, муайян гардидааст, ки онҳо низ барои таҳқиқоти ояндаи хатмкунанда заминаи зарурӣ фароҳам меоранд. Аз нуктаи назари мутахассисони ин Фонд, барои таҳқиқоти бомуваффақият талаб карда мешавад¹: қобилияти гузаронидани таҳқиқоти мустакил бо соҳиб будан ба донишҳои ҳади ақал; фаъолияти мунтазам, равона сохтани диққати асосӣ ба мавзӯи асосии таҳқиқот; тафаккури ғайрирасмӣ, қобилияти савол додан ба таври умум ва қабули ҷавоб ба он; қобилияти дидани мушкилоте, ки дигарон аз он пай намебаранд; муқоисаи ғайримуқаррарӣ ва пайдо кардани пайвандҳои ҳақиқӣ байни зуҳурот; қобилияти муттаҳидсозӣ ва тақвият додани идеяҳо; салоҳияти дарки маълумоти нав; омезиши комёбиҳои пуркувати дохилӣ дар таҳқиқот бо эҳсосоти нерӯи эмотсионалӣ ва ғайра.

Ба ҳамин тариқ, бо мақсади таҳияи рисолаи хатм, аз нуктаи назари мо, қадами нахустин барои донишчӯ ташаккули салоҳиятнокӣ тибқи меъёрҳои байналмилалӣ аст. Қадами дуюм дар ин самт бояд ташаккули салоҳиятҳои умумии донишчӯ тибқи стандарти ихтисос бошад. Чунонки маълум аст, дар стандарти ихтисос хатман салоҳиятҳои зикр мегарданд, ки барои хатмкунандаи ин ихтисос заруранд. Барои таҳияи рисолаи хатм низ ҳамаи онҳо муҳим шумурда шуда, салоҳиятҳои умумифарҳангӣ ва касбиро дар бар мегиранд. Барои мисол метавон гуфт, ки номгӯии салоҳиятҳои тибқи Стандарти давлатӣ аз рӯи самти омодашавӣ барои ихтисоси “Математикаи амалӣ ва информатика” аз салоҳиятҳои зерини умумифарҳангӣ иборат аст²:

- қобилияти соҳиб будан ба фарҳанги тафаккур, маҳорати ба таври далелнок ва дақиқ ба роҳ мондани нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ;
- қобилияти фаҳмиш ва таҳлили масъалаҳои ба ҷаҳонбинӣ алоқаманд, мушкилоти фалсафии аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва хусусӣ аҳамиятдошта;

---

¹ Научная работа как источник формирования профессиональных компетентностей / / https://studbooks.net/2024338/pedagogika/nauchnaya_rabota_istochnik_formirovaniya_professionalnyh_kompetentnostey (санаи мурочиат: 17.07.2018)/

² Перечень компетенций (в соответствии с ФГОС направлений подготовки) // <http://docplayer.ru/26625237-Perchen-kompetency-v-sootvetstvii-s-fgos-napravleniy-podgotovki.html>. - С. 1/

– қобилияти фаҳмиши моҳият ва аҳамияти иттилоот дар инкишофи ҷомеаи иттилоотии муосир, дарки хатар ва таҳдидҳои дар ин раванд баамалоянда, риояи талаботи асосии беҳатарии иттилоотӣ, аз ҷумла ҳифзи сирри давлатӣ;

– қобилияти дониستاني яке аз забонҳои хориҷӣ дар сатҳи на пастр аз дараҷаи гуфтугӯӣ;

– қобилияти кор карда тавоништан бо иттилоот дар шабакаҳои ҷаҳонии компютерӣ;

– қобилияти истифода бурдани технологияи иттилоотӣ ва компютерӣ дар фаолияти касбӣ, иҷтимоӣ ва дар фаъолияти илмӣ ва маърифатӣ;

– қобилияти кор бо иттилоот аз сарчашмаҳои гуногун, аз ҷумла бо истифодабарии захираҳои шабакавии Интернет барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ва касбӣ.

Боиси тазаккур аст, ки аз ин рӯйхати салоҳиятҳои умумифарҳангӣ дар таҳияи рисолаи хатм қобилиятҳои соҳиб будан ба фарҳанги тафаккур, маҳорати ба таври далелнок ва дақиқ ба роҳ мондани нутқи хаттӣ, дониستاني яке аз забонҳои хориҷӣ, истифода бурдани технологияи иттилоотӣ ва кор бо иттилоот аз сарчашмаҳои гуногун хеле муҳим аст.

Хатмкунандаи ихтисоси “Математикаи амалӣ ва информатика” ҳамчунин бояд салоҳиятҳои зерини касбӣ дошта бошад¹:

1) дар қисмати фаъолияти илмӣ ва илмӣ-таҳқиқотӣ (қобилияти намоиши донишҳои заминавии умумиилмӣ аз илмҳои табиӣ, математика ва информатика, фаҳмиши далелҳои асосӣ, концепсияҳо, принципҳои назариявии бо математикаи амалӣ ва информатика алоқамандбуда; қобилияти бадастоварии донишҳои нави илмӣ ва касбӣ тавассути истифодабарии технологияи муосири таълимӣ ва иттилоотӣ; қобилияти фаҳмиш ва истифода бурдани дастгоҳи муосири математикӣ дар фаъолияти таҳқиқотӣ ва амалӣ; қобилияти дар ҳаёти илмӣ-таҳқиқотӣ ва коллективи истеҳсолӣ ҳал намудани масъалаҳои ба фаъолияти касбӣ дахлдор; қобилияти хулосабарории интиқодӣ аз таҷрибаи бадастоварда, тағйирдиҳии намуд ва характери фаъолияти касбии худ дар зарурат);

2) дар қисмати фаъолияти лоихақашӣ ва технологӣ-истеҳсолӣ (қобилияти баамалбарории ҷустуҷӯи мақсадноки иттилоот дар бораи дастовардҳои навини илмӣ-таҳқиқотӣ ва технологӣ дар шабакаи Интернет ва аз дигар сарчашмаҳо; қобилияти ҷамъ намудан, коркард ва тафсиру шарҳи маълумот аз таҳқиқоти муосири илмӣ, ки барои ташаккули хулосаҳо оид ба масъалаҳои дахлдори илмӣ, касбӣ, иҷтимоӣ ва этикӣ муҳиманд; қобилияти ташаккул додани муҳокима оид ба аҳамият ва оқибатҳои фаъолияти касбии худ бо назардошти мавқеи иҷтимоӣ, касбӣ ва этикӣ; қобилияти ҳал намудани масъалаҳои фаъолияти истеҳсолӣ ва технологӣ дар сатҳи касбӣ, аз ҷумла коркарди роҳҳои алгоритмӣ ва барномавии ҳалли масъалаҳо дар соҳаи барномасозии ситемавӣ ва амалӣ; қобилияти дар фаъолияти касбии худ истифода намудани забонҳои муосири барномасозӣ ва забонҳои маҳзани иттилоот, китобхонаҳои электронӣ, бастаи барномаҳо, технологияҳои шабакавӣ).

Чунонки мебинем, ин гурӯҳи салоҳиятҳо низ, ки қобилияти малакаҳоро дар самти фаъолияти илмӣ, илмӣ-таҳқиқотӣ лоихақашӣ ва технологӣ-истеҳсолӣ фаро мегиранд, ба донишҷӯён дар таҳияи рисолаи хатм хатмӣ мебошанд.

---

¹ Ҳамон ҷо.

Дар ин чо такроран таъкид месозем, ки навиштани кори дипломӣ, рисолаи хатм, рисолаи магистрӣ аз тарафи донишҷӯён кори басо душвор ва масъулиятнок аст ва аз донишҷӯёни хатмкунанда на танҳо сатҳи баланди умумӣ ва махсуси касбӣ, балки қобилияти дурусти дар шакли хаттӣ баён кардани фикри худ ва қобилияти дурусти ба роҳ мондани таҳқиқотро талаб мекунад. Ин қобилиятҳои донишҷӯён бидуни омӯзишҳои махсус дар давоми давраи таҳсил наметавонанд пайдо шаванд. Ташаккули онҳо дар курсҳои поёнӣ дар иҷрои чунин навъи корҳои хаттӣ, ҳамчун навиштани реферат, гузориш, эҷоди портфелио, иҷрои корҳои курсӣ оғоз меёбад.

Ба ҳамин тарик, дар давраи таҳсили худ донишҷӯ кори мустақилонаи худро дар самти илм аз навиштани реферат оғоз менамояд. Мақсад аз навиштани чунин навъи кори мустақилона дар донишҷӯён ташаккул додани як катор салоҳиятҳои эҷодӣ, коммуникативӣ ва таҳлилӣ мебошад. Аз ҷумла, донишҷӯ зимни навиштани реферат¹ салоҳияти муайян сохтани мубрамии мавзӯи интихобшуда, дарки моҳияти масъалаҳои илмиро пайдо карда, бо эътимоднокии мавқеи муаллиф (асоснокӣ, далелҳо), сифати матни илмӣ (истифодаи категорияҳои махсуси илмӣ) ва роҳҳои ба вучуд овардани муҳокима, баёни мантиқӣ ва амсоли он ошно мешавад. Салоҳиятҳои интихоби адабиёти махсус (шумораи сарчашмаҳо ва мувофиқати он ба мавзӯи реферат), асосноккунии далелдор (мавҷудияти мисолҳои амалӣ, маълумоти оморӣ), хулосабарорӣ (қобилияти баровардани хулосаҳои фосолавӣ ва интиҳой), муайян намудани мақсади таҳқиқот ва истифодаи маводҳои тасвирӣ ҳам, ба андешаи муҳаққиқон, аз ҷумлаи онҳоянд. Одатан, арзёбии сатҳи ташаккули салоҳиятҳои баланди донишҷӯ зимни навиштани реферат аз 0,5 то 0,8 ҳолро фаро мегирад. Арзёбии сатҳи ибтидоии ташаккули салоҳиятҳои донишҷӯ зимни навиштани реферат аз 0,1 то 0,5 ҳол мебошад. Ин чунин маънӣ дорад, ки ба ҳисоби миёна донишҷӯ бояд дар ин самт 0,5 ҳол салоҳият дошта бошад.

Кори курсӣ бошад, яке аз намудҳои кори мустақилонаи донишҷӯ мебошад, ки дар барномаи таълимӣ ҳар як муассисаи таҳсилоти олии касбӣ тибқи стандартҳои давлатӣ муайян ва ҷорӣ карда шудааст. Навиштани кори курсӣ омода ва тайёр шудан ба фаъолияти таҳқиқоти илмӣ сатҳи таҳассусӣ мебошад. Ин навъи кори илмӣ низ аз донишҷӯ донишу малака ва маҳоратро талаб мекунад. Вобаста ба ин вазифаҳои кори курсӣ аз инҳо иборат доништа мешавад²: 1) ташаккули малакаҳои кори мустақилона бо адабиёти илмию таълимӣ, адабиёти меъёрӣ, бо маводи даврӣ; 2) омӯзиш ва азбаркунии усулҳои таҳқиқоти илмӣ; 3) инкишофи қобилияти баён ва ва омӯзиши матни илмию таҳассусии хондашуда ва ғайра.

Барои амалӣ намудани лоиҳаҳои (корҳои) курсӣ сатҳи дониш, малака, таҷриба, қор ва хусусиятҳои касбӣ ва шахсии донишҷӯён муқаррар ва ба назар гирифта мешаванд. Зимни ин дар адабиёти методии мавҷуда ба чунин омилҳо таваҷҷуҳи махсус карда мешавад: усулҳои омӯзиш ва таҳлили донишҳо; усулҳои математикии қорқарди маълумот; истифодаи муқаррароти асосии илмҳои гуманитарӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ; малакаҳои таҳлили маълумоти компютерӣ; имконияти истифодаи шабакаҳои компютерӣ барои гирифтани маълумот; риояи қоидаҳои забон, лексика ва грамматика, баёни сухан дар матнҳо бо забони модарӣ ва ё хориҷӣ; принципҳои таҳлили матн; таснифи

¹ Мишурина О. А., Чупрова Л. В., Муллина Э. Р. Научно-исследовательская работа студентов как средство формирования профессиональных компетенций //Международный журнал экспериментального образования. – 2016. – № 4-3.

URL: <http://www.expeducation.ru/ru/article/view?id=9812> (санаи мурочиат: 17.07.2018). – С. 412-415.

² Ҳамон чо.

мушкилот ва муайян намудани роҳҳои ҳалли онҳо; арзёбии истифода шудани усули ҳалли масъалаҳои баррасишаванда, истифодаи ҳама намуди дониш барои ҳалли проблемаҳои иҷтимоӣ ва касбӣ, таълимӣ ва ғайра.

Ҳамзамон, зимни таҳияи кори курсӣ донишҷӯ тамоми донишу малака ва салоҳиятҳои худро дар таҷриба таҳлил намуда, тақсими матнро ба мундариҷаву муҳтаво аз бар мекунад, фарҳанги фикрронӣ, қобилияти синтез, таҳлил, дарки иттилоот, муқаррар намудани ҳадафҳо ва интиҳоби роҳҳои расидан ба онро соҳиб мегардад, усулҳои асосии коркарди маълумот, арзёбии иттилоот, тафсир ва таҳрири маълумотро аз манбаҳои берунӣ меомӯзад ва аҳамияти матнҳои мундариҷаи касбӣ ва иҷтимоидоштаро ҳамаҷониба дарк мекунад.

Ба ҳамин тариқ, бо навиштани реферат ва кори курсӣ донишҷӯ дар худ салоҳиятҳои заруриро ташаккул дода, дар кори дипломӣ бошад, дар фарқият аз шаклҳои зикршудаи кори илмӣ на танҳо ба адабиёт таъя мекунад, балки натиҷаи таҳқиқоти худро ҳулоса мекунад ва фарзия мебарорад. Барои донишҷӯ дар навиштани кори дипломӣ албатта роҳнамоии устодоне, ки соҳибхисос ва таҷрибадор донишманд бошанд, зарур аст, то донишҷӯро ба роҳи дуруст равона созанд, маслиҳатгару машаваратчиӣ ӯ бошанд.

Чунонки маълум аст, барои тайёр кардани рисолаи хатм (дар ин ҷо мо рисолаи магистрро чун намуна гирифтаем) метавонад маводи корҳои илмӣ таҳқиқотӣ, маърузаҳо дар конференсияҳои илмӣ, ҳамчунин маводе, ки дар давраи гузаштани таҷрибаомӯзии таълимӣ (омӯзгорӣ), истеҳсолӣ ва пешаздипломӣ ҷамъоварӣ гардидаанд, истифода бурда шавад. Дар назар аст, ки таълимгиранда бояд салоҳиятҳоеро, ки дар давраи пешин дар худ ташаккул додааст, ҳатман дар таҳияи кори илмӣ истифода барад.

Илова бар ин, дар раванди иҷрои корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, махсусан, таҳияи рисолаи хатм, донишҷӯ бояд дорои чунин салоҳиятҳои умумӣ бошад: қобили дарккунии маводи таълимию илмӣ ва истифодаи дониши назариявӣ худ дар рафти иҷрои корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ буда, малакаю маҳорати худро дар ин самт мунтазам тақвир диҳад, рушд бахшад; маълумоти заруриро пайдо ва омӯзиш намуда, онро дар амал дуруст татбиқ намояд ва ғайра.

Дар ин рафт омӯзиши масъала ва татбиқи он дар амал, дуруст ва равшану возеҳ фаҳмидани мушкилот, тарҳрезии мавод тибқи талабот, қобилияти саривақт идоракунии ҷараёни иттилоот, таҳлили имкониятҳои алтернативӣ ва амсоли он муҳим аст. Ҳамзамон, наздик шудан ба пешрафти назарияи илмӣ, таъя ба назария, системаи дониш, ҷанбаи илмӣю методӣ, ҷаҳонбинии илмӣ ва гузаштан ба системаи нави дидактикиро донишҷӯ бояд дар ҷараёни таҳияи рисолаи хатм дарк намояд.

Ба назар бояд гирифт, ки таълимгиранда бояд салоҳиятҳоеро дошта бошад, ки ҷавобгӯи талабот ба кори хатм бошанд. Масалан, аз ҷумлаи чунин талабот ба рисолаи магистрӣ чунин навъҳои он муҳим шумурда мешаванд¹:

- сатҳи таҳассуси илмии магистрант мутобиқ ба кори хатм буда, ӯ қобилияти мустақилона бурдани корҳои ҷустуҷӯии илмӣ ва ҳалли масъалаҳои мушаххаси илмиро нишон диҳад;

- хусусияти эҷодӣ дар истифодаи маводи умуминазариявӣ, маълумоти нодири омӯрӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунанда аз ҷониби магистрант ба кор бурда шаванд;

---

¹ Низомномаи магистратура. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2007 № 650 тасдиқ шудааст.

- бо дарназардошти барномаи интихобшудаи магистрӣ кори илмии хатмкунанда самти амалӣ дошта бошад;

- натиҷаи кори илмии магистрант ба талаботи баёни мантиқӣ ва дақиқии мавод, исботшавандагӣ ва боэътимодии рақамҳо, ифодаи пайдарҳамаи иттилоот, ягонагии дохилӣ ва мувофиқа кардани маводи ҳуқуқӣ ҷавобгӯ бошад;

- рисолаи хатм маҳорати таълимгирандаро ҷихати истифодаи усулҳои оқилонаи ҷустуҷӯ, интихоб, коркард ва ба низом даровардани иттилоот, қобилияти кор кардан бо санадҳои ҳуқуқиро инъикос намояд;

- рӯзмарра будани мавзӯи интихобшуда, аҳамияти назариявӣ амалӣ доштани он муҳим аст;

- кори илмии магистрант дорои маҷмӯи мавод ва хулосаҳои бо далелҳо асоснокшуда бошад;

- мувофиқи талаботе, ки нисбати қорҳои ба нашр тавсияшуда пешниҳод карда мешавад, бояд рисолаи хатм дуруст тартиб дода шуда бошад (сохтори дақиқ, ҷамъбасти мантиқӣ, дуруст тартиб додани иқтибосҳо ва библиография, рӯйхати адабиёт, бо сифат иҷро кардан ва ғ.).

Табиист, ки дар баробари мавҷудияти чунин қобилиятҳо, инчунин дониши хуби асосҳои соҳаи илми дахлдор, ки дар он таҳқиқот гузаронида мешавад, талаб карда мешавад. Ин чунин маъно дорад, ки раванди таълим бояд бо чунин тарз ба нақша гирифта шавад, ки донишҷӯён бо дараҷаи баланди ба даст овардани донишҳои амиқ ва қавӣ мусаллаҳ карда шаванд. Дар айни замон, албатта, муҳим аст, ки донишҷӯён бояд зарурат ва аҳамияти кори мустақилро дар ташаккули ин салоҳиятҳо худ ба худ дарк намоянд. Ҷамаи ин талаб мекунад, ки хатмкунандаи ҳар гуна зинаи таҳсилоти олии касбӣ салоҳиятҳои заруриро пеш аз оғоз кардан ба таҳияи рисолаи хатм доро бошад.

Мавриди зикри хос аст, ки рисолаи дипломӣ ва ё магистрӣ марҳилаи ниҳоии муайян кардани донишу малакаи касбӣ-иختисосии донишҷӯ буда, омодагии ӯро барои фаъолияти ояндаи илмӣ-таҳқиқотӣ мувофиқи ихтисоси интихобкардааш нишон медиҳад. Дар ин ҳангом то кадом дараҷа дониши назариявӣ ва амалӣ доштани хатмкунанда ва истифодаи донишҳои ӯ барои ҳалли масъалаҳои илмию касбӣ ошкор мегардад, онҳоро таҳкиму густариш мебахшад, барои ба ҳадафи гузошташуда расидан дар кадом сатҳ ҷаҳд намуданро маълум месозад. Ҷамзамон, хатмкунанда малакаи мустақилона таҳқиқу озмоиш гузаронидан, натиҷаи онро қайд карда, аз он хулосаи илмӣ бароварданро ба даст оварда, барои пайдо кардани мавқею вазифааш дар рушди ҷомеа заминаи нахустинро мегузорад.

Дар охир ҷои ба зикр аст, ки дар ҳуди раванди иҷрои кори дипломӣ низ, чунонки болотар таъкид намудем, дар донишҷӯ салоҳиятҳои дигари шахсӣ ташаккул меёбанд. Аз ҷумлаи онҳо, қобилияти худташаккулдихӣ, худомӯзӣ, фаъолияти инноватсионӣ эҷодкорӣ, қобилияти проблема гузоштан ва роҳҳои ҳалли онро ҷустуҷӯ кардан, қобилияти исботи дуруст будани натиҷаҳои бадастоварда, истифодаи дониши назариявӣ худ дар таҷриба ва амалия ва ғайра хеле муҳим арзёбӣ мегарданд.

Хулоса, зимни татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар зинаи таҳсилоти олии касбӣ, махсусан дар таҳияи рисолаҳои хатм (қорҳои дипломӣ ва магистрӣ) ташаккули салоҳиятҳои донишҷӯён тибқи меъёрҳои байналмилалӣ, ки Шӯрои Аврупо, кишварҳои аъзои Болония, Юнеско, Фонди миллии Амрико ва амсоли он пешбинӣ карда шудааст, зарур аст. Ҷамзамон, ташаккули салоҳиятҳо тибқи стандарти давлатии ихтисос муҳим мебошад. Чунонки таҳлилҳо нишон доданд, чунин намудҳои

салоҳиятнокии донишҷӯён, ки зимни навиштани реферат ва кори курсӣ дар курсҳои поёни оғоз меёбад, барои тайёр гаштани хатмунаудағони муассисаҳои таҳсилоти оли касбӣ дар иҷрои қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ кӯмак расонида, ба рушди салоҳиятҳои касбӣ шаҳсии онҳо таъсири мусбат мерасонад. Ташаққули салоҳиятҳо дар таҳияи кори дипломӣ ва тайёр кардани мутахассисони баландихтисос вазифаи дастаҷамъонаи кафедраҳои таҳассусӣ, садорати факултетҳо, сохторҳои илмӣ ва роҳбарияти муассисаҳои таҳсилоти оли касбӣ мебошад. Аз ин рӯ низоми имрӯзаи маориф ва илми педагогикаро зарур аст, ки масъалаи баррасишаванда, роҳи усулҳои инноватсионии таълимро бо мақсади ташаққули ин салоҳиятҳо на танҳо дар донишҷӯён, балки дар омӯзгорони роҳбар ва мушовири илмии онҳо ҷустуҷӯ ва таҳқиқ намуда, ҳар чӣ бештар дастурҳои таълимию методӣ таҳия, нашр ва манзури онҳо гардонанд.

АДАБИЁТ:

1. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия.-М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004.

2. Мишурина О. А., Чупрова Л. В., Муллина Э. Р. Научно-исследовательская работа студентов как средство формирования профессиональных компетенций //Международный журнал экспериментального образования. – 2016. – № 4-3. URL: <http://www.expeducation.ru/ru/article/view?id=9812> (санаи мурочиат: 17.07.2018).

3. Низомномаи магистратура. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2007 № 650 тасдиқ шудааст.

4. Научная работа как источник формирования профессиональных компетентностей/ https://studbooks.net/2024338/pedagogika/nauchnaya_rabota_istochnik_formirovaniya_professionalnyh_kompetentnostey (санаи мурочиат: 17.07.2018).

5. Пак Ю. Н., Шильникова И. О., Пак Д. Ю. Компетентностный подход – инновационная основа методологического обновления образовательных программ. Опыт высшей школы Казахстана 2017 г. // <https://cyberleninka.ru/article/n/kompetentnostnyu-podhod-innovatsionnaya-osnova-metodologicheskogo-obnovleniya-obrazovatelnyh-programm-opyt-vysshey-shkoly> (санаи мурочиат: 13.02.2018).

6. Перечень компетенций (в соответствии с ФГОС направлений подготовки) // <http://docplayer.ru/26625237-Perechen-kompetency-v-sootvetstvii-s-fgos-napravleniy-podgotovki.html>.

7. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2012, №334 тасдиқ шудааст.

8. Федоров А.Э., Компетентностный подход в образовательном процессе Омск: Изд-во ООО «Омскбланкиздат», 2012.

ДАРСИ МУОСИР АЗ ФАНИИ ҲУҚУҚ ВА ТАЛАБОТИ АСОСӢ НИСБАТ БА ОН

Расулов Фотех¹

---

¹ Расулов Фотех Мирқозиевич - номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, ходими калони илмии ИФС ва Ҳ ба номи А. Баҳовадинови АИ ҶТ

Холов Аҳлиддин¹

Мақолаи мазкур самарабахш будани таълиму тадриси ҳуқуқи инсон, ташаккули илмҳои таърихӣ, адолатхоҳию ҳақиқатҷӯӣ, ҳудогоҳӣ ва худшиносии миллии наслҳоро инъикос намуда, собит карда шудааст, ки муаллими ҳуқуқ салоҳиятнокию такмили маҳорати педагогии худро бо роҳи мубодилаи мунтазами таҷрибаи касбӣ баҳс мекунад.

Калид вожаҳо: худшиносӣ, салоҳиятнокиӣ, бадарсиҳамдароӣ, ҳуқуқ, омӯзиш, ҳақиқатҷӯӣ, инсон, ташаккул.

СОРЕМЕННЫЙ УРОК ПРАВА И ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К НЕМУ

*Расулов Фотех
Холов Аҳлиддин*

В статье рассказывается об уроках права и требования к ним. Авторы считают, что компетентностный подход к обучению уроков права способствует глубокому изучению материала, полному усвоению цели учебной программы, так как при компетентном обучении главное внимание ученика акцентируется на развитие знаний, умений и навыков.

Ключевые слова: компетентность, изучение, умение, преподаватель, программа, гимнастика, труд, спорт.

THE SAMPLE LESSON OF LAW AND THE BASIC REQUIREMENTS TO IT

*Rasulov Foteh
Kholov Ahliddin*

The article describes the lessons of law and the requirements for them. The authors believe that the competence approach to the teaching of law lessons contributes to a deep study of the material, the complete assimilation of the goal of the curriculum, since with competent instruction the student focuses on the development of knowledge, skills and habits.

Keywords: competence, study, skill, teacher, program, gymnastics, work, sport.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз солҳои аввали ба сари ҳокимият омаданашон то ба имрӯз мунтазам ба масъалаи баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон таваҷҷуҳи хос зоҳир менамоянд. Ҳанӯз дар солҳои 90-ум Фармони Президенти ҶТ «Дар бораи сиёсати ҳуқуқӣ ва таъмини тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони ҶТ» (аз 9-уми апрели соли 1997, №961) ва дар асоси он Қарори Ҳукумати ҶТ «Дар бораи баъзе чораҳои беҳтар

---

2. Холов Аҳлиддин Ибодуллоевич - номзоди илмҳои таърих, сардори раёсати илм ва инноватсияи Вазорати маориф ва илми ҶТ

намудани тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон ва кори ҳуқуқӣ дар ҷумҳурӣ» (аз 22-юми августи соли 1997, №383) қабул гардида буд. Зеро баланд бардоштани сатҳи маърифату фарҳанги ҳуқуқии аъзои ҷомеа, риояву арҷгузори ҳуқуқи инсон шартӣ аслию ҳатмӣ ташкили давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ мебошад. Дар баробари ин таълиму тадриси ҳуқуқ дар парвариш ва камолоти инсон, ташаккули ёди таърихӣ, адолатхоҳию ҳақиқатҷӯӣ, ҳудогоҳӣ ва худшиносии миллӣ наслҳо нақши созанда дошта, омӯзиши он ҳадафи миллӣ, ватанхоҳӣ ва инсонпарварӣ дорад.

Дар Паёми имсолаи худ низ Пешвои миллат бо мақсади баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии аҳоли таъкид намуданд, ки муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, тамоми мақомоти давлатӣ, ба хусус Вазорати маориф ва илм ва Академияи илмҳоро зарур аст, корҳои фаҳмондадиҳиро дар байни аҳоли густариш диҳанд. Аз ҷумла ба Вазорати маориф ва илм супориш дода шуд, ки омӯзиши ҳатмӣ Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» - ро дар барномаҳои муассисаҳои таълимӣ ба роҳ монад¹.

Мусаллам аст, ки яке аз роҳҳои асосии ташаккул додани маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон ин таълими ҳуқуқ дар мактабҳои кишвар мебошад ва сатҳу сифати тафаккури ҳуқуқии аҳли ҷомеа аслан аз таълими ҳуқуқ дар ин муассисаҳо саҳт вобастагӣ дорад. Сифатнокии таълим бошад ин аз донишу салоҳиятнокии ҳуқуқӣ, педагогӣ ва методии омӯзгор, ба хусус тарзу усул ва равиши дарсдиҳии ӯ вобаста аст. Бинобар ин, таҳлилу таҳқиқ ва омӯзиши методикаи таълиму ҳуқуқ ва мавзӯҳои алоҳидаи он бешак аҳамияти муҳимро дорост.

Шакли асосии фаъолияти таълимию тарбиявӣ дар бахши ҳуқуқ дар низоми муосири таҳсилоти умумӣ *дарс* ба ҳисоб меравад. Мутахассисон онро воҳиди мантиқии курси ҳуқуқ меноманд. Ин шакли дар ҷаҳон маъруфи ташкили фаъолияти таълимӣ буда, решаҳои амиқи таърихӣ дорад, аммо баъзан дар миёни қормандони амалия ва назариячиён танқид низ гардидааст. Вале бояд гуфт, ки он санҷиши ҷиддии давру замонро гузашта, созгор буданахро ба низоми муосири таҳсилоти ҳуқуқӣ собит намудааст.

Дарси муосир аз фанни ҳуқуқ – ин низоми маҷмӯавии фаъолияти ташкилӣ, таълимию тарбиявӣ омӯзгори фаннӣ дар якҷоягӣ бо фаъолияти таълимию идрокии хонандагон мебошад. Он аз машғулияти анъанавии таълим оид ба ҳуқуқ (дарси анъанавӣ) бо он тафовут менамояд, ки ҷиҳати ноилшавӣ ба ҳадафҳои азхудкунии воҳидҳои дидактикии асосии модули ҳуқуқии стандарти давлатии донишҳо ва ба ташаккул ёфтани салоҳиятнокию маҳорати истифодабарии донишҳои ҳуқуқии азхудшуда дар фаъолияти амалӣ равона гардидааст.

Дар илми муосир нисбати дарс гурӯҳи қалони талаботҳои дидактикӣ, психологӣ ва гигиенӣ эълон гардидааст. Масалан, давомнокии он дар мактаб вобаста ба синну соли бачаҳо аз 35 то 45 дақиқа тавсия дода мешавад. Боздоштани хонандагон дар танаффус, ки барои истироҳат дода шудааст, ба педагог тавсия дода намешавад ва иҷозат низ нест. Муаллими ҳуқуқ зимни интихоби ин ё он методҳо ва усулҳои қор дар дарс тамоми омилҳоеро, ки ба саломатии мактаббачагон таъсири манфӣ расонда метавонанд, бояд ба назар гирад (тарзи нишастии талаба, равшании биною мизи қорӣ ва ғайра). Дар қорқарди қоидаҳои санитарии гигиенӣ раванди таълим духтуроне, ки

---

¹ Ниг.: Паёми Пешвои миллат, Президенти ҶТ Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ. ш. Душанбе, 22 декабри соли 2016.

барои назорати саломатии мактаббачаҳо масъуланд, ширкат меварзанд. Зимни ташкили дарси ҳуқуқ инчунин ба масъалаҳои хусусияти психологидошта диққат дода мешавад (ҳолати эмотсионалии умумии хонандагон ба азхудкунии маводи ҳуқуқӣ, ҳангоми истифодабарии методҳои интерактивии таълим вобаста ба хусусиятҳои хоси бачаҳо ба гурӯҳҳо тақсим намудани онҳо ва ғайра).

Шартан дарси ҳуқуқро аз нуқтаи назари таъсири мутақобилаи панҷ унсури таркибии он дида баромадан мумкин аст:

- * муаллими ҳуқуқ;
- * хонандагон;
- * мазмуну мундариҷаи ҳуқуқии курсҳои таълимӣ;
- * низоми методҳо, усул ва воситаҳои таълим;
- * мақсад ва натиҷа.

Муҳтасаран ҳар як унсуро дида мебароем.

➤ *Муаллими ҳуқуқ чӣ гуна тавсиф меёбад?*

1. Донишҷӯи юриспруденсия ва тамоилҳои асосии таълими муносири ҳуқуқ, эрудитсия (фазилату пурдонӣ).

2. Салоҳиятнокию маҳорати педагогӣ ва методӣ:

а) салоҳиятнокию маҳорати расондани маводи ҳуқуқие, ки хеле мураккаб аст, то сатҳи фаҳмиши ҳар як талаба;

б) салоҳиятнокию маҳорати дар равиши дарс фароҳамсозии муҳити психологӣ мусоиду созгоре, ки барои дар хонандагон ҳосил кардани вазъияти мусбати омӯзишу азхудкунӣ мусоидат менамояд;

в) доштани сифатҳои зарофатмандию шӯҳтабӣ, салоҳиятнокию маҳорати ба дилхоҳ савол ҷавоб дода тавониш. Муаллим бояд истеъдоду қобилияти ба худ ҷалб кардани диққати одамонро доро бошад. Дар баробари ин муҳим аст, ки педагог «то сатҳи аудитория нафаромада, балки онро то сатҳи худ баланд бардорад». Ҳазлу шӯхиро дар таълими ҳуқуқ истифода бурда, муаллим андешаи олиеро, ки котиби давлатии Иёлоти Муттаҳидаи Амрико Г. Киссенжер дар солҳои 70-уми асри ХХ баён кардааст, бояд аз хотир набарорад. Ӯ қайд мекунад: «Ман тамоми умр ба камбудҳои одамон чашм пӯшидаам ва танҳо ҷиҳатҳои хубу арзандаи онҳоро ёдовар шудаам». Педагоги бузурги рус В.А.Сухомлинский низ муаллимро даъват намудааст, ки дар ҳамаи афкори рафтори талаба фақат хубиро бинанд ва дар ин асос муносибатро ба роҳ монанд.

Дар таълими ҳуқуқ донишҷӯи усулҳои психологӣ маданияти муошират муҳим аст.

1. Нутқ (суръат, талаффуз, ҷасоҳат, гуногунрангӣ, оҳанг, инчунин саводнокии ҳуқуқии он). Муаллими ҳуқуқ бояд нутқи хуб дошта бошад, ки дар буррогию аниқии талаффузи калимаҳо бо ҳатман навиштани ҳар як истилоҳ дар тахтаи синф ва ё ватман ифода меёбад. Шиддатнокии (баландию равшании) нутқи муаллими ҳуқуқ дар баландии овоз, ҷалбсозии диққат ба масъалаи аз ҳама асосӣ ва ғайра зоҳир мегардад.

2. Услуби (стили) муносибати мутақобилаи муаллим бо хонанда. Мутахассисон услубҳои авторитарӣ, демократӣ ва либералиро ҷудо мекунанд. Дар баҳши таълими ҳуқуқ нахуст ҳангоми шиносӣ бо хонандагони нав талаботҳои муайяно эълон дошта ва дар бораи мазмуни фанни таълими «Ҳуқуқ» нақл карда истода, услуби авторитарии муносибати мутақобилоро бояд ҷорӣ сохт. Пас аз ду-се дарс ба услуби демократии

муошират гузаштан мувофиқи матлаб буда, минбаъд дар асоси он таълими ҳуқуқ ба роҳ монда мешавад.

3. Намуди зохирии педагог дар таълими ҳуқуқ аҳамияти назаррас дорад.

➤ Унсури дуҷуми машғулиятҳои таълимии ҳуқуқ *хонандагон* маҳсуб меёбанд. Онҳоро тавсиф медиҳад:

1. Фаъолнокӣ ва мустақилӣ зимни азхудкунии маводи ҳуқуқӣ.

2. Сатҳи салоҳиятнокӣ, маҳорат ва малакаи омӯзиш.

3. Малакаю салоҳиятнокии ҳамкориномаӣ ва кор дар коллектив (дар машғулиятҳои таълимӣ роҷеъ ба ҳуқуқ ин нишонаи хеле муҳим ба шумор рафта, зимни ташкили таълим бо гурӯҳҳо зоҳир мегардад).

4. Дараҷаи интизомнокӣ ва муташаккилии хонандагон.

➤ Унсури сеҷуми машғулиятҳои таълимӣ роҷеъ ба ҳуқуқ *мазмунӣ ҳуқуқии курси таълимӣ* ба ҳисоб рафта, зимни таҳлили он ба чунин параметрҳо диққат додан мувофиқи матлаб аст:

1. Илмияти иттилооти ҳуқуқӣ ва муътамад будани он.

2. Дастрасу фаҳмо будани мавод барои шунавандаи муайян. Маводе, ки муаллим чихати фаҳмондан интиҳоб менамояд, бояд сатҳи омодашавии хонандагонро яқинд маротиба баланд бардорад.

3. Аҳамияти мафҳумҳои ҳуқуқии омӯхташаванда ва робитаи бевоситаи онҳо бо ҳаёт. Қой доштани навоарӣ дар масъалаи ҳуқуқии омӯхташаванда.

4. Мувофиқат доштани ҳаҷми иттилооти ҳуқуқии пешниҳодшаванда.

➤ Унсури чоруми машғулияти таълимӣ роҷеъ ба ҳуқуқ *низоми методҳо, усулҳо ва воситаҳои ташкили фаъолияти таълимӣ* маҳсуб меёбад. Дар ин ҷо ба чунин омилҳо тавачҷуҳ менамоянд:

1. Дуруст ва самарабахш будани истифодаи вақт дар дарси ҳуқуқ. Мутахассисон чунин меҳисобанд, ки азхудкунии иттилооти хусусияти ҳуқуқидошта дар марҳилаҳои гуногуни дарс яқин ба амал бароварда намешавад. Чунончи, аз дақиқаи 1-ум то 4-ум хонандагон қобилияти азхудкунии танҳо 60%-и маводро, аз дақиқаи 4-ум то 23-юм – 90%, аз 23-юм то 34-ум дақиқа 50%-и он иттилоотро, ки дар дарс пешниҳод мегардад, доро мебошанд. Аз дақиқаи 34-ум то 45-ум фоизи азхудкунии иттилоот паст меафтад¹.

Ин хусусиятҳо ба назар гирифта, муаллими ҳуқуқ метавонад низоми шахсии ташкили фаъолияти таълимиро дар дарс тартиб диҳад ва дар назар дошта бошад, ки дар охири машғулияти таълимӣ маводи навро пешниҳод кардан мувофиқи матлаб нест. Дарсро бояд бо баровардани ҳулосаи аниқӣ чамъбасти ба итмом расонид (усули психологие, ки тибқи он «охири чорабинӣ дар хотираи инсон дуру дароз мемонад», истифода мегардад).

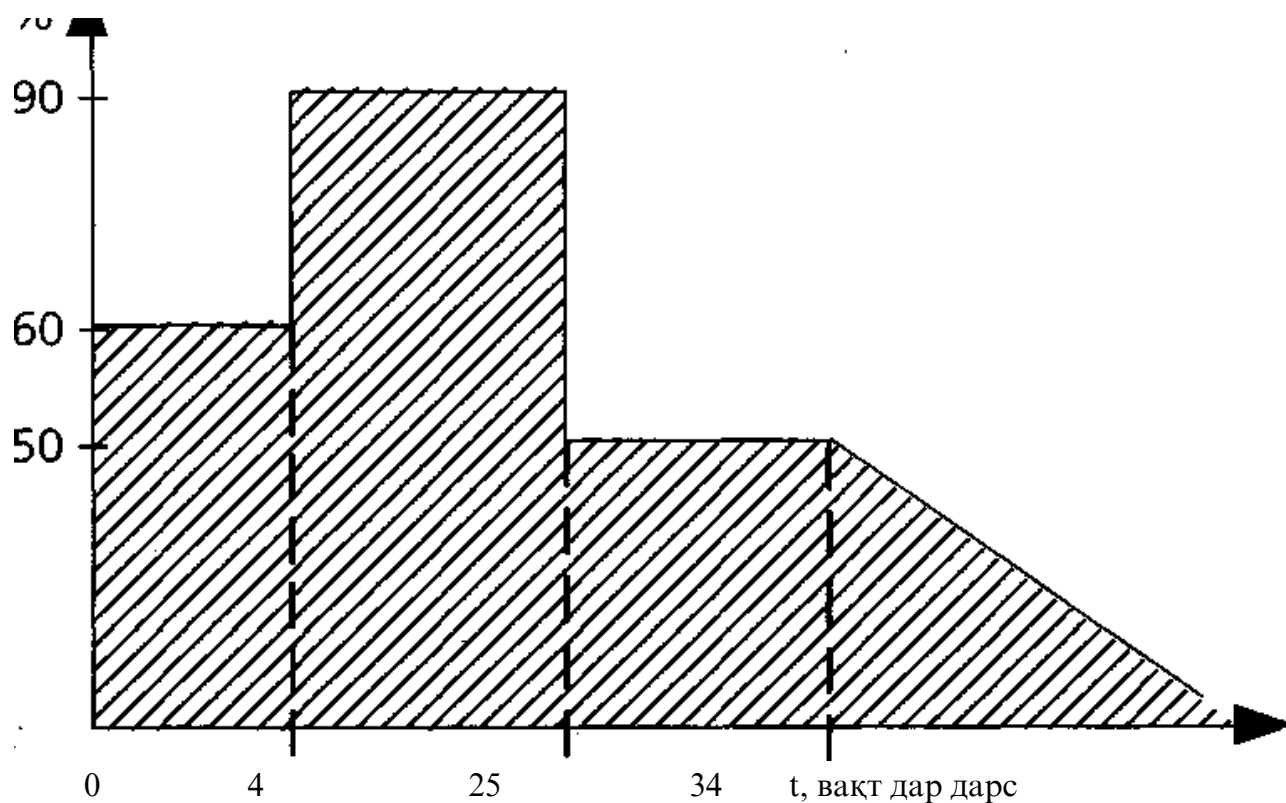
Хонандагонро ба фаъолияти яқингу дилгиркунанда водор накарда, зуд-зуд методҳои таълимиро тағйир додан зарур аст.

Фоизи азхудкунии иттилооти ҳуқуқӣ

%

---

¹ Певцова Е.А. Теория и методика обучения праву: Учебник для студ. высших учебных заведений. – М.: Владос, 2003. С. 124.

2. Ба ҳисоб гирифтани он, ки азхудкунии мавод вобаста ба вақти шабонарӯз чӣ гуна сурат мегирад. Муҳаққиқон чунин қайд менамоянд, ки давраи аз ҳама беҳтарин барои зуд қабул намудани маводи ҳуқуқии душвор, доираи вақти аз соати 11 то 13-и рӯз муайян гардидааст. Болоравии қобилияти корӣ дар рӯзи шанбе мушоҳида мегардад, зеро дар хонандагон тасаввуроти норавшане оид ба он ки дар пеш рӯзи истироҳат аст, ҷой дорад¹.

3. Мавҷудият ва истифодабарии самараноки аёниятҳо ва воситаҳои техникий таълими ҳуқуқ.

4. Сатҳи робитаи мутақобилае, ки дар дарс зоҳир мегардад.

5. Самаранокии назорати кори хонандагон, баҳои фаъолияти онҳо.

6. Дараҷаи таъсиррасонии эстетикӣ дарс ба хонандагон.

☞ Ниҳоят, мақсад ва натиҷаи машғулияти таълимӣ оид ба ҳуқуқ нақши назаррас дорад. Ин ҷо диққат додан зарур аст ба:

1. Дараҷаи мушаххасию муъҷазӣ ва аниқии мақсадҳои гузошташуда. Дилхоҳ мақсади машғулияти таълимӣ оид ба ҳуқуқ бояд мушаххас ва дастрас бошад.

2. Дараҷаи ба мактаббачагон аз лиҳози таълимӣ, инкишофдиҳӣ ва тарбиявӣ муассир будани дарси ҳуқуқро баҳо додан зарур аст.

Тибқи таҳқиқоти доктори илмҳои педагогӣ В.П. Симонов агар машғулият оид ба ҳуқуқро аз рӯйи маҳакҳои мазкур бо гузоштани баҳои аз 1 то 5 барои ҳар як параметр баҳогузори намоем, он гоҳ дар ҳолате, ки аз рӯйи 25 нишондиҳанда 85 ҳол ва аз он боло гирифта мешавад, дар бобати аъло гузаштани машғулият сухан рондан мумкин аст. Ҳангоме ки миқдори ҳолҳо аз 45 поён аст, машғулият ҳамчун ғайриқаноатбахш баҳогузори мегардад.

¹ Ниг.: Кропанева Е.М. Теория и методика обучения праву: Учеб. пособие. – Екатеринбург: Изд-во Рос. гос. проф. - пед. ун-та, 2010. С. 66-67.

Тачриба нишон медиҳад, ки миёни муаллимони ҳуқуқ миқдори муайяни нафароне, ки дар қор ба ҳамоғҳои махсус роҳ медиҳанд, ба назар мерасанд: масалан, бо якчанд хонандагон (чунин хонандагонро ғабол меноманд) қорро ташкил мекунад ва ё ба хонандагон имқонияти фикркунӣ наодо, ҳудашон ба саволи пешниҳодқардашон ҷавоб медиҳанд ва донандагии ҳудро зоҳир менамоанд.

Салоҳиятноқию маҳорати педагогии ҳудро муаллими ҳуқуқ бо роҳи мубодилаи мунтазами тачриба бо ҳамқорон, масалан, дар раванди бадарсиҳамдарой метавонад тақмил диҳад. Дар иртибот ба ин, таҳлили дилхоҳ машғулияти таълимӣ оид ба ҳуқуқро бояд аз ҷудо қардани қанбаҳои мусбати бадастомада оғоз намуд. Талаботе, ки ба машғулияти таълимӣ ҳос аст, бояд барои муаллим пешакӣ маълум бошанд ва аз ин рӯ, маҳз ба онҳо таваҷҷуҳ зоҳир намудан лозим аст.

РОҲҲОИ ИСТИФОДАИ АЁНИЯТ, МАВОДИ ДИДАКТИКӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАШАҚҚУЛИ САЛОҲИЯТҲОИ ТАЛАБАГОНИ МАҚТАБ (СИНФ)-ҲОИ ҚАМНУФУС

Тошбоева З.¹

Дар мақола муаллиф дар атрофи махсусият ва ваъзи қунинии ғаболияти методии мақтаб (синф)-ҳои қамнуфус ибрози ақида намудааст. Ё ишора мекунад, ки баҳри ташаққули салоҳиятҳои таълимиву тарбиявии хонандагони мақтаб (синф)-ҳои қамнуфус ба омӯзгор зарур аст, ки дар машғулиятҳои ҳуд бештар маводи дидактикӣ истифода намуда, хонандагонро ба донишандӯзӣ ҳавасманд намояд. Бо мақсади ташаққули салоҳиятҳои иртиботиву иҷтимоии хонандагон аз қониби муаллиф қанд намунаи воситаи методӣ пешниҳод қардидааст.

Вожаҳои қалидӣ: мақтаб (синф)-и қамнуфус, ташаққули салоҳият, маводи дидактикӣ, вақақи таълимӣ, аёният, махсусият, душворӣ.

СРЕДСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАГЛЯДНЫХ ПОСОБИЙ, ДИДАКТИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ И ОСНОВНАЯ ИХ РОЛЬ В РАЗВИТИИ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ МАЛОКОМПЛЕКТНЫХ ШКОЛ

Тошбоева З.

В статье автор рассматривает особенность и нынешнее методическое состояние педагогической деятельности малокомплектных школ. Автор указывает, что с целью развития учебно-воспитательной компетенции учащихся и мотивирования учащихся к обучению учителю важно использовать на своих уроках дидактические материалы. Со стороны автора с целью развития коммуникативных и социальных компетенций учащихся приведены несколько примеров.

---

¹ Тошбоева Зулфия - старший научный сотрудник Института развития образования имени Абдурахмана Джамии, адрес: 734024, г. Душанбе, ул. Айни, 45, **E-mail:** zulfia-06@bk.ru, тел.: (+992) 918 64 20 81.

Ключевые слова: малокомплектная школа, развитие компетентности, дидактический материал, учебные карточки, наглядное пособие, особенность, трудности.

MEANS OF USE OF PERFECT BENEFITS, DIDACTIC MATERIALS AND THEIR BASIC ROLE IN THE DEVELOPMENT OF COMPETENCE OF STUDENTS OF SMALL-SCHOOL SCHOOLS

Toshboeva Z.

In the article the author considers the peculiarity and current methodological state of the pedagogical activity of small-scale schools. The author points out that for the purpose of developing the teaching and educational competence of students and motivating students to teach the teacher, it is important to use didactic materials for their lessons. Some examples are given by the author with the purpose of developing the communicative and social competences of students.

Key words: *small-school, development of competence, didactic material, study cards, visual aids, features, difficulties.*

«Мутаассифона, ҷараёни ислоҳот дар ин соҳа (соҳаи маориф) моро қаноатманд карда наметавонад. Шаклу усулҳои таълим, моҳияту муҳтавои он ҳанӯз комилан аз ҷаҳорҷӯбаи идеологии пешина раҳой наёфтааст».

Эмомалӣ Раҳмон

Мо хуб медонем, ки агар таълиму тарбия дар муассисаҳои таълимии дилхоҳ кишвари дунё босифату замонавӣ ба роҳ монда нашавад, он ҷомеаву давлат бомуваффақият рушд карда наметавонад. Рушди соҳаҳои иқтисод, иҷтимоӣ, сиёсат, хочагидорӣ, фарҳанг ва тандурустии ҳар як давлату ҷомеаи рушдёр, бевосита ба соҳаи маориф вобаста аст. Агар инсон дар муассисаи таҳсилоти умумӣ (томактабӣ, умумӣ, миёнаи касбӣ ва олий) таълиму тарбияи дуруст гирифта бошад, он дар тараққиёти кишвари худ ва ҳатто ҷаҳон саҳми бузург гузошта метавонад. Аз ин рӯ, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ин масъала диққати ҷиддӣ дода, дар ҳар як суҳанронияш таъкид мекунад.

Аҳли ҷомеаву ҳукумати кишвар дар назди муассисаҳои таълимӣ талаботи нав гузошта истодаанд. Вазифаи асосии омӯзгори асри XXI тарбияи инсонии солим ва соҳибмаърифат мебошад. Бояд инсонро тарбия намуд, ки дар ҳаёти муосир зиндагӣ карда тавонад, ба комёбиҳои назаррас ноил гардида, аз касби интихобкардааш ифтихор кунад. Бо донишу маърифат ва маҳорату малакаи касбии худ дар рушду тараққиёти кишвару ҷаҳони имрӯза саҳми арзанда гузорад. Чунки ҳаёт такрорнашаванда аст ва онро бояд шоиставу ғоидабахш аз сар гузаронид [2].

Дар панҷ соли охир баҳри такмил ва ислоҳоти соҳаи маорифи кишвар ба ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқӣ, мисли Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (22 июли соли 2013 таҳти № 1004), Низомномаи намунавии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон (1 июни соли 2016 таҳти № 237), Низомномаи

намунавии мактабҳои камнуфус дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (31.07.13 таҳти № 1217) ва дигар асноди давлатӣ тағйироту иловаҳо ворид карда шуд. Тибқи ҳуҷҷатҳои тасдиқшуда вазифаву уҳдадорихои муассисаҳои таълимӣ, омӯзгорону кормандони соҳа нисбат ба солҳои пеш чиддитар шуданд. Дар боби 4 («Идоракунии соҳаи маориф») -и моддаи 38 («Вазифаҳои муассисаҳои таълимӣ») -и банди 2-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» чунин омадааст: «дар раванди таълиму тарбия усулҳои фаъоли таълимро ҷорӣ намудан». Боби 5 («Ҳуқуқ ва уҳдадорихои субъектҳои таълиму тарбия. Мақоми омӯзгор») -и моддаи 49 («Усулҳои фаъолияти омӯзгорӣ») -и бандҳои 7 ва 8-и қонуни мазкур аз омӯзгор талаб мекунад, ки ба фаъолияти педагогии худ такмил бахшида, ба таълиму тарбияи насли ояндаи кишвар муносибати худро тағйир диҳад (банди 7 «муносибати эҷодӣ ба интиҳоби шакл ва усулҳои фаъолияти омӯзгорӣ вобаста ба мақсаду вазифаҳои таълим» ва банди 8 «дар асоси дастовардҳои навтарини илм, техника, технология ва фарҳанг такмил додани дониши худ») ва шаҳрванди шоистаи кишварро тарбия намояд [10].

Яке аз муҳимтарин масъалаи таълиму тарбияи дар муассисаҳои таҳсилоти умумии кишвар масъалаи «Чӣ тавр таълиму тарбияро ба талаботи пешрафти рӯзафзуни ҷомеаи ҷаҳонӣ мутобиқ гардонид?» мебошад. Дар ин самт Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва зерсохторҳои он як қатор тадбирҳои ислохотиро марҳала ба марҳала татбиқ карда истодаанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мактаб (синф)-ҳои камнуфус дар баробари муассисаҳои таълимӣ фаъолият мекунад. Мактаб (синф)-ҳои камнуфус мисли муассисаҳои таълимии кишвар дар асоси Қонун «Дар бораи маориф», стандарту нақшаи таълимӣ ва барномаи фанӣ, ки аз ҷониби Ҳукумати ҚТ ва Вазорати маориф ва илми ҚТ тасдиқ шудааст, кори таълиму тарбияи шаҳрвандони кишварро пеш мебарад.

Агар мактаб (синф)-ҳои камнуфус фаъолияти таълимиву тарбиявии худро дар асоси ҳуҷҷатҳои дар боло зикр гардида ба роҳ монда бошанд ҳам, лекин аз мактабҳои одӣ бо баъзе хусусиятҳои фарқ мекунад. Масалан:

➤ Оинномаи мактаб (синф)-ҳои камнуфус дар асоси «Низомномаи намунавии мактабҳои камнуфус дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки бо Қарори мушовараи Вазорати маориф ва илми ҚТ таҳти № 12/7 аз 31.07.2013 тасдиқ шудааст, таҳия мегардад;

➤ дар мактаб (синф)-ҳои камнуфус миқдори синф ва шумораи хонандагон хело кам аст;

➤ машғулият ба тариқи гурӯҳбандӣ ташкил ва гузаронида мешаванд;

➤ вақти бисёр ба кори мустақилонаи хонандагон ҷудо карда мешавад;

➤ дар мактаб (синф)-ҳои камнуфус хонандагоне таҳсил мекунад, ки синну соли гуногун доранд ва ба онҳо омӯзгор дар як синфхона, дар як соати дарсӣ (45 дақиқа) ду (масалан: синфҳои 1 ва 3; синфҳои 2 ва 4) ва зиёда (вобаста ба миқдори синфҳо, масалан: синфҳои 1, 2 ва 4; синфҳои 1, 2, 3 ва 4) фанҳои таълимро баробар дарс медиҳад.

Дар баробари махсусиятҳои ҷойдошта омӯзгорони мактаб (синф)-ҳои камнуфус нисбат ба мактабҳои одӣ афзалияти худро доранд, масалан:

1. Дар ҳолати кам будани шумораи хонандагон омӯзгор имконият дорад, ки дар давоми дарс бо хонандагони сузхон дар алоҳидагӣ кор кунад ва дар раванди фаъолият бо хусусиятҳои психологӣ онҳо хубтар шинос шавад.

2. Дар санҷидани дафтарҳо омӯзгор вақти камро сарф мекунад.

3. Хонандагони синфҳои болоӣ имконият доранд, ки ба хонандагони синфҳои поёни ёрӣ расонанд ва бо ин мавзӯҳои омӯхташудаашонро бори дигар ба хотир оваранд ва ғ.

Дар баробари афзалиятҳои ҷойдошта омӯзгорони мактаб (синф)-ҳои камнуфус дар самти методи таълим ба мушкилоту душвориҳо рӯ ба рӯ мегарданд. Масалан:

1. Омӯзгор маҷбур ҳаст, ки дар 8-10 дақиқа мавзӯи таълимро фаҳмонида, вақти зиёди дарсро ба кори мустақилонаи хонандагон равона созад;

2. Дар раванди машғулият диққату тавачҷуҳи омӯзгор ба ду, се ва ҳатто ба чор синф равона карда мешавад;

3. Дар кори мустақилона хонандагон аз ёрии ғаврии омӯзгор маҳрум ҳастанд, чунки омӯзгор дар ин дақиқаҳои дарс бекор набуда, бо синфи дигар ба таълиму тарбия машғул аст.

4. Омӯзгори мактаб (синф)-ҳои камнуфус бояд ҳаррӯз ба 8 ва ё ҳатто ба 12 дарс омодагӣ бинад.

Дар раванди бартараф кардани душвориҳо ва истифодаи роҳҳои самарабахш омӯзгорони мактаб (синф)-ҳои камнуфус метавонанд вазифаҳои таълимиву тарбиявиро бомуваффақият ҳаллу фасл намоянд.

Таъкид кардан ҷои аст, ки дар татбиқи ислоҳоти соҳаи маориф вобаста ба муносибати салоҳиятноки методикаи таълими мактаб (синф)-ҳои камнуфус нисбат ба методикаи таълими мактабҳои муқаррарӣ афзалияти бештар дорад. Бо таъсири чунин методикаи таълим салоҳиятҳои иртиботиву иҷтимоии хонандагони мактаб (синф)-ҳои камнуфус тезтар ташаккул меёбанд. Масалан:

➤ бодикқат гӯш кардани супориш ва шартӣ масъалаи гузошташуда (агар хонанда хангоми фаҳмонидани мавзӯ аз ҷониби омӯзгор беаҳмияти зоҳир намояд, масъалаву супоришро дуруст иҷро карда наметавонад);

➤ фаъолна ва зуд иҷро кардани машқу супоришҳои омӯзгор;

➤ донишу малака ва диққати худро танҳо ба ҳалли масъалаи гузоштаи омӯзгор нигаронидан;

➤ ба баёни мавзӯи нав ва расму тасвирҳо, ки ба дигар синф нигаронида шудаанд, гӯш ва аҳамият надодан;

➤ супоришро мустақилона (инфироӣ ва ё дар гурӯҳ) иҷро намудан;

➤ кӯшиши мустақилона ҳал кардани супоришу масъалаи таълимӣ ва ғ..

Дар ҳақиқат, азхудкунии ин маҳорату малакаҳо барои хонандагон хело мушкил аст, лекин хонанда вазифадор ва маҷбур аст, ки онҳоро омӯзад ва донишу малакаҳои худро ташаккул диҳад [5; 32].

Бо мақсади ташаккули салоҳиятҳои иртиботиву иҷтимоӣ ба омӯзгори мактаб (синф)-ҳои камнуфус зарур аст, ки аз болои фаъолияти касбии худ бештар кор бурда, барои машғулиятҳо асбобҳои аёни ва маводи дидактикӣ омода намуда, бо истифодаи методу усулҳои муносири таълим, маводи дидактикӣ, асбобҳои аёни хонандагонро ба донишандӯзӣ ҳавасманд кунад. Мактаб (синф)-и камнуфус аз омӯзгор кордонӣ, навҷӯиву эҷодкорӣ, самимияту нақдорӣ ва дӯст доштани касби педагогиву шогирдони худро талаб мекунад. Аз ин лиҳоз, ба омӯзгори чунин муассиса зарур аст, ки адабиёти илмиву методӣ ва дастуру мақолаҳои ба таърифи доимо мутолиа намуда, ҷанбаҳои беҳтарини онҳоро дар машғулиятҳо истифода намояд.

Аз ҷониби олимону коршиносони Академияи таҳсилоти Тоҷикистон ва Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомӣ, мисли Аминов С., Қодиров Б., Мирбобоева Б., Имомназаров Д., Тошбоева З. ва диг. ҷустуҷӯи роҳҳои самарабахши

таълиму тарбия дар мактабҳои камнуфус зери назар аст. Олимону мутахассисон маълумоту андешаҳои худро ба тариқи маърузаву маълумотнома ва мақолаҳо иброз намуда, дар рӯзномаву маҷаллаҳои соҳавӣ ва сайтҳо ба таъб расонида, ба маълумоти омӯзгорон расонида истодаанд [9]. Масалан, таҳлилҳо нишон доданд, ки дар се соли охир дар маҷаллаҳои “Илм ва инноватсия”, “Маърифати омӯзгор” ва “Маорифи Тоҷикистон” ҳамагӣ 10 мақола бахшида ба фаъолияти мактаб (синф)-ҳои камнуфус нашр шудаанд. Инҳо: “Нақши машқҳои даврӣ дар ташаккули зеҳнии хонандагон” (дар маҷаллаи «Маорифи Тоҷикистон», № 1, 2010, саҳ.54-56), “Маслиҳатҳои методӣ оид ба ташкили корҳои таълимӣ дар мактабҳои камнуфус” (дар маҷаллаи «Илм ва инноватсия», № 4, соли 2015, саҳ.73-77), “Хусусиятҳои хоси раванди таълим дар мактаби камнуфус” (дар маҷаллаи «Илм ва инноватсия», № 2, 2016, саҳ.19-24), “Ташаккули маҳорати эҷодии хонандагон” (дар маҷаллаи «Маърифати омӯзгор», № 7, июли соли 2016, саҳ.47-49), “Тарзи гузаронидани машғулиятҳои таълимӣ дар мактаб (синф)-ҳои камнуфус” (дар маҷаллаи «Маърифати омӯзгор», № 3, март соли 2017, саҳ.47-49), “Шароит ва равиши таълим дар мактаби камнуфус” (дар маҷаллаи «Маорифи Тоҷикистон», № 7, 2017, саҳ.8-11) - муаллиф **Мирбобоева Б.** – корманди ПРМ АТТ,); “Роҳҳои истифодаи усулҳои фаъоли таълим дар мактаб (синф)-ҳои камнуфус” (дар маҷаллаи «Маорифи Тоҷикистон», № 1, соли 2017, саҳ.54-57) - муаллиф **Рачабова Каромат** - омӯзгори калони кафедраи муассисаҳои томактабӣ ва миёнаи умумии филиали ДҚТИБКСМ дар вилояти Суғд; “Истифодаи усулҳои фаъоли таълим дар мактабҳои камнуфус” (дар рӯзномаи «Омӯзгор», № 23, 8.06.2017, саҳ.11) муаллиф **Носирова Шамсия** - омӯзгори калони филиали ДҚТИБКСМ дар шаҳри Кӯлоб ва “Баъзе хусусиятҳои таълим дар мактаб (синф)-ҳои камнуфус” (дар маҷаллаи «Маърифати омӯзгор», № 10, октябри соли 2017, саҳ.31-32) муаллиф **Тошбоева З.Р.** – корманди ПРМ АТТ ва ғ..

Иловатан, дар ин муҳлат дастурҳои методӣ низ омода ва ба таъб расидаанд, мисли: Махсусияти раванди таълиму тарбия дар мактабҳои камнуфус (муаллиф: **Мирбобоева Б.**, Душанбе, Сифат, 2014, 40 саҳ.); Таълим дар мактаби камнуфус (муаллиф: **Мирбобоева Б.**, Душанбе, Сифат, 2016, 40 саҳ.); Роҳҳои ташаккули салоҳияти хонандагон дар мактабҳои камнуфус (муаллиф **Мирбобоева Б.**, Душанбе, Сифат, 2017, 62 саҳ.) ва Варақаҳои талимӣ барои фаъолияти дунафарӣ аз фанни забони тоҷикӣ. Қисмҳои 1-2. Барои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва мактабҳои камнуфус (муаллиф **Тошбоева З.Р.**, Душанбе, Сифат, 2018, 530 саҳ.).

Гуфтан ҷои аз аст, ки дастуру мақолаҳои методӣ аз ҷониби омӯзгорону мушовирон ва олимону мутахассисон хело кам ба таъб мерасанд ва мазмуни мақолаву дастурҳои ҷопшуда бештар ба сохтору махсусият ва душвории равона шудаанду халос. Дар самтҳои методиву дидактикӣ дастуру маводи дидактикӣ ва мақолаҳо хело кам таҳия мегарданд.

Қариб ҳар сол аз ҷониби олимону мутахассисон ва кормандони зерсохторҳои ВМИ ҚТ бо мақсади омӯзиши вазъи таълиму тарбия дар мактаб (синф)-и камнуфус санҷишҳои нақшавӣ баргузор мегарданд. Аз таҳлили маълумотномаҳои гурӯҳи корӣ бармеояд, ки фаъолияти мактаб (синф)-и камнуфус ба ислоҳоти ҷиддӣ ниёз дорад.

Ҳар сол дар асоси нақшаи кори пажӯҳишгоҳ аз ҷониби кормандони бахши омӯзиши масъалаҳои мактаб (синф)-ҳои камнуфуси ПРМ АТТ вазъи фаъолияти мактаб (синф)-ҳои камнуфус мушоҳида ва таҳлил мегарданд. Моҳи апрели соли 2016 гурӯҳҳои корӣ дар ҳайати кормандони ПРМ АТТ тибқи нақшаи фаъолияти Пажӯҳишгоҳи рушди маориф (банди 2-и “Масъалаҳои, ки дар ҷаласаи назоратии назди вазيري маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳокима мешаванд”) ва иҷрои фармоиши директори Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ таҳти № 48 аз 4

апрели соли 2016 “Оид ба натиҷаи санчиши вазъи таълиму тарбия дар мактаб (синф) – ҳои камнуфуси ноҳияҳои Вахш, Ҷалолиддини Балхӣ, Ҷайхун, Абдурахмони Ҷомию Ёвони вилояти Хатлон” ва моҳи октябри соли 2017 бо мақсади иҷрои супориши вазирӣ Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 03307 аз 28.09. 2017 “Оид ба вазъи шароити таълиму тарбия дар мактаб (синф) – ҳои камнуфуси ноҳияҳои Абдурахмони Ҷомӣ ва шаҳри Нораки вилояти Хатлон” ва фармоиши директори Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомӣ таҳти № 209 аз 16.10.2017 оид ба “Вазъи шароити таълиму тарбия дар мактаб (синф) – ҳои камнуфус ва истифодаи технологияи иттилоотиву коммуникативӣ дар беҳгардонидани сифати таълими фанҳои забон ва адабиёти тоҷик дар муассисаҳои таълимии ноҳияи Абдурахмони Ҷомӣ ва шаҳри Нораки вилояти Хатлон» мавриди санчиш қарор дода шуд.

Аз натиҷаи фаъолияти гурӯҳҳои кор маълум гардид, ки баъзе мактаб (синф)-ҳои камнуфуси шаҳру ноҳияҳои санчидашуда нисбат ба дигар ноҳияҳо беҳтар аст. Масалан, фаъолияти мактаб (синф)-ҳои камнуфус аз назари роҳбарони шуъбаи маорифи ноҳияи Абдурахмони Ҷомӣ ва шаҳри Норақ дур намонда, дар Шӯроҳои шуъбаи маорифи ноҳия мавриди баррасӣ қарор ёфтаанд. Дар соли таҳсили 2016 -2017 дар Шӯрои шуъбаи маорифи ноҳияи Абдурахмони Ҷомӣ масъалаи “Вазъи таълиму тарбия дар мактабҳои камнуфуси ноҳия” ва Шӯрои шуъбаи маорифи шаҳри Норақ масъалаи “Ҳолати таълиму тарбия дар муассисаҳои таълимии № 16, 18, 19, 20, 23, 25 ва 26” мавриди баррасӣ қарор ёфт. Дар нақшаи кори шуъбаи маорифи шаҳри Норақ барои соли 2017 – 2018 масъалаи “Вазъи донишандӯзии хонандагони дар муассисаҳои таълимии камнуфус” ба нақша гирифта шудааст. Дар рафти омӯзиш маълум гардид, ки ба омӯзгорони муассисаҳо таълимӣ аз ҷониби кормандони кабинети методӣ шуъбаи маориф мутазам ёрии методӣ расонида шуда, ба семинарҳои доимамалкунанда ҷалб карда мешаванд [8].

Дар баробари муваффақиятҳои қойдошта, дар бисёр мактаб (синф)-ҳои камнуфуси кишвар камбудии бисёре ба ҷамъ мерасанд. Масалан: а) пояи моддию техникаи аксарияти муассисаҳои таълимии санчидашуда суст аст; б) биноҳои мактаб ва синфхонаҳо ба талаби замони ҳавабӯ нест; в) синфхонаҳо бо таҷҳизоти лозима, аёният ва маводи таълими муосир таъмин нестанд; г) маводи дидактикию методии аксарияти ин мактабҳо қурбона фарсуда буда, ба талаботи замони ҳозира ҳавабӯ нестанд; ғ) воситаҳои техникаи таълим, ки барои гирифтани иттилооти нав ва самарабахш гардонидани раванди таълим мусоидат мекунанд, дар муассисаҳои таълимии санчидашуда тамоман вуҷуд надоранд; д) худомӯзии омӯзгорон хело суст аст, омӯзгор аз мутолиаи адабиёти илмиву методӣ дур шуда истодааст (ҳатто он маводе, ки дар матбуоти даврӣ ва соҳавӣ ҷоп мешаванд, нисфи зиёди омӯзгорони мактаб (синф)-ҳои камнуфус қариб намехонанд); е) аз шабакаи иттилоотии ИНТЕРНЕТ барои сайқал додани салоҳияти касбии худ самаранок истифода намебаранд; ё) таҳлили ҳавабӯҳои хонандагон дар рафти санчиши шифоҳӣ ва санчиши дафтарҳои синфҳои хонандагони собит сохт, ки дониши назариявии хонандагон нисбат ба дониши амалии онҳо (маҳорат ва малака) афзалият дорад; ж) нокифоя будани назорати дохилимактабӣ; з) суст будани ҳамкориҳои мактаб бо падару модарон ва аҳоли; и) сатҳи пасти таҳкурсии дониш, малакаю маҳорати хонандагон; к) маҳорати пасти касбии омӯзгор дар ташкили кори мустақилонаи хонандагон; қ) сатҳи нокифояи таҳлилу тавсияҳои методию аз лиҳози илмӣ асоснокнашудаи мушовирони шуъбаҳои маориф ва кормандони зерсохторҳои ВМИ ҚТ; л) аз ҷониби сохторҳои болоӣ ба таври сатҳӣ (рӯякӣ) гузаронидани

санчишҳои хаттию шифоҳӣ ва баҳогузорӣ (аз меъёр зиёд) ба фаъолияти педагогӣ ва ғ. [7].

Аз далелу таҳлилҳои дар боло зикргардида бармеояд, ки вазъи фаъолияти таълимиву тарбиявии мактаб (синф)-ҳои камнуфуси кишвар дар баъзе минтақаҳо дар сатҳи дилхоҳ қарор надоранд. Дар ҳақиқат баъзе душвориҳои вучуд доранд, ки онро кормандони зерсохторҳои ВМИ ҚТ, раёсату шуъбаҳои маориф ва маъмурияти муассисаи таҳсилоти умумӣ ҳаллу фасл карда наметавонанд ва онҳо танҳо дар сатҳи Ҳукумат ҳалли худро ёфта наметавонанд. Аммо мушкилоте вучуд доранд, ки онро олимону мутахассисон ва мушовирону омӯзгорони эҷодкору навоар бо салоҳиди касбии худ наметавонанд ҳаллу фасл кунанд. Ин омода, таҳия ва таъмини субъектҳои мактаб (синф)-ҳои камнуфуси кишвар бо маводи методӣ ва дидактикӣ мебошад.

Аксари омӯзгорони мактаб (синф)-ҳои камнуфус дар машғулиятҳои худ маводи дидактиро кам истифода мебаранд ва ё тамоман аз онҳо қор намегиранд. Омӯзгори имрӯза таълимро танҳо бо таъриҳ ба китобҳои дарсӣ ба роҳ монда, барои омода намудани маводи дидактикӣ кӯшиш намекунад. Аз ҷониби мушовирони раёсату шуъбаҳои маорифи шаҳру ноҳияҳои кишвар кумаки методӣ кам ва ё тамоман расонида намешаванд. Ҳатто кормандони раёсату шуъбаҳои маориф микдори мактаб (синф)-ҳои камнуфуси маҳалли худро дуруст гуфта наметавонанд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки омӯзгорони мактаб (синф)-ҳои камнуфус ба ихтиёри худ гузошта шудаанд ҳалос.

Баҳри амалӣ намудани мақсаду вазифаҳои таълимиву тарбиявӣ ва рушди салоҳиятҳои таълимии хонандагон ба омӯзгори мактаб (синф)-ҳои камнуфус зарур аст, ки фаъолияти касбии худро тавассути маводи дидактикӣ ба роҳ монад. Истифодаи маводи дидактикӣ дар ташаккули салоҳиятҳои таълимиву тарбиявии хонандагон самараро хуб бахшида наметавонад.

Яке аз мақсадҳои асосии мактаби муосир ва омӯзгор на танҳо дониш додан ба хонандагон, балки татбиқи истифодаи донишу малақаҳои азбарнамуда дар ҳаёти муस्ताқилона ба ҳисоб меравад. Олимони зиёд, ба монанди Лутфуллозода М., Шарифзода Ф., Каримова И.Х., Қодиров К., Шербоев С., Аминов С., Э.Ф.Зеер, С.А.Новоселов, Н.Н.Давыдова, А.Г.Асмолов, Г.В.Бурменская, И.А.Володарская, Н.М.Верзилина ва диг. ишора мекунад, ки самаранокии раванди таълим аз истифодаи методу воситаҳои таълиму тарбия вобастагии зиёд дорад. Воситаи дидактикӣ, ки ҳамчун як қисми системаи педагогӣ шинохта шудааст, вазифаҳои муайяно амалӣ мегардонад ва барои ноил шудан ба ҳадафҳои асосӣ самараро хуб медиҳад [11].

Дар қорҳои илмӣ худ олимону мушовирон ва мутахассисон зарурати истифодаи маводи дидактиро доимо қайд мекунад. Истифодаи маводи дидактикӣ хонандаро фаъол мегардонад, соати таълимиро сарфа мекунад ва ба муस्ताқилона ҳал кардани мушкилот хонандаро водор месозад.

Маводи дидактикӣ – маводи таълимӣ буда, ба он: харитаву таблитсаҳо, маҷмӯи варақчаҳо бо матн, супориш ва ё расмҳои гуногун, реактиву растаниҳо, ашёҳо ва м.ин. дохил мешаванд. Ҳадафи асосии он:

- муस्ताқилона азхуд кардани маводи таълим;
- қор қард тавонистани хонанда бо сарчашмаҳои гуногуни иттилоотӣ;
- фаългардонии фаъолияти маърифатии хонанда;
- ташаккули маҳорати таҳлил, таркиб ва арзёбии донишу малакаи хонанда;
- ташаккули тафаккури эҷодии хонанда;
- худтаҳлилқунӣ ва худбаҳоидиҳӣ;

➤ ҳавасмандкунии хонанда ба таълиму тарбия ва м.ин. мебошад [12].

Нисфи зиёди омӯзгорон маводи дидактикиро бо мақсади санҷидани донишу малакаи хонандагон истифода мебаранд ва он характери озмоишӣ мегирад, ки ин муносибат нодуруст аст. Чӣ тавре ки дар боло дидем, мақсади асосии истифодаи маводи дидактикӣ хело васеъ буда, он бештар ба ташаккули маҳорату малакаи эҷодиву навоарӣ ва ҷустуҷӯии хонанда равона шудааст.

Мо хуб медонем, ки кори мустақилонаи хонандагон дар асоси дилхоҳ раванди таълим дар мадди аввал меистад ва истифодаи маводи дидактикӣ аз ҷониби омӯзгори муассисаҳои таълимӣ хело муҳиму зарур ҳисобида мешавад. Дар раванди иҷрои масъалаву супоришҳои таълимӣ дар хонандагон ҳавасмандӣ ба таълиму тарбия пурқувват гардида, навъҳои гуногуни тафаккур, мисли маърифатӣ, таҳлилӣ, назариявӣ, мантикӣ ва диг. ташаккул меёбад, ки дар ҳаёти минбаъдаи онҳо нақши муҳимро бозида метавонад.

Маводи дидактикӣ хусусиятҳои хоси худро дорост, ки тавассути он омӯзгор метавонад ба мақсадҳои таълимии гузоштаи худ муваффақ шавад. Инҳо:

- 1) дастрасӣ (забони маводи дидактикӣ бояд содаву оммафаҳм бошад);
- 2) мустақилият (супоришҳоро хонанда ва ё хонандагон (дунафарӣ ва гурӯҳӣ) бояд мустақилона иҷро намояд);
- 3) фардикунонӣ (бояд хусусиятҳои инфиродии ҳар як хонанда ба инобат гирифта шуда, дар асоси он масъалаву супоришҳо таҳия карда шаванд);
- 4) аёнӣ ва тарҳсозӣ (возеҳ, диққатҷалбкунанда, шақовар ва пайдарпайии баррасии мавод);
- 5) устуворӣ (хотираи инсон характери интихобӣ дорад: то чӣ андоза маводи таълим ҷолиб ва гуногунранг бошад, ҳамон қадар он дар хотири инсон мустаҳкам ва дер боз нигоҳ дошта мешавад);
- 6) ҳавасмандӣ (мавод бояд хонандаро ба дониандӯзӣ ҳавасманд кунад);
- 7) душворӣ (дар рафти фаъолият хонанда бояд бо мушкilot рӯ ба рӯ шуда, онро мустақилона ҳаллу ҷасл намояд. Барои ҳалли мушкilot ӯ бояд тамоми дониш, маҳорат ва малақаҳои худро истифода намуда, супориши омӯзгорро тавассути ҷустуҷӯ, таҳлил ва таҳқиқ иҷро кунад. Чунин фаъолнокӣ ба хонанда имконият медиҳад, ки қобилиятҳои фикрӣ, маърифатӣ, ҳиссиётиву эҳсосоти худро ташаккул диҳад.

Аз ҷониби кормандони зерсохторҳои ВМИ ҚТ, олимону мутахассисон, мушовирону омӯзгори навоари кишвар маводи методӣ ва дидактикӣ, асбобҳои аёнӣ гуногун омода шуда, ба таъб мерасанд. Тавассути мағозаҳои китобфурӯшӣ омӯзгори имрӯза имконият дорад, ки асбобҳои аёнӣ тайёрро дастрас намуда, дар машғулиятҳои худ истифода намояд.

Дар баробари асбобҳои аёнӣ баҳри ташаккули салоҳиятҳои иртиботӣ, забонӣ, иҷтимоӣ, таҳқиқотиву таҳлилӣ ва м.ин. омӯзгор метавонад дар дарсҳои худ варақаҳои таълимро низ истифода кунад. Мутаассифона солҳои охир аз ҷониби олимону мутахассисон чунин навъи маводи дидактикӣ, чун варақаҳои таълимӣ хело кам омода ва ба таъб мерасанд [4; 6].

Дар атрофи варақаҳои таълимӣ академики АТТ Лутфуллозода Муҳаммад дар китоби “Педагогикаи милли халқи тоҷик” андешаи худро баён намуда, мақсади истифодаи варақаҳоро дар синфҳои ибтидоӣ чунин шарҳ додааст: “Истифодаи бурдани маводи дидактикӣ барои аз худ ва мустаҳкам намудани мавзӯи таълим, ҷонноку шавқовар гузаронидани чараёни дарс нақши калон мебозад. Аз тарафи дигар, онҳо воситаи муҳими таъмини кори мустақилонаи талабагон ҳам мебошанд. Барои ҳамин ҳам вақте ки сухан дар

бораи маводи дидактикӣ меравад, ҳамоно кори мустақилонаи талабагони алоҳида, кори инфиродии муаллим бо талабагони ҷудоғона дар пеши назар чилвагар мешавад”. Муаллиф дар китоби худ чанд намунаҳои варақаҳоро барои омӯзиши забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ нишон додааст. Масалан, ***Варақаи № 1. Супориш:*** Аз калимаҳои зерин аввал номҳои ҳайвонҳои хонагӣ, дарранда, баъд парандагони хонагиро ҷудо карда, ба дафтарадон нависед; ***Варақаи № 3. Супориш:*** Ба саволҳои зерин ҷавоб навишта, ба зери исмиҳои хос хат кашед [1; 534-535].

Узви вобастаи АТТ Шербоев С. низ дар китоби худ “Методикаи таълими забони тоҷикӣ” дар атрофи истифодаи варақчаҳо дар дарсҳои забони тоҷикӣ қайд карда, ба он боби алоҳидаро ҷудо намудааст. Муаллиф мақсади истифодаи варақчаҳоро чунин шарҳ додааст: “Тавассути истифода аз варақчаҳо мазмуну мундариҷаи маводи ҳар як параграф ба мавзӯи дарс дахлдор васеътар фаро гирифта шуда, ҳамзамон, донишҳои назариявии хонандагон амалан боз ҳам бештар мустаҳкам карда мешаванд”. Мувофиқи мазмуни назариявии маводи дарс муаллиф чанд намунаи супоришҳои варақчаҳоро ҳамчун намуна овардааст:

- а) ба ҷойи нуқтаҳои ҳарфҳои даркорӣ (суффикс, префикс ё бандак)-ро гузоред;
- б) ба ҷойи нуқтаҳои ҳарфҳои лозима (“й” ё “и”; “ӯ” ё “у”; “д” ё “т”; ё худ “ъ”)-ро гузоред;
- в) дар ҷумлаҳои зерин аъзоҳои ҷумларо бо аломатҳои шартӣ ишора кунед;
- г) дар матн (беаломат) аломатҳои китобатро гузошта, ҳудуди ҷумлаҳоро шифоҳӣ шарҳ диҳед;
- д) калимаҳои ҷумларо аз ҷиҳати фонетикӣ (морфологӣ ё синтаксисӣ) таҳлил намоед [6; 81].

Чӣ тавре ки маълум гардид, аз ҷониби олимону мутахассисони ватаниву хориҷии соҳаи педагогика ба варақаҳои таълим диққати махсус дода мешавад. Аммо таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки дар асри муосир варақаҳои таълимӣ бояд на танҳо муносибати инфиродӣ, балки дунафарӣ ва гурӯҳиро фаро гирифта, бештар ба рушди салоҳиятҳои таълимиву тарбиявии хонандагон нигаронида шаванд.

Соли 2018 аз ҷониби мо маводи дидактикӣ таҳти унвони “Варақаҳои таълимӣ барои фаъолияти дунафарӣ аз забони тоҷикӣ” ба таъъ расид. Маводи дидактикии мазкурро Шӯрои миллии таҳсилоти ВМИ ҚТ аз 22 ноябри соли 2017 таҳти № 10 ба ҷоп тавсия кардааст. Мавод аз ду қисм иборат буда, 200 варақаи таълимро фаро мегирад. Он ҳамчун намуна ба омӯзгор пешниҳод карда шудааст.

Маводи мазкур аз ду қисму 4 боб таркиб ёфтааст. Бобҳои дастур ба самтҳои: 1) талаффузи дурусти овозу имлои ҳарфҳо; 2) хусусиятҳои грамматикӣ ҳиссаҳои нутқ; 3) рушди тафаккур ва нутқ ва 4) мавқеи аломатҳои китобат бахшида шудаанд. Маводи дидактикӣ чун маводи иловагӣ барои рушди салоҳияти нутқи хаттии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва мактаб (синф)-ҳои камнуфус омода шуда, ду фаъолият - инфиродӣ ва дунафариро дар назар дорад. Яъне, аввал хонандагон супоришҳоро дар алоҳидагӣ (инфиродӣ) ва баъдан дунафарӣ иҷро мекунанд. Аммо мақсаду вазифаҳои асосии таълимиву тарбиявии варақаҳои таълимӣ ин кори дунафарӣ аст.

Дар варақаҳо алгоритми иҷрои супоришҳо ба тариқи қадамҳо нишон дода шудааст. Агар баъзе супоришҳои варақаҳо такрор ёфта бошанд ҳам, ҷумлаву порча ва матнҳо аз сарчашмаҳои гуногун ҷамъ гардида, аз ҳам фарқ мекунанд, яъне матну ҷумлаҳо такрор намесбанд. Мақсади таҳияи чунин варақаҳо ин ҳавасманд намудани хонандагон ба мутолиа, ислоҳи нуқсонҳои забонӣ ва ташаккули нутқи хаттии хонандагон мебошад.

Варақаҳоро омӯзгор метавонад ҳамчун маводи иловагӣ барои такрору мустаҳкамкунии мавзӯҳои гузашта истифода барад. Агар матн (ё ҷумлаҳо) ва ё супоришҳо

ба назари омӯзгор сода ва ё мураккаб бошанд, онҳо метавонанд, тибқи савияи хонандагон ва мақсадҳои таълиму тарбиявии дарс ба варақаҳо тағйироту иловаҳо ворид кунанд. Ё ин ки маводро чун намуна истифода карда, варақаҳои таълими худро омода намояд.

Инчунин, муаллиф оид ба варақаи таълим, фаъолияти дунафарӣ, қоидаҳои фаъолият, дастур барои иҷрои супориш ва тарзи назорату арзёбӣ маълумот додааст.

Баҳри дуруст ба роҳ мондани таълиму тарбия ва самаранокии он дар мактаб (синф)-ҳои камнуфус чанд намунаи маводи дидактикиро манзури шумо мегардонем:

ТАВАССУТИ АСБОБИ АЁНӢ

Дарсҳои 55-56

(аз раҳнамои фанни забони модарии синфи 2-юм)

Салоҳиятҳо:

- 1) шакл ва сохти берунии ҳайвонҳоро аз ҳам фарқ мекунад;
- 2) ба саволҳо мушаххас ҷавоб доданро меомӯзад;
- 3) тафаккур ва тахайюлоту худро ташаккул медиҳад.

Мақсад:

- 1) ҳайвонҳоро дуруст номбар карда, номи онҳоро бе ғалат ба дафтараи менависад;
- 2) ҳайвонҳоро аз рӯи шакл ва сохташон фарқ мекунад;
- 3) ба саволҳо ҷавоб дода, имлои овозу ҳарфҳоро риоя мекунад;
- 4) дар бораи яке аз ҳайвонот ҳикояи хурд эҷод мекунад.

ВАРИАНТИ № 1:

Супориш:

1. Ҷадвалро ба дафтараи кашед.
2. Ба саволҳо ҷавоб нависед.
3. Оид ба яке аз ҳайвоноти овардашуда ҳикояи хурд тартиб диҳед.

Ҷадвал:

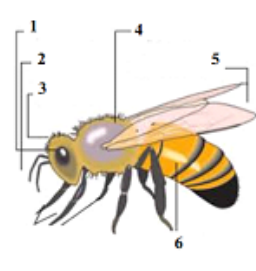

расм	ном	Шаклаш ҷи гуна аст?	Сохташ ҷи гуна аст?	Дар кучо зиндагонӣ мекунад?
				
				
				
				

ВАРИАНТИ № 2:

Супориш:

1. Ба расм бодикқат нигаред.
2. Номи ҳашаротро нависед.
3. Номи узвҳои берунаи ҳашаротро, ки бо тирчаву рақам нишон дода шудааст, дар ҷадвал нависед.

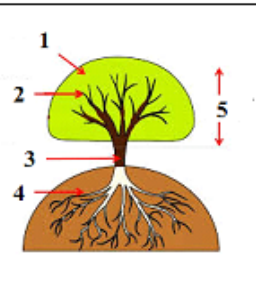

4. Каме дар бораи ҳашарот маълумоти хаттӣ диҳед (дар таҳияи матн метавонед ба саволҳои зер такя кунед: *Он чӣ гуна аст? Чанд намуд дорад? Чӣ меҳӯрад? Дар кучо бо он волеҳӯрдан мумкин аст? ӯ ба инсон чӣ фоида ва ё зарар расонида метавонад? ва ғ.*)

	<p>Ном</p> <table border="1"> <tr><td>1</td><td></td></tr> <tr><td>2</td><td></td></tr> <tr><td>3</td><td></td></tr> <tr><td>4</td><td></td></tr> <tr><td>5</td><td></td></tr> <tr><td>6</td><td></td></tr> </table>	1		2		3		4		5		6	
1													
2													
3													
4													
5													
6													
<p>Ҷавоб</p> 	<p>Ном <u>Занбӯр</u></p> <table border="1"> <tr><td>1</td><td>чашм</td></tr> <tr><td>2</td><td>шохак</td></tr> <tr><td>3</td><td>сар, қалла</td></tr> <tr><td>4</td><td>сари дил, сари сина</td></tr> <tr><td>5</td><td>бол, пар, қанот</td></tr> <tr><td>6</td><td>шикам, шикамча</td></tr> </table>	1	чашм	2	шохак	3	сар, қалла	4	сари дил, сари сина	5	бол, пар, қанот	6	шикам, шикамча
1	чашм												
2	шохак												
3	сар, қалла												
4	сари дил, сари сина												
5	бол, пар, қанот												
6	шикам, шикамча												

ВАРИАНТИ № 3:

Супориш:

1. Ба расм бодикқат нигаред.
2. Номи растаниро нависед.
3. Сохти растаниро, ки бо тирча ва рақамҳо ишора шудааст, дар ҷадвал нависед.
4. Дар бораи растани тасвиршуда маълумот диҳед (дар таҳияи матн метавонед ба саволҳои зер такя кунед: *Он чӣ гуна аст? Баргҳои чӣ гуна аст? Баландиаш чӣ қадар аст? Ин растани мевадор аст ё не? ӯ ба инсон чӣ фоида ва ё зарар расонида метавонад? ва ғ.*)

	<p>Ном</p> <table border="1"> <tr><td>1</td><td></td></tr> <tr><td>2</td><td></td></tr> <tr><td>3</td><td></td></tr> <tr><td>4</td><td></td></tr> <tr><td>5</td><td></td></tr> <tr><td>6</td><td></td></tr> </table>	1		2		3		4		5		6	
1													
2													
3													
4													
5													
6													
<p>Ҷавоб</p> 	<p>Ном <u>Чинор</u></p> <table border="1"> <tr><td>1</td><td>барг</td></tr> <tr><td>2</td><td>шох, шохча</td></tr> <tr><td>3</td><td>тана</td></tr> <tr><td>4</td><td>реша</td></tr> <tr><td>5</td><td>шоху барги дарахт</td></tr> </table>	1	барг	2	шох, шохча	3	тана	4	реша	5	шоху барги дарахт		
1	барг												
2	шох, шохча												
3	тана												
4	реша												
5	шоху барги дарахт												

ВАРИАНТИ № 4. Интиҳоби озод (барои синфи 2)

Рушди салоҳияти навиштан:

- ✓ қоидаҳои одии навиштанро тибқи нишондиҳандаҳо риоя мекунад;
- ✓ дар навишти калимаҳо имлои ҳарфҳои *й, ў, е, ё, ю, я, й, д, т, х, ь* риоя мекунад.
- ✓ малака ва маҳорати мустақилона навиштани худро такмил медиҳад;

- ✓ захираи луғавии худро такмил мебахшад;
- ✓ бо суръати мувофиқ (тахминан 15-20 ҳарф дар як дақиқа) менависад [3; 14-19].

Супоришҳо:

№ 1: Номҳои парандагон (ва ё растаниҳо, асбобҳои хониш, асбобҳои рӯзгордорӣ, асбобҳои варзишӣ ва ғ.)-ро аз рӯйи алифбои забони тоҷикӣ нависед.

№ 2: Аз байни калимаҳои пешниҳодшуда якеро интихоб намоед ва вобаста ба мазмуни он якчанд калимаро ёфта, нависед. Калимаҳо: боғ, саҳро, деҳа, шаҳр, китоб, модар, зиндагӣ, Ватан, ифтихор, мубориз (Масалан: калимаи интихобшуда «боғ»: боғбон, дарахт, бутта, мева, замин, сабза, алаф, чӯй, об, хок, ҳайвон, паранда ва ғ.).

№ 3: Калимаҳои ёфта нависед, ки ҳарфи «у»-и дароз (ӯ) дар байни калима омада бошад.

№ 4: Калимаҳои ёфта нависед, ки ҳарфи «и»-и дароз (ӣ) дар охири калима омада бошад.

№ 5: 20 калима нависед, ки ҳарфи «ъ»-и дошта бошанд.

№ 6: Ба калимаҳои «боғ», «синф», «гул», «кор» калимаҳои ҳамреша ёбед (масалан: боғ - боғбон, боғдор ва ғ.).

№ 7: 15 калима нависед, ки аз ҳарфи «з» ва 15 калима аз ҳарфи «с» оғоз шаванд.

№ 8: Ҳичои аввали калимаҳоро ёфта, нависед. Калимаҳо: ...рӯх (гурӯх), ...ат (соат), ...лакат (мамлакат), ... ча (кӯча), ... тар (дафтар), ...реза (тиреза), ...тарам (мухтарам), ... фа (тухфа), ...ро (зуҳро), ... на (кухна), ...ра (муҳра), ... бӯр (занбӯр), ...бон (боғбон), ...бо (шӯрбо).

№ 9: Калимаи пинҳоншударо ёфта нависед. Шарт: Калима аз 3 ҳамсадову 3 садонок иборат аст (масалан: модар, ватан).

ТАВАССУТИ ВАРАҚАҲОИ ТАЪЛИМӢ

Рушди салоҳияти забонӣ, иртиботӣ ва иҷтимоӣ

ВАРИАНТИ № 1. Барои фаъолияти инфиродӣ

Намунаи № 1.

Супориш:

1. Зарбулмасалҳоро бодикқат хонед.
2. Ба ҷойи нуқтаҳо аз калимаву ибораҳои дар қавс додашуда мувофиқаширо гузоред ва зарбулмасалҳоро нависед.
3. Кори худро бо матни асл муқоиса намуда, ғалатҳоро ислоҳ кунед.
4. Зарбулмасалҳоро азёд кунед.

Зарбулмасалҳо:

- а) Кӯшиши чавонӣ - ...
- б) Айби хеш пеш ору ...
- в) Дӯст гирёнда гап мезанад, ...
- г) Дӯстон оинаи...
- д) Шунидан кай бувад...
- е) Омадан бо иродат...
- ж) Пурсидан...
- з) Бо одами тарсончак...
- и) Бо чашм бину...

(душман хандонда; айб нест; ба шикор нарав; баъд айби дигарон; якдигаранд; бо забон гӯй; рафтан бо иҷозат; монанди дидан; роҳати пирӣ).

Намунаи № 2.

Супориш: ба чойи нуқтаҳо ҳарфи «у»-и кӯтоҳ ва ё дарозро гузоред

Варақои № 1

навр...з	шол...	ча...даст	ма...сад
р...з	моҳ...	ша...кор	ва...т
м...хтарам	хол... с...ёҳ	до...сӯз	та...сим
м...ҳлат	ҳарф... араб...	бо...ча	та...бал
к...ҳна	м...сраъ	а...бор	са...бӯса
к...ҳ	...қбол	за...бӯр	ша...бе

Варақои № 1. (калид)

Наврӯз	Шолӣ	Чапдаст	Мақсад
Рӯз	Моҳӣ	Шабкор	Вақт
Мухтарам	холи сиёҳ	Доғсӯз	Тақсим
Мухлат	ҳарфи арабӣ	Боғча	Танбал
Кухна	Мисраъ	Анбор	Санбӯса
Кух	Иқбол	Занбӯр	Шанбе

ВАРИАНТИ № 2. Барои фаъолияти дунафарӣ

Қадами 1. Матни “Модар ва чашма”-ро мустақилона ва бодикқат хонед.

Қадами 2. Бо рафиқи дар паҳлугон нишаста ба чойи нуқтаҳо ҳарфҳои мувофиқи “у” ва “ӯ” (у-и дароз) гузошта, матнро нависед.

Қадами 3. Бо рафиқатон дафтарҳоро иваз карда, кори ҳамдигарро санҷед.

Қадами 4. Бо рафиқатон кори худро бо матни асл муқоиса намуда, ғалатҳоро ислоҳ кунед ва имлои калимаҳоро дар хотир нигоҳ доред.

Қадами 5. Вазифаи хонагӣ: а) мазмуни матнро хаттӣ шарҳ диҳед; б) аз рӯзномаву мачалла ва асарҳои бадеӣ 50 калимаи ҳарфи «ӯ» (у-и дароз)-дор ёбед ва нависед; в) ба талаффузи овозҳои “у” ва “ӯ” (у-и дароз) диққат дода, дар талаффуз чӣ фарқ доштани онҳоро нишон диҳед ва мавриди истифодашонро дар хотир нигоҳ доред.

Матн:

Модар ва чашма

Ҳар пагоҳӣ модар ба салони чашма мерафт. Р...ӣи х...дро дар оинаи беғ...бораш мидид. Чашма х...дро дар чашми модар мешинохт ва қатра-қатра аз р...яш метаровид.

-Ман... чашмони т... д...гонаем, - мег...фт чашма, - вале чаро оби онҳо ш...р аст?!

Модар оби чашмашро р...ӣи каф мебардошт... аз лабонаш меб...сид... мен...шид ва пос...х меод:

-Фаром...ш мак...н, ки дар ҳар шириние талхив... ш...рӣ ва дар ҳар талх... ш...р шириние н...ҳ...фта аст.

Сипас оби чашмаро ба к...за меандохт... ба хона меовард.

Ворис

АДАБИЁТ:

1. Лутфуллоев М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик. Осори педагогӣ. Ҷилди 6. Душанбе, 2015, 704 саҳ.
2. Педагогикаи мактаб. Дастури таълим барои студентони институтҳои педагогӣ. Зери таҳрири аъзои кореспонденти АФП СССР Г.И.Щукина. Тарҷума аз нашри русӣ. М., «Просвещение», 1977, 392 саҳ.
3. Ниёзов Ф. [ва диг.]. Раҳнамои фанни забони модарӣ барои синфи 2-юм. Душанбе, Маориф, 2016, 408 саҳ.
4. Тошбоева З.Р. Варақаҳои таълимӣ барои фаъолияти дунафарӣ аз фанни забони тоҷикӣ. Қисми 1. Душанбе, Нашриёти “Сифат”, 2018, 280 саҳ.
5. Тошбоева З.Р. Баъзе хусусиятҳои таълим дар мактаб (синф)-ҳои камнуфус. Маҷаллаи “Маърифати омӯзгор”, № 10, октябри соли 2017, саҳ.31-32.
6. Шербоев С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ. Душанбе, Нашриёти “Бухоро”, 2016, 488 саҳ.
7. Мирбобоева Б. Маълумотнома Маълумотнома оид ба натиҷаи санҷиши вазъи таълиму тарбия дар мактаб (синф)-ҳои камнуфуси ноҳияҳои Вахш, Ҷалолиддини Балхӣ, Ҷайхун, Абдурахмони Ҷомӣ ва Ёвони вилояти Хатлон.
8. Мирбобоева Б. Маълумотнома оид ба вазъи шароити таълиму тарбия дар мактаб (синф)-ҳои камнуфуси ноҳияҳои Абдурахмони Ҷомӣ ва шаҳри Нораки вилояти Хатлон.
9. [www. aot.tj](http://www.aot.tj) (сайти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон).
10. [www. maorif.tj](http://www.maorif.tj) (сайти Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон).
11. <http://letopisi.ru/index.php>.
12. http://metodisty.ru/m/groups/files/ljubiteli_russkoi_slovesnosti?cat=405.

САЛОҲИЯТНОКӢ ЗИМНИ ТАЪЛИМИ ФАНИ БИОЛОГИЯ

Идибек Ахроров¹

Мақолаи мазкур фарогири масъалаҳои соҳаи маъориф, махсусан истифодаи салоҳиятҳо дар дарси биология мебошад. Ба ақидаи муаллиф истифодаи салоҳиятҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ, ки дар дарсҳои биология ташаккул меёбанд, дар ҳаёти хонандагон истифода бурда мешавад. Салоҳиятҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ барои ҳалли масоили дар давоми ҳаёт пайдошуда зарур аст.

Калидвожаҳо: салоҳиятнокӣ, хонанда, биология, омӯзгор, растаниҳо, хун, вазифаҳои хун, таълим, истифода.

КОМПЕТЕНТНЫЙ ПОДХОД ПРИ ОБУЧЕНИИ ПРЕДМЕТА БИОЛОГИЯ

Идибек Ахроров

В этой статье говорится о проблемах структуры образования, в частности использования компетентного подхода на уроках биологии. По мнению автора статьи,

---

¹ Идибек Ахроров - старший научный сотрудник Института развития образования имени Абдурахмана Джами, адрес: 734024, г. Душанбе, ул. Айни, 45,

использование социально – трудового компетентного подхода на уроках биологии способствует развитию трудового импульса в жизни учащихся.

Ключевые слова: компетентность, ученик, биология, преподаватель, растения, кровь, задачи крови, использование, образование.

COMPETENT APPROACH IN TEACHING THE SUBJECT OF BIOLOGY

Idibek Ahrorov

This article talks about the problems of the structure of education, in particular the use of a competent approach in biology lessons. In the opinion of the author of the article, the use of the social and labor competent approach in the lessons of biology, contributes to the development of a labor impulse in the life of students.

Key words: competence, pupil, biology, teacher, plants, blood, blood tasks, use, education.

Дар ҳама давру замонҳо қувваи асосии пешбарандаи ҷомеа, сатҳи фарҳангӣ ва маърифатии аҳли ҷомеа, маориф ба ҳисоб мерафт.

Пешравӣ ва барор дар ҳама соҳаҳои қору зиндагӣ ба низому мустаҳкамии он вобаста аст. Масъулияти ҳамин сохтор аст, ки дигаргуниҳои кулӣ дар ҳама ҷабҳаҳо: илму техника, саноат кишоварзӣ зироаткорӣ дида мешавад.

Аз ҳамин хотир, қай ҳал шудани мушкилоти соҳаи маориф саволест бечавоб. Ба ҳамаи мушкилоти ҷойдошта нигоҳ накарда, пажӯҳишгарон ва ихтисосмандон, махсусан омӯзгорони ҳақиқӣ доимо дар андешаи онанд, ки чӣ тавр дастҳои муассисаҳои миёнаи илмиро ба зиндагии мустақилона омода созанд. Дар барори ин қормандони соҳаи маориф баҳри инкишоф ва пешравии ҳамешагӣ доим дар тақопӯанд. Пайдо кардани роҳу усули навини тарбия ва таълим, таҳияи роҳнамоҳои омӯзгор, барномаҳои навини таълимӣ, китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимӣ, таълифи китобҳои педагогии миллии тоҷик ва дигар асарҳои таълимию тарбиявӣ аз пешрафту инкишофи соҳаи маориф дарак медиҳанд. Бояд таъкид намуд, ки муносибати босалоҳият ба таълим аслан масъалаи нав нест.

Муносибати босалоҳият аввалин бор дар Англия қор карда баромада шуд. Ин муносибате буд, ки на дар дохили маориф тавлид ва дарк шуда буд, балки ҷавоби аниқ ба супориши соҳаҳои қасбӣ мебошад.

Солҳои 70-уми асри гузашта дар соҳаи тичорат дар Амрико, вобаста ба масъалаи муайян кардани сифати пешрафти қордонӣ (қасбӣ) мафҳумҳои «салоҳият» ва «салоҳиятҳои асосӣ» истифода мешуданд.

Аз аввал салоҳиятҳоро бо дониш ва маҳорати қорозмоии махсус муқоиса мекарданд. Соҳаи маорифи шуравӣ, ҳатто пештар, аз даврҳои Я. А Коменский, оид ба воҳидҳои асосӣ - дониш, маҳорат, малақа қор мекарданд.

Соҳаи қоромӯз бо воҳидҳои дигар - салоҳиятҳо қорро оғоз намуд. Вобаста ба ҳамин самт ихтисос ё таҳасус маълум мекунад, ки одам бояд соҳиби қордом салоҳиятҳо бошад ва салоҳиятҳо дар қордом сатҳ қорор дошта бошад. Барои ҳамин соҳаи қасбӣ истифодаи салоҳиятҳо ва маориф - дониш, маҳорат ва малақаро дар назар гирифтааст.

«Салоҳият - соҳиб будан, лоиқ будан, сазовор будан, шоистагӣ мебошад.

Салоҳиятнокӣ - сифати ташаккулдошудаи толибилм ва таҷрибаи минималии фаъолият дар фазои дошуда мебошад.

Салоҳиятнокӣ - маҷмӯи қорбилияти инсон барои истифодаи дониш, малақаву маҳорат дар ҳолатҳои муайян мебошад»¹.

¹ [www.http.rjvgh/hhknb ahj;/s7875r63490/hjnewd/76422](http://www.rjvgh/hhknb ahj;/s7875r63490/hjnewd/76422)

Ҳамин тавр, низоми салоҳиятнок на танҳо азхудкунии дониш ва тавоноҳои алоҳидаро аз ҷониби хонанда талаб мекунад, балки азхудкунии маҷмуи донишҳоро низ фаро мегирад.

Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар баромадҳои худ таъкид кардаанд, ки дар муассисаҳои таълимӣ ба омӯзиши фанҳои табиӣ диққати махсус дода шавад. Талабот ба фанҳои табиӣ, хусусан география, ботаника ва анатомияи одам, дар замони имруза баланд аст, чунки донишу таҷрибаҳои, ки дар вақти илмомӯзӣ толибилмон мегиранд, дар ҳаёти имрӯза истифода карда метавонанд. Надониستاني илми ботаника дар инкишофи кишоварзӣ ва илми география дар рушди сайёҳӣ монеа шуда метавонанд. Инчунин аз надониستاني илми анатомия ва гигиена инсон ба мушкилиҳои зиндагӣ ва оилавӣ гирифта мешавад. Дар баробари ин, талаботи зиёд ба илми экология, яъне муҳофизати муҳити зист дорем, чунки имрӯз мо бо проблемаҳои экологӣ рӯ ба рӯ шуда истодаем. Махсусан ифлосшавии боду ҳаво, обшавии пирияхҳо, хушкшавии баҳрҳо, нест шудани олами наботот ва ҳайвонот масъалаҳои асосии имрӯза ба ҳисоб мераванд. Ҳамаи ҳамин талаботҳо ва ҷиҳатҳои хосро ба назар гирифта, аз рӯи омӯзиш фанҳои табииро ба чунин гурӯҳҳо ҷудо кардаанд:

Табиатшиносӣ - ба омӯзиши табиат ва ҳодисаҳои он машғул аст.

Ботаника - илм дар бораи растаниҳои кӯраи Замин аст.

Зоология - илме, ки олами ҳайвонотро меомӯзад.

Анатомия - илме, ки оиди узвҳои бадани одам сохти онҳо ва равандҳои физиологӣ маълумот медиҳад.

Биология - илм дар бораи пайдоиш ва инкишофи тамоми мавҷудотҳои зинда ва табиат мебошад.

Вобаста ба ин, барои омӯзиши илм омӯзгор истифода аз салоҳиятҳо ва донишу малакаи худ кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки толибилмон дорои салоҳиятҳои донишандузӣ, малакаю маҳорати таҷрибаомӯзӣ ва амсоли инҳо гарданд.

Муҳақиқон дар чунин ақидаанд, ки «салоҳият» - ро таълим намедиҳанд, балки салоҳият дар натиҷаи аз худ кардани дониш, малака ва маҳоратҳо ташаккул меёбад.

Босалоҳиятӣ натиҷаи дар амал татбиқ шудани дониш, малака ва маҳорат аст.

Барои мисол, ҷадвали муқоисавии натиҷаҳои таълим аз фанни ботаникаро меорем.

Дар таълими анъанавӣ

Дар таълими босалоҳият

<p>Хонандаҳо таъриф ё қоидаи ҳодисаи фотосинтезро медонанд. Дар вақти гузариши ҳодисаи фотосинтез чи тавр растани рушноӣ ва намиро ба худ мегирад, мегӯянд.</p> <p>Дар бораи узвҳои алоҳидаи растани: реша, поя ва барг маълумоти умумӣ дода метавонанд.</p> <p>Дар вақти дарсҳо диққати асосӣ ба азхудкунии донишҳои назарӣ, яъне дар хотир нигоҳ доштани қоидаҳою мафҳумҳо равона</p>	<p>Ақидаҳои худ ва дигаронро муқоиса карда, фикрашонро нисбати гузаштани ин ҳодиса баён мекунанд.</p> <p>Дар бораи аз кучо ва бо воситаи кадом узвҳо гирифтани намӣ ва рушноиро фикр карда, ақидаҳои худро изҳор мекунанд.</p> <p>Донишҳои гирифтаи худро истифода бурда, фикру ақидаҳои худро оиди ҳар як узви номбаршуда (реша, поя ва барг) вазифаҳои онҳо ва тарзи ҷойгиршавии онҳоро баён менамоянд.</p> <p>Толибилмон дониши мукамал гирифта, таҷрибаи ҳаётии худро дар таълимгоҳ ташаккул дода, ҳамин таҷрибаи азхудкардаро дар ҳаёт истифода мебаранд.</p>
---	--

шудааст.	
----------	--

Намунаи дарс аз фанни биология:

Мавзӯ: Таркиб ва вазифаҳои хун.

Мақсади дарс:

1. Мустаҳкам ва пурра кардани дониш доир ба мушакҳои бадани одам.
2. Омӯхтани аҳамият ва вазифаҳои хун, таркиб ва ҳуҷайраҳои он, хунгузаронӣ ва гардиши хуни одам.

Равиши дарс:

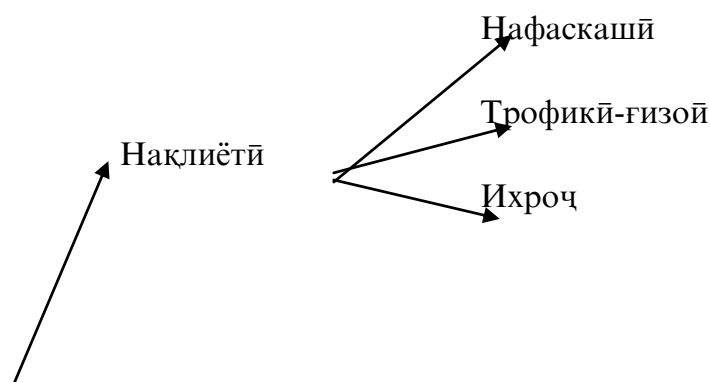
1. Омӯзгор баёни мавзӯи навро аз нақли як ҳодиса сар мекунад: Дар вақти ба дари синфхона бархӯрдани хонанда аз биниаш хун рафт. Хунравиаш манъ нашуд, чунки вай ба бемории модарзодии гемофилия гирифта будааст. Дар бораи ҳамин беморӣ ва умуман хун ва роҳҳои гардиши хун омӯзгор ба хонандагон савол дод ва онҳо фикру хулосаи худашонро нисбати ҳамин бемориҳо баён намуданд.

Дар ҳамин қисмат толибилмон аз маҳорати шиноختану шарҳ додан ва маҳорати хулоса баровардану таҳияи саволҳо, ки ба салоҳиятҳои эҷодкорӣ ва тафаккури интиқодӣ мансубанд, истифода карда метавонанд.

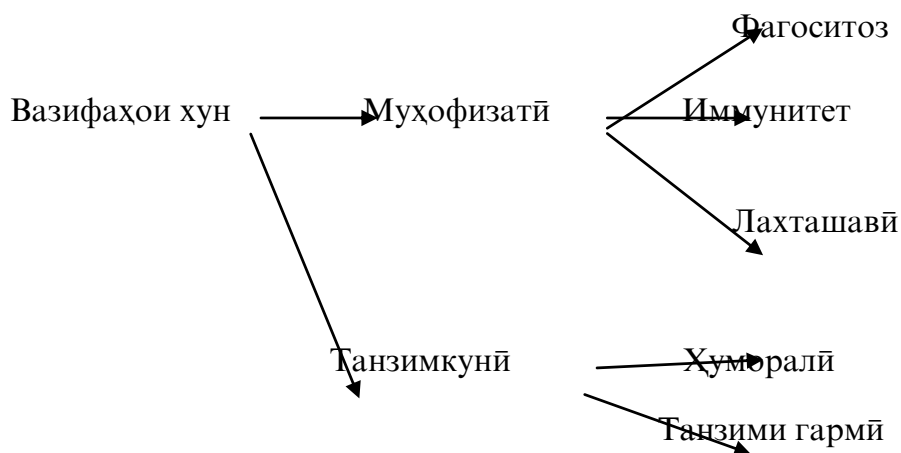
2. Бо мақсади баланд бардоштани сатҳи дониши толибилмон омӯзгор нақшаи аёни тартиб додаст. Дар нақша вазифаҳои асосии хун нишон дода шудааст.

3. Супориши таълимӣ:

- Ба гурӯҳҳои хонандагон супориш дода шуд, ки оиди ҳар як вазифаи хун фикру андешаи худро баён намоянд.
- Фарзияҳои пешниҳодшударо байни гурӯҳҳо таҳлил карда нишон диҳанд.
- Гурӯҳҳо, ки супоришро қисман иҷро кардаанд, вазифадор мешаванд, ки дар дарси оянда онро ба охир расонанд.

Хулоса, дар рафти дарс, яъне вақти баёни мавзӯъ ва супоришҳои таълимӣ, толибилмонро баҳри истифодаи дониш, маҳорат ва малака водор намудан даркор, ки барои ташаккули салоҳиятҳо аҳамияти калон дорад. Рафту равиши дарси биология бо ҳатмияти салоҳиятҳои иттилоотӣ, салоҳиятҳои худтакмилдиҳии шахсӣ ва салоҳиятҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ пурра мегардад.

Салоҳиятҳои иҷтимоӣ - меҳнатӣ ин фаъолияти иҷрои нақши шаҳрвандӣ, ҳуқуқҳои истеъмолкунанда, харидор, муштарӣ, муносибату масъулияти оилавӣ ва бисёр масъалаҳои дигарро дар бар мегирад, инчунин ба ин гурӯҳи салоҳиятҳо маҳорати таҳлили вазият дар бозори меҳнат, фаъолият намудан тибқи манфиатҳои шахсӣ ва ҷамъиятӣ, доробудан ба этикаи меҳнатӣ ва муносибатҳои шаҳрвандӣ дохил мешаванд.

АДАБИЁТ:

- 1.Татбиқи муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои табиӣ ва технологияи информатсионӣ. Мухторӣ Қ., Сафин Д., Кабиров Н., Умаров У.
- 2.Муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои табиӣ. М. Убайдов 2018 с.
3. Муносибати босалоҳият дар таҳсилоти умумӣ. Б.Зулфонов, Бобокалонов С. (Дастури методӣ барои омӯзгорону хонандагони таҳсилоти умумӣ аз фанни биология.) 2018 с.
- 4.Компетентностная модель от идеи к образовательном педагогике. Болотов В. А., Сериков В. В., 2003г.
- 5.Компетентностный подход в образовании. Автор Бобровская С .И . сайт.интерн. 9-го сентября 2015 г. (санаи мурочиат 18.06.18)
- 6.Трусилова ИБ Выступление на педагогические советы по теме «Что такое компетентностное обучение», «Педагогические советы» выпуск-2.
- 7.Муносибати босалоҳият дар таҳсилоти касбӣ. Туронов С . Душанбе - 2018 с.
- 8.Муносибати босалоҳият ба таълим. Ғ .Бобизода, Д. Имомназаров Исрофилниё Ш., Байзоев А. Душанбе-2018 с.

ПРОБЛЕМАҲОИ МУОСИРИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҲОИ ОБИ ТОҶИКИСТОН

Бобокалонов Сӯҳроб¹

Инсон зодаи табиатаст. Рӯзгори инсонро зебоиҳои табиат хушу хуррам мегардонанд. Табиат барои инсон сарчашмаи нахустин неъматҳо мебошад. Аз ин рӯ, инсон ҳаёти ҳарӯзаи хешро бе оби тоза тасаввур карда наметавонад.

Калидвожаҳо: табиат, захираҳои об, экологии кӯлу дарё, чашмаҳо, обанборҳо, пирияхҳо, антропогенӣ, кишоварзӣ, нури барқ, аҳоли, эпидемиологӣ, канализатсия, хочагиҳо, шахрҳо.

РЕШЕНИЕ ИСПОЛНИЗОВАНИЯ ВОДНЫЕ РЕСУРСЫ ТАДЖИКИСТАНА

Бобокалонов Сӯҳроб

Человек - творение природы. Красота природы окрашивает жизнь человека. Природа является первоисточником материальных ценностей для человека. Поэтому человек не может представить свою повседневную жизнь без воды.

Ключевые слова: природа и водные ресурсы, экология рек и озер, родники, водохранилища, ледники, антропогенные, сельское хозяйство электро-энергетика, климат, животный мир, железа, селение города, канализации.

WATER RESOURCES USE IN TAJIKISTAN

Bobokalonov Sukhrob

Man is the creation of nature. The beauty of nature colors the life of a person. Nature is the primary source of material values for man. Therefore, a person can not imagine his daily life without water.

Keywords: Nature, water resources, river and mountain ecology, Springs, reservoirs, icelergs, agriculturo electricity, iron, epidemiology, canalization, counrias, cities.

Табиат бо тамоми мавҷудияти худ зебост. Айни замон коҳишёбии унсурҳои табиат тамоми башариатро ба ташвиш овардааст. Мардуми Тоҷикистон низ чун як чӯзӣ аҳолии сайёра барои ҳифзи муҳити зист, ҳифзи захираҳои обӣ ба таҷдиди сарватҳои табиӣ барқароршаванда талош варзида, пайваста ин масъаларо таҳти назар қарор дода, баҳри рафъи оқибатҳои номатлуби бухрони экологии ба он алоқаманд таҷдирҳои судманд меандешанд. Ба ҳамагон маълумаст, ки чандин сол боз дар матбуоти даврӣ баҳси олимони оид ба вазъи экологии захираҳои оби кишварамон (кӯлу дарё, чашмаҳо, обанборҳо, пирияхҳо) вароҳҳои беҳдошти вазъи экологии онҳо ҷараён дорад. Мавзӯи баҳс ҳамаҷуз ба бошад ҳам, вале мутаассифона, ҳалли он ғайриқаноатбахш мебошад. Гуфтаи ҷоизаст, ки олимони дар ин ҷода натавонанд моҳияти масъаларо ошкор сохтаанд, инчунин баҳри ҳалли он як қатор усулу воситаҳои низ

---

¹ Сӯҳроб Бобокалонов - Ассистенти Кафедраи таърих ва робитаҳои байни фарҳангии Донишқадаи давлати забоҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

барои оянда пешниҳод намуданд. Мақсади таҳқиқи назариявии масъалаи мазкур омӯзиши нақшу нуфузи антропогенӣ дар манотиқи мухталифи ҷумҳуриамон мебошад. Таҳқиқи вазъи захираҳои об масъалаи серпахлу буда, айни замон ба мо имкон медиҳад, ки дар иртиботи он рафти бо суръати баланд обшавии пиряхҳои кишварамонро баррасӣ ва сабабҳои таназзулашро ошкор намоем. Хотирнишон бояд кард, ки таҳлили қиёсии ин масъала баҳри ташаккул додани маърифати экологии ҷомеа низ заминаи мусоид фароҳам меоварад. Об манбаи обёрӣ зироатҳои кишоварзӣ, нури барқ, воситаи фаъолияти пурсамари соҳаҳои мухталифи саноат, хоҷагии коммуналию маишӣ, сабзишу инкишофи набототу ҳайвонот рушди кишоварзӣ ва пайдории ҳаёти инсон мебошад. Аз ин рӯ, истифодаи босамар ва ҳифзи об бояд кори ба сомуҳим ва доимии инсон қарор гардад, ва гарна инсоният ба фалокатҳои азим ва бад бахтиҳои вазнин рӯ ба рӯ мегардад. Ҳифзи захираҳои обӣ дар шароити иқлими хушки Осиёи Марказӣ яке аз проблемаҳои муҳимтарин мебошад. Дар ҷумҳурии мо ба ҳифзи сарватҳои табиӣ, хусусан об, диққати кам дода мешавад, ки ин боиси ифлосшавии об ва ба миён омадани проблемаи экологии об дар минтақаҳои алоҳида гардидааст. Бинобар ин, омӯзиши дарёҳо, кӯлҳо, пиряхҳо, обҳои зеризаминӣ ва дигар объектҳои табиат барои ҷумҳурии мо масъалаи ниҳоят муҳими иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, маънавӣ, экологӣ ва ҳифзи онҳо аз коҳишбӯи аҳамияти калони илмӣ – амалӣ ва давлатӣ доранд. Проблемаи экологии об яке аз муҳимтарин проблемаи замони муосир дар таъмин намудани об ба соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва берун аз он мебошад. Дар раванди таъмини обёрӣ соҳаи зироаткорӣ, шликорӣ, пахтакорӣ, боғу тоқпарварӣ, инкишоф додани хоҷагиҳои муинапарварӣ, мохипарварӣ, заводу фабрикаҳо дар истихроҷи канданиҳои фойданок ва сохтани неругоҳҳои барқӣ обӣ, хоҷагиҳои коммуналӣ ва ғайра аҳамияти бағоят бузург доранд. Водии зебои Тоҷикистон аҳамияти калони истироҳатӣ, табобатӣ ва дар шароити имрӯза барои сохтани осибҳои обию барқӣ мавқеи хуб доранд. Бинобар ин, оид ба захираи обҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд диққати махсус дода шавад. Бо ин мақсад, омӯхтан ва ҳифз кардани онҳо вазифаи аввалиндараҷаи мо дар ҳаёт мебошад. Мутаассифона, солҳои охир дар натиҷаи нодуруст истифода бурдани сарватҳои табиӣ ва на танҳо об, балки хок, олами набототу ҳайвонот низ харобу коста гардидааст. Сохтани корхонаю муассисаҳои пуриқтидори истехсолӣ дар заминҳои ҳамвору сароби дарёҳо, бунёди шаҳрчаю деҳаҳои нав, роҳҳои васеи мумфарш, обёрӣ кардани заминҳои лалмӣ ва монанди инҳо ба ҳаёт ва зиндагии олами набототу ҳайвоноти минтақаҳои гуногуни кишвар таъсири манфӣ расонидаандки ин бо обу ҳаво низ бе таъсир намест. Ифлосшавии об яке аз проблемаҳои муҳимтарини муҳити зист буда, қариб ба тамоми ҷамъаҳои фаъолияти мардуми сайёра таъсир расонида истодааст. Зеро солҳои охир чиддияти масъалаи ифлосшавии об, ғайри мақсаднок истифодабарии он ва оқибатҳои номатлубаш барои наслҳои оянда ба таври возеҳ эҳсос карда мешавад. Мушкилоти муҳимтарини вобаста ба захираҳои об, тавре, ки дар воқеъ ба ҳамагон маълум аст, сифати паст ва нокифоягии таъминоти оби бехатари ошомидани мебошад. Дар натиҷа дар бисёр маҳалҳои аҳолинишин проблема аз он иборат аст, ки дастрас набудани оби ошомидани эътимоднок ғайриимкон мебошад. Бо назардошти он, ки дар Тоҷикистон ифлосшавии об бо партовҳо дар натиҷаи фаъолияти инсон, чорводорӣ ва партовҳои саноатӣ васеъ паҳн шудааст, ин чунин бо вучуди норасоии анвои энергия барои майшат об бояд тоза карда, тавассути қубурҳои интиқол шавад, то ки он барои нӯшидан қобили истифода бошад. Аммо барои қисми зиёди аҳоли обӣ низоми қубурҳои дастрас нест, бар замми ин қисми зиёди оби низоми қубурҳои қисман ва ё пурра тоза карда намешаванд. Тақрибан

$\frac{3}{4}$ ҳиссаи аҳолии Тоҷикистон дар деҳот зиндагӣ мекунад, ки дар он ҷо ҳамагӣ ба 40% ҳавлиҳо оби кубур дастрас аст. Ба он қисми аҳоли, ки дар шаҳр зиндагӣ мекунанд, оби хуби кубур (95%) дастрас аст. Аммо 30% низоми обтаъминкунӣ кор намекунад, қисми боқимонда бошад, ба меъёри санитарияу эпидемиологӣ мувофиқ нест. Як қисми ҳавзаҳои мавҷуда дар Хоруғ ва ин чунин дар ноҳияҳои Вахш, Темурмалик, Ҷалололдини Румӣ, Қубодиён, Восеъ ва Данғара корношоам гардидаанд, ки ин боиси нигаронӣ мебошад. Ҳамзамон, бехатарии оби ошомиданӣ аз бисёр ҷиҳат ба истифода ва коркарди партовҳои маишӣ, махсусан, дар ҷойҳои, ки одамоне аз оби тозаии кубурҳо аксаран дастрас нестанд, вобаста мебошад. Нақшаи проблемаҳои экологии ҳолати низомҳои канализатсиониро бо проблемаи оби ошомидани алоқаманд меҳисобанд. Низомҳои канализатсионӣ дар Тоҷикистон ба монанди низомҳои тозакунии оби ошомиданӣ ва низомҳои кубурҳои об корношоам гардиданд. Сабабҳои бе восита фарсудаҳои низомҳои дар поён овардашудаанд: идоракунии ғайри қаноат бахши низомҳои мавҷуда, набудани маблағ ҷудокунӣ ва дастгирии техникӣ барои инкишоф, истифода ва хизматрасонии низомҳои, осебпазирии инфрасохтор вобаста баярч ва сел алоқаманданд. Қариб ҳамаи низоми канализатсионии (коллекторҳо ва иншооти тозакунии) Тоҷикистоназ соли 1960 то соли 1980 сохта шудабуданд, шумораи умумии онҳо 109 адад дар шаҳрҳои калон, миёна ва шаҳракҳо, 347 адад дар ҳудуди корхонаҳои калон воқеъ гардидаанд. Мувофиқи маълумоти Кумитаи давлатии омор низомҳои канализатсия 89 % хоҷагиҳои шаҳрҳо ва 10% хоҷагии деҳот, яъне 23 % тамоми аҳолиро фаро мегирад. Аз сабаби маблағ гузори нозиз назоратҳои нави канализатсионии сохта нашуданд ванизомҳои хизматрасонӣ сурат намегирад. Аз шумораи умумии 456 иншоот танҳо 50 ё 55 адад кор карда, 25% иқтисодии худро истифода мебаранд. Низомҳои канализатсия дар душаҳри калонтарин – Душанбе ва Хучанд фаъоланд, вале дар аксари дигари ноҳияҳо: Вахш, Темурмалик, Ҷалололдини Румӣ, Қубодиён, Восеъ, Данғара, Кӯлоб, Қургонтеппа, Ваҳдат ва Шаҳринав системаҳои канализатсионӣ фаъолият намекунанд. Боиси изтироб аст, ки вазъи мавҷуда дар ҳоли афзоиш аст. Ифлосшавии об ба саломатии одам, муҳити зист хусусан, муҳити обӣ, кишоварзӣ, инфрасохтори нақлиёт ва дигарсоҳаҳо ба рушди устуворт аъсири манфӣ мерасонад. Вале таъсири ифлосии муҳит ба захираи пирияхҳо бештар аст. Ин масъала дар Осиёи Марказӣ, ки об дар он натавонд асоси рушди иқтисодиро иқтисодӣ, балки омили муҳимтарини таъмини амнияти миллӣ ва минтақавӣ мебошад, пуршиддат гардидааст.

Натиҷаи таҳқиқот нишон медиҳад, ки аз солҳои 1956 то соли 1990 захираи пирияхҳои Осиёи Марказӣ беш аз 3 маротиба коҳиш ёфта аст ва ҳар сол майдон ва ҳаҷми яхҳо ба ҳисоби миёна мутаносибан 0,6-0,8 ҷисадва 0,1 ҷисадпоён меравад. Мувофиқи ҳисобҳои камтарин, пирияхҳои Тоҷикистон, ки манбаи асосии оби дарёҳои минтақаи Осиёи Марказӣ мебошанд, дар асри ХХ зиёда аз сеяки ҳаҷми худро гуммакардаанд. Дар мавриди идомаёфтани ин ҳолати мавҷуда дар Тоҷикистон шояд ҳазорон пирияхҳо нобуд шаванд. Боиси ташвиш аст, ки вазъи мавҷуда тамоюли густариш дорад. Олимон пешгӯӣ карданд, ки дар ду даҳсолаи оянда ҳарорат тақрибан 0,2 дараҷаи селсия гарм мешавад. Коршиносон огоҳ мекунанд, ки тағйирёбии иқлим дар ниҳоятӣ кор тамоми кӯшишҳоро дар самти мубориза бо камбизоатӣ нокифоя ва ҳатто нозиз хоҳад гардонд. Мувофиқи маълумоте, ки дар гузориши Созмони Милали Муттаҳид. доир ба рушди инсон дар соли 2007 –ум омадааст, дар натиҷаи гармшавии умум тақрибан 332 млн сокини минтақаҳои назди соҳил ба муҳочирони экологӣ мубаддал гардида, 1,8 млрд сокини сайёра аз дастрасии ба оби нушиданӣ маҳрум хоҳад шуд. Ҷумҳурии Тоҷикистон бинобар шароити мураккаби мавқеи географии худ дар қитъаи Авруосиё яке аз кишварҳои аз

тағйирёбии иқлим осебдида мебошад. Дар давоми 60 соли охир харорати миёнаи солонии ҳаво дар кишваримо то 1 дараҷа баланд шуд, шумораи рӯзҳои боришоти сел афзуда истодааст ва офатҳои табиӣ марбут ба об, ки зиёни иқтисодии онҳо дар навбати худ имкониятҳои кишварро барои ноил шудан ба рушди устувор коҳиш медиҳад, афзун гардидааст. Муҳимтарин роҳи ҳифзи об, пеш аз ҳама, истифодаи оқилонаи он аст. Мувофиқи маълумоти олимони соҳаи кишоварзӣ барои обёрӣ заминҳои қорам қариб 25 % об бороҳи бухоршавӣ ва полоиш (филтратсия) нест мешавад. Харочоти об дар обери заминҳо ба воситаи асбобҳои техникӣ ва оддӣ 6:1 баробар аст.

Роҳи дуҷуми иқтисодии кам кардани харочоти об якбора ба назди решаи растанӣ овардани об аст, ки онро усули қатрагӣ меноманд. Дар натиҷаи он буғшавӣ ва сарфшавии иловагӣ аз байн меравад. Яке аз роҳҳои муфиди ҳифзи оби обанборҳо аз ифлоскунандаҳо ташкили истеҳсолоти бепартов ё кампартов мебошад. Дар ин маврид бо қимондаи як зинаи силсилаи истеҳсолот чун захира барои дигар зинаи истифода мешавад. Ҳоло системаи ҳаматарафаи бепартов, ки барои соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ хеле заруранд, вучуд надорад. Қобили зикр аст, ки Тоҷикистондар минтақаи Осиёи Марказӣ яке аз кишварҳои мебошад, ки 65% оби ошомидани дар инҳо ба чашм мерасад. Мо бояд сарзамини худро эҳтиёт кунем, чунки он Ватани гузаштагон, имрӯзиён ва ояндагони мо мебошад. Ҳар дарахт, ҳар гиёҳу бута, кӯлу дарё, кӯҳу водӣ ва ҳар ваҷаб хоки онро бояд мо азиз ва муқаддас нигоҳ дошта, дилсӯзона ҳифз намоем. Ҳифзи захираҳои оби ҷумҳури барои наслҳои оянда зарур аст. Об омилҳои муҳими ҳаёт дар саёраи Замин башумор меравад. Об сарчашма ва манбаи ҳаёт, асоси зиндаги, саломати ва зебои буда, муъҷизаи беҳамто, неъматҳои бебаҳои табиат мебошад. Тибқи маълумотҳои омори ҳарсол дар ҳаҷон аз нушидани оби ифлос 5-млн нафар одамон вафот мекунанд.

Ва 3-млн оламиён ба бемориҳои гуногун гирифта мешаванд. Дар рӯи олам 1,2 млрд одамон имконияти дарёфти оби ошомиданиро надоранд. 3-млрд бошад аз одитарин шароити санитарии маҳруманд. Ба таври нобаробари тақсим шудани манбаҳои об дар қураи Замин ба он овардааст, ки ҳоло дар қитъаи осӣ-1 млрд, дар Африқо -350 млн ва дар Америкои Лотинӣ зиёда аз 100 млн. Одамон аз нарасидани оби тоза танқиси мекашанд. Истеъмоли оби ифлос сарчашмаи аз ¼ ҳиссаи тамоми бемориҳо ва аз 1/3 ҳиссаи ҳодисаи фавти одамон дар саёраимо гардидааст.

Сол то сол дар қураи Замин ҳаҷми обҳои ошомидани коҳиш меёбад ва захираҳои об кам гардида истодааст. Чунин ваъзро пеш аз ҳама Президенти кишварамон Асосгузори Сулҳу Ваҳдати Милли Пешвои Миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дарк намуда ба хотири раҳиҳои инсоният ва табиат аз ин бӯҳрони азим ба Асамблеяи Генералии Созмони Милали Мутаҳид тақлифу пешниҳодҳои ҷолиб ва зарури намуд.

Моҳи ноябри соли 2000-ум Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Кодекси нави оби ХТ-ро қабул намуд. Омӯзиши онро якҷоя бо мақомоти вазоратҳои маориф, мелиоратсия ва хоҷагии об, тандурустӣ, Академияи илмҳои Тоҷикистон, Академияи кишоварзӣ ва ташкилотҳои ғайридавлатии экологӣ бароҳ монданд. Дар иҷлосияи 55-уми Асамблеяи Генералии СММ бо қарори махсус 2003-ро соли байналхалқии оби тоза элон карда будан, ки дар тамоми дунё ҷонибдорӣ ҳамовози пайдо намуда, қорҳои ободони бо сурати тамом идома дорад.

Вазорати хоричии Тоҷикистон эълон кард, ки ибтиқори Тоҷикистон аз ҷониби Маҷмаи Умумии СММ бо судури қатъномаи «Даҳсолаи байналмилалии “Об барои ҳаёт”, 2005-2015 ва талошҳои минбаъда барои дастрасӣ ба рушди устувори захираҳои об» қабул гардид.

Ин қатънома бо ташаббуси ҷониби Тоҷикистон дар чаҳорҷӯби банди 19-уми рӯзномаи Маҷмаи Умумии СММ, ки «Рушди устувор» ном дорад, таҳия ва пешниҳод шуда буд. Ба ин иқдом Тоҷикистон зиёда аз панҷоҳ кишвари узви СММ, аз ҷумла Австралия, Арманистон, Алҷазоир, Афғонистон, Бангладеш, Беларус, ва ғайраҳо, ба рӯйхати ҳаммуаллифони он дохил шудаанд. Тибқи қатъномаи мазкур чиҳати арзёбии раванди иҷрои Даҳсолаи амал “Об барои ҳаёт 2005-2015” ва муайян кардани иқдомоти минбаъда барои дастраси ба рушди захираҳои оби баргузори ду чорабиниҳои сатҳи баланд, яке дар Нью-Йорк (Муколамаи сатҳи баланд дар Маҷмаи Умумии СММ, моҳи марти соли 2015) ва дигаре дар Душанбе (Конфронси байналмилалӣ сатҳи баланд, моҳи июни соли 2015) гузаронида шуд.

Санаи 22 декабри соли 2016 соати 10. 00 дар кохи Сомон Асосгузори сулҳу ваҳдати милли - Пешвои Миллат мухтарам Президенти Хумҳурии Тоҷикистон Эмомали Раҳмон дар суҳанронияш таъкид намуд, ки об омилҳои муҳимми асосӣ дар саёра мебошад. Аз ин рӯ аз соли 2018 то соли 2028 даҳсолаи об барои ҳаёт дар Тоҷикистон эълоннамуд ва тамоми мардуми тоҷик бо хушнудӣ гуфтаҳои Пешвои миллатро дастири намуда, барои амали намудани он камари ҳиммат бастанд. Тамоми обҳои Тоҷикистон ва Қирғизистон ба баҳри Арал мерезад, ки қариб 90 %- онро ташкил медиҳад, ки 115,6 км 3 оби ҳавзаро ташкил медиҳад. Ҳоло дар Хумҳурӣ 947 дарёи хурду бузурге мавҷудаст, ки ҳаҷми умумии онҳо 28500 км дар бар мегирад. Дарёҳ 64 км, кулҳо 44 км, аз онҳо 20 км оби тозаи ошомиданиаст. Дар Тоҷикистон захираи пирияхҳо 9550-пирияхи хурду калон мавҷуд аст, ки масофаи умумии онҳо 8,5 ҳаз. км қариб 6% Тоҷикистонро ташкил медиҳад. Кул ва обанборҳо бошанд 1300 то 2000-ро дар бар мегиранд. Ҳаҷми умумии онҳо 0,5-%ро ташкил медиҳанд. Ва чашмаҳои маъдани бошад шумораи онҳо зиёда аз 200-ададро ташкил медиҳад, ки чихеле ки ба хамаи мовушумо маълумаст. Асосгузори Сулҳу ваҳдати миллии - Пешвои Миллат Президенти Хумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомали Раҳмон дар паёми навбатии худ соли 2018-ро соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ эълон намуд аз хамин лиҳоз Тоҷикистон яке аз ҷойҳои сайёҳӣ дар чаҳон муарифи шудаи бештари ҷойҳои сайёҳӣ-куротиро обҳо асосшуда метавонанд.

АДАБИЁТ:

1. Инсон ва саратҳои табиат. Холназар Муҳаббатов. Душанбе 2012.
2. М. Дарвозиев И. Сафаров. Экология. Душанбе 18.02. 2016.
3. Муҳаббатов Х. Раҳимов М. Географияи Тоҷикистон-Душанбе,
4. “Собириён», 2009, 192 саҳифа.

ХИСЛАТҲОИ МАҲСУСИ СИННУСОЛИИ КЎДАКОНУ НАВРАСОН ДАР ИСТИРОҲАТГОҲ

Асадуллоев Раҳматулло¹

Мо дар бораи хислатҳои маҳсуси синнусоли кӯдакон ва наврасон суҳан ронда, хислатномаи серҳаракатии умумиро дар назар дорем. Синну сол андозаи сатҳи рӯҳияи

---

¹ Асадуллоев Раҳматулло - старший научный сотрудник Института развития образования имени Абдурахмана Джами, адрес: 734024, г. Душанбе, ул. Айни 45.

кӯдакон ва наврасони синну солашон баробарро муайян карда наметавонад, ҳар як кӯдак ва наврас роҳи инкишофи фардии худро дорад. Ҳар як кӯдак ва наврас бо суръати инкишофи ба худ хос ҳаракат мекунад, ки хислатҳои махсуси синнусолии онҳо низ яқхела нестанд.

***Калидвожаҳо:** истироҳатгоҳ, ахлоқ, кӯдакон, характер, коллектив, наврасон, мураббӣ.*

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ХАРАКТЕР РАЗНОГО ДЕТСКОГО ВОЗРАСТА В ЛАГЕРЕ

Асадуллоев Раҳматулло

В статье говорится о специальной характере разного детского возраста в лагере, имеем в виду характер общего движения. Возраст не определяет объем психики детей и подросток, каждый ребенок имеет свои индивидуальные пути развития и специальные характеры их возраста неодинакого.

Ключевые слова: лагерь, характер, дети, коллектив, воспитатель.

SPECIAL CHARACTER OF MISCELLANEOUS CHILD AGE IN CAMP

Asadulloev Raumatullo

The article talks about the special nature of different childhood in the camp, we mean the nature of the general movement. Age does not determine the scope of the psyche of children and adolescents, each child has his own individual ways of development and special characters of their age are not the same.

Key words: camp, character, children, collective, educator.

Мо дар бораи хислатҳои махсуси синнусоли кӯдакон ва наврасон сухан ронда, хислатномаи серҳаракатии умумиро дар назар дорем. Синну сол сатҳи рӯҳияи кӯдакон ва наврасони синну солашон баробарро муайян карда наметавонад, ҳар як кӯдак ва наврас роҳи инкишофи фардии худро дорад. Ҳар як кӯдак ва наврас бо суръати инкишофи ба худ хос ҳаракат мекунад, ки хислатҳои махсуси синнусолии онҳо низ яқхела нестанд.

Хислатҳои махсуси синнусоли кӯдакон ва наврасон бо чӣ муайян карда мешавад?

Бо яқҷоякунии шароитҳои дохилии тараққиёт, яъне бо дараҷаи муайяни инкишофи марҳилаҳои равонӣ, хислатҳои шахсӣ(хотира, тафаккур, ҳиссиёт, диққат, ирода, мақсаду сабаб ва ғайра) ва бо шароити берунии ҳаёт, мундариҷаю шаклҳои фаъолияти кӯдакон ва наврасон ва муҳити онҳо(калонсолон, ҷӯраю рафиқонашон). Аз шароити берунӣ фаъолияти асосии кӯдакон ва наврасон муҳим аст, ки онҳо маҳз дар он тараққӣ мекунанд. Ин мафҳум бо фаъолият саҳт алоқаманд буда, ба инкишофи характери кӯдакон ва наврасон таъсири бузург мерасонад. Барои кӯдакони хурдсол – бозӣ ва барои наврасон – хондан кори осон мебошад.

Хислатҳои махсуси синнусоли хусусият ва сифатҳои устувори шахсияти ҳосси кӯдакон ва наврасони ин ва ё он давраи инкишофро инъикос менамоянд. Кӯдакон ва наврасон хеле таъғир меёбанд, ки он ба марҳилаи инкишофи табиӣ олами равонии

кӯдакон ва наврасон, инкишофи бо таъсири шароити зиндагӣ ва тарбияи ӯ ба вучудодада вобаста аст. Бинобар ин, ин ё он давраи синнусолӣ чизи шахшуда, таъғирнаёбанда нест.

Ба истироҳатгоҳ воридшавӣ, ки бо марҳилаҳои таълим, меҳнати ҷамъиятии ғоиданоки доимӣ дар гурӯҳи кӯдакон, муносибатҳо бо ҳамсинфони худ, рафиқони калонсол алақаманд аст, ин ва ё он хислатҳои махсуси ба ин давраи синну соли кӯдакон ва наврасони хосро муайян мекунад.

Ба кори ҷиддӣ – тарбиявӣ ва таълимӣ шурӯъ намудан ва ваъзияти нави кӯдакон ва наврасон, ваъзияти гурӯҳ ба онҳо хеле таъсир мекунад, вай муҳимму зарур будани кор ва вазифаҳои нави худро ба хубӣ мефаҳмад, бинобар ин кӯдакон ва наврасонро бо ғараҳмандии зиёде қабул намуда, бо ҷону дил иҷро мекунад.

Мураббӣ дар ин давраи ҳаёти кӯдакону наврасон мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Вай тамоми он чизҳои нав, муҳим ва ҷиддиеро, ки баробари ба истироҳатгоҳ дохил шудани кӯдакон ва наврасон ба ҳаёти онҳо дохил шудаанд, таҷассум менамояд. Ба обрӯю эътиборе, ки мураббӣ дар назди тарбиягирандагони гурӯҳи кӯдакону наврасон дорад, баҳо надодан мумкин нест. Ҳар сухани мураббӣ, талаботи вай барои кӯдакон ва наврасон қонун аст. Агар бачаҳо ин талаботро иҷро карда натавонанд, сабаби ин танҳо он аст, ки онҳо кирдору рафтори худро ҳанӯз идора карда наметавонанд.

Кӯдакон ва наврасон кӯшиш мекунанд, ки ба ягон одами пешқадам, дар навбати аввал ба мураббии худ тақлид намояд. Бинобар ин, муносибати мураббӣ нисбат ба ҳар як кӯдаку наврас ва баҳодиҳии ӯ ба ғаъолияти бачагон ҷорӣ карда мешаванд. Дар коллектив ба кӯдакон ва наврасоне, ки мураббӣ онҳоро зуд – зуд сарзаниш мекунад, муносибати ба бачагоне, ки сазовори таърифу тавсифи мурабб мебошанд, бо назари хуб нигоҳ мекунанд. Таъғир ёфтани баҳои мураббӣ ва ба рафтору кирдори хуби тарбиягиранда бодикқат назар кардан муносибати рафиқонро нисбат ба ӯ ба таври мусбат таъғир медиҳад.

Кӯдакон ва наврасон ба он тарбиягирандае низ тақлид мекунанд, ки мураббӣ ӯро тарбиягирандаи намунавӣ мешуморад. Мисол: «Рустам бачаи нағз аст, ӯ ба Лола қалам дод» зеро қалами Лола шикаст, Баъди ин суханҳои мураббӣ бачагон қаламҳои худро ба ҳамсоиягони худ пешниҳод мекунанд. «Бинед Зебо ҷӣ хел дуруст нишастааст» - ва ҳар як бача кӯшиш мекунад, ки дар кӯрси дуруст нишинад. Мураббӣ ин хел мисолҳоро ҳамчун намунаи аёни нишон медиҳад, ки бачагон зуд ба он тақлид мекунанд. Намунаҳои аёни на танҳо дар кори таълим, балки дар тарбия низ ба таври васеъ истифода бурда мешаванд.

Дар тафаккури кӯдакон ва наврасон на мафҳум, балки ҳанӯз тасаввурот ҳуқумфармо мебошад. Тасаввурот аниқ, ки ин ва ё он тарафҳои ашё ҳодисаҳоро инъикос менамоянд, барои ташаккули мафҳум ва тасаввурот ҷамъбасти асос шуда метавонанд. Мафҳумҳои хеле умумӣ, яқлухт ҳам бо мундариҷаи аниқки пуррагардида, бой ва ба ҷузъҳо ҷудо мешаванд.

Масалан, хусусиятҳои хоси ташаккули ахлоқи кӯдакону наврасон ба дараҷаҳои инкишофи дарккунию ҷамъбасткуниҳои доир ба мафҳуми муносибатҳои ахлоқи одамон алоқаманд мебошад. Сараввал ин дараҷаи ҷамъбасткуниҳои эмоционалӣ мебошад, ки бо ғаъолияти ба кирдори хуб ё бади худ баҳои дуруст додани тарбиягирандагон фарқ мекунад. Дараҷаи дуҷуми ин ҷамъбасткунӣ ба таври сул дарк намудани ин ё он мафҳум мебошад. Кӯдакон ва наврасон барои дарк намудани воқеа ҳануз конкретӣ бо мафҳумҳои ахлоқи ба таври васеъ амал карда наметавонанд, вале аз

мафҳумҳо ба он наздик номи мувофиқ дода метавонанд: хуб, дуруст, далер, одил ва ғайра. Баътар кӯдакон ва наврасон ба хусусияти кирдору рафтор нигариста, ба муайян кардани мафҳум шурӯъ мекунад: «Вай рафиқи хуб будааст, ба ман қалам ва баъд паргорашро дод». Кирдору рафторҳои хулосакардашуда дар дараҷаи баландтар бо мафҳум муносиб карда мешавад: «Гулистон ҳама вақт духтари боинсоф аст, дар баҳсу мунозираҳо вай дуруст рафтор мекунад».

Таносуби рафтор ва дарки тарафҳои ахлоқии кӯдакон ва наврасон бо хусусиятҳои зерин фарқ мекунад: пеш аз ҳама ин кирдору рафторест, ки дар асоси хулосабарориҳои ҳиссҳои ба амал меояд (бачаҳо сабаби ин ва ё он кирдору рафтори худро гуфта наметавонанд). Баъд васеъшавии ҳаҷми воқеа ва кирдорҳои ба қоидаи ахлоқ мувофиқаткунанда қайд меёбад, ки акнун кӯдакон ва наврасон онро ба тартиб дароварда метавонанд.

Кӯдакон ва наврасон аз баҳри ҳодисаҳои дилфиреб баромада, бо мақсади неки кардан, корҳои нохушро карда метавонанд. Мақсадҳои маънавии он навъи рафторанд, ки боиси пайдошавии навъи сифатан нави кирдори кӯдакон ва наврасон мегардад. Ин мақсад рафтор ва фаъолияти онҳоро рӯйрост не, балки тавассути амали иҷрошаванда ошкор менамоянд.

Хусусиятҳои хоси кӯдакон ва наврасон дар ноустувории диққати онҳо, серғайратӣ ва ҳассосии онҳо зоҳир мегардад. Ноустувории дақиқ бо инкишофи сусти озодона тобеъ карда тавонистани рафтори худ ба вазъиятҳои зоҳирӣ, таъсироту эътибор не, балки ба мақсаду вазифаҳои дохили вобаста мебошад, ки мураббӣ дар назди талаба мегузораду он бояд вазифаи ботинии бача ҳисоб ёбад. Бинобар ҳамин ҳам диққати наврасон, хусусан кӯдакон, дар машғулят, чамъомаду суҳбатҳо ба мақсадҳои асосӣ не, балки ба дигар тараф равона карда мешавад. Диққати наврасон на ба иҷрои амалиёти фикрӣ, балки ба иҷрои корҳои берунӣ бештар равона карда мешавад. Мураббӣ барои диққати кӯдакон ва наврасонро нигоҳ доштан рафтори берунии онҳоро ба тартиб меорад («Ҳама ба ин расм нигаред», «Дар китоби шумо сурати Қосим дар кучо кашида шудааст?», «Дар ин ҷумла чанд калима ҳаст, дар ин калима чанд ҳарф ҳаст?, ҳисоб кунед» ва ғайра). Хуб мешавад, ки ҳал кардани масъалаҳои фикрӣ бо кашидани расм ва нақшакашӣ иваз намоем. Ин ба кӯдакон ва наврасон барои ба тартиб даровардани диққат ва ирода карда тавонистани он ёрии калон мерасонад.

Серҳаракатии кӯдакон ва наврасон низ ба сусти инкишоф ёфтани фаъолияти иродавии онҳо вобаста мебошад. Организми кӯдакон ва наврасон, ки табиатан серҳаракатиро талаб менамояд, дар ҳақиқат дар як вазъият дер истода ҳамон як амалиётро борҳо такрор карда наметавонад. Вай ҳануз хоҳиши серҳаракатии худро бо дигар фаъолият иваз карда наметавонад. Мураббӣ кӯшиш менамояд, ки ба таври зайл ба онҳо барои муташаккилона ҳаракат кардан ва хасташавиро бартараф намудан имконият диҳад: аз ҷой хестан, дастҳоро боло бардоштан, ангуштонро ҷунбонидан; вазифаи дигар супурдан, дар назди онҳо вазифаҳои нав гузоштан.

Вазифаи мураббӣ на аз он иборат аст, ки ин майлу хоҳиши табиӣ кӯдакон ва наврасонро манъ кунад, балки онро ба масъалаю вазифаҳои дар машғулят тобеъ гардонад, ки бачагон ҳамроҳи мураббӣ ва берун аз он якҷоя ҳал менамоянд.

Инро ҳам набояд фаромӯш кард, ки бозӣ барои кӯдакон ва наврасон машғулияти хуби ҳиссҳои мебошад. Бозӣ барои бачагон ҳоло ҳам шавқовар буда, онҳо дар равиши бозӣ бисёр чизҳоро омӯхта, малакаҳои нав пайдо мекунад. Баъзан онҳо ба воситаи бозӣ чизҳоро аз худ мекунад, ки бо роҳи таълиму тарбия муваффақ намешаванд. Меҳнатдӯстӣ ва донишдӯстӣ, ки ба ҳама синну соли кӯдакон ва наврасон хос аст, дар

онҳо вобаста бо саршавии таълиму тарбия мунтазам инкишоф меёбад. Кӯдакон ва наврасон аз ҳар гуна ҷавоб ва саволҳои худ қонеъ намегарданд: ҷавоб ба саволи онҳо аз паси худ як силсила саволҳои дигарро ба вучуд меорад: «Барои чӣ?», «Чӣ тавр, аз чӣ сохта шудааст?», «Ин чӣ тавр пайдо шудааст?».

Кӯдакон ва наврасон то ба истироҳатгоҳ омадан аҳамияти дониш ва меҳнати аллакай мефаҳманд, онҳо ба дониш ва меҳнат, ки аҳамияти ҷамъияти дорад, умуман шавқу ҳавас пайдо кардаанд. Ин муносибати нисбат ба дониш ва меҳнат доштани кӯдакон ва наврасонро аз қадамҳои аввали таълиму тарбия инкишоф ва мустақкам намудан зарур аст. Шавқи дониш ва меҳнати умуман оҳиста – оҳиста ба дилбастагии усули ҷудоғонаи қори таълиму тарбия мубадал гашта, баъд дар кӯдакон ва наврасон рағбат ба мазмуни қори таълиму тарбия пайдо мешавад.

Гурӯҳҳои кӯдакони дар равиши таълиму тарбия ҷои муҳимро ишғол менамоянд. Дикқати ҷиддии мураббӣ ба масъалаҳои инкишофи таълиму тарбияи кӯдакон ва наврасон равона карда шудааст. Қорҳои тадқиқотии мураббӣро равшанӣ барои таълиму тарбия боз ҳам бештари кӯдакон ва наврасон манбаҳои эҳтиётии навро муайян намудаанд. Дар натиҷа дастур ва мундариҷаҳои нави таълиму тарбияи кӯдакону наврасон қор карда шудаанд. Дикқати асосӣ дар таълиму тарбия ба инкишофи фикрии бачагон равона карда мешавад. Бо вучуди он ба масъалаи инкишофи ҳамаҷониби шахсияти бача имрӯзҳо бештар аҳамият дода мешавад.

Барои он ки кӯдакон ва наврасон хуб тарбия карда шаванд бояд онҳоро нағз донишдон лозим аст. Дар баробари он шароитҳои аниққи ҳаёти кӯдакон ва наврасонро бояд таҳлил қорд ки он то андозае майли инкишофи шахсияти онҳоро муайян мекунад.

Мушоҳидаҳои мунтазам ба кӯдакону наврасони имрӯза, гузаронидани пурсиши миқдори зиёди хонандагони синфҳои 1-3 мактабҳои гуногун ва падару модарони онҳо нишон доданд, ки дарҷаи маданиятнокии оилаҳои солим баланд шудааст. Ҳоло падару модарон сарчашмаи бисёр донишу маълумотҳои мебошанд, ки бачагон аз онҳо меомӯзанд. Аксари кӯдакон ва наврасон дар оилаҳои нисбатан камфарзанд қалон мешаванд. На ҳамаи онҳо акаю хоҳар доранд. Ин аҳвол бештари вақт ба вазъияти дар дохили оила худписандона- нозпарвар қалоншавии бача оварда мерасонад.

Бештарини бачаҳои шаҳр (75%) ба яслию боғҷаи бачагон мераванд. Бинобар ин онҳо бо ҳамсолон худ дар муомила таҷриба пайдо кардаанд, онҳо дар байни қоллектив худро нағз ҳис мекунанд, ба мураббӣ қушоду равшан бо саволҳои муқорҷиат менамоянд, шармгин нестанд. Аммо қунин далел ҳам дида мешавад, ки кӯдакони ба боғҷаи бачагон рафтагӣ тамоман дикқати худро ба қоре равона карда наметавонанд, хушпарешону бодикқат буда, бо овози баланд гап мезананд, зуд ошуфта мешаванд.

Қариб ҳамаи бачаҳо, ба истиснои бачаҳои баъзе дехотиҳо, ба як ё худ якҷанд шаҳрҳои рафтаанд, бо поездду самолёт сафар кардаанд. Бештарини бачаҳо бозӣ ва бозичаҳои техникӣ доранд ва навҳои гуногуни автомобилҳоро мешиносанд.

Матбуоту радио, синамою телевизор ба бача таъсири қалон мерасонанд, барои инкишофи таълиму тарбияи онҳо омилҳои бузурге мебошанд. Телевизор қариб ҳама рӯз тамошо мекунанд, бо барномаи он шинос мешаванд, вале бештар филмҳои бадеи ва тасвириро дӯст медоранд. Аммо агар пурсида шаванд, ки аз тамошои яке аз намоишҳои чӣ бештар ба хотират монд?, бачаҳо лаҳзаҳои ба наздиқиҳо тамошо қорданашонро аз филмҳои бадеӣ, бештар филмҳои пурмоҷаро ё худ мазҳакавӣро нақл менамоянд.

Дар ҳар истироҳатгоҳ китобхона вучуд дорад ва бачаҳо дар бораи он хуб нақл мекунанд. Онҳо ба китобхонӣ вақти зиёде сарф мекунанд, ба ҳисоби миёна ва ҳар

хафта 1-2 соат(ба ғайр аз китобҳои дарсӣ). Китобҳои хондагиро асосан бо рафиқони худ, нисбат ба кинофилмҳо бештар муҳокима менамоянд.

Ба супоришҳои ҷамъиятӣ муносибати бачагон хеле хубаст: дурус аст, ки на ҳамаи кӯдакону наврасон ягон хел супоришоти ҷамъиятиро иҷро мекунанд, вале кам нафароне ёфт мешаванд, ки ҳеч қор қардан нахоҳанд, агар ягон қори ҷамъиятӣ насупоред, онҳо ҳафа мешаванд.

Кӯдакону наврасон сару либосҳояшонро тоза ва озода нигоҳ медоранд дар ин қор ба онҳо мураббӣҳои қордон ёрӣ ва қумак мерасонанд. Онҳо дар истироҳатгоҳи тобиствонаи кӯдақона бо ҳама асбобҳои таълими, бозичаҳо ва асбобҳои варзишӣ ва воситаҳои хурсандиовар пурра таъмин мебошанд.

Дар ҳаёти кӯдакону наврасон нақши коллективи ҳамсолон меафзояд. Бачагон вақтҳои холии худро дар рӯйи ҳавлии истироҳатгоҳ мегузаронанд. Ба меҳмониҳои ҳамдигар, назди гурӯҳҳои дигар мераванд.

Ғарҷанде тайёрии кӯдакону наврасон барои таҳсил дар мактаб ҳарҳела бошад ҳам, миқдори зиёди бачагон дар истироҳатгоҳи хондани китобро, ҳисоб қардан ва масъалаҳоро ҳал қарда метавонистагӣ дида мешавад. Аз рӯйи маълумотҳои тадқиқотчиён маълум мешавад, ки 76 % кӯдақоне, ки баъд аз истироҳатгоҳи тобиствона ба синфи аввал мераванд китобро хонда метавонанд, ки дар ин қор саҳми мураббӣён қалон аст. Дарҷаи инқишофи шумораи умумии чунин кӯдақон хеле афзудааст.

Маълумотҳои баёншуда имқоният медиҳанд барои тарбияи кӯдакону наврасон, он муносибатҳо пешбини қарда шаванд, ки хусусиятҳои ҳаёти онҳоро дар ҷамъияти имрӯзаи мо, оилаи имрӯза ба ҳисоб гирифта тавонанд. Дар оилае, ки бача қам аст ба таълиму тарбияи ӯ ҳангоми таътили тобиствона падару модарашон машғул мешаванд, тамоми диққату ғамҳории аҳли оила ба кӯдақ равона қарда мешавад. Инро бо чӣ иваз қардан мумкин аст?. Инро ба тарбияи беруни иваз қардан мумкин аст, ки онҳо аз рафтор дар оила ва беруни аз он дар коллектив бархурдор бошанд. Аммо бисёрҳои падару модарон на ҳама вақт дар наздашон вазифаи бачаи фаъоли коллективчи тарбия намуданро мегузаранд. Дар натиҷа ҳавфи бачаи худпараст ва эрка ба миён меояд.

Кӯдақоне, ки дар истироҳатгоҳи тобиствона таълиму тарбия меёбанд, бештар хусусияти иҷтимоӣ доранд, вале дар онҳо марҳилаҳои монешавӣ суст тарбия ёфтаанд, онҳо худдорӣ қарда наметавонанду дар қадом коллективе, ки бошанд худро бисёр озод ҳис менамоянд: онҳо аз сабаби доимо дар муносибат будан бо бачақони зиёд зудранҷ мешаванд. Алоқии бачақонро дар истироҳатгоҳу ҳона чунон ташқил намудан зарур аст, ки онҳо ба ҳурмат қардани одамон одат қунанд.

Таассурот, аҳбор ва донишҳои зиёде, ки кӯдақон ва наврасон мегиранд, олами маънавии онҳоро бой мекунад. Аммо набудани меёр ва роҳбарии ҳартарафаи фикрқардашуда ба безоршавӣ, наҳостани фаҳмидани чизҳои дидаю шундаашон оварда мерасонад, ки ҳамаи ин ба инқишофи маънавии бача таъсири бад мерасонад. Ба ғайр аз он, падару модарон имқониятҳои кӯдақон ва наврасонро ба ҳисоб гирифта қӯшиш мекунанд, ки ба онҳо дониши иловагии забон, маълумоти музикӣ диҳанд, ва ба варзиш машғул шудан роҳнамои намоянд.

Олами маънавии кӯдақ ва наврас муракқаб, тағйирёбанда буда, ҳама вақт дар тараққиёт аст. Вазифаи мураббӣ пеш аз ҳама аз он иборат аст, ки инқишофи маънавии онҳоро ҳама вақт назорат қунанд, лаҳзаҳои аз инқишофи муқаррарӣ беруни баромадани онҳоро боздорад. Бачақони замони мо, ба монанди бачақони ҳамаи замонҳо, аз чихати ҳарактер, хусусиятҳои индивидуалӣ, қобилияти майлҳои худ гуногун мебошанд. Инро ҳам дар қори таълимӣ ва тарбияии онҳо ба эътибор гирифта зарур мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Барномаи тарбияи ҷисмонӣ барои хонандагони синфҳои 1-5.- Душанбе: Матбуот, 2002 с. – С. 1-123.
2. Барномаи инкишофи солимӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010- 2015 . Душанбе, - 2010 с, - №107.
3. Барномаи тарзи ҳаёти солим. - Душанбе, 2014 с, -№86.
4. Губанова Л.А, Сафаров Ш.А. Солимии атфол солимии миллат. Душанбе, «Насиба», 2009 с. С. 72.
5. Давлатшоев И .“Нақши ҳамкорихои педагогӣ дар камолоти ахлоқию маънавии кӯдакону наврасон”. Муҳаррир В. Абдулазизов. - Душанбе: Сифат, 2012 с.С.63-66.
6. Раҳимзода Х. Анъанаҳои халқи тоҷик ва нақши он дар тайёр намудани хонандагони синфи болоӣ ба ҳаёти оилавӣ. - Душанбе, 1982 с. – С .85.
7. Сафаров Ш.А. Ташкили машғулятҳо ва мафҳуми бозиҳои миллӣ.. Душанбе, 2011 с. С. 10-14.

АҲАМИЯТИ НАЗМИ РИЁЗӢ ДАР ИНКИШОФИ ҚОБИЛИЯТИ КОММУНИКАТИВИИ ХОНАНДАГОН ДАР ТАЪЛИМИ МАТЕМАТИКА

Бахтиёр Буриев¹

Дар дарсҳои математика хонандагон наҳамеша баромадҳои худро дуруст тасдиқ карда метавонанд, ҳулосоҳои умумӣ бароварда метавонанд, ё ин, ки бо ҳамдигар озодона муошират карда, маънои математикии истилоҳоро баён карда наметавонанд. Вале дар баъзе мавридҳо онҳо ҳаракат мекунанд, ки гуфтори зиндаи маданияро бо имову ишорати ҳаёти, яъне бо усули содалавҳонаи ғайришифоҳии муомила иваз намоянд. Хонандагон ҳангоми ташаккули гуфтори мустақил, ки бо гуфтори хаттӣ ва шифоҳӣ умумигардонида шудаанд, азият мекашанд. Хонандагон ҳангоми ҳалли мисолу масъалаҳо ва маҳсусан дар раванди ироаи иншо ва ё диктанти математикӣ ба хатоҳои зиёди нутқӣ, орфографӣ ва аломатҳои китобатӣ роҳ медиҳанд.

Калидвожаҳо: назм, қобилият, малака, математика, муошират, нутқ.

ЗНАЧЕНИЕ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ В РАЗВИТИИ КОММУНИКАТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ШКОЛЬНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКИ

Бахтиёр Буриев

На уроках математики учащиеся не всегда могут свободно аргументировать свои выступления, делать обобщённые выводы или просто свободно и произвольно общаться друг с другом. Зачастую они стараются заменить живую, культурную речь стандартной житейской мимикой и жестами, т.е. примитивными невербальными способами общения. Ребята затрудняются в создании самостоятельных, связных,

---

¹ Буриев Бахтиёр – старший научный сотрудник Института развития образования имени Абдурахмана Джамии, адрес: 734024, г. Душанбе, ул. Айни, 45,

обобщённых устных и письменных высказываний. Ученики допускают большое количество речевых, орфографических и пунктуационных ошибок.

Ключевые слова: поэзия, способность, математика, коммуникативность, общение.

THE ROLE OF MATHEMATICAL POETRY IN THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE ABILITIES OF SCHOOLCHILDREN IN THE PROCESS OF LEARNING MATHEMATICS

Bakhtiyor Buriev

In mathematics lessons students cannot always be free to argue their speeches, to make generalized conclusions, or just randomly chat freely with each other. Often they are trying to replace a living, the cultural standard of everyday speech and gestures, facial expressions, ie primitive non-verbal ways of communication. The children find it difficult to create independent, coherent, generalized oral and written statements. Students admit a large number of speech, spelling and punctuation errors.

Keywords: poetry, the ability, mathematics, communication.

Дар марҳилаи ҳозира, ки талабот ба омодагии таҳсилоти умумии хонандагон зиёд гаштааст ва мақсади таълим на танҳо хонандагонро бо донишҳои амиқ мусаллаҳ гардонидан, балки дар онҳо такмил додани салоҳият, тарбияи дарки маданияти баланд ва тарзи муомилаи дуруст низ мебошад.

Методикаи муосир масъалаи синтези ҳамаи он дастовардҳои самарабахш ва муҳим, ки дар системаи анъанавии таълим ба даст оварда шудааст ва баъзе фаъолияти амалиёти иртиботӣ-ҷойгузиниро, ки иштироқи омилҳои равонии таълимро таъмин месозанд, махсусан фаъолнокии нутқи хонандагонро баланд мебардоранд, ки он ба баланд шудани қобилиятҳои фардӣ хонандагон равона мегарданд, ба мадди аввал мегузорад.

Мувофиқи концепсияи эътирофгардидаи Л.Ф.Виготский инкишофи ҷиҳатҳои нутқӣ дар инкишофи равонии умумии шахс нақши муҳим мебозад.

Малакаҳои муоширатӣ ҳангоми муоилага ба монанди муомилаи умумӣ-ҷараёни бисёрпахлу буда, дар раванди ҳамкориҳои байни одамоне аҳамияти муҳим дорад. Дар ин маънӣ ӯ ба ҳодисаи моддӣ шомил мегардад.

Иштирокчиён дар муоилага натавонанд амалҳои ҷисмонӣ ё модии худро, ки ба материя вобаста аст, баён менамоянд, балки дар муоилага фикрҳои худро баён мекунанд, орзу, ният, ақида ва изтиробҳои худро иброз мекунанд.

Бинобар ин, муоилага ба иваз кардан пешниҳод намудан, ҳамроҳсозии эҷоди навиҳои ҳаёли, ки дар ҳар як фард дар шакли тасаввурот, қабул, фикрронӣ ва ғайра мебошад, ахборот мусоидат менамояд.

Мушкилоти муоилоти педагогии дарсҳои математикаро ба се гуруҳи асосӣ муттаҳид кардан мумкин аст: *ахборотӣ, муназзамӣ ва пурҳаяҷонӣ.*

Мушкилоти ахборотӣ ҳангоми ягон ҷизро хабар карда натавоништан, фикри худро баён карда натавоништан, муайян карда натавоништан, илова кардан, давом додани ҷавоб, ҷамъбасти фикр, оғоз намудани ҷумла, ёрӣ дар баёни фикр, муайян

намудани чихатҳои «нозук»-и масъала, кӯтоҳбаёнӣ, пешгӯии ҷавобҳо ва масъалаҳои проблемавии «васеъ»-и эҷодӣ зоҳир мегарданд.

Мушкилиҳои муназзамӣ ҳангоми ба танзим дароварда натавонистани масъалаҳои фаъолнокии хонандагон намоён мегарданд.

Мушкилиҳои амалишавии хосиятҳои пурҳаяҷонӣ ҳангоми маъқул шуморида натавонистани фикри хонандагон, ҳамфикр шудан бо онҳо, қайд кардани дурустии ороиши забонӣ, бехатогии гуфторҳо, таъриф кардан барои рафтори шоён, кори фаъл, ҳамфикр набудан бо баъзе ақидаҳо, норизо будан барои роҳ додан ба хатогиҳо, барои вайрон кардани шеваи ҳалли машқҳо ба таври манфӣ мутаассир шудан инъикос мегардад.

Дар дарсҳои математика хонандагон наҳамеша баромадҳои худро дуруст тасдиқ карда метавонанд, хулосаҳои умумӣ бароварда бо ҳамдигар озодона муошират карда, маъноии математикии истилоҳҳоро баён карда метавонанд. Вале дар баъзе мавридҳо онҳо ҳаракат мекунанд, ки гуфтори зиндаи маданияро бо имову ишорати ҳаётӣ, яъне бо усулҳои соддалавҳонаии ғайришифоҳии муомила иваз намоянд. Хонандагон ҳангоми ташаккули гуфтори мустақил, ки бо гуфтори хатӣ ва шифоҳӣ умумигардонидани шудаанд, азият мекашанд. Хонандагон ҳангоми ҳалли мисолу масъалаҳо ва махсусан дар раванди ироаи иншо ва ё диктанти математикӣ ба хатогиҳои зиёди нутқӣ, орфографӣ ва аломатҳои китобатӣ роҳ медиҳанд.

Бинобар ин, вазифаи таълими математика аз ташкили шароит барои муоширати забони салоҳиятдор ҳангоми дарс иборат мебошад.

Барои амалӣ намудани ин мақсадҳо ҳал намудани масъалаҳои зерин ногузир аст:

- такмили малакаҳои хониши матнҳои таълимӣ, публистикӣ, бадеӣ;
- вобаста ба чихатҳои эстетикӣ забон омӯхтани таҳлили масъалаҳои матнии математикӣ, ҳолномаи олимони соҳаи математика ва ғайра;
- омӯзонидани нақли хатӣ ва шифоҳии матн, тартиб додани масъалаҳои матнӣ, Синквейн, навиштани иншо, диктант ва ЭССЕ(иншоӣ кӯтоҳ)-и математикӣ.

Аммо хонандагони мо дар тараққиёти салоҳияти муоширатиашон камбудии ҷиддӣ доранд. Сабабҳои он дар:

- паст гардидани дараҷаи маданияти хониш;
- паст гардидани дараҷаи захираи шахсии луғавӣ;
- дараҷаи пастии ташаккулёбии асосҳои салоҳияти шахсӣ – фардии муоширатӣ мебошад.

Ин ҳама дар сифат ва натиҷаҳои хусусиятҳои нутқӣ, малакаҳои муоширати созандагӣ, ба муқарраршавии баъдинаи иҷтимоии хонандагонанон таъсири самаранокии худро мегузорад.

Дар раванди таълими математика барои инкишофи нутқи хонандагон назми риёзӣ нақши махсусро мебозад. Усули мухталифи таҳлили назми математикӣ мавҷуданд:

- «панҷақиқа»гии синтаксисӣ ё метематикӣ;
- «тахайюлотро кор фармо;»
- «ҳамин тавр навис;»

- «аз супориши иловагӣ то ЭССЕ»
- тартиб додани чадвал;

Ба ҳамагон аён аст, ки муодила – яке аз мафҳумҳои асосии илми математикӣ буда, дар ҳамаи давраҳои инкишофи он саҳми босазо гузоштааст. Алломаҳои асримиёнагии Шарқ дар ҳалли бисёр масъалаҳои муҳими ҳаётӣ аз муодила истифода намудаанд ва меросии ганиеро оид ба ин масъала ба мо гузоштаанд.

Дар асарҳои олимони асримиёнагии Шарқ ду намуди ҳалли муодилаҳо: *назмӣ* ва *насрӣ* акс ёфтаанд. То асри XVIII аз формулаҳо истифода намебуданд. Алломаи забардасти асримиёнагии Шарқ Муҳаммад ал-Хоразмӣ дар рисолаи «Рисолаи ҷабру муқобала» («Тракта по алгебре») муодилаҳоро ба шаш гурӯҳ чудо намуд ва усули гуногуни ҳалли онҳоро ба таври назм (риторика) нишон дод. Олим аввалин бор намудҳои муодилаҳоро тавсиф намуд.

Муҳаммад Начмиддинхон- яке аз асосгузори назми риёзиёти тоҷик, дар яке аз шеърҳои номҳои компонентҳои муодиларо, таърифҳои амалҳои асосии муодилаи алгебравӣ - барқароркунӣ «(ҷабр)» ва «муқобилгузорӣ» (муқобала) -ро меорад. Намунае аз шеър меорем:

*Анҷоси муодила се қисм аст,
 Ҳар якро зикр ин исм аст:
 Шайъу адад асту, мол насттар,
 Дар ҳар ду муодилайн бингар,
 Тарфе, ки дар ўст ҳарфи илло,
 Такмил намову мисли онро
 Бар тарфи дигар фузун, эй ҳабр,
 Дар мусталаҳ аст номи ин ҷабр.
 Ҳангоми муодала ту бишнос,
 Афтад агар ин ки баъзе аҷнос.
 Бо гафси таҷонус аз савият,
 Дар ҳар тарафанд бе мазият.
 Бояд ки зи ҳар ду сӯ//биронӣ,
 Номаи чу муқобала бихонӣ¹*

Ал-Хоразмӣ шаш намуди муодилаҳоро чудо кард, Муҳаммад Начмиддинхон бошад, ҳалли муодилаҳои намуди якумро дар шакли назм нишон дод:

*Афтад чу адад адили амвол,
 Тақсимаи кун ба аддади мол.
 Он гоҳ бигир қазри хорич,
 Барояд шайъ чу базри хорич.*

Дар ин назми риёзӣ сухан оид ба ҳалли муодилаҳои квадратии якномаълуми намуди $ax^2 = b$ меравад.

Ҳамин тавр, қобилиятҳои асосие, ки дар дарсҳои математика бо назм инкишоф додан мумкин аст, ба се гурӯҳ чамъ овардан мумкин аст:

1. Қобилияти фаъолияти маърифатӣ:

- таҳлил ва таркиб;
- муқоисанамой;
- дарки ашё;
- дарки қабул;
- тақсим намудани диққат;

- кӯчонидани диққат;
  - афзун намудани ҳаҷми ахборот;
  - ба хотиргирии ғайриихтиёрӣ;
2. Қобилияти баҳодиҳии – ҳиссиётӣ:
- баёни баҳодиҳии гуногун (баён намудан, таъриф додан)-и фактҳо, мулоҳизаҳо ва ғайраҳо.;
  - ба баҳодии амалиёт ва гуфторҳои худ;
  - ба корҳои созандагӣ баҳри расидан ба мақсадҳои худ;
  - ба кори мустақилона;
  - ба кӯшишҳои иродавӣ аз рӯи талаботи вазъият;
  - ба ҳиссиёти гуногун- хурсандӣ, хафагӣ, ифтихор ва ғайраҳо.
  - ба мутобиқшавӣ ба зухуроти ҳолатҳои айёни ва ноаёнӣ муносибати худ ба одамон;
3. Қобилиятҳои зарурӣ барои соҳаи амалӣ - азнавсозӣ.

Ин қобилиятҳо дар амалиёти зерини хонандагон эҳсос карда мешаванд:

- ба интиҳоб, интиҳоби ифодаҳо, мақсадҳои муошират;
- ба сохтани ибораҳо, калимаҳо;

Албатта, қобилиятҳои дар боло қайдгардида барои муваффақият ба даст овардани малакаҳои муошират мусоидат менамоянд, вале агар қобилияти омӯзишӣ инкишоф наёфта бошанд ва билохира омодагии фаъолияти таълимӣ асоснок нашуда бошад, дар ин ҳама мушкилиҳо пайдо мешаванд. Механизми асосии асосноккунии эҷодии хонанда ин озодии эҷодӣ аст.

АДАБ ТОҶЕСТ АЗ НУРИ ИЛОҲӢ (РИОЯИ ОДОБИ МУОШИРАТ ДАР ҲАЁТИ ХУРДТАРАКОН)

Гулчеҳра Чалолова¹

Муаллиф масъалаи тарбияи одоби муоширати кӯдаконро мавриди таҳқиқ қарор дода, паҳлуҳои гуногуни онро баррасӣ намудааст. Ҳамзамон таҳқиқоти пешниҳоднамудаи он дар бахши тарбияи томақтабӣ, дар пайвастагӣ бо оилаву падару модар ва муассисаи тарбиявии томақтабӣ ва ҷомеа дар умум инъикос мегардад. Бо назардошти тарбияи одоби муомила, ҷоиз аст, ҳамагон муносибат чун дигар раванди тарбия вазифаи мушаххаси худро дорад. Агар падару модарон дар баробари меҳру муҳаббати зиёд ба фарзанд ӯро аз хурдсолӣ илм биомӯзанд, бовар аст, ки баъд аз ҳар нигоҳ рушд мекунаду ба воя мерасад.

Калидвожаҳо: тарбия, муошират, нутқ, забон, фарҳанг, урфу одат.

Джалолова Г.

ЭТИКА ВЕНЕЦ ОТ БОЖЕСТВЕННОГО СВЕТА (СОБЛЮДЕНИЕ ЭТИКИ ОБЩЕНИЯ В В ЖИЗНИ ДЕТЕЙ)

Автор изучил этику образования ребенка и рассмотрел его по-разному. В то же время исследования, представленные в дошкольном образовании, отражаются в государственных, родительских, дошкольных и учебных заведениях. Принимая во

---

¹ Гулчеҳра Чалолова мудири кӯдакитони №50-назди Сарраёсати маорифи шаҳри Душанбе

внимание отношению сделки, целесообразно, что процесс отношений, как и другой процесс образования, имеет свою специфическую задачу.

Ключевые слова: образование, общение, речь, язык, культура, обычаи.

G. Jalolova

ETHICS OF VENICE FROM THE DIVINE LIGHT (OBSERVANCE OF ETHICS OF COMMUNICATION IN THE LIFE OF CHILDREN)

The author studied the ethics of child education and considered it in different ways. At the same time, the studies presented in preschool education are reflected in state, parental, pre-school and educational institutions. Taking into account the relationship of the transaction, it is advisable that the process of relations, like the other educational process, has its own specific task.

Key words: education, communication, speech, language, culture, customs.

«Тарбияи дурусти кӯдак - кафолати фардон босаодат»

Эмомалӣ РАҲМОН

Тарбияи одоби муоширати шахс аз айёми хурдсоли ё кӯдакӣ оғоз мегардад. Минбаъд зимомии тарбия дар пайвастагӣ бо оилаву падару модар ва муассисаи тарбиявии томактабӣ ва миёнаи умумию ҷомеа дар умум ҷараён мегирад. Бо назардошти ин суҳанон ҷоиз аст, ки тарбияи одоби муошират чун дигар раванди тарбия вазифаи мушаххаси худро дорад. Агар падару модарон дар баробари нисори муҳаббат ба фарзанд ўро аз хурдсоли илм биомӯзанд, бовар аст, ки бача аз ҳар нигоҳ рушд мекунад камол меёбад. Ин маъниро суҳанвари бузург Абӯшақури Балхӣ чунин ба қалам додааст:

Ба ҳангоми барноию кӯдакӣ,
Ба дониш тавон ёфтаи зиракӣ.
Дарахте, ки хурдак бувад, боғбон,
Бигардонад ўро, чу хоҳад чунон.
Чу гардад калон, боз натвонадаш,
Ки аз кажжию хамӣ бигардонадаш.

Ҳадафи муҳими тарбия ба ташаккули шахсиятест, ки дар ҳар гуна муҳити ҷамъиятӣ чӣ тавр рафтор, муомила ва муошират карданро меомӯзад. Одоби муошират дорои тартибу қоидаҳоеро бо худ дорад, ки бояд дар муносибат бо дигарон ва рафтор дар муҳити мухталиф риоя карда шаванд.

Одоби муошират як қисми муҳими тарбияи ахлоқ аст. Он яке аз шаклҳои асосии танзими меъёрии рафтори одамон дар ҷомеа буда, афқору эҳсосот, мақсад ва шаклҳои гуногуни муносибатҳоро дар асоси тасаввуроти инсон оид ба некию бадӣ, адолату беадолатӣ, шарафу вичдон ва монандӣ инҳоро дарбар мегирад. Одоби муошират аз тасаввуроти ахлоқии инсон замина мегирад.

Муошират ба эҳтиёҷи инсон ба инсонии дигар асос ёфта, гуфтугӯ, суҳбат, робитаи забонӣ воситаҳои асосии муоширати байни шахсон ҳисоб мешавад. Вале дар баробари ин, дар муошират нақши имою ишора ва тарзи рафтори шахс низ муҳим аст.

Муошират дар ҳаёти инсон вазифаҳои муайянеро иҷро мекунад. Аз ҷумла,

муошират метавонад воситаи расонидан ё гирифтани ахбори тоза, фориғшавии инсон аз асабоният ва амсоли он гардад. Инсон тавассути муошират имкон пайдо мекунад, ки аз дигарон арзишҳои ахлоқию фарҳангии навро биомӯзад. Аз ин рӯ, ибораи «ҳаёт ин муошират аст» асос дорад. Агар қоидаи одоби муоширатро бо шакли муайян ифода намоем, он гоҳ аз он ягонагии ду тараф иборат аст; пеш аз ҳама ахлоқи одобе, ки меъёрҳои ахлоқиро ифода мекунад: бо илтифоти (дидадарой), боадаби, табиӣ будан, шаъну эътибори худро нигоҳ доштан, аз рӯи одоби муошират муносибат кардани байни ҷинсиятҳо ва ба қоидаҳои зебоӣ, ки ба зебоӣ ва нафосати тарзи рафтор мутобиқ аст, амал намудан аст.

Тарзи нигоҳ доштани худ, шакли берунаи рафтор, муомила бо атрофиён, инчунин, лаҳн (овоз), оҳанг ва қиёфа, ки дар гуфтугӯ истифода мекунад ба тарзи услуб дохил мешавад.

Дар кӯдакон тарбия намудани одоби муошират ва рафтори маданӣ ин маҳорат ва қобилияти иҷро намудани талаботҳои калонсолон тарзи гуногуни рафтор ва гуфтор, ки дар муносибат ҳамчун намуна қабул шудаанд, истифода бурда мешавад. Дар натиҷа кӯдакон ин талаботро мунтазам азхуд менамоянд. Бояд қайд кард, ки тарбияи одоби муошират дар кӯдакон, риояи одоби муошират вобаста ба синнусоли онҳо ташаккул меёбад. Масалан, дар гурӯҳҳои хурдсолон дар натиҷаи мунтазам таъкид ва ёдрас кардани мураббӣ кӯдакон кӯшиш менамоянд оромона аз ҷой хеста курсичаҳоро ҷо ба ҷо кунанд, бозичаҳоро ғундоранд ва ғайра. Дар натиҷа кори мунтазами мураббӣ доир ба одоби муносибату муоширати синни кӯдакони калони томақтабӣ писарону духтарон, духтарону духтарҳо, писарону писарҳо метавонанд амалу рафторҳои худро идора карда, ибрази ақида намоянд. Масалан, кӯдакон кӯшиш мекунанд, ки мураббии худро ғӯш карда, супоришҳои ӯро иҷро кунанд, чунки ин амалҳо нишонаи одоби муоширати байни ҷинсияти кӯдаконро инъикос менамояд, яъне «лозим», «намехоҳам», «даркор» ин нишонаҳои эҳтиром нисбати якдигарро пайдо мекунад.

Маданияти рафтори кӯдак дар иҷрои қоидаҳои муайяне ифода мегардад, ки вобаста ба синнусол ва ҷинсияти онҳо тарбия карда мешавад. Масалан, маданияти хӯрокхӯрӣ, истифодаи воситаҳои хӯрокхӯрӣ, қоғази дастпоккунӣ (салфетка), бо чумча, нарезонда бо тартиб ва беовоз хурдани хӯрок дар сари миз ё болои дастархон ва бо ин амали нек ба дигарон ҳалал нарасондани хурдсолон боиси ифтихори падару модарон ва атрофиён мегардад. Маданияти одоби муошират ин иҷрои қоидаҳои аст, ки дар муносибати байни якдигар эҳтиром, некхоӣ ифода мегардад. Одоби муошират дар муносибати кӯдакон, писарон бо духтарҳо дар истифодабарии арзишҳои фарҳангӣ, боодобию хушмуомилагӣ ҷӣ дар хона, дар кӯдакистон ва ҷойҳои ҷамъиятӣ хуб зоҳир мегардад.

Одоби муошират дар нутқ, иҷрои амалу рафторҳои хуб ифода гардида ва меъёри анъанавии «кӯдаки боадаб»-ро дар худ таҷассум месозад. Масалан, салом додан, хайрухуш кардан, ёрӣ расонидан ба хурдсолон ва мӯҳтоҷ будагон, бахшида тавониستاني якдигар, эҳтиёткорӣ нисбати молу ашъи худ ва дигарон то ба охир ғӯш карда тавониستاني сухани калонсолон ва ҳамсолон, оромона ба саволҳо ҷавоб гуфта тавонистан мебошад.

Тарбияи одоби муошират дар кӯдакон ва риояи он дар ин бахш раванди мураккабу давомнок буда, дар он таъсиррасонии муштараки оила ва кӯдакистонро талаб менамояд. Аз ин рӯ, чунин бар меояд, ки кӯдак ҳассос буда, вай ҳама вақт дар симои калонсолон, хусусан, падару модар ва мураббӣён намунаи беҳтарини одобу рафтор, маданияту гуфтор ва арзишҳои маънавию мебинад ва тақлиду пайравӣ менамояд.

Одоби муошират ва хислатҳои хушгуфторӣ: самимият, латофату нозукии суханронӣ, тозагию покизакорию дарбар мегирад. Барои мисол, мо ин ҷо якчанд бозиҳои муоширати кӯдаконро меорем, ки аз ғоида ҳолӣ нестанд.

Бозиҳои муоширатӣ: Дар муассисаҳои тарбиявии томақтабӣ мураббияҳо аз бозиҳои муоширатие, ки баҳри баланд шудани савод ва ташаккули ҷаҳонбинии хурдтаракон мусоидат менамоянд, фаровон истифода мебаранд. Бозиҳои муоширатӣ дар навбати худ ба радифи машғулиятҳо шомил буда, онро мураббияҳо вобаста ба донишу маҳорат ва қобилияти касбиашон ва истифодаи маводи мавҷуда метавонанд ҳархел баргузор намоянд. Албатта, ҳоло мо дар ихтиёри худ маводи бештаре дорем ва метавонем бозиҳои муоширатиро дар сатҳи баланд гузаронем. Кӯшиш кардан лозим, ки бозиҳо ҳастакунанда набошанд. Мо ба ин машғулиятҳо пешакӣ омодагӣ мебинем ва маводи мавҷудбудаи **тақсимшавандаро, ки иборат аст: аз варақаҳо, шаклҳои геометрӣ, мавод барои ҳисоб, қоғази саҳт, қайчӣ, ширеш, қалам, хаткашак ва ғайраҳо барои бачаҳо тақсим карда** медиҳем

Рафти машғулият:

Мураббия ба бачаҳо мурочиат карда мегӯяд, дар ҷангал рӯбоҳи маккор ба шикори харгӯшон оғоз кардааст. Биёед бачагон барои харгӯшакон хонача месозем, то ки онҳо аз дасти рӯбоҳи фиребгару айёр пинҳон шуда, начот ёбанд.

Бачаҳо барои он, ки хонача созем, мо бояд маводи сохтмонию тайёр намоем ва ҳисоб кунем. Барои ин, ба мо рақамҳои арифметикӣ мадад мерасонанд. Мураббия маводҳои аёнии пешакӣ тайёркардаи худро болои миз гузошта, дар назди бачаҳо устакорона хонача месозад, сипас, бачаҳоро ба гурӯҳҳо ҷудо карда, ба онҳо маводи сохтмонию тақсим намуда, мегӯяд: бачаҳо ҳоло бошад, шумо ба хоначаи сохтаи ман бодикқат назар карда, сони шумо низ хонача созед. Аввалан дар болои саҳифаи қоғаз бо қалам ва хаткашак шаклҳои геометрӣ, чоркунча, росткунча, секунча кашед, баъд бо қайчӣ онҳоро бурида, ба воситаи ширеш бо ҳам васл намоед ё часпонед ва хулоса, хонача созед. Мураббия ба кори бачаҳо назорат карда, ба онҳое, ки мушкилӣ мекашанд, кумак менамояд. Акнун хоначаҳои мо тайёр шуданд, мураббия ба кори бачаҳо баҳо гузошта мегӯяд: хуш биёед бачаҳо хоначаи аз ҷама зеборо ба харгӯшакон тақдим мекунем.

Мураббия чистонеро дар шакли шеърӣ ба бачаҳо пешкаш намуда, мегӯяд: «ҳоло мебинем, ки кадоме аз шумо бодикқаттар аст».

Мураббия мехонад:

Саҳар дар назди хона,
Ду харгӯши дугона.
Месуруданд суруде,
Дӯстона, хушҳолона.

Як харгӯшак гурезон,
Дигараш монда хайрон.
Менигарист аз пасаш,
Ошуфтаю парешон.

Чанд харгӯш назди хона монд? (**Ҷавоб: яктояш монд**).

Мураббия ба бачаҳо расмро нишон медиҳад, ки дар он чанд намуд барги дарахтон, гулҳо, гамбусакҳо тасвир ёфтанд.

Хуб, бачаҳои акнун ба ин расм нигаред ва гӯед, ки ҳамаи ин ашё ба ҳам монанданд? Бо чӣ фарқ мекунад? Чандто баргҳои калон ва хурд доранд? Чандто барги тӯс аст? Чандто барги сафедор? Чандто гул аст? Чандто гамбусак? Ранги гул ва гамбусакҳо чӣ гунаанд?

Мураббия дар чамъбасти машғулият ба бачаҳо мурочиат карда мегӯяд, биёед бачаҳо ҳамаи хонаҷаҳои сохтамонро аз назар мегузаронем ва аз ҳама зеботаринашро ба харгӯшакон тухфа мекунем, то ки онҳо аз рӯбоҳ паноҳ баранд. Харгӯшакҳо аз ҳамаи шумо бачаҳо миннатдоранд.

Бозии муоширатӣ: Хурдтаракон ва табиат

Мақсад: маводи зинда ва ғайризиндаи табиатро фарқ ва онҳоро номбар карда тавоништан, суҳбати дукаса ё нутқи гуфтугӯӣ, дар нутқ синонимҳо ва антонимҳоро истифода бурдан, иҷро карда тавоништани машқҳои ҷисмонӣ дар вақти додашуда, аз рӯйи мазмуни асари бадеӣ расм кашида тавоништан.

Маводи тақсимшаванда: Варақаҳо бо тасвири табиати зинда ва ғайризинда, рангҳои обӣ, гуаш, қоғазҳои ранга, варақи қоғаз ва ғайра.

Равиши машғулият:

Мураббия: Бачаҳо, моро ҷангалбон ба меҳмонӣ даъват мекунад. Барои ба меҳмонӣ рафтани мо бояд ягон тухфае ба ӯ барем. Биёед, якҷоя ҳама он чизеро, ки дар бораи табиат медонем, якҷоя такрор мекунем, сонӣ расми ҷангалро мекашем ва онро ба ҷангалбон тухфа мебарем.

Хуб, бачаҳои азиз, кадоме аз шумо дар ҷангал будед? Кӣ дар соҳили баҳр буд? Кӣ дар соҳили дарё буд? Дар бораи таассуроти худ ҳикоя кунед. Шумо ба шахпаракҳо, парандаҳо, мӯрчаҳо аҳамият додаед? Ҳама он чизҳое, ки мо мебинем ва мушоҳида мекунем ин табиат аст. Акнун фикр кунед, чӣ тавр табиатро ба ду гурӯҳ ҷудо мекунем? Табиати зинда ва ғайризинда. Табиати зинда - дарахтон, парандагон ва ҳайвонот. Ғайризинда - ҳаво, об ва сарватҳои зеризаминӣ. Биёед, хислатҳои табиати зиндаро номбар мекунем: (таваллуд шудан, нафас кашидан, сабзидан, афзоиш ёфтани, хӯрок хӯрдан, ҳаракат кардан) иншоотҳои табиати зинда: одам, шахпарак, гул, гурба ва ғайра. Ғайризинда: офтоб, ҳаво, сангҳо. Бачаҳо оё хона, миз, курсӣ ва чумчаро иншооти табиат номидан мумкин аст? Не, инҳо ашёе мебошанд, ки онро аз маводи табиат месозанд. Одамон барои сохтани иншоот ашёро аз кучо мегиранд? Аз табиати зинда ва ғайризинда. Мисол: аз дарахтон ҷӯб тайёр мекунад, аз ҷӯб бошад: миз, курсӣ, кат. Аз қум: гил, рег, об ва ҷӯб хона месозанд. Хулоса, табиат одамро меҳӯронад, мепӯшонад ва истиқоматгоҳ медиҳад.

Бозӣ: Ҳоло бошад, бачаҳо, мо бо шумо, дар бораи тобиштон шеърро мехонем ва шумо бо ҳаракатҳо мазмуни шеърро ифода намуда, лаҳзаи дамгириро иҷро намоед.

Мо бачаҳо беқарор,

Тобистонро интизор.

(дастхоро ба пеши бар қат намуда, ба ду тараф тоб медиҳем).

Тобистонро вақти бозӣ,

Оббозию тоз-тозӣ.

(дастхоро ба пеш ёзонда, аз чап ба рост ҳаракат медиҳем ва дар ҷоямон метозем).

Дар оби кӯлу дарё.
Оббозӣ мекунем мо,
Руму офтобу дарё.
Дар ҳама ҷо муҳайё,
Тоб медиҳем баданро.
Пас меравем бо китоб,
Сӯи мактаб бо шитоб.

Мураббия ба бачаҳо мурочиат намуда, мегӯяд: Бачаҳо, ҳоло шумо таассуроти хешро оид ба фасли тобистон дар соҳили рӯду дарё, дар чангал, таътили тобистонаи худро бо каламҳои ранга рӯйи қоғаз тасвир кунед.

Мураббия ба кӯдакон маводро тақсим карда медиҳад ва аз рӯйи кори бачаҳо назорат мебарад. Расмҳои кашидаи онҳоро аз назар мегузаронад, дар хотимаи машғулият бачаҳо тӯҳфаҳои худро ба чангалбон дода, ўро шод месозанд, чангалбон ба онҳо баҳри ин тӯҳфаҳо ташаккур мегӯяд.

Бозии муоширатии тасвирӣ: Меваҳо ва миқдори онҳо

Мақсад: тартиб дода тавонистани ашё аз рӯйи намуна, муқоиса карда тавонистани ҳисмҳо, аз рӯйи ҳаҷм, ҳисоб карда тавонистани то доираи адади 10, ҳал намудани ҷавоби чишонҳо, аз гил ва пластилин сохта тавонистани ашёи гуногун.

Маводҳои тақсимшаванда: варақаҳо, маводҳои геометрӣ, ашё барои ҳисоб, гил ё пластилин, банан, себ, нок ва дигар меваҳо.

Рафти машғулият:

Мураббия ба бачаҳо мурочиат карда мегӯяд: Ба хонаи хирс ҷӯраҳояш ба меҳмонӣ омадаанд, биёед барои зебу оро дастархон ба ў мадад мерасонем. Аз гилу пластилин мева месозем. Мураббия маводҳоро ба бачаҳо тақсим карда, мефаҳмонад. Бачаҳо ҳар меваеро, ки месозед, аз рӯйи ченаки муайян ва боэҳтиёт зебо созед, то ки хирс дар назди рафиқонаш шарманда нашавад.

Акнун бачаҳо ба ин расм нигаред. Кани гӯед дар паси миз кӣҳо нишастаанд? Хирс, гург, гурба, хар ва харгӯш. Кӣ дар курсии аз ҳама калон нишастааст? (**Хирс**) Кӣ дар курсии аз ҳама хурд? (**Харгӯш**). Аз ҳамаи ҳайвонҳо кӣ калонтар аст? **Хирс**. Акнун бачаҳо, гӯед, ки пиёлаҳо бештаранд ё меҳмонҳо? (**Пиёлаҳо**).

Мураббия ба бачаҳо чӯбчаҳоро тақсим карда, супориш медиҳад: хуш бачаҳо ба воситаи чӯбчаҳо аз рӯйи намуна шакли хона, моҳича ва гамбусакро бисозед. Барои сохтани хона чандто чӯбчаро истифода бурдед, барои моҳича чӣ? Барои гамбусак чӣ? Барои сохтани кадом шакл чӯбча бештар лозим шуд? (Барои хона 10 чӯбча).

Ҳоло бошад мо бо шумо сурудеро дар бораи себ мехонем, шумо бо ман якҷоя такрор кунед:

Себаки сурхи сероб,
Ширин асту хӯрданбоб.
Себак хеле хушрӯй аст,
Хушмазаву хушбӯй аст.

Акнун, бачаҳо шумо аз байни ашёи сохтаи худ ба ман себро нишон диҳед. Шакли себ чӣ хел аст? (лунда) Мазааш чӣ хел аст? (ширин) Ранги себ чӣ хел аст? (сурх). Бачаҳо бо меваҳои сохтаи худ дастархони хирсро пур намоед, хирс-амак аз шумо миннатдор мешавад. Ҳоло бошад, бачаҳо ҷавоби чистонҳоро меёбем:

Беруни вай ягона,
Дарунаш дона-дона.
(Анор)

Ин бузи мо тар шудааст,
Сурх чун шакар шудааст.
(Тарбуз)

Бозии муоширатии математикӣ: миқдор ва ҳисоб.

Мақсад: муайян карда тавонистани рақам аз рӯйи адади ашё. Аниқ кардани мавқеъ, дар фазо ва ҳамворӣ. Ифода карда тавонистани байни ҳам ҷойгиршавии **ашё** ва самти ҳаракати онҳо. Тавонистани гулмонӣ бо чанд усул, баҳо додани кори ҳамгурӯҳон, фикри худро бо далелҳо тасдиқ карда тавонистан ва ғайраҳо.

Маводи тақсимшаванда: варақаҳо, чӯбчаҳои ҳисобкунӣ, чоркунча аз коғази ранга барои буридани гулҳои ородихии

шаклҳо ё фигураҳои геометрӣ, зарди паст ва сафед, коғази қолин.

Рафти машғулият: Бачаҳо, биёед ба Зебочон барои бофтани қолини сеҳрнок ёрӣ мерасонем.

Мураббия ба бачаҳо мурочиат карда мегӯяд: Ҳозир бошад ҳар кадоми шумо ба назди миз омада, яктогӣ варақаҳои нуктадорро мегиред. Ман савол медиҳам, шумо дар ҷавоб ҳамон варақаҳоро нишон медиҳед, ки ҷавоби дуруст аст.

- а) Гурба чанд пой дорад?
- б) Харгӯшак чанд гӯш дорад?
- в) Велосипед чандчарха мешавад?

Акнун, бачаҳо ба ин расм нигаред ва нақл кунед, ки чӣ дар кучо ҷойгир шудааст, дар нақл ин калимаҳоро истифода баред (аз чап, аз рост, дар байн, дар пеш, дар қафо).

Ба яке аз хоначаҳо роҳ баред, барои дуруст бурдани роҳ барои шумо ин нома ёрӣ мерасонад. Дар нома чизе навишта нашудааст, фақат хатчаи роҳнамо ҳаст, аз рӯи он аз поён ба самти боло ҳаракат карда, ба тарафи рост гаштан лозим.

Мураббия диққати бачаҳоро ба худ чалб карда мегӯяд: бачаҳо ҳоло бошад, мо аз коғазҳои ранга гулҳо мебузем ва онҳоро бо ширеш ба рӯи чоркунча мечаспонем. Мураббия моҳирона якчанд гул бурида, ба бачаҳо мефаҳмонад, чӣ тавр аз коғазҳои дукаткардашуда, гул буридан лозим. Бачаҳо ба кори мураббия нигоҳ карда, гул мебуранд ва ба коғазҳои чоркунча бо ширеш мечаспонанд. Акнун бачаҳо биёед корҳои аз ҳама зебо ва бодикқат иҷро шударо аз назар мегузаронем. Зебои соҳибҷамол барои ёриатон ба шумо ташаккур мегӯяд.

Хулоса, ҳамин тавр, бозихҳои муоширатӣ дар тарбияву одоби муоширати хурдсолон нақши хуб мегузоранд. Ҷамчунин, тарбия дар пайвастагӣ бо падару модарон ва муассисаи тарбиявӣ чараён гирад бештар натиҷабахш хоҳад шуд. Он боис мегардад, ки кӯдакони гурӯҳ дар давоми соли хониш бисёр чизҳоро азхуд мекунанд: ба ҳаёт ва фаъолияти атрофиён, ба ҳодисаҳои табиат аҳамият дода, хулосабарориҳои одиро зоҳир менамоянд. Ғайр аз ин, ба онҳо ҳар гуна ҳикояҳо хонда ва он ҳикояҳо таҳлил карда мешаванд. Ҳар гуна бозихоро ёд гирифта, мустақилона амал мекунанд. Бо қаламҳои ранга расм кашиданро меомӯзанд ва аз пластилин сохтани ҳар гуна шаклҳо (фигураҳо)-ро ёд мегиранд. Ин дар ҳаёти кӯдакони гурӯҳи омодагӣ ба мактаб таъсири мусбат мерасонад.

Агар падару модарон дар баробари меҳрубониашон ба фарзанд, аз хурдсолӣ вайро илм биомӯзанд, бовар аст, ки кӯдак ҳаматарафа рушд мекунаду камол меёбад, либоси хушнамуду шинам дар тан доштан, дилсӯзӣ, меҳрубонӣ, мададу дастгирӣ намудан ва дигар рафторҳои одоби муоширатро кӯдакон маҳз аз калонсолон, пеш аз ҳама аз аъзоёни оилаи худ, аз падару модарон ва мураббияву омӯзгорон ва муҳити атроф меомӯзанд. Ниёгонамон хуб фармуда:

Адаб тоҷест аз нури илоҳӣ,
Бинех бар сар, бирав, ҳарчо, ки хоҳӣ.

АДАБИЁТ:

1. Ю. Юнусов. Педагогика. Д., «Маориф ва фарҳанг». 2005.
2. С. Ҳақимова. М. Миррахим. Илму ахлоқ ва одоб. Д., «Шуҷоӣён». 2010.
3. Б. Мачидова. Педагогикаи томактабӣ. Д., «Ирфон». 2011.
4. А. Раҳмонзода, Х. Зиёев, Н. Содикова, Ё. Одинаев, М. Мирбобоев. «Одоби муошират ва рӯзгордорӣ». Д., «Маориф». 2017.

ЗАБОНИ ФОРСИИ ТОҲИҚӢ ВА РАВОБИТИ ЗАБОНҲОИ МИНТАҚА

Икромова Гуландом¹

Мақолаи мазкур фароғири ҷиҳатҳои ҳамкориҳои забонҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ва дар он муайян кардани нақши забони форсии тоҷикӣ дар гузашта ва муосир буда, муаллиф кӯшидааст, ки дар ин ҷода равобитӣ афзалиятноки забони форсии

---

¹ Икромова Гуландом – старший преподаватель кафедры языков Таджикского технического университета имени М.С. Осими

точикиро дар ҳама соҳаи зиндагии рӯзмарраи халқҳои ин минтақа нишон диҳад. Зеро нақши забони форсии тоҷикӣ дар даврони истиқлолияти ин кишварҳо низ ба назар мерасад.

Калидвожаҳо: таркиби лугавӣ, робитаи забонҳо, истилоҳот.

ТАДЖИКСКО ПЕРСИДСКИЙ ЯЗЫК И ВЗАИМООТНОШЕНИЕ ЕЁ С ДРУГИМИ ЯЗЫКАМИ

Икромова Гуландом

Данная статья посвящена различным аспектам языковой интеграции стран Центральной Азии. В ней рассмотрено место и роль таджикского языка как в прошлом, так и на современном этапе. Авторы стремились показать приоритетные направления связи и контактов таджикского языка во всех жизненных ситуациях для народов, населяющих данный регион.

Ключевые слова: словарный состав, отношение языков, терминология.

TAJIK AND PERSIAN LANGUAGES AND ITS INTERRELATIONS WITH OTHER LANGUAGES.

Ikromova Gulandom

The article deals with the various aspects of integration of the counter's in Central Asia in terms of languages it considers the place and role of the Tajik language both in the past and modern age. The authors intended to show the priority directions of relations of the Tajik language in all situations of lives of the peoples .

Keywords: vocabulary conditions, relation, languages, terminology.

Мусаллам аст, ки аз замонҳои қадим инҷониб дар як минтақа қавму миллатҳои мухталифу гуногунзабон дар ҳамзисти зиндагӣ доштанд ва доранд. Чун гурӯҳи зиёди халқҳо дар як ҷо зиндагӣ менамоянд ва забони гуфторашон аз нигоҳи баромад бо ҳам хеш ё бегонаанд, вале дар пешбурди ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ дар байни ин забонҳо равобити тарафайн арзи ҳастӣ менамоянд. Ба вучуд омадани равобити забонҳои як минтақа водор мекунад, ки иттиҳоди забонҳо ба вучуд ояд.

Дар забоншиносии истилоҳи гурӯҳи забонҳои ба ҳам хеш дар асрҳои XVIII – XIX-и масеҳӣ ба вучуд омада, аз ҳамин нигоҳ забонҳои дунё ба оилаву гурӯҳҳо тасниф гардида бошанд, дар охири садаи XX мафҳуми иттиҳоди забонҳо ба вучуд меояд, ки зимни маъноӣ ин мафҳум забонҳои як минтақа новобаста ба қадом гурӯҳи забонҳо ё оилаи забонҳо мутааллиқанд, фаҳмида мешавад. Дар минтақаи Осиёи Миёна ё ба истилоҳи кунунии Осиёи Марказӣ иттиҳоди забону ғӯйишҳои гурӯҳи эронӣ (забони форсии тоҷикӣ, забонҳои помирӣ ва яғнобӣ) ва забону ғӯйишҳои гурӯҳи туркӣ (ӯзбекӣ, қарақалпоқӣ, уйғурӣ, қирғизӣ, туркманӣ, казакӣ ва

гайра) мавҷуданд, ки ин иттиҳоди забонҳо дар шароити феълӣ аз ҳамдигар баҳрабардорӣ менамоянд. Дар забоншиносӣ усули баҳрабардорӣ аз ҳамдигарро равобити забонҳо менамоянд, ки дар шароити истиқлоли давлатҳои миллии Хумхуриҳои Осиёи Марказӣ ин омил боз ҳам афзунтар мегардад. Дар байни ин иттиҳоди забонҳо забони форсии тоҷикӣ таркиби луғавии пурғановатро доро буда, дар он роҳу шева ва пояҳои калимасозиву истилоҳорой ва истилоҳпазирӣ аз дер боз вучуд дорад. Ин забон чун аз замони ба пояи забони расмӣ – корғузори расиданаш (аз асрҳои IX-X) то кунун баҳри пешбурди ҳаёти иҷтимоиву сиёсӣ ва иқтисодии мардуми гуногунзабону гуногунқабила хидмат менамояд. Дар замони муосир низ нақши забони форсии тоҷикӣ дар қаламрави Осиёи Марказӣ ё минтақаи Мовароуннаҳр таърихи ҷашмгир аст. Зеро дар қаламрави собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ давлатҳои миллии падид омада, забони корғузори онҳо забони қавмҳое, ки номи Хумхуриҳо бо номи онҳо ёд мешавад, эътироф гардидаанд. Яъне дар Хумхурии Ўзбекистон забони ўзбекӣ, дар Хумхурии Қирғизистон забони қирғизӣ, дар Хумхурии Қазоқистон забони қазоқӣ ва дар Хумхурии Туркменистон забони туркманӣ ба сифати забони давлатӣ расидаанд. Бояд эътироф кард, ки аз ин забонҳои номбурда аксарият таърихи тӯлонӣ ва собиқаи забони корғузориро надоштанд. Бинобар он дар шароити феълӣ соҳибони ин қабил забонҳо барои такмили соҳаи истилоҳот ва пурғановат гардонидани таркиби луғавии забони модариашон рӯ ба таркиби луғавии забони форсии тоҷикӣ меоранд. Яке аз рукҳои таблиғоти забони форсӣ дар ин минтақа матбуоти даврӣ мебошад. Зеро тавассути расонаҳои ахбори умум ҳамаи навгонҳои фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дастраси мардуми гуногунзабон мегарданд. Ба қатори васоити ахбори оммаи минтақа нақши рӯзномаҳои «Овози тоҷик», «Садои Сурхон», «Овози Самарқанд», «Ҳаҷониён», «Сино» (бо ҳуруфи форсӣ), ки дар Хумхурии Ўзбекистон нашр мешаванд ва нашрияҳое, ки дар Хумхурии Тоҷикистон («Хумхурият», «Садои мардум», «Ҳавонони Тоҷикистон», «Омӯзгор», «Адабиёт ва санъат» ва монанди инҳо) интишор мегарданд, инчунин барномаву гузоришҳои фарҳангиву сиёсӣ, иҷтимоиву иқтисодии садову симо ва намоишҳои театрии ин кишварро махсус қайд намудан мумкин аст, ки маводи нашр намудаи ин нашрияҳо боиси баҳрабардории нашрияҳои гуногуни минтақа мегарданд. Аз ин рӯ, рӯй овардан ё барқарор намудани равобити забонҳо дар шароити феълӣ дар минтақаи Осиёи Миёна бо роҳҳои зерин сурат мегирад:

1. Дар ҳамаи мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ ва олии ин кишварҳо дарси забони форсӣ ҷорист. Забони форсии тоҷикӣ ба сифати забони хориҷии шарқӣ дар мактабҳои олии дарс дода шуда, бо ҳамин роҳ алифбои арабиасоси форсии тоҷикӣ чун унсурӣ тамаддуну фарҳанги исломиву миллии омӯхта мешавад. Омӯзиши забони форсии тоҷикӣ ва тадриси алифбои он, усули таълим дар макотиби оливу ҳамагонӣ бо воситаи матбуоти даврӣ таҷассум мегардад. Яъне мутахассисони ин соҳа андешаву мулоҳизаҳои худро тавассути мақолаҳои илмӣ ва методӣ дар саҳифаҳои матбуот ва нашрияҳои илмӣ нашр менамоянд, ки хеле ҷолиб аст;

2. Дар гузоштани номҳои ашхос ва мавзӯҳои ҷуғрофӣ минтақа аз таркиби луғавии забони форсии тоҷикӣ соҳибони забонҳои минтақа дар айни ҳол хеле фаровон истифода менамоянд: Остона (пойтахти нави Қазоқистон), Навобод, Бешкент, Ширинобод, Нишон, Зарафшон, Наукат ва дигар мавзӯҳо дар ҳудуди вилоятҳои Қашқадарёву Сурхандарёи Хумхурии Ўзбекистон; гул, дил, меҳр, хур, ниғор, навоз

(пасвандҳои номсоз – Сафаргул, Гулнор; Дилноз, Дилбар, Дилрабо; Меҳроб, Меҳрангез, Меҳрубон; Ҳурнисо, Меҳрнигор, Дилнавоз...) чун анҷомаи номгузорӣ хеле фаровон корбаст мегарданд;

3. Вожаи об дар таркиби луғавии забони форсии тоҷикӣ нақши ниҳоят муҳимми калимасозиро доро буда, ба гурӯҳи калимаҳои аслан тоҷикӣ ва ба қатори калимаҳои ғайри таркиби луғавии забон дохил мешавад. Ин вожа чун ҷузъи асосӣ барои ташаккули беш аз 50 номгӯи мавзеи сукунати одамон дар Осиёи Марказӣ нақш дорад, ки аз онҳо беш аз 20 адад барои ифодаи номҳои бо об иртибот доштаи танҳо Тоҷикистон меояд ва боқимондааш, ки миқдорашон тақрибан 30 ададро ташкил медиҳанд, дар дигар Ҳумхуриҳои минтақа воқеъ гардидаанд. Номи мавзеҳои обии Тоҷикистон ва дигар Ҳумхуриҳои минтақа, ки бо ҷузъи об созмон ёфтаанд ва онҳоро дар забоншиносӣ гидроним меноманд, аз инҳо иборатанд: Анзоб, Варзоб, Лучоб, Панҷоб, Дуоб, Дуоба, Сиёҳоб, Сафедоб, Сурҳоб, Мурғоб, Китоб, Хинғоб, Пойнов, Дуғов, Дӯлоб, Нулоб, Селоб, Сароб, Сафедоб, Шӯроб, Фароб, Камароб ва монанди инҳо. Ғайр аз ин дар байни гидронимҳои Тоҷикистон ва дигар Ҷумхуриҳои минтақа, гидронимҳои мавҷуданд, ки дар шакли туркӣ-ӯзбекӣ ифода мегарданд. Ба ин гурӯҳ калимаҳои Оқсу – Сафедоб, Ёхсу – Хинғоб, Қорасу – Сиёҳоб, Қизилсу – Сурҳоб ва монанди инҳо дохил мешаванд, ки ин вожаҳои ифодагари номи дарёҳои асосии Тоҷикистони Ҷанубӣ буда, дар қисмати болооб номи тоҷикӣ ва дар поёноб номи туркӣ-ӯзбекӣ соҳиб гаштаанд. Омили асосии ин ҳодиса дар поёноби ин дарёҳо сукунат доштани теъдоди зиёди туркзабонҳо дар тӯли чандин садсолаҳо буда, маҳз дар натиҷаи таъсири забони туркӣ ин калимаҳои номи тоҷикӣ дар шакли туркӣ тарҷума гардидаанд. Аз ин ҷост, ки омӯхтану тадқиқ кардани номҳои бо об иртибот дошта (гидронимҳо) барои ошкор кардани чандин паҳлӯҳои мухталифу кашфнашудаи забонамон мусоидат менамояд.

4. Дар мавриди истилоҳсозӣ ва истилоҳпазирӣ қолабҳои истилоҳсозии забони форсии тоҷикӣ дар хидмати забонҳои минтақа қарор доранд: суҳангӯӣ, гӯянҷадиктор, наҷтоқ; ҳонанда, овозхон – ҳофиз, замин, офтоб, дил, қурраи замин, дунё, модар, дониш, хирад, донишманд, Худо, девон, девони вазирон...

5. Вожаи таркибҳои арабӣ тавассути забони форсии тоҷикӣ ба таркиби луғавии забонҳои минтақаи Осиёи Марказӣ дар гузаштаи дур ва ҳоло низ ворид гардидаанд ва мегарданд: тадбир, тамсил, талмеҳ, ҷумхурият, истиклолият, ифтиҳор, уламо, адабиёт, мероси адабӣ, вакил, маҷлис, ҷаласа, қутуб, фан, истилоҳот, тараққиёт, таназзул, тамаддун, таркибот, мумтоз, эҷод, риёзиёт, нучум, ҷуғрофия, таърих ва монанди инҳо;

6. Дар мавзеҳои зисти аҳолии омехта вожаҳои маҳаллӣ, истилоҳоти ҳунармандӣ, зироаткорӣ, кишту қор ва дигар соҳаҳо таъсири гӯйишҳои маҷаллии форсии тоҷикӣ бештар дида мешаванд. Чунки мардуми эронинаҷод эҷодгари ғайрияти кишоварзианд ва бештари номи олотӣ меҳнат низ мансуби забони форсии тоҷикӣ: бел, искана, теша, ҷӯяк, ҷӯйбор, обанбор, тоқ, ҳомтоқ, полиз, тарбуз, бодиринг, ноқ, шафтолу, зардолу, мавиз, нахӯд, гурунҷ (шакли қадимаи порсии биринҷ), мавизи соягӣ, мавизи офтобӣ, шоҳа, ҳасу хошоқ, ароба ва монанди инҳо;

7. Дар муносибати бозоргонӣ равобити забонҳо, ба ҳусус таъсири истилоҳоти соҳаи бозаргонии забони форсӣ бештар эҳсос мегардад. Истилоҳоти бозорӣ ба ворид гардидани ашёи зарурии рӯзгор ва ҳӯроқворӣ, мевачот аз КИЭ ба қаламрави

Осиёи Миёна марбут мебошад. Имрӯзҳо дар таркиби гурӯҳи забонҳои туркии минтақа ва ғайри онҳо чандин вожаҳои бозаргонӣ ворид гардида, чун калимаҳои ғаёли ин соҳа хидмат мекунанд: чакана, яклухт, бима (суғурта), шим, порча, тахфиф, музояда, бож (боч) ва монанди инҳо.

Дар иртибот ба ҳамин масоил мо чанд пешниҳод дорем:

1. Ба таври бояду шояд ба омӯхтани яке аз қабатҳои таркиби луғавии забон, ки иборат аз номҳои чуғрофӣ мебошад, чиддан машғул гардидан ба манфиати ҳамагон аст, зеро дар номгузори мавзӯҳои чуғрофӣ осори забонҳои эронӣ, аз ҷумла форсӣ, суғдӣ, бохтарӣ, хоразмӣ бештаранд. Бояд гуфт, ки таҳлилу тадқиқ ва маъникушоии номҳои чуғрофӣ (топонимҳо) дар айни ҳол бо назардошти ҷанбаҳои забонӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, таърихӣ ва чуғрофӣ ба сомон расонида мешаванд, ки хеле ҷолиби диққат аст:

2. Луғати истилоҳоти коргузори форсии тоҷикӣ бо якҷоягии дигар забонҳои минтақа таҳия гардад, ба ғоидаи кор хоҳад буд. Зеро чандин истилоҳи коргузори форсии тоҷикӣ то кунун дар минтақа ва берун аз он номафҳум ва мансуби дигар забонҳо доништа мешаванд (парадиз ва аз ин вожа шакли парки юнонӣ, фирдавс муарраби ин калима, varǵ- гул, daina- дин, хазина – аз хазон, kazn – русӣ, хазон ба забони ўзбекӣ, казино низ аз ҳамин хост, вожаи қишлоқ аслан аз кишт-лох, яъне замини кишт), мебошад.

Ҳамин тавр, дар шароити феълӣ равобити забонҳои минтақа дар асоси омилҳои айни (объективӣ) ба назар мерасанд ва бо воситаи омилҳои зехнӣ (субъективӣ) ба тақмили ин чараён набояд ҳалал расонд. Ҳалалрасонӣ ба омилҳои густариши равобити забонҳои минтақа. ба хусус ба забони форсии тоҷикӣ, ки яке аз забонҳои қадима ва нерӯманд мебошад, бар зарари баъзе забонҳои камиқтидору камнуфуз хоҳад буд.

АДАБИЁТ:

1. Алими Ҷумъахон. Ташаккул ва таҳаввули топонимияи минтақаи Кӯлоб – Душанбе, 1995.-170 с.
2. Алими Ҷумъахон. Топонимика. – Душанбе, 1996.-80 с.
3. Айнӣ С.Куллиёт, ҷ.12.-Душанбе, Ирфон, 1976. -770 с.
4. Ғиёсуллуғот.ҷ.2.-Душанбе, Адиб, 1988.-с.15-33
5. Исмоилов Ш. Таҳлили лингвистии топонимҳо.-Душанбе,1994.-64 с.
6. Офаридаев Н. Ойконимияи вилояти мухтори Кӯҳистони Бадахшон. – Душанбе, 2001.-163с.
7. Сафаров И., Мирзоев С. Захираҳои обии Тоҷикистон// Адаб,№ 3, 2003.- С. 55-60.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. ҷ.1-2.М., СЭ, 1969.
9. Ҳомидов Д. Топонимияи водии Кешруд. – Душанбе, 2002.-104 с.
10. ЭСТ, иборат аз 8 ҷилд.-Душанбе, ЭСТ, 1984.-780 с.
11. Эшнӣёзов М. Қазияи вожаноманависӣ ва харитабардории хусусиятҳои лаҳҷавӣ. – Душанбе, 1999. – 300 с.

ТАТБИҚИ МУОДИЛАҲОИ ТРИГОНОМЕТРӢ ДАР ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ ГЕОМЕТРИЯ

Каримова Г.Х¹

Муаллиф баҳри расонидани кумаки методӣ дар татбиқи самаранокии вазифаҳои таълимӣ стандарти фанни математика барои такмил додани дониши омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ истифодаи масъалаҳои, ки дар ҳалли онҳо алоқамандии донишҳои фанҳои алгебра (тригонометрия) ва геометрия намоён мебошад, барои ёри ба омӯзгорони ҷавон ҳалли масъалаҳои амалиро овардааст.

Возаҳои калидӣ: стандарт, алгебра, тригонометрия, геометрия, квадрат, кунҷ, параллелограмм, прогрессияи арифметикӣ, трапетсия.

РЕАЛИЗАЦИЯ УРАВНЕНИЙ ТРИГОНОМЕТРИИ ПРИ РЕШЕНИИ ГЕОМЕТРИЧЕСКИХ ЗАДАЧ

Каримова Г.Х.

Автор с целью оказания методической помощи и эффективного внедрения учебных целей, и задачи предметного стандарта, который разработан посредством педагогической технологии, проблемы, связанные с применением тригонометрии в решении задач геометрии для преподавателей математики в средних профессиональных учебных заведениях.

Ключевые слова: стандарт, алгебра, тригонометрия, геометрия, квадрат, треугольник, параллелограмм, арифметическая прогрессия, трапетсия.

REALIZATION URVENEI TRIANGONOMETRY PREPARATION OF GOOD NETWORK

Karimova G.H.

With the help of the methodology and effective methods of training, the standard of the standard, the mode of performance of the pedagogical technological, the problem of the problem, with the help of the trigonometry and geometry, for prescriptive mathematics in the field of professional training.

Keywords: standard, algebra, trigonometry, geometry, square, triangle, parallelogram, arithmetic progression, trapeze.

Инкишофи илму техника дар мамлакат боло меравад. Муддатест дар миқёси ҷумҳурӣ татбиқи низоми таҳсилоти босалоҳият ҷараён дорад. Омода шудани Стандарти таълими фанни математика барои ҳамаи зинаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва мутобиқ шудани он бо талаботҳои низоми таълими босалоҳият аз омӯзгор дониши хуб ва маҳорати касбии бештарро талаб менамояд.

---

¹ Каримова Г.Х. Омӯзгори фанни математикаи коллеҷи техникуму омӯзгорони ноҳияи Рӯдакӣ

Татбиқи муваффақонаи низоми таълими нав аз иҷрои бомуваффақияти вазифаҳои мураккаби таълиму тарбия ба андозаи ҳалқунанда ба омӯзгор вобаста аст. Аз ин рӯ, беҳтар кардани сифати таълими омӯзгорони ҷавон, ба талаботи замони мувофиқ гардонидани усулҳои таълим, бо адабиёти илмию методӣ ва асбобҳои айёни таъмин намудани донишҷӯён-омӯзгорони оянда вазифаи ҳар як устоди макотиби олий ва миёнаи касбӣ ба шумор меравад. Мунтазам такмил додан маҳорати педагогии муаллим яке аз масъалаҳои зарур ба ҳисоб меравад.

Дар бораи усул ва тарзҳои ҳалли масъалаҳо чӣ дар гузашта ва чӣ имрӯз пешниҳодҳои зиёд ба назар мерасанд.

Масъалаҳоеро пешниҳод менамоем, ки дар ҳалли онҳо алоқамандии донишҳои фанҳои алгебра (тригонометрия) ва геометрия намоён мебошанд.

Масъалаи 1. Дар дохили квадрати додашуда, квадрат сохта шудааст.

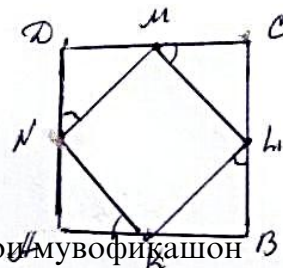
Нисбати масоҳати онҳо ба 1,5 баробар аст.

Кунҷи тези байни тарафҳои онҳоро ёбед.

Ҳал: Агар $\angle AKN = x$ – ишорат кунем,

он гоҳ аз секунҷаи $\triangle AKN$:

$AK = NK \cos x$ ва $AN = KN \sin x$ мешавад.

Дар секунҷаҳои росткунҷаи $\triangle AKN$ ва $\triangle KBL$ тарафҳои мувофиқашон перпендикуляр аст, бинобар ин $KN = KL$ ва $\angle AKN = \angle KBL$ мешавад. Аз ин ҷо баробарии $BK = AN$ маълум мешавад.

Ҳамин тавр, $AB = AK + BK = AK + AN = NK \cos x + NK \sin x =$

$= NK(\cos x + \sin x) = NK\sqrt{2} \cdot \cos(45^\circ - x)$ буда, нисбати масоҳати квадратҳо

$$\frac{AB^2}{KN^2} = \frac{2NK^2 \cdot \cos^2(45^\circ - x)}{NK^2} = 2\cos^2(45^\circ - x) = 1 + \cos(90^\circ - 2x) = 1 + \sin 2x \text{ аст.}$$

Аз рӯи шarti масъала $1 + \sin 2x = 1,5$, яъне $\sin 2x = 0,5$ дар ин ҷо x - кунҷи тези секунҷаи росткунҷа буда, $x < 45^\circ$, $2x < 90^\circ$ аст, аз баски $2x$ дар чоряки 1-ум ҷойгир аст, $2x = 30^\circ$, $x = 15^\circ$ мешавад, яъне кунҷи тези байни тарафҳои квадрат ба 15° баробар аст.

Ҷавоб: 15°

Масъалаи 2. Дар параллелограмм тарафи калон a , тарафи хурд b ва кунҷи байни диагоналҳо α мебошад. Масоҳати параллелограмро ёбед.

Ҳал: Диагоналҳои параллелограмм ҳамдигарро дар нуқтаи O мебуранд ва ба ду қисми баробар тақсим мешаванд.

Агар $DO = OB = x$, $AO = OC = y$ $BC = b$ ишорат кунем, пас

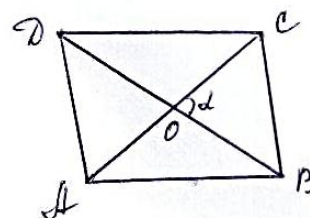
$DO = a$, $\angle BOC = \alpha$, $\angle DOC = 180^\circ - \alpha$ мешавад:

1) Аз $\triangle OBC$, $b^2 = x^2 + y^2 - 2xy \cos \alpha$ (1)

2) Аз $\triangle ODC$, $x^2 + y^2 - 2xy \cos(180^\circ - \alpha)$ (2)

Аз баробарии (2), (1)-ро тарҳ мекунем, он гоҳ:

$$a^2 - b^2 = 4xy \cos \alpha \text{ ва } xy = \frac{a^2 - b^2}{4 \cos \alpha} \text{-ро ҳосил мекунем.}$$

$$3) \quad \text{Пас, } S_{\Delta OBC} = \frac{1}{2}xy\sin\alpha, S_{\Delta ODC} = \frac{1}{2}xy\sin(180^\circ - \alpha) = \frac{1}{2}xy\sin\alpha, \\ \text{яъне } S_{\Delta BDC} = \frac{1}{2} \cdot 2xy\sin\alpha = xy\sin\alpha \text{ аст.}$$

Аз ин чо:

$$S_{ABCD} = 2xy\sin\alpha, S_{ABCD} = 2 \cdot \frac{a^2 - b^2}{4\cos\alpha} \cdot \sin\alpha = \frac{a^2 - b^2}{2} \operatorname{tg}\alpha$$

Ҳамин тариқ; $S_{ABCD} = \frac{a^2 - b^2}{2} \operatorname{tg}\alpha.$

$$\text{Ҷавоб: } S = \frac{a^2 - b^2}{2} \operatorname{tg}\alpha.$$

Масъалаи 3. Тарафҳои секунҷаи росткунҷа прогрессияи арифметикиро ташкил медиҳад. Кунҷҳои секунҷаи росткунҷаро ёбед.

Ҳал: Секунҷаи ΔABC - секунҷаи росткунҷаи тарафҳояш $a=c\sin A$, $b=c\cos A$ мебошад, чун тарафҳои секунҷа прогрессияи арифметикиро ташкил медиҳанд,

$$\frac{c+a}{2}=b \quad \text{ё ин, ки } \frac{c\sin A+c}{2}=c\cos A \text{ мешавад.}$$

Аз ин чо муодилаи $2\cos A - \sin A = 1$ -ро ҳосил менамоем.(1)

Дар гузориши универсалии $\cos x = \frac{1-\operatorname{tg}^2 \frac{x}{2}}{1+\operatorname{tg}^2 \frac{x}{2}}$, $\sin x = \frac{2\operatorname{tg} \frac{x}{2}}{1+\operatorname{tg}^2 \frac{x}{2}}$ ишорати

$\operatorname{tg} \frac{x}{2} = t$ -ро истифода бурда, $\cos A = \frac{1-t^2}{1+t^2}$, $\sin A = \frac{2t}{1+t^2}$ -ро ҳосил мекунем.

Қиматҳои ҳосилшударо ба муодилаи (1) мегузорем:

$$2 \cdot \frac{1-t^2}{1+t^2} - \frac{2t}{1+t^2} = 1, \\ \frac{2(1-t^2)-2\cdot t}{1+t^2} = 1 \\ 2-2\cdot t^2 - 2\cdot t = 1+t^2$$

Пас, муодилаи квадрати $3t^2+2t-1=0$ ҳосилшударо ҳал мекунем;

$$D=2^2 - 4\cdot 3\cdot (-1) = 4+12=16$$

$$t_{1,2} = \frac{-2 \pm \sqrt{16}}{2\cdot 3} = \frac{-2 \pm 4}{6};$$

$$t_1 = \frac{-2-4}{6} = \frac{-6}{6} = -1$$

$$t_2 = \frac{-2+4}{6} = \frac{2}{6} = \frac{1}{3}$$

Решаи мусбати муодила $t = \frac{1}{3}$ -ро мегирем, пас қимати

$$\operatorname{tg} \frac{A}{2} = \frac{1}{3}, \quad \operatorname{tg} \frac{B}{2} = \operatorname{tg} \left(\frac{\pi}{4} - \frac{A}{2} \right) = \frac{\operatorname{tg} \frac{\pi}{4} - \operatorname{tg} \frac{A}{2}}{1 + \operatorname{tg} \frac{\pi}{4} \cdot \operatorname{tg} \frac{A}{2}} = \frac{1 - \frac{1}{3}}{1 + \frac{1}{3}} = \frac{\frac{2}{3}}{\frac{4}{3}} = \frac{2}{4} = \frac{1}{2} \text{ мешавад.}$$

Аз ин чо $\operatorname{tg} \frac{A}{2} = \frac{1}{3}$, $\frac{A}{2} = \operatorname{arctg} \frac{1}{3}$, $A = 2\operatorname{arctg} \frac{1}{3}$

$\operatorname{tg} \frac{B}{2} = \frac{1}{2}$, $\frac{B}{2} = \operatorname{arctg} \frac{1}{2}$, $B = 2\operatorname{arctg} \frac{1}{2}$ мебошад.

Ҷавоб: $A=2\arctg\frac{1}{3}$, $B=2\arctg\frac{1}{2}$ ва $\angle C=90^\circ$.

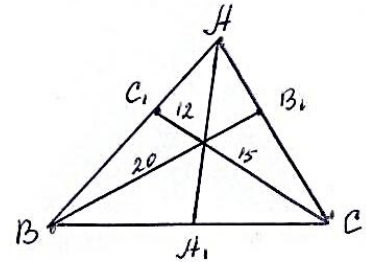
Масъалаи 4. Баландҳои секунҷа ба 12, 15 ва 20 баробар аст.
Кунҷҳои ин секунҷаро ёбед.

Ҳал: Аз рӯи таърифи синус қимати

$$\sin A = \frac{20}{c} \text{ ё ин, ки } \sin A = \frac{15}{b}$$

$$\sin B = \frac{15}{a} \text{ ё ин, ки } \sin B = \frac{12}{c}$$

$$\sin C = \frac{20}{a} \text{ ё ин, ки } \sin C = \frac{12}{b}$$

Яъне; $\sin A = \frac{20}{c} = \frac{15}{b}$, $\sin B = \frac{12}{c} = \frac{15}{a}$, $\sin C = \frac{12}{b} = \frac{20}{a}$

Он гоҳ $\frac{a}{b} = \frac{20}{12} = \frac{5}{3}$, $\frac{b}{c} = \frac{15}{20} = \frac{3}{4}$, $\frac{c}{a} = \frac{12}{15} = \frac{4}{5}$

Аз ин ҷо таносуби $a:b:c=5:3:4$ ҳосил мешавад, агар нисбати онҳоро

x гирем, пас $a=5x$, $b=3x$ ва $c=4x$ мешавад, ки ин ададҳо тарафҳои секунҷаи Мисиро ташкил менамоянд ва барои онҳо баробарии

$$(5x)^2 = (4x)^2 + (3x)^2 \text{ дуруст мебошад, яъне } c^2 + b^2 = a^2, \text{ ки}$$

ин росткунҷа будани секунҷаи додашударо нишон медиҳад, пас

$\angle A=90^\circ$ аст.

Агар $x=5$ гирем, он гоҳ $a=5x=25$, $b=3x=15$, $c=4x=20$ мешавад.

Аз ин ҷо; $\sin A = \frac{20}{20} = 1$, $A=90^\circ$

$$\sin B = \frac{12}{20} = \frac{3}{5}, B = \arcsin\frac{3}{5}$$

$$\sin C = \frac{20}{25} = \frac{4}{5}, C = \arcsin\frac{4}{5} \text{ ҳосил мешавад.}$$

Ҷавоб: $A=90^\circ$, $B = \arcsin\frac{3}{5}$, $C = \arcsin\frac{4}{5}$.

Масъалаи 5. Масоҳати трапетсияи баробарпахлӯ ба Q , ки кунҷи байни диагоналҳояш ба α баробар аст. Баландии трапетсияро ёбед.

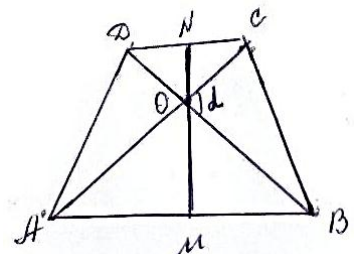
Ҳал: Аз нуқтаи буриши диагоналҳо баландии MN –ро мегузаронем,

агар фарз кунем, ки $AB=a$, $DC=b$, $MB=\frac{a}{2}$

ва $NC=\frac{b}{2}$ буда, $\angle MOB = \angle NOC = \frac{180^\circ - \alpha}{2} = 90^\circ - \frac{\alpha}{2}$, $MN=h$, $NO=h_1$, $MO=h-h_1$ баробар аст:

1. Масоҳати трапетсия $S = \frac{a+b}{2} \cdot h = Q$ (аз рӯи шарт)

2. Аз $\triangle DON$, $\frac{DN}{ON} = \operatorname{tg} \alpha < \operatorname{tg} \angle BOM$ ё

$$\frac{b}{2} \div h_1 = \operatorname{tg}\left(90^\circ - \frac{\alpha}{2}\right) = \operatorname{ctg}\frac{\alpha}{2}; \quad (1)$$

3. Аз $\triangle BOM$, $\frac{MB}{MO} = \operatorname{tg}\alpha < BOM$

$$\frac{a}{2} \div (h - h_1) = \operatorname{tg}\left(90^\circ - \frac{\alpha}{2}\right) = \operatorname{ctg}\frac{\alpha}{2}; \quad (2)$$

4. Аз баробариҳои (1) ва (2)

$$\frac{b}{2 \cdot h_1} = \frac{a}{2(h - h_1)}, \quad b(h - h_1) = a \cdot h_1, \quad h_1 = \frac{bh}{a+b}; \quad (3)$$

Агар ин қиматро ба баробариҳои (1)-ум гузорем:

$$\frac{b}{2} \div \frac{bh}{a+b} = \operatorname{ctg}\frac{\alpha}{2} \text{ аз ин ҷо } \frac{a+b}{2h} = \operatorname{ctg}\frac{\alpha}{2}, \text{ пас, } \frac{a+b}{2} = h \operatorname{ctg}\frac{\alpha}{2}; \quad (4)$$

Аз рӯи шарт масъала $Q = \frac{a+b}{2} h$ мебошад ва ба ин қимати баробариҳои

(4)-ро гузошта ҳосил менамоем:

$$Q = h \operatorname{ctg}\frac{\alpha}{2} \cdot h = h^2 \operatorname{ctg}\frac{\alpha}{2} \text{ аз ин ҷо } h^2 = \frac{Q}{\operatorname{ctg}\frac{\alpha}{2}}$$

$$\text{Пас, қимати } h = \sqrt{\frac{Q}{\operatorname{ctg}\frac{\alpha}{2}}} = \sqrt{Q \operatorname{tg}\frac{\alpha}{2}} \text{ мебошад. Ҷавоб: } \sqrt{Q \operatorname{tg}\frac{\alpha}{2}}$$

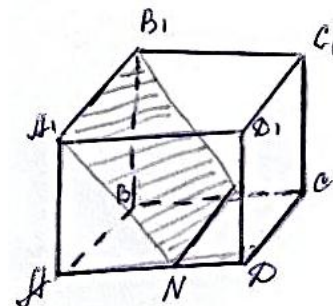
Масъалаи 6. Аз як тегаи куб ҳамворӣ гузаронида шудааст, ки он бо рӯяҳои паҳлӯӣ кунҷи α -ро ташкил менамояд. Масоҳати ҳамвории бурранда ба $m \text{ см}^2$ баробар аст. Нисбати ҳаҷми призмаи секунҷаи ҳосил шуда ва кубро ёбед.

Ҳал: Агар тегаҳои кубро бо x , $A_1 = y$, $AN = z$ ишора кунем ва $xu = m$ (масоҳати буриш), $x = y \cos \alpha$, $z = y \sin \alpha$ будан

$$1) y = \frac{x}{\cos \alpha}, y = \frac{m}{x}, \frac{m}{x} = \frac{x}{\cos \alpha}, x = \sqrt{m \cos \alpha};$$

$$2) x = \frac{m}{y}, x = y \cos \alpha, \frac{m}{y} = y \cos \alpha, y = \sqrt{\frac{m}{\cos \alpha}}$$

$$3) z = \sin \alpha \sqrt{\frac{m}{\cos \alpha}} \text{ мешавад.}$$

Агар ҳамвории буррандаи $A_1 B_1 MN$ кубро ба ду қисм тақсим кунем. Аз онҳо яке призмаи секунҷа, дигараш призмаи чоркунҷа мешавад. Ҳаҷми призмаи секунҷа:

$$V_1 = \frac{x^2 z}{2} = \frac{1}{2} \sin \alpha \sqrt{m^3 \cos \alpha}$$

Ҳаҷми призмаи чоркунҷа бошад:

$$V_2 = x^3 - V_1 = x^3 - \frac{1}{2} \sin \alpha \sqrt{m^3 \cos \alpha} = \frac{\cos(\alpha + \varphi) \sqrt{m^3 \cos \alpha}}{\cos \varphi}, \text{ яъне}$$

$$V_2 = \frac{\cos(\alpha + \varphi) \sqrt{m^3 \cos \alpha}}{\cos \varphi} \quad (\text{дар ин ҳолат } \operatorname{tg} \varphi = \frac{1}{2}).$$

Ақнун нисбати ҳаҷми V_1 ва V_2 -ро муайян менамоем. Баробариҳои баландиҳои призмаҳоро ба назар гирифта, бо роҳи дигар ҳал мекунем. Барои ин V_2 -ро ба V_1 тақсим менамоем. Дар ин ҳолат

$$\frac{V_2}{V_1} = \frac{S_{B_1 C_1 C M}}{S_{B B_1 M}} = \frac{(B_1 C_1 + MC) C_1 C}{B_1 B \cdot BM} = \frac{[x + (x - z)]x}{xz} = 2 \cdot \frac{x}{z} - 1.$$

Ҳамин тавр, $\frac{V_2}{V_1} = 2 \operatorname{ctg} \alpha - 1$, ки дар ин ҳолат $\frac{x}{z} = \operatorname{ctg} \alpha$ гирифта мешавад.

$$\text{Ҷавоб: } \frac{V_2}{V_1} = 2\text{ctg}\alpha - 1, \text{ ки дар ин ҷо } \frac{x}{z} = \text{ctg}\alpha$$

АДАБИЁТ:

1. Б.Алиев «Геометрия» синфи 10,11. Душанбе-2006, «Полиграф Групп»
2. Пиров Р. Усмонов Н. «Алгебра ва ибтидои анализ» синфи 10, Душанбе-2017
3. Б.Алиев «Алгебра» синфи 11. Душанбе 2006
4. О.Каримӣ «Решение тригонометрических задач»

ОБ-САРЧАШМАИ ҲАЁТ (намунаи як соат дарси тарбиявӣ)

Бахрон Зулфионов¹

Модоме, ки асоси зиндагии ҳамаи мавҷудоти оламро аз об медонем, пас вазифадорем ин маъҳази бузургро чун асоси ҳастӣ, ҷароғи равшанидиҳанда, созгори дунёи ҳастӣ эҳтиром намоем, тозаву озода нигоҳ дорем, нагузорем, ки ноҳалафе ин мӯъҷизоти бузургро ифлос гардонад, ба он партов партояд ё ягон амали носазое нисбати он раво бинад. Тоza нигоҳ доштани об ва муқаддас шуморидани он, қимат донишани ҳар қатраи ин мӯъҷизаи бузург қарзи ҳар як инсонӣ асил аст, зеро об на танҳо ҳамчун манбаи ободӣ, балки маъҳази нуру рӯшноӣ ва маҳсули шодиҳои олами ҳастист.

Вояҳои калидӣ: оби тоза, ободӣ, манбаи ҳаёт, рушди, устувор, зиндагӣ, захира

ВОДА - ИСТОЧНИК ЖИЗНИ

Бахрон Зулфионов

Наш долг - знать основы жизни всех миров воды, мы обязаны уважать это величие как фундамент, лампу света, сознание Вселенной и не позволять ей загрязнять это великое чудо, или любые другие действия, которые необходимо предпринять. Очищать воду и освящать ее, ценность каждого аспекта этого великого чуда - долг каждого человека, потому что вода - это не только источник красоты, но также источник света и мир радости.

Ключевые слова: чистая вода, здоровье, средства к существованию, развитие, стабильность, жизнь, запас.

WATER IS THE SOURCE OF LIFE

Bakhron Zulfionov

---

¹ Бахрон Зулфионов – заведующий отделом, воспитательной работы исследований развития образования Институт развития образования им. Абдурахмана Джами, Айни – 45.

Our duty is to know the basics of the life of all the worlds of water, we must respect this greatness as a foundation, a lamp of light, the consciousness of the universe and not allow it to pollute this great miracle, or any other actions that need to be taken. By purifying water and sanctifying it, the value of every aspect of this great miracle is the duty of every person, because water is not only a source of beauty, but also a source of light and light and a world of joy.

Keywords: *clean water, health, livelihood, development, stability, life, stock*

Мавзӯ: Об - сарчашмаи ҳаёт
(Намунаи як соат дарси тарбиявӣ)

Мақсади дарс:

- тарбияи хонандагон дар рӯҳияи меҳру муҳаббат ба табиати бихиштосо ва обҳои ширину мусаффои Тоҷикистон;

- ташаккули салоҳиятҳои истифодаи оқилонаву сарфакорона ва покизаву беолоиш нигоҳ доштани об ҳамчун гавҳари муқаддасу гаронарзиш ва яке аз унсурҳои асосии ҳастии оламу одам.

Натиҷаҳои интизоршаванда:

- дар бораи об, таркиб ва аҳамияти он медонанд;
- медонанд, ки об гавҳари бебаҳо ва асоси ҳастии олам аст;
- иқдомҳои Тоҷикистон ва Пешвои муаззамии миллатро дар мавриди об хуб медонанд;

- обро покиза нигоҳ медоранд ва сарфакорона истифода меkunанд;
- вазъи таъмини аҳолии сайёра бо оби тоза ва дурнамои вазъро дар ин маврид хуб дарк меkunанд;

- дар чорабиниҳо бахшида ба Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор, 2018-2028» фаъолона ширкат меварзанд ва мувофиқи имкон саҳмгузори менамоянд.

Ороиши синф: Дар ду паҳлӯи тахтаи синф плакат ва овезаҳои зерини қаблан таҳия ва насбнамудаи омӯзгору шогирдон овехта шудаанд:

Аз паҳлӯи рости тахтаи синф:

Ҳаёт аз оби нобу ҷовидон сарчашма мегирад,

Ва об аз қуллаи Боми Ҷаҳон сарчашма мегирад.

Ҳаёту об пайванданду андар созмони даҳр,

Зи фазли Пешвои тоҷикон сарчашма мегирад.

Асосгузори сулҳу ваҳдат, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рӯзи баргузори Паёми навбатӣ 22. 12. 2016 мужда расонид: «*Субҳи имрӯз Раиси Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид ҷаноби Питер Томсон ба номи Роҳбари давлат ва мардуми Тоҷикистон барқияи табрикӣ ирсол кард. Ва ман низ мардуми шарифи Тоҷикистон ва ҷомеаи байналмилалиро ба муносибати қабули ин ташаббуси муҳим самимона табрик мегӯям.*»

Аз паҳлӯи чапи тахтаи синф: Бо камоли ифтихор мехостам Шумо ва мардуми Шуморо бо қабули муваффақонаи Қатъномаи «Даҳсолаи байналмилалӣ амал Об барои рушди устувор» 2018-2028, ки рӯзи 21 декабри соли 2016 дар Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид сурат гирифт, табрик намоям. Ҷамагон хуб дарк менамоянд, ки об дар ҳастии инсоният мавқеи хосаро ишғол намуда, ҳамчун дурри

гаронбаҳо маънидод мегардад, зеро он ҳаёт, рушд, таракқиёт, пешрафт ва ояндаи ободу осудаи наслҳои нав мебошад. Модоме, ки асоси зиндагии ҳамаи мавҷудоти оламро аз об медонем, пас вазирадоре, ин маъхазии бузургро чун асоси ҳастӣ, чароғи равшанидиҳанда, созори дунёи ҳастӣ эҳтиром намоем, тозаву озода нигоҳ дорем, нагузорем, ки нохалафе ин мӯъҷизоти бузургро ифлос гардонад, ба он партов партояд ё ягон амали носазое нисбати он раво бинад. Тоza нигоҳ доштани об ва муқаддас шуморидани он, қимат доништани ҳар қатраи ин мӯъҷизаи бузург қарзи ҳар як инсонӣ асил аст, зеро об на танҳо ҳамчун манбаи ободӣ, балки маъхазии нуру рӯшноӣ ва маҳсули шодиҳои олами ҳастист.

Равиши дарс:

Лаҳзаи водоркунӣ (4-5 дақиқа):

- Омӯзгор баъд аз салом аз хонандагон хоҳиш менамояд, ки дар гурӯҳҳои худ чамъ шаванд ва пас аз ин видеопроекторро рӯшан мекунад ва дар тахтаи синф дар пасманзари табиати сарсабзу гулафшон ва шаршараи оби як гӯшаи зебои Тоҷикистон номи мавзӯи дарс - «Об сарчашмаи ҳаёт» - бо ҳарфҳои калону хоно падидор мешавад.

Сухани ифтихори водоркунандаи омӯзгор:

Бачагони азиз! Шумо хуб медонед, ки об манбаи ҳастии ҳамаи мавҷудоти олам аст. Об захираи бузургест, ки воқеияти он ҷаҳону зиндагониро таровату зебоӣ ва сарсабзиву озодагӣ мебахшад. Ҳастии гулу гиёҳ, ҳайвоноту наботот, растаниву инсоният, хосса зиндагии осоиштаву ободӣ ва озодагиву пурбаракатӣ ҳама ба об вобастагӣ дорад. Обро инсон барои нӯшидан, пухтани хӯрок, шустушӯю сохтани манзил, тозагии кӯчаҳо, обёрии заминҳо истифода мебарад. Инчунин, одам бо роҳҳои обӣ ҳар гуна бор ва мусофиронро мекашонад. Оби турбинаҳоро ба ҳаракат дароварда, чараёни электрикӣ ҳосил мекунад. Бо қувваи об чархи санги осиеб, дастаҳои обҷувоз ҳаракат мекунанд. Кори ягон соҳаи саноат бе об пеш намеравад. Дар фабрикаву заводҳо обро барои тайёр кардани маҳлули рангҳо, оҳар додани матоъ, коркарди пӯст, тайёр кардани қоғаз, собун, пухтупаз, нӯшоқиҳои гуногун истифода мебаранд.

Хулласи калом, акнун фаҳмидед, ки инсон бе об зиндагӣ карда наметавонистааст. Ҳатто қисмати зиёди вазни бадани инсон аз об иборат аст. Инсон дар тамоми лаҳзаҳои ҳаёташ аз об истифода мебарад. Об одамро аз ифлосию нопоқӣ, аз бемориву дардҳо эмин мегардонад. Об сабзавоту наботот ва ҳайвонотро, ки инсон ҳамеша бо онҳо саруқор дорад, манбаи асосист. Ҳатто намии замин аз об аст, ки бе он ягон растанӣ ва гулу гиёҳ намерӯяд. Оре, об манбаи ҳастии ҳамаи мавҷудоти олам аст. Об захираи бузургест, ки воқеияти он ҷаҳону зиндагониро таровату зебоӣ ва сарсабзиву озодагӣ мебахшад. Ҳастии гулу гиёҳ, ҳайвоноту наботот, растаниву инсоният, хосса зиндагии осоиштаву ободӣ ва озодагиву пурбаракатӣ ҳама ба об вобастагӣ дорад. Маҳз аз ҳамин хотир, Пешвои муаззами миллат ба масоили об ва истифодаи оқилонаи он пайгири на тавачҷӯх зоҳир намуда, дар ин маврид дар сатҳи байналмилалӣ иқдомҳои наҷибу созанда ироа медоранд, ки боиси ифтихори мост.

Вобаста ба ин, Шумо, шогирдони азиз, хуб медонед, ташаббус оид ба эълони Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор” бори аввал аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар рафти Форуми 7-уми ҷаҳонӣ об дар Ҷумҳурии Корея пешниҳод шуда буд ва дар асоси ин пешниҳоди созандаи Сарвари давлати мо 21-уми декабри соли 2016 Маҷмаи Умумии СММ Қатъномаи “Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028”-ро бо иттифоқи оро ва бо ҷонибдории 177 кишвари узви СММ қабул намуд.

Мутобиқи Қатъномаи мазкур давраи солҳои 2018-2028 ҳамчун Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор» эълон шуд, ки он аз 22-юми март соли 2018 шурӯъ шуда, 22-юми март соли 2028 ба анҷом мерасад.

1. Лаҳзаи дарккунӣ (*муҳокимаи андешаву пешниҳодоти ҳар як узви гуруҳ дар гуруҳҳо вобаста ба мавзӯ ё вазифаи ба онҳо додашуда, таҳияи ҷавоб барои муаррафӣ аз ҷониби як ё якчанд нафар аъзои гуруҳҳо - 10-15 дақиқа*):

Омӯзгор: Хонандагони азиз, дар дарси гузашта ба ҳар як гурӯҳ мавзӯ ва вазифаҳои мушаххас дода шуда буд, ки оид ба об, таркиб ва аҳамияти он, муқаддасоти ин гавҳари бебаҳо, иқдомҳои Тоҷикистон ва Пешвои муаззами миллатро дар мавриди об, покизаву беолоиш нигоҳ доштани об, истифодаи сарфакоронаи об, вазъи таъмини аҳолии сайёра бо оби тоза ва дурнамои вазъ дар ин маврид ва роҳҳои саҳмгузории ҳар нафари мо дар татбиқи чорабиниҳои Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор, 2018-2028» маводи заруриро дарёфт намуда, мутолиаи кунед. Боварӣ дорам, ки шумо ба мавзӯёҳое, ки барои гуруҳатон муаян гардида супорида шуда буд, омодагии хуб гирифтед.

Марҳамат, ба гурӯҳҳо 15 дақиқа вақт дода мешавад ва вобаста ба мавзӯ ва вазифаи гирифтаи гуруҳатон мувоҳида кунед ва муаррифии мавзӯи гуруҳатон интиҳоб кардaro дар шакли ба гуруҳатон маъқул дар мӯҳлати муқарраршуда ба ҳамагон пешниҳод кунед.

Хонандагон дар мӯҳлати муқарраршуда байни якдигар баҳсу мунозира мекунанд ва дар охир муайян мекунанд, ки аз гуруҳи онҳо кӣ (ё кӣҳо) мавзӯашонро муаррифӣ мекунанд.

2. Лаҳзаи мулоҳизаронӣ (20-25 дақиқа):

Омӯзгор: *Шогирдонӣ азиз, вақти барои андешаронӣ, муҳокима ва оmodасозии муаррифӣ ҷудогардида ба охир расид. Хоҳишмандам омода бошед. Муаррифӣ ва мулоҳизарониро оғоз мекунем. Марҳамат кадом гурӯҳ шурӯъ мекунанд?*

Гуруҳи «Андеша»:

Аҳмадҷон Мо омода ҳастем ва аз гурӯҳи мо ман ва Замира дар бораи об, таркибу хусусиятҳои он маълумот медиҳем. Об яке аз моддаҳои аз ҳама паҳншуда дар табиат буда, аз чор се ҳиссаи сайёраи моро ташкил медиҳад. Нақши об дар пайдоиш ва инкишофи тамаддуни башарӣ ниҳоят бузург аст. Калиди таркибии обро дар як вақт ба Кавендиш, Уатт ва Лавуазе мансуб доништан шояд дуруст бошад. Таркиби аниқи обро соли 1895 олими амрикоӣ Э.У.Марли муайян намуд. Эҳтимолияти қариб 50 намуди об мавҷуд аст, ки аксарияти онҳо обҳои радиофаъл ба шумор меравад. Таркиби оби аз ҳама сабук Н₂О₁₆ мебошад.

Ойшабону: Тибқи ҳисобҳои назариявӣ об бояд дар ҳарорати 70°C ҷӯшида дар 90°C ях мекард, вале амалан муайян карда шудааст, ки об дар фишори 1 атм. дар 100°C ҷӯшида дар 0°C ях мекунанд.

Агар об дар ҳарорати 70°C мечӯшид, обҳои укёнусҳо пурра бухор мешуданд ва ҳаёт дар сайёраи мо, ҳамчунин, пиряхҳо, укёнуси яхбаста, қитъаи Антрактида вучуд дошта наметавонист. Дар ин ҳолат захираи ях нест гардида, замин пурра зери об мемонд.

Оби холис беранг ва шаффоф буда, бӯй ва таъм надорад. Таркиби об аз 11,19% водород ва 88,81% оксиген иборат аст.

Омӯзгор: Офарин ба гурӯҳи «Андеша». Як савол дорам: аз гурӯҳи шумо кӣ формулаи обро мегӯяд? Марҳамат сухан ба гурӯҳи «Дониш».

Гуруҳи «Дониш»:

Олиҳабошу: Мо дар гурӯҳамон фикрҳои ҳамаро гӯш карда, дар атрофи онҳо муҳокимаронӣ намуда, маълумоти беҳтаринро оид ба мавзӯи ба мо пешниҳодшуда се нафар – ман, Дилдор ва Шоиста муаррифӣ мекунем. Об тамоми мағзи қишри заминро фаро гирифта, ба шакли пардаи мономолекулавӣ тамоми чинҳои кӯҳиро печонидааст. Об дар зерин замин баҳро кӯлҳои бузурги ноаён ба вучуд овардааст.

Гидросфера 1,4-1,5 миллиард км³, атмосфера 13-15 ҳазор км³ ва литосфера 96,5%-аш дар уқёнусу баҳро ва 0,93%-аш дар қабати замин мебошад.

Осиябону: *Оби ширин дар замин 2,53% буда, нисфи он дар* яхбастаҳои *Антрактида* ва Арктика, дар минтақаҳои яхбандии доимӣ ва пиряхҳои кӯҳҳо (1.76%) маҳфуз мебошад. Дар зерин замин 0,76% оби дарёву кӯлҳо ва ботлоқҳо 0,01% захираи умумии оби заминро ташкил медиҳанд.

Маҳина: Об дар организми мо нақши муҳимро дошта, ба воситаи он дар организм мубодилаи моддаҳо ба амал меояд. Инчунин, як қатор таомулҳои ферментативӣ дар растаниҳо, организми ҳайвонот ва инсон бо иштироки об ва маҳлулҳои гуногун дар хун ва ҳуҷайраҳо мегузаранд.

Ба туфайли он ки об дар табиат васеъ паҳн шудааст ва дар ҳаёти инсон аҳамияти калон дорад, аз қадимулайём онро манбаи ҳаёт медонанд. Дар ривояту осори ақсар халқҳои қадим об пеш аз заминро осмонро вучуд доштааст. Яке аз файласуфони Юнони қадим Фалес обро манбаи олам мешуморад, ки баробари хоку боду оташ оламо таркиб додааст ва гуногунии табиат маҳз ба зухуроти гуногунии об вобаста мебошад. Арасту ин чор унсурҳои оламо ашӯи воҳиде номидааст, ки он гарм, сард, гарм ва хушк буда, зухуроти онҳо (об, бод, хок, оташ) метавонад ба ҳамдигар мубаддал шаванд ё худ хосияти худро байни ҳамдигар бадал созанд.

Шукурлох: Тоҷикистон аз захираи об бой буда, қариб 7000 пирях, 155 кӯли гуногунҳаҷм, даҳҳо ҳазор чашмаоби оддӣ маъданӣ ва обанборҳои зиёд дорад. Дар Тоҷикистон дарёҳои Сир, Вахш, Зарафшон, Варзоб, Кофарниҳон ва Панҷ ҷорӣ мешавад, ки онҳо на танҳо Тоҷикистонро, балки мамлакатҳои ҳамсоя - Узбекистонро Туркманистонро низ шодоб мегардонанд. Ду дарёи калоне, ки аз кӯҳҳои осмонбӯси мо сарчашма мегиранд, баҳри Аралро, ки имрӯзҳо хушк шуда истодаасту дар минтақаи Осиёи миёна ҳисороти зиёд оварданиш мумкин аст, аз об пур мекунанд.

Омӯзгор: Навбат ба гуруҳи «Баҳор», марҳамат.

Гуруҳи «Баҳор»:

Солех: Ташаккур, Яке аз масъалаҳои муҳими замони ҳозира муҳофизати табиат мебошад. Вале дар натиҷаи исроф кардан ва нодуруст истифода бурдани об, партовҳои захрнокӣ саноату хоҷагии қишлоқ ба дарёҳо ва баҳро рехта мешаванд, ки онҳо оксигени таркиби обро нобуд карда, обро вайрон мекунанд.

Об хусусияте дорад, ки агар ифлос шавад, ҳудаш ҳудашро тоза мекунад, вале ин қобилияти об меъёри муайян дорад ва агар ифлосии он аз меъёр гузарад, дигар об ҳудаш ҳудашро соф карда наметавонад.

Омӯзгор: Аз гуруҳи «Баҳор» боз кӣ ягон илова дорад?

Зебо: Модоме ки асоси зиндагии ҳамаи мавҷудоти олам обро медонем, пас вазиладорем, ин маъҳази бузургро чун асоси ҳастӣ эҳтиром намоему тозаву озода нигоҳдорем, нагузорем, ки ноҳалафе ин муъҷизоти бузургро ифлос гардонад, ба он партов партояд ё ягон амали носазое нисбати он раво бинад, зеро бузургон фармудаанд:

Зи чӯе, ки хурдӣ аз он оби пок,

Набояд фикандан дар он сангу хок.

Тоза нигоҳ доштани об ва муқаддас шумурдани он, қимат дониستاني ҳар қатраи ин муъҷизаи бузург карзи ҳар як инсонӣ асил аст, зеро об на танҳо ҳамчун манбаи ободӣ, балки маҳзани нуру рушноӣ ва маҳсули шодихоӣ олами ҳастист:

Об бошад гавҳари қимматтар аз лаълу гуҳар,

Покии ҳар қатраи он покии хайрулбашар.

Парасту: Об ҳаст ободӣ ҳаст, мегӯянд. Об аст, ки қулли мавҷудоти олам дар афзоишу рушду нумӯ ва пояндагӣ қарор дорад. Об аст, ки гулу гиёҳ аз он рангу бӯй, таровату пояндагӣ мегиранд. Бе об ҳаёт маъно надорад. Зиндагиро аз ҳастии об асос аст. Мутаассифона, бархе аз инсонҳои беандеша ва номурод дидаю доништа обҳоро ифлос мегардонанд. Дар дарёҳо партов мепартоянд. Обро бе сарфаю сариштакорӣ истифода мекунанд, ки ин ба касодӣ оварда мерасонад. Дар ҳамаи китобҳои динӣ сарфаю сариштакорӣ ва тозаю озода нигоҳ доштани об, макруҳ накардани он тақозо карда шуда, вазифаи муқаддаси ҳар як шахс доништа мешавад. Паёмбари бузург Расули Акрам фармудаанд: «Об ҳақиқатан поккунанда ва асоси ҳастист...».

Омӯзгор: *Ташаккур ба ҳама гурӯҳҳо, ки воқеан маълумоти хеле фаровонро дар бораи об ва иқдомҳои Тоҷикистон барои таъмини аҳолии сайёра бо оби тоза ба ҳамсинфон манзур карданд. Умедворам, ки имрӯз мо дар бораи об як сабақи хубе гирифтаем ва минбаъд барои ҳар яке аз мо дар зиндагиву фаъолият ин сабақ роҳнамое хоҳад шуд.*

Оре, об манбаи ҳастии ҳамаи мавҷудоти олам аст. Об захираи бузургест, ки воқеияти он ҷаҳону зиндагониро таровату зебӣ ва сарсабзиву озодагӣ мебахшад. Хуллас, инсон бе об зиндагӣ карда наметавонад. Мо, тоҷикистониён аз сероб будани сарзамини бузургамон бояд ҳамеша бифаҳрем ва бояд хуб донем, ки чор унсур дар ҳаёт ҳамеша муқаддасанд: об, хок, оташ ва бод, ки тамоми мавҷудоти олам ба онҳо эҳтиёҷ доранд. Аз он ки асоси зиндагии ҳамаи мавҷудоти оламо аз ин чор унсур мебарояд, пас вазифадорем ин муъҷизоти муқаддасу гаронарзишро чун асоси ҳастии оламу одам гиромӣ дорем ва ҳифз намоем.

Ташаккур ба шумо – шогирдони азиз! Хеле заҳмат кашида вобаста ба мавзӯи маводи хуберо дарёф намуда, имрӯз ба ҳамсинфон манзур кардед. Аз иштироки фаъолатон дар кори гурӯҳҳо ва дарс хеле мамнунам.

Омӯзгор ҳамин вақт аз тариқи видеопроектор саҳифаи дигарро дар тахтаи синф боз мекунад, ки дар он мавзӯи дарси тарбиявии оянда ва вобаста ба он супоришҳо ба ҳар як гурӯҳ нишон дода шудаанд.

Шогирдон вазифаи хонагиро дар дафтарҳояшон менависанд.

БУЗУРГТАРИН МАРКАЗИ ТАЪЛИМИИ ЗАМОНИ ХУД

Умарова Бибимукарама¹

Дар мақола бо истифода аз сарчашмаҳо ва осори муътабари илмӣ таърих ва фаъолияти гуногунҷабҳаи яке аз бузургтарин марокизи илмию таълимии ибтидоӣ асрҳои миёна Донишгоҳи Гунди Шопур муаррифӣ гардидааст.

---

¹ Умарова Бибимукарама – старший научный сотрудник Института развития образования имени Абдурахмана Джамии, адрес: 734024, г. Душанбе, ул. Айни, 45,

Калидвожаҳо: маркази илмӣ, фалсафа, пажӯҳиш, юнонӣ, кишварҳо, ахлоқ.

БОЛЬШОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ЦЕНТР СВОЕГО ВРЕМЕНИ

Умарова Бибимукарама

В статье использованы источники и историческое наследие научного сообщества в истории и деятельности одного из крупнейших научно-образовательных институтов Средневекового университета Гунди в Варшаве.

Ключевые слова: научный центр, философия, исследование, греческий, страны.

BIG EDUCATIONAL CENTER OF YOUR TIME

Umarova Bibimukarama

The article uses the sources and historical heritage of the scientific community in the history and activity of one of the largest scientific and educational institutions of the Medieval University of Gundi in Warsaw.

Keywords: scientific center, philosophy, research, Greek, country.

Дар мақола бо истифода аз сарчашмаҳо ва осори муътабарӣ илмӣ таърих ва фаъолияти гуногунҷабҳаи яке аз бузургтарин марокизи илмию таълимии ибтидоӣ асрҳои миёна Донишгоҳи Гунди Шопур муаррифӣ гардидааст.

Империяи Сосониён (224-651) аз ҳар лиҳоз яке аз бузургтарин давлатҳои ҷаҳон дар ибтидоӣ асрҳои миёна ба шумор меёфт. Подшоҳони ин хонадон, ки бо ифтихор ҳудро аз авлоди Ҳахоманишиён (550-330 п.м.) медонистанд, барои рушди илму фарҳанг кӯшишҳои зиёде ба ҳарч медоданд. Ибтикори донишандӯзӣ аз ҷониби поягузори ин давлат Ардашери Бобакон (ҳукмр. 224-248) оғоз ёфта, баъдан идома пайдо намудааст.

Ибни Надим (ваф. 1000) дар китоби «Ал-Феҳрист»-аш менависад, ки Ардашери Бобакон мардумонро ба Ҳинд ва Чин фиристонд то аз китобҳои онон нусхабардорӣ намоянд ва китобҳои пароканда дар Эронро ҷамъоварӣ карда ва ихтилоф ва парокандагии онҳоро рафъ намоянд. Аз Юнон низ китобҳоеро ба Эрон овард.¹

Дар ин давра таълимгоҳҳои зиёде фаъолият менамуданд. Яке аз бузургтарин марокизи илмию омӯзишии аҳди Сосониён, ки баъдан шухрати ҷаҳонӣ пайдо намуд, Донишгоҳи Гунди Шопур буд дар шаҳре бо ҳамин ном. Бунёди шаҳри Гунди Шопурро ба Шопури аввал (241-272) нисбат додаанд. Вай дар маҳалли харобаҳои шаҳри қадимаи Ҷунто шопиро (боғҳои зебо) барои 70 ҳазор асирони румӣ, ки дар ҷанги солҳои 250-258 ҳамроҳи подшоҳашон Валериан ба асорат афтода буданд, шаҳре бунёд намуд мисли пойтахти румиён-шаҳри Антокия (дар Туркияи имрӯза).

Гунди Шопур яке аз нахустин ва бузургтарин маркази илмӣ дар Машриқзамин буда дар наздики шаҳри Аҳвози кунунӣ бунёд гардидааст. Дар аҳли салтанати Шопури 11 ин донишгоҳ дорои чандин пажӯҳишгоҳҳои илмию донишкадаҳои таълимӣ буда, дар бахшҳои тиб, нучум, риёзиёт, фалсафа, адабиёт, санъат ва ғайра олимон ба пажӯҳиши илму устодон ба таълиму тадриси донишҷӯён машғул буданд.² Бинобар навиштаи ховаршиноси машҳури англис Э.Браун Донишгоҳи Гунди Шопур аз

бузургтарин чамъияти ҳунари ва илми буда, дар ҳеч як марҳилаи таърихи чунин коргоҳи ҳунари дар Шарқ ба миён наомадаст. Дар 529 утоқи китобхонаи он китобҳои мусиқӣ, фалсафӣ, тиббӣ, ҳисобу ҳандаса, физика, механика, фалакиёт, ахтаршиносӣ, дорушиносӣ, ахлоқ, санъати шеър ва ғӯяндагӣ бо забонҳои паҳлавӣ (форси миёна) суриёни, ҳиндӣ, юнонӣ ва ғайра маҳфуз буд.

Баҳусус пажӯҳиш ва таълиму тадрис дар риштаи тиб дар сатҳи баланд қарор дошт. Донишгоҳ дорои пажӯҳишгоҳи тиббӣ, донишкадаи тиббӣ ва шифохона буда, шомилшавандагони донишкадаи тиббӣ мебоист дар назди камаш панҷ устод аз донишу маърифати тиббиашон имтиҳон супоранд. Пас онҳо дар шӯбаҳои алоҳидаи терапия (амрози дарунӣ) бемориҳои пӯст, чашм ва ғайра ба омӯзиш мепардохтанд. Пизишкони оянда тибби назариро пайваста бо таҷрибаи амалӣ аз бар мекарданд. Донишҷӯён бо идрор (стипендия) ва китобхонаи ғание таъмин буда, ҳаққи устодон низ аз ҷониби давлат пардохта мешуд. Таълим ба забонҳои паҳлавӣ (форси миёна) ва суриёнию юнонӣ дар заминаи таърихи тибби маҳаллӣ ва чамъбасти дастовардҳои тибби мардумони кишварҳои Ҳинду Юнон сурат гирифта, дарҳои донишкада ба рӯи устодону донишмӯзони миллатҳои гуногуну пайравони адёни мухталиф аз кишварҳои гуногун боз буд. Чунончи, баъди бо баҳонаи қуфру бидъати настурӣ баста шудани Академияи Афина соли 529 Хусрави Анӯшервони Сосонӣ (530-578) ба устодону сомеони он иҷозат дод то дар Гунди Шопур пажӯҳишу таълиму тадрисро идома диҳанд. Шухрати Гунди Шопур то ба он чо буд, ки дар он чамъомаду машваратҳои байналхалқӣ доир мегардид, ки яке аз чунин чорабиниҳо соли 551 сурат гирифта буд.

Баъди истилои Эронзамин аз ҷониби арабҳо Донишгоҳи Гунди Шопур аз раванқ бозмонд ва устодон ба тадриҷ озими шаҳри Бағдод шуданд. Ва донишмандони эронинаҷод бо дастури халифаҳои Аббосӣ (750-1258) ба тарҷумаи осори илмию фарҳангӣ, баҳусус тиббӣ аз забони паҳлавӣ ба арабӣ пардохтанд. Нахустин шуда Ибни Язид ва бародараш Холид чанд асари тиббиро аз юнонӣ ба арабӣ тарҷума карданд.

Муаррихи улум Муҳаммад Раҷод овардааст, ки бо сарпарастии Ҳунайн ибни Исҳоқ 10 асари Букрот ва 48 асари Қолинус, аз ҷумла «Набзи Кабир» ва «Набзи Сағир» тарҷума шудаанд. Маҳдии Муҳаққиқ бошад дар таҳқиқоти роҷеъ ба афкори фалсафӣю табиии Муҳаммад Закариёи Розӣ ба субут расондааш феҳристи тарҷумаи 129 асари Букроту Қолинусро овардааст. Дар заминаи тарҷумаи осори тиббӣ ва андӯхтани таҷоруб пажӯҳандагони Гунди Шопур як силсила осори тиббӣ офаридаанд, ки «Фирдавс ул-ҳикмат» и Алии Табарӣ оиди бахшҳои гуногуни тиб аз қабилӣ дорушиносию асабшиносӣ, «Дағал ул-айн» и Ибни Мовасейх оиди бемориҳои чашм, «Китоб ус- сумум» -и Қобир ибни Хайёи- оиди таснифоти умумии захрҳо, нишонаҳои захролудӣ ва роҳҳои он, «Комил ус-санот» ё «Тибби маликӣ» и Абулҳасан ибни Аббоси Маҷусӣ оиди масоили физиология, миҷози инсон ва дармонҳои ҷарроҳӣ ва ғайра аз қабилӣ беҳтарин таълифотанд.³

Пажӯҳандагони Гунди Шопур танҳо роҷеъ ба омӯзиши доруҳои захрнок 22 мучаллад асар иншо намудаанд. Ба ин маъни файласуф ва муаррихи араб Ибни Қитфӣ (1172-1248) чунин навиштаас: «Табибони Гунди Шопур қонунҳои муолиҷаро ба дарҳости мизочҳои кишвари худ мурраттаб мекарданд, то он чо ки дар улум шухрат ёфтанд ва баъзеҳо муолиҷаи ононро бар юнониёну ҳиндуён бартарӣ медоданд, зеро эшон фазилатҳои ҳар фирқаро гирифта ва бар чизҳои хеш кашфшуда чизе афзудаанд, дастуру қонунҳои барои онҳо тартиб додаанд ва матолиби тоза ва некӯ падид оварданд»⁴

Дар Донишгоҳи Гунди Шопур ҳамчунин таълими таърихи илму ҳунари мардуми эронинаҷод мавқеи хоса дошт. Он ҷо ҳунармандони бузурги давр чун Борбад, Саркаш, Ротмин, Саркаб, Бомшод, Гесуи Навоғар, Озодвори Чангӣ ва дигарон санъати навозандагиро сарояндагиро тадрис мекарданд.

Бо мурури замон Ганди Шопур на танҳо ҷонишини дорулилми Искандария шуд, балки ба қавли Китфӣ соҳиби китоби «Ахбор-ул-ҳукамо» аз лиҳози илми тиб аз Юнон ҳам комилтар гардид.⁵

Бисёр аз пизишкони масеҳӣ, ки ғолибан эронӣ буданд, дар ин омӯзишгоҳи олий ва бемористони он ба тадрис ва таботати беморон машғул буданд ва он иддае ҳам, ки ба зохир эронӣ набуданд, парваришётаи муҳити фарҳангии Эронзамин ба шумор мерафтанд. Аз ҷумла. Сергиуси Суриёни, ки аз тарбиятшудагони ҳавзаи илмии Искандария буд ва осори зиёде аз Букрот ва Ҷолинус ва Фарфириусро ба сурёни тарҷума кард ва дар асри ҳаштум ва нухум ҳамонҳоро ба забони арабӣ дароварданд. Дигар шогирдони қавмҳои эронинаҷод Стефани Адасӣ пизишки Кубод ва мураббии Анӯшервон, Трибунус, ки мавриди тавачҷуҳи Анӯ шервон буда, ба эҳтиромаш сесад асири румӣ озод шуданд ва Ҷабраили Дурустбадро метавон ном бурд.⁶

Доктор Маҳмуди Начмободӣ навиштааст: Дар даврони
Анӯшервон табибон ва файласуфон чанде дар дарбор ба хидмат иштиғол доштанд. Минҷумла Ҷабраил табиби бузург ё беҳтар баён дорем ҳакимбошии подшоҳ (табиби Ҷунди Шопур, дурустбад) Баёдики табиб китоби «Ал-мокул ва ал-машруб ва Bergius de Thedagropolis файласуфи бузург ва Барзуяи Ҳаким ҳар як аз онон уҳдадори қисмате аз шууби улум буданд. Мақоми Ҷабраил раисалаттибой ва таботат дар дарбор буд. Сергиус ба тарҷумаи кутуби фалсафа ва ҳикмат аз юнонӣ ба суриёни мепардохт ва Баёдики Ҳаким ба таълифи кутуби тибб ва Барзуяи Табиб ба тарҷумаи кутуби ҳукамои Ҳиндустон, ки бештар дар ахлоқ ва сиёсати мудун буд, иштиғол доштанд. Вақте дар мабоҳиси фалсафа, ҳикмат ва тиб ихтилофе байни онон ва ҳукамо, фалосифа ва атҳои дигар пеш меомад, ба амри подшоҳ маҷлиси мушовара ва муҳовараи дарбор ташкил меёфт ва ҷунон ки маъруф аст, назароти ҳукамои дарбор матинтар ва устувортар мегардид. Ин маҷлиси мушовараро метавон ба номи кунгураи бузурги илмӣ ва ҳикматӣ номид.⁷

Маҷмаъи мазбур, ки навъе анҷумани илмӣ ва ройзании пизишкӣ буд, дар бемористони бузурги Гунди Шопур ташкил мешуд ва ҷӣ басо барои донишҷӯёни пизишкӣ монанди ҷаласаи имтиҳон ё шӯрои судури иҷозаи дармон ба шумор мерафт.

Ба тавре ки аснод ва навиштаҳои таърихӣ ошкор мекунанд, пас аз бозгашти гурӯҳе, ки Анӯшервон барои овардани китобҳои санскрит ба Ҳиндустон фиристода буд ва низ фароҳам гардидани китобҳои дигар ба забонҳои юнонӣ ва суриёни китобхонаи омӯзишгоҳи олии Гунди Шопур биёр густариш ёфта ва тавонманд шуда буд. Ба тавре ки беҳтарин осори пизишкӣ, домпизишкӣ, гиёҳшиносӣ, дорусозӣ ва ба мурури риёзиёт, фалсафа ва ҳайат дар он ҷо ниғаҳдорӣ мешуд ва тамоми онҳо дар риштаҳои гуногун тадрис мегардиданд.

Дар ин маврид Осағуу навиштааст: Дар Гунди Шопур илова бар донишкадаи пизишкӣ, ки бемористоне замиаи худ дошт, донишкадае барои нучум ва расадхонае дар канори он буда ва ин худ пайравӣ аз Дорулилми Искандарияро нишон медиҳад ва таҳсили риёзиёт фаръи таҳсили нучум ба шумор мерафт.

Расадхонаи мазбур баъдҳо мавриди иқтибоси уламои исломӣ қарор гирифт. Ҳандаса, масоҳӣ ва фунуни низомӣ низ дар ҳамин омӯзишгоҳи олий мавриди тавачҷуҳ қарор дошт ва бар асоси пажӯҳишҳои ҷадид фалсафа, адабиёт, ҳикмати амалӣ ва

ахлоқӣ (андешаҳои Фисоғурис, Афлотун, Арасту ва афлотуниёни ҷадид) ва ҳамчунин дабири (риштаҳои улуми инсонӣ) ба ҷӯяндагони илм андеша, адаб ва ҳунар омӯхта мешуд ва бо он ки тадрис ба забони пахлави буд, аммо манобеи хиндӣ (санскрит), юнонӣ ва суриёни ҳам мавриди истифода қарор мегирифт ва ба ин забонҳо тақаллум ва тадрис ҳам мешуд.

Устодони ин омӯзишгоҳи олии бар пояи ниёзҳои ҷомеа ва кордони дурустбад раиси марказҳои таълимӣ ва таҳқиқи Гунди Шопур на танҳо аз миёни беҳтарин фарзонагони эронӣ интихоб мешуданд, балки аз устодони ғайри эронитабор ҳам даъват мешуд то барои тадрис ва эроди суханрониҳои илмӣ ба Гунди Шопур биоянд. Ба ривояте масеҳиёни настури мунтасиб ба настуриуси Батрик (Patrice)- и шаҳри Қустантания

(Константинопол) дар қарни панҷум, ки шӯрои динии Афина онро аз Осиёи Сағир берун карда буд, дар ин шаҳри фарҳангӣ ба тадрис ишғол ёфтаанд.

Масеҳиён дар соли 529 замоне, ки донишмандони юнонӣ ба дастури Justinien аз сарзаминҳои худ ихроҷ шуданд, тавонистанд муддате дар Гунди Шопур ба таълиму тадрис бипардозанд ва дар соли 533 бар асоси қарорде миёни Эрон ва Рум ба сарзаминҳои худ бозгарданд. Хафт тан донишмандони рондашуда иборатанд аз: Damasktos (суриёни аз Димишк), Stmplikios (аз Киликия), Pulamos (аз Фрикия), Priskiaipos (аз Лидия), Hermias (аз Финикия), Diogepa (аз Финикия), Isidoros (аз Ғаза).⁸

Донишҷӯён, коркунон ва пажӯҳандагони илмии Гунди Шопур низ аз ақвом ва миллатҳои гуногун буданд, ки дар қанори эронӣ зардуштӣ ба таълим ва кор ва пажӯҳиш мепардохтанд ва дар ҳамгомӣ бо устодони худ ҳаёти илмии донишгоҳи мазбуруро то қарни нухум тадовун доданд ва фарзонагони барҷастаи он аз поягузори тамаддуни исломӣ дар тиб, ҳикмат ва фалсафа ба шумор омаданд.

Аз ошноӣ, омӯзиш ва пажӯҳиш дар мавриди марокизи мухталифи таълимӣ, бахусус Донишгоҳи Гунди Шопур метавон чунин натиҷагирӣ кард:

1. Дар аҳди Сосониён қули риштаҳои илму фарҳанг, минҷумла бахши омӯзишу парвариш аз дастовардҳои азиме бархӯрдор буданд.
2. Донишгоҳи Гунди Шопур ба ҳайси бузургтарин марокизи илмию таълимӣ на танҳо дар Эронзамин, балки дар саросари ҷаҳони ибтидои қуруни вусто шинохта шуда буд.
3. Дар донишгоҳи Гунди Шопур улуми мухталиф аз ҷониби устодони бузурги на танҳо Эронзамин, балки дигар кишварҳо тадрис мешуд. Аммо тадрис ва пажӯҳиши риштаҳои гуногуни тиб дар мадди аввал қарор дошт ва маҳз риштаи пизишкӣ шухрати ҷаҳонӣ пайдо намуда буд.
4. Маҳз пажӯҳишгарон ва устодони Донишгоҳи Гунди Шопур дар аҳди Хилофати Араб аз бунёдгузори тамаддуни исломӣ гардиданд.

АДАБИЁТ:

1. Ибни Надим. Ал-фехрист. – Техрон, 1983.- С.437.
2. Ҳакимӣ М. Донишномаи улум ва ҳунар. ҷ.2.-Техрон, 2002.-С.647.
3. Мумтахин Ҳ. Донишгоҳи Гунди Шопур ва савобиқи илмии он. – Техрон, 1970. – С.75.
4. Начмободӣ М. Таърихи тиб дар Эрон. – Техрон, 1992. – С. 420.
5. Хумоюн Н.Т. Низом ва ниҳодҳои омӯзишӣ дар Эрони бостон. – Техрон. 2003. – С. 162.
6. Начмободӣ М. Таърихи тиб дар Эрон. ҷ.1.- Техрон, 1962. – С. 443.
7. Хумоюн Н.Т. Низом ва ниҳодҳои омӯзишӣ дар Эрони бостон. – Техрон, 2003.- С. 162.
8. Ҳамон маъхаз. – С. 193.

МАВОДИ ТАҲЛИЛӢ

ИНСТИТУТИ ИҚТИСОДИЁТ ВА ДЕМОГРАФИЯИ АКАДЕМИЯИ СОҲАИ МАОРИФИ ВМКБ ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Шукуллобекова Г.Я¹

Дар ин мақола муаллиф таърих ва раванди рушди маорифи Тоҷикистон аз ҷу
мла Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон дар даври истиқлолиятро баррасӣ
мекунад. Дар ин замон ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва русӣ дар байни тамоми аҳоли
диққати махсус дода шуд. Соҳаи маорифи ВМКБ дар даври истиқлолият ба таври
мусбӣ сифатан тағйир ёфт.

Калидвожаҳо: маълумот, сатҳ, муассисаҳои таълимӣ, маълумотнокӣ, маориф,
ҷамъият, давлат.

ИНСТИТУТ ЭКОНОМИКИ И ДЕМОГРАФИИ АН РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ ГБАО В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Шукуллобекова Г.Я.

В данной статье автором рассмотрена история и процесс развития образования
в Таджикистане особенно Горно-бадахшанской Автономной Области в годы
независимости. В эти времена уделялось внимания языку, как иностранному, так и
русскому языкам и развитию образования людей всех поколений. Качественно системы
образования ГБАО в независимый года положительно изменилась.

Ключевые слова: знания, уровень знания, образовательные учреждение,
общественный, государство.

INSTITUTE OF ECONOMY AND DEMOGRAPHY OF ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Shukullobekova G. Y.

In this article the author was considered the history and process of development of
education in Tajikistan especially in GBAO during the independence years. In these time was
paid attention to the languages, as foreign , as a Russian languages and to develop the

---

¹Шукуллобекова Г.Я. аспиранти шӯъбаи рӯзонаи Институти иқтисодиёт ва демографияи АИ ҶТ.

people's education of all generations. Positively was changed the quality of education system of GBAO during the independence years.

Keywords: *knowledge, level of the knowledge, educational institution, public, state.*

Таърихан ободиву сарсабзии маконҳои зисти аҷдодони миллати тоҷик, камоли маънави ахлоқӣ гирифтанд, доништалабиву маърифатпазирӣ ва ҳунари тамаддунофарӣ касб кардан, танҳо бо гомниҳии наслҳои ин миллат ба назди муаллим устод, аз тариқи даргоҳи мактабу маориф ҳосил гардидааст.

Дар сарнавиштномаи тоҷикон мавқеи илму маориф чун як соҳаи басо муқаддас ва арзишманд, пешқадаму ояндасози Ватану миллат мавқеъ дорад. Нобиғаҳои миллати тоҷдор дар тамоми давраҳои андешаи азалии доништалабӣ, илмомӯзӣ, суҳанварӣ ва роҳҳои расидан ба ин сарвати бебаҳоро ба дигарон ҳам ҳидоят намудаанд.

Имрӯз низ инкишофу пешрафти ин соҳа дар маркази диққати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шахсан Президенти кишвар қарор дорад. Солҳои соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сиёсати давлат талаботу муносибатҳои сифатан нав нисбати идоркунии соҳаи илму маориф ба вуҷуд омадаанд. Маориф соҳаи маухимтарину афзалиятноки ҷомеаи муосир, соҳаи «таҳкимбахши давлату давлатдорӣ ва начоти миллат» муаррифӣ гардид. [1]

Дар сатҳи сиёсати давлатӣ вазифагузорӣ шудааст, ки дар мактаб афрухтани нури маърифат, ташаккул додани ахлоқи ҳамида ва маънавиёти баланд бояд аз таълим оид ба ҳамбастагии табиату ҷамъият, ҳаёти модиву маънавӣ, кулли ҳастӣ ва тағйирпазирӣ он ибтидо бигирад ва масъалаи гузариш аз таълим ба омӯзиш таъмин бигардад.

Сиёсати соҳаи маорифи кишвар ин пеш аз ҳама, тарбияи насли наврас дар рӯҳияи ҳудогоҳии миллӣ, худшиносии таърихӣ, эҳтиромгузорӣ ба беҳтарин арзишҳои фарҳангию ахлоқии аҷдодӣ ва истифодаи онҳо баҳри ташаккули миллат бояд бошад. Дар пешорӯи таҷлили «20 солагии Истиклолият давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» боифтихор гуфта метавонем, ки алақай дар зинаи аввали таърихи навини миллӣ, дар заминаи шаклгирии муносибатҳои нави сиёсӣ иҷтимоӣ, дар самти идоракунӣ сиёсӣ ва иҷтимоӣ, аз ҷумла, дар соҳаи маориф қорҳои зиёди ҳадафманд ба анҷом расидаанд. [2]

Соҳаи маорифи ВМКБ ба таври мусбӣ сифатан тағйир ёфт. Пеш аз ҳама ин дигаргунҳои соҳаи маорифи вилоят дар бештар маблағгузорӣ шудан, таҳким ёфтани заминаи модди-техники-таълимии муассисаҳо, сохтмону азнавсозии мактабу кӯдакостонҳо, дар сатҳи Ҳукумати Ҷумҳурии ва вазорати маориф қабулшавии ҳуҷҷатҳои нави муҳими меъёрӣ ҳуқуқӣ, методӣ, таҳия ва амалишавии барномаҳои соҳа, шакли нави идоракунӣ ва гузаштани муассисаҳои таълимӣ ба маблағгузорию сарикасӣ, компютеркунонӣ ва пайваस्तшавӣ ба шабакаи интернет, таъмини бештари муассисаҳои соҳа бо маводи сӯхтусӯз дар фасли зимистон, пурра фарогирии кӯдакону наврасон ба муассисаҳои то мактабиву таҳсилгоҳҳои умумӣ, роҳандозии такмили таҳассуси муаллимон, дарёфт ва амалисозии роҳу усулҳои фаъоли беҳсозии сифати таълиму тарбия ва бисёр палӯҳои дигари фаъолия ба амал омадаанд.

Пешрафти соҳаи маорифи ВМКБ ҳамеша аз ҳисоби заҳмату талошҳо, фидокориҳои беқиёси меҳнатӣ, заминагузорӣ ва арзишҳои маорифчиёни асили наслҳои дирӯзу имрӯз ва кумаку дастгириҳои мунтазами Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин шуда истодааст.

Новобаста аз мушкилотҳои мухталиф, ҳисси ифтихорварзи аз Ватану миллат, рӯҳбаландӣ аз истиклолият, умедвори ва ояндаи нек ва арзи вучуд кардани давлати миллии ҳуқуқбунёду дунявии Тоҷикистон, дар ҳаёти мардум, азончумла, байниаҳли маориф нақши муассир гузошт. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тамоми душворҳои иқтисодиву сиёсӣ нигоҳ накарда мактабу маорифро бо даъвати ҳаматарафа дастгири намуданд, дар мавқеи асосӣ ва стратегии сиёсати давлатӣ ҷой намуд. Тедоди мактабҳои ВМКБ бо заминаи модии то солҳои 90 и асригузашта вучуддошта, то андозае талаботи он замонро агар қонеъ намуда бошад ҳам, дар даврони истиклолияти давлатӣ, вобаста ба талаботи рӯзафзуни ҷомеаи навин, ин заминагузори нокифоя гардид. Дар ВМКБ тибқи маълумоти оморӣ дар соли 1991 аз ҳисоби тамоми манбаъҳои маблағгузори бояд 349630 ҷойи нишаст дар муассисаҳои таълимӣ 5125 ҷойи нишаст дар дар муассисаҳои то мактабӣ ташкил мегардид. Вале ин нақша дар муассисаҳои таълимӣ фақат 60% (21407 ҷой) ва дар муассисаҳои то мактабӣ 42% (2175 ҷой) ташкил дода буд.[3] Дар натиҷаи нооромии кишвар ба тамоми соаҳои хочагии халқ зарари чидди ворид гардида, иқтисодиёт хело хароб ва пешрафти мамлакат ба даҳсолҳо ақиб партофта шуд. Соли таҳсили 1992-1993 шумораи муассисаҳои то мактабӣ дар ВМКБ 20 ададро ташкил дода бошад, соли таҳсили 1996-1997 шумораашон то ба дувоздаҳ адад кам гардида, давоми ин солҳо дар ноҳияҳои Дарвоз, Ванҷ, Роштқалъа ва Мурғоб ҳамаи муассисаҳои то мактабӣ аз фаъолият боз монданд. Шумораи тарбиятгиранагони ин муассисаҳои то мактабӣ аз 1890 нафари соли 1992 ба 1164 нафар дар соли 1996 кам гардид. Дар шаҳри Хоруғ як муассисаи то мактабӣ баста шуда буд. Дар солҳои 1992-95 зиёда аз 330 нафар омӯзгорони макотиби ВМКБ тарқи касб намудаанд.

Дар ин вазъи хеле душвор, идораи илм ва маъорифи ВМКБ бо дастгирии ҳукумати ВМКБ ва ташкилотҳои байналмилалӣ (Ҳазинаи Оғохон, Кумитаи Ҳилоли Аҳмар ва Салиби Сурх, СММ), заминаи модии чанде аз муассисаҳои маорифро таҳким бахшида, онҳоро қисман таъмину азнавсозӣ намуд ва синфхонаҳои нав низ сохта шуданд.

Дар соли таҳсили 1995 - 96 бо кумаки Ҳазинаи Оғохон ба мактабҳои ВМКБ 260000 дона дафтар, ба ҳамин миқдор ручкаву қалам, 2,5 тона ранг 5 тона бур, 320 тона тӯби волейбол, 340 дона печҳои барқӣ, 26000 ҷуфт пояфзол, 1990 тонна ангиштсанг, 892 дона печҳои сӯзишвории ангиштсанг ва ғайраҳо дохил шуд. Аз соли 1997 то соли 1999 Хадамоти Маорифи Оғохон барои мактабҳои ВМКБ 36000 адад китобҳои дарсӣ харидорӣ карда, ба мактабҳо расонид.[4]

Мутобиқи амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 майи соли 2004 № АП 1410 аз ҳисоби фонди захиравии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои мақомоти маҳалии ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳои ВМКБ барои таҷҳизонидан, таъмир ва сохтмони мактабҳои таъсилоти умумӣ 1600000 (як миллиону шашсад ҳазор) сомонӣ ҷудо шуда буд. Ин маблағ ба тариқи зайл барои ноҳияҳои вилоят, аз ҷумла, Дарвоз 200000 сомонӣ, Ванҷ 270000 сомонӣ, Рушон 250000 сомонӣ, Шугнон 180000 сомонӣ, Мурғоб 150000 сомонӣ, ва шаҳри Хоруғ 200000 сомонӣ, тақсим ва истифода бурда шуд.

Яке аз масъалаҳои муҳим дар гузаронидани ислоҳоти соҳаи маориф ин дигаргун намудани шакли маблағгузори муассисаҳои таълими муайян шуда буд барои ҳамин, ноябри соли 2004 Қарори Ҳукумати ҚТ таҳти рақами 441 «Дар бораи ба шакли нави идора ва маблағгузори гузаронидани муассисаҳои таълимии умумии шаҳри

Кӯлоб, ноҳияи Ёвон Вилояти Хатлон, шаҳри Хучанди вилояти Суғд, шаҳри Хоруғи ВМКБ ва шаҳри Ваҳдат» қабул гардид, ки ин бо ҳисси баланд бардоштани маош ва ҳавасмандгардонии омӯзгорон гардид.

Аз бучаи ВМКБ дар соли 2005 барои рушди соҳаи маориф 13.533.033 млн сомонӣ ҷудо шуд, ки нисбатисоли 200 - 4 млн сомони зиёдтар буд. Дар ин соли таҳсил ба бучаи вилоят иловагӣ 65872 сомонӣ ҷудо карда шуда. Соли 2000 шӯбаи аспирантура кушода шуд ва беҳтарин хатмкунандагони донишгоҳ бо иҷрои корҳои илмӣ ҷалб гардидаанд, то имруз беш аз 65 нафар аспирантузаро хатм намуда, чанде аз онҳо рисолаҳои номзодии илмиро бомуваффақият ҳимоя намуданд.

Ҳароҷоти бучаи давлатӣ барои соҳаи маорифи ВМКБ

Солҳо	Маблағ (сомонӣ)
1995	6700
2000	2358000
2001	3275000
2002	4778000
2003	6314000
2004	10734000
2005	13533000
2006	16561000
2007	17429000
2008	24679600
2009	40453368
2010	42227020
2011	46654028

Аз ҷадвал малум мешавад ки дар даврони истиқлолият ҳароҷоти бучаи давлатӣ барои соҳаи маорифи ВМКБ то андозае ҷудо карда шудааст.

Маориф чун як қисмати мураккаби соҳаи иҷтимоӣ нафақат аз муассисаҳои таълимии ибтидоӣ, умумӣ, касбии ибтидоӣ, балки аз самти таълими баъдидипломӣ ё тақмили таҳассус, муассисаи тарбияи то мактабӣ ва беруназ мактабӣ, ки дар инкишофи маърифати ахлоқии наврасону ҷавонон мавқеи басо муҳим дорад. Ҳамин тариқ дар Тоҷикистон баъди ҷангҳои граждони ба маълумотнокӣ диққати махсус дода шуда, рӯйдодҳои муҳимтарини маорифи ВМКБ сол то сол зиёд гардиданд.

- Соли таҳсили 1990-1991 дар ВМКБ 294 адад мактаб (92 адад ибтидоӣ, 74 адад асосӣ ва 128 адад миёна) бо фарогирии 48015 нафар хонанда фаъолият намуданд.
- Соли 1992 нахустин мактабӣ олии Донишгоҳи давлатии шаҳри Хоруғ кушода шуд.
- Аз соли 1996 то имрӯз макони тақмили ихтисоси муаллимони ВМКБ бо номҳои марказии муаллимон дар назди Идораи маорифи ВМКБ (1996-1998), Маркази рушди касбии омзгорони ВМКБ (1998-2000) ва аз соли 2000 донишкадаи тақмили маълумоти касбии омзгорони ВМКБ муаррифӣ мешавад.
- Тибқи марҳилаи 3-и «Барномаи давлатии компютеркунонии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015»

мактаббачагони ВМКБ дар олимпиадаи фанни байналмилалӣ аз тариқи интернет ширкат намуда, 11 нафар соҳиби медали тиллогардиданд.

- Моҳи октябр Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо №457 «Дар бораи тасдиқи барномаи рушди соҳаи тарбияи томактабӣ барои солҳои 2012-2016 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардид.[5]

Ҳамин тариқ соҳаи маориф ва маълумотнокӣ дар ВМКБ рӯ ба беҳбудӣ ниҳода ба муваффақиятҳои нав ба наве ноил гардид.

АДАБИЁТ:

1. Маорифи ВМКБ дар бист соли истиклолият. Душанбе 2017с. Саҳ 4; 6; 14; 158;
2. Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе, с. 2014. – саҳ-93; 130;

НАҚШАИ ТАХМИНИИ ЯК СОАТАИ ДАРСӢ АЗ ФАННИ ЗАБОНИ МОДАРӢ ДАР СИНФИ 3

Гулаҳмадов Г.¹

Дар мақолаи зерин оиди нақшаи тахминии як соатаи дарсӣ аз фанни забони модарӣ барои синфи 3 сухан мерavad. Мақсади дарс он аст, ки хонандагон мазмуни матнро муайян карда тавонанд, қоидаи имло дар навишти калимаҳоро риоя намоянд ва дар бораи ҳайвони дӯстдошташон ба таври даҳонӣ ва хаттӣ ҳикоя навишта тавонанд.

Калидвожаҳо: нутқ, дарс, ҳайвонот, имло, одоб, таълим, синф.

Гулаҳмадов Г.

ПРИБЛИЗИТЕЛЬНЫЙ ПЛАН ОДНОГО УРОКА ПО РОДНОМУ ЯЗЫКУ В 3 КЛАССЕ

В данной статье говорится о приблизительном плане одного урока по родному языку в 3 классе. Цель урока заключается в том, что учащиеся могут определить содержание текста, следовать правилам написания слов и они могут письменно и устно рассказать о своем любимом животным.

Ключевые слова: речь, урок, животное, правописание, воспитание, класс.

Gulakhmadov G.

APPROXIMATE PLAN OF ONE LESSON ON LANGUAGE IN 3 CLASS

This article talks about the approximate plan for one lesson in the mother tongue in grade 3. The goal of the lesson is that students can determine the content of the text, follow

---

¹ Гулаҳмадов Г. - старший научный сотрудник Института развития образования имени Абдурахмана Джами, адрес: 734024, г. Душанбе, ул. Айни 45.

the rules of writing words and they can write about their beloved animals in writing and orally.

Key words: speech, lesson, animal, spelling, education, class.

**Нақша ин бофтаи нафиси меъёри муносибат аст.
А.С.Макаренко**

Мавзӯи дарс: Ҳайвонҳои хонагӣ ва ваҳшӣ. Саҳифаи 201-202.

Муносибати босалоҳият:

3.1.2. Маълумоти гирифтаро дар шакли нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ истифода бурдан;

3.2.3. Интихоби мувофиқ дар баёни мақсади мавзӯъ ва мазмуни гуногунии нутқи шифоҳӣ;

3.3.3. Муайян ва дарк намудани мазмуни калимаҳои нав ва фикри асосӣ;

3.4.2. Истифодаи тарзу усули мувофиқ дар навишти матн.

Мақсади дарс: хонандагон мазмуни матнро муайян карда тавонанд, қоидаи имло дар навишти калимаҳоро риоя намоянд ва дар бораи ҳайвони дӯстдошташон ба таври даҳонӣ ва хаттӣ ҳикоя навишта тавонанд.

Маводи таълим: китоби дарсӣ, расми ҳайвонҳои ваҳшӣ ва хонагӣ дар алоҳидагӣ, мусаввараҳо доир ба олами ҳайвонот.

Воситаҳои техникӣ: телевизор, dvd-й ва фита оид ба ҳайвоноти хонагӣ ва ваҳшӣ, парандаҳои саҳроӣ ва хонагӣ.

Р а в и ш и д а р с

1.Ташкилии дарс: а) ба ҷо овардани одоби мулоқот;

б) ҷо ба ҷо гузори маводҳои таълимии дарс дар истифодашаванда аз тарафи омӯзгор ва хонандагон;

в) қайди журнали синфӣ ва ҳозирро ғойиб;

г) таъмини буру латта.

11.Қор бо материали гузашта: Ҷоҳан зери ҷоҳ. Саҳифаи 198-200.

Марҳилаи 1. Муаллим пешакӣ чунин карточкаҳо месозад. Дар карточкаҳо савол мегузорад. Карточкаҳо рӯйи миз гузошта мешаванд. 3-нафар

хонанда Тоҳир, Қосим ва Ҳошим, ки тибқи журнали синфӣ бояд пурсида мешаванд, даъват шуда, 1-тогӣ карточка мегиранд. Ба онҳо 2 дақиқа вақт дода мешавад.

Варақаи 1. Амал ва хусусияти Рӯбоҳ: а) Рӯбоҳ дар кучо зиндагӣ мекунад? б) Чиро шикор мекунад? в) Чи хел хислат дорад?

Варақаи 2. Амал ва хусусияти Шағол: а) Шағол дар кучо зиндагӣ мекунад? б) Чиро шикор мекунад? в) Чи хел хислат дорад?

Варақаи 3. Амал ва хусусияти Шер: а) Шер дар кучо зиндагӣ мекунад? б) Чиро шикор мекунад? в) Чи хел хислат дорад?

Баъдан, омӯзгор супориши вазифаи хонагӣ оид ба навишти панди фармудаи А.Фирдавсиро дар фаъолияти кори иҷронамудаи хонандагон мебинад. Натиҷаи онро ба шогирдон шарҳ медиҳад.

Камозор бошеду ҳам камзиён,

Бадиро мабандед ҳаргиз миён. Дар ин радиф ҷавобҳои Тоҳиру Қосим ва Ҳошимро мешунаванд.

Марҳилаи 2. Омӯзгор ба хондагон чунин саволҳоро пешниҳод ва ҷавобҳои онҳоро мешунавад ва ба воситаи дигарон пурра менамояд:

1. Сабаби худро ба чох партофтани Рӯбоҳ.
2. Фиреб хӯрдани Шағол.
3. Фиреб хӯрдани Шер.
4. Ҳалокати Рӯбоҳ.

Марҳилаи 3. Гуруҳбандӣ бо рақаму номи: №1-хирс, №2-шер, №3-паланг, №4-гурғ. Дар 4 карточка

А. Ҷони нодон-дар азоб.

Б. Гурусна бо шер мезанад.

В. Чохкан-зери чох.

Г. Асло фиреб макун қайд ёфтааст.

Супориш медиҳад, ки «**Ҳарфи ҷавоби дурустро ба давра гиред**». Ҳар гуруҳ ҷавоби ёфтаашро маънидод кунад.

Марҳилаи 4. Омӯзгор ба 3 нафар шогирдон: Қайюм, Ориф ва Маъруф, ки рӯзи гузашта баҳри нақшофарӣ супориш гирифта буданд, нақшофарии шогирдонро бо ҳамсинфони мебинанду ҷиҳатҳои тарбиявии дарс баррасӣ гардонида мешавад.

Хулоса «**Чохкан зери чох**».

111. Кор бо мавзӯи нав: **Ҳайвоноти хонагӣ ва ваҳшӣ**. Саҳифаи 201-202.

а) суҳбати муқаддимаӣ: оид ба Шағол, Рӯбоҳ ва Шер сухан давом ёфта ба дарси имрӯза «**Ҳайвонҳои хонагӣ ва ваҳшӣ**» пайваста оғоз мегардад.

Марҳилаи 5. Хонандагон бо шумори 1,2,3,4,5 дар 5 гуруҳ шомил карда, номгузорӣ мешаванд. Масалан, шер, паланг, хирс, асп ва сағ. Супориш мегиранд. Дар 5 лифофа расми аралаш шудаи ҳайвонотҳои хонагӣ, ваҳшӣ, парандаҳои саҳроӣ, хонагӣ ва обӣ ҷойгир шудаанд. Лифофаҳо болои миз гузошта шуда, сардори гурӯҳҳо даъват мешавад ва ҳар кадом 1 лифофаро мегирад. Дар гурӯҳ номҳои онҳоро менависанд.

Гурӯҳи 1. Ҳайвонҳои хонагӣ

Гурӯҳи 2. Ҳайвонҳои ваҳшӣ

Гурӯҳи 3. Ҳайвонҳои обӣ

Гурӯҳи 4. Парандаҳои саҳроӣ

Баъдан намояндаи гурӯҳ рӯйхати тартибдодашонро бо расмҳо муаррифӣ менамоянд ва номҳои гуфташонро дар лавҳаи синфӣ менависанд. Баъди натиҷагирӣ ва пурра шудани кори гурӯҳҳо чун пештара ба ҷойҳои худ мегузаранд.

Марҳилаи 6. Ҳар кадом аз калимаҳои дар лавҳаи синфӣ навишташуда дар 4-5 ҷумлаҳои содда ва мураккаб ва ё зиёда мустақилона дар 5 дақиқа нақл ва ҳикоя менависанд. Баъди охир шудани вақти додашуда ҳар хонанда кори ҳамдигарро меҳонад хулоса ва натиҷагирӣ мекунад.

Марҳилаи 7. Хонандагон чун пештара ҷуфт гурӯҳбандӣ ва номгузорӣ мешаванд. Машқи «**Ба хотир гирифтани**» гузаронида мешавад. Болои миз 5 варақа иборат аз 10 номгӯӣ ҳайвоноту паранда навишта шудааст. Ҳар гурӯҳ намояндааш варақаро

мегирад ба гурӯҳи дигар баррасӣ-меҳонад. Ҳар аъзои гурӯҳ дар алоҳидагӣ калимаҳои шунидаашонро менависанд. Муаллим назорат мебарад, ки рӯйбардор нақунанд. Баъди натиҷагирӣ ҳам ба фаъолияти кори гурӯҳ ва ҳам ба фаъолияти ҳар аъзои гурӯҳ барои дарки ба хотир гирифтани навиштан ҳавасманд гардонида мешаванд. Гурӯҳҳо (кадом зиёд) алоҳида, хонандагон (кӣ зиёд) алоҳида (китоб, ручка, дафтар) тақдим мешавад.

Марҳилаи 8. Мустаҳкамкунӣ ва азёбии дониш. Чӣ омӯхтаед? Ташкили савол ва ҷавоб дар доираи фоидаи ҳайвонҳои хонагӣ, ғамхорӣ ба онҳо. Ҳайвонҳои ваҳшӣ. Барои чӣ онҳоро ваҳшӣ ном мебаранд? Фарқияти парандаҳои саҳроӣ, хонагӣ, обӣ дар чист? Кадом ҳайвонҳо дар об зиндагӣ мекунанд? Ҳайвонҳои болозикр ба табиат ва инсон чӣ аҳамият доранд? Чӣ ба шумо маъқул шуд? Саволҳо бошанд марҳамат.

Марҳилаи 9. Баҳодихӣ. (Баҳодихӣ бо шарҳдиҳӣ гузошта мешавад)

Марҳилаи 10. Супориш ба хона. Дарсро ба падару модар нақл намоед. Дар бораи аҳамият ва парвариши ҳайвонҳои хонагӣ ҳикоя ва ё нақл нависед.

Варақаи 1. Шикор олот ва хелҳои он. (Шикори парандаҳо бо ғулак ва рагадка. Шикори кабк бо камон ва қилак. Шикори моҳӣ бо шаст ва чангак.) Дигар намуди шикорро номбар кунед.

Варақаи 2. Якчанд номи сайдро номбар кунед.(кабк, гунчишк, буз ва гӯсфанди кӯҳӣ, заргӯш, хук, сағур ва ғайра).

Варақаи 3. Чоҳ гуфта чиро мефаҳмед? Чанд намуди чоҳро медонед?

Варақаи 4.. Зиракӣ гуфта чиро мефаҳмед? Доно, оқил, боодоб, дарк кардан, донандаи ҳар гуна сир ва ғайра.

МУНДАРИЧА СОДЕРЖАНИЕ

ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯ ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ

1. *Зиёӣ Хуриш* - Масъалаҳои мубрами фалсафаи таҳсилот ва зарурати таълими он
2. *Каримзода Мирзобадал* - Гузариш ба таҳсилоти босифат ва омӯзиши салоҳиятҳои калидии асри XXI омили асосии рушди устувори кишвар
3. *Сафаров Мунир* - *Культура и неформальное образование: Таджикистан, Великобритания, Франция и Эстония*
4. *Маҳкамов Д, Раҳимов Р* - Муносибати фалсафӣ дар тарбияи ахлоқӣ- ватандӯстии донишҷӯён
5. *Содиқов Шоймардон* - Таъсири омилҳои табиӣ- географӣ дар ташкили ҳудудии туризм ва рекреатсия. (дар мисоли Тоҷикистон)
6. *Сангова Ҳ* - Рушди илму маориф дар солҳои соҳибистиклолӣ
7. *Боронов Б.* - Нақши дарси забони тоҷикӣ дар инкишофи тафаккури хонандагон
8. *Салоҳиддинова Гулнара* - Нақши анъанаҳои миллӣ дар эҳёи ҳунароҳои мардумӣ
9. *Маҳмудхон Убайдов* - Нақши география дар ҳаёти инсон
10. *Қаюмова Хурлиқо* - Асосҳои раванӣ- педагогии ташаккули салоҳияти касбии донишҷӯён
11. *Файзуллоева Иноят* - Нақши муносибати босалоҳият дар ташаккули шахсияти муҳассилин
12. *Лутфуллоева Парвина* – Салоҳиятнокии ва омӯзиши он дар фанни забони англисӣ

МЕТОДИКА МЕТОДИКА

1. *Имомназаров Давлатназар*- Вазифаҳои актуалии рушди системаи арзёбии сифати дониш
2. *Холиқова Шоира* - Оид ба моҳияти салоҳияти донишҷӯён зимни таҳияи кори дипломӣ
3. *Расулов Фотех, Холов Аҳлиддин* - Дарси муосир аз фанни ҳуқуқ ва талаботи асосӣ нисбат ба он
4. *Тошбоева З.* - Роҳҳои истифодаи аёнӣ, маводи дидактикӣ ва нақши он дар ташаккули салоҳиятҳои талабагонии мактаб (синф)-ҳои камнуфус
5. *Идибек Аҳроров* - Салоҳиятнокии зимни таълими фанни биология
6. *Бобокалонов Сӯҳроб* - Проблемаҳои муосири истифодабарии захираҳои оби Тоҷикистон
7. *Асадуллоев Раҳматулло* - Хислатҳои махсуси синнусолии кӯдакону наврасон дар истироҳатгоҳ
8. *Буриев Б.* - Аҳамияти назми риёзи дар инкишофи қобилияти коммуникативии хонандагон дар таълими математика
9. *Гулҷехра Чалолова* - Адаб тоҷест аз нури илоҳӣ (риояи одоби муошират дар ҳаёти хурдтарақон)
10. *Икромова Гуландом* - Забони форсии тоҷикӣ ва равоии забонҳои минтақа
11. *Каримова Г.* - Татбиқи муодилаҳои тригонометрӣ дар ҳалли масъалаҳои геометрия
12. *Баҳрон Зулфонов* - Об-сарчашмаи ҳаёт (намунаи як соат дарси тарбиявӣ)
13. *Умарова Бибимукарама* - Бузургтарин маркази таълимии замони худ
14. *Шукуллобекова Г.* - Институти иқтисодӣ ва демографияи академияи соҳаи маорифи ВМКБ дар даврони истиқлолият
15. *Гулаҳмадов Г.* - Нақшаи тахминии яқсоатаи дарсӣ аз фанни забони модарӣ дар синфи 3

БА МАЪЛУМОТИ МУАЛЛИФОН

Дар маҷаллаи илмии «Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф» мақолаҳое ҷоп карда мешаванд, ки натиҷаи таҳқиқоти илмӣ оид ба илмҳои педагогӣ ва равшиносии мебошанд. Ҳангоми ирсол мақолаҳо муаллифони бояд қоидаҳои зеро риоя намоянд:

1. Ҳаҷми мақола якҷоя бо матн, расм, ҷадвал, диаграмма, графика, рӯйхати адабиёт ва матни аннотатсияҳо бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ набояд аз 15 саҳифаи ҷопи компютерӣ зиёд бошад.

2. Мақола бояд дар низомии Microsoft Word (гарнитура Times New Roman Tj 14, формат А4, фосилаи байни сатрҳо - 1,5 см, ҳошияҳо: боло – 2,5 см, поён - 2,5 см, ҷап - 3 см, рост - 2 см) омода карда шуда, ҳамаи саҳифаҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Дар баробари нусхаи ҷопии мақола шакли электронии он низ пешниҳод карда мешавад.

3. Дар сатри якуми саҳифаи якум дар мобайн унвони мақола, дар сатри дуюм ному насаби муаллиф (муаллифони) нишон дода шуда, дар поварақи он шарҳи ҳоли мухтасари муаллиф (муаллифони) – соли таваллуд, ҷойи қор, дараҷа ва унвони илмӣ, суроға ва e-mail меояд. Баъд аз як фосила аннотатсияҳо бо забоне, ки мақола навишта шудааст ва бо забонҳои тоҷикӣ ё русӣ ва англисӣ бо калидвожаҳо (8-10 калима) оварда мешаванд. Баъди як сатр матни асосии мақола меояд. Иқтибос аз адабиёт, сарчашмаҳои илмӣ дар матни мақола дар дохили қавс тибқи меъёрҳои муқарраргардида (масалан: 12;42) нишон дода мешаванд. Дар охири мақола рӯйхати адабиёт меояд. Қоидаҳои тартибдиҳии рӯйхати адабиёт зимни он бояд риоя карда шаванд.

4. Мақолаҳои илмие, ки ба маҷалла супорида мешаванд, бояд як тақризи экспертии мутахассисони соҳа, маълумотномаи муаллифӣ (барои мақолаҳои силсилаи табиӣ) ва як тақризи ҳайати таҳририяи маҷалларо оид ба имконияти ҷопи он дошта бошанд.

5. Ҳаёти таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаҳои илмиро ихтисор ва ислоҳ намояд.

6. Мақолаҳое, ки ба талаботи зикршуда ҷавобгӯ нестанд, бо пешниҳоди ҳаёти таҳририяи маҷалла ба муаллифони баргардонда мешаванд.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В научном журнале «Вестник Института развития образования» печатаются статьи, содержащие результаты проведенных исследований по педагогическим и психологическим наукам. При направлении статьи авторам необходимо соблюдать следующие правила:

1. Размер статьи не должен превышать 15 страниц компьютерного текста, включая текст, таблицы, библиографию, рисунки и тексты аннотации на таджикском, русском, и английском языках.

2. Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word (гарнитура Times New Roman Tj 14, формат А4, интервал -1,5, поля: верхнее-2,5 см, нижнее -2,5см, левое -3см, правое –

2см), все листы должны быть пронумерованы. Одновременно с распечаткой статьи сдается и ее электронная версия.

3. Сверху первой страницы по центру листа указывается название статьи, ниже через один интервал инициалы и фамилия автора (авторов). В сноске указывается краткая биография автора (авторов) – год рождения, место работы, ученая степень и звание, адрес и e-mail. Далее через строку следуют аннотации на языке статьи, на таджикском или русском и английском языках с указанием ключевых слов (8-10). Через одну строку следует основной текст статьи. Сноски из литературы и научных источников в статье приводятся внутри скобок согласно установленным правилам (например: 12; 42). В конце статьи приводится список литературы. Библиографические правила при этом должны быть соблюдены.

4. Статьи, представленные для публикации в журнале должны иметь одну рецензию специалистов отрасли, авторское свидетельство (для статей по естественным наукам) и одну рецензию членов редколлегии о возможности ее публикации.

5. Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения статьи.

6. Статьи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией возвращаются авторам.

+

ISSN 2617-5320

ИНДЕКСИ ОБУНА: 77772

ПАЁМИ
ПАЖҶҶИШГОҶИ РУШДИ МАОРИФ
2018, № 3 (23), 155 с.

ВЕСТНИК
ИСТИТУТА РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ
2018, № 3 (23), 155 с.

BULLETIN
OF THE INSTITUTE OF DEVELOPMENT OF EDUCATION
2018, № 3 (23), 155 с.

Шахси масъули чопи шумора: Каримзода М.
Мухаррири матни русӣ: Камолова С.
Мухаррири матни англисӣ: Зардиева С.
Мухаррири техникӣ: Саъдоншоева Н.
Мусаххех: Ҳайдаров Р.

Ответственное лицо за номер: Каримзода М.
Редактор русского текста: Камолова С.
Редактор английского текста: Зардиева С.
Технический редактор: Саъдоншоева Н.
Корректор: Ҳайдаров Р.

Муассис: Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистони Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон номнавис шудааст. Шаҳодатномаи №027/МҚ - 97 аз 13 ноябри соли 2017

Суроғи идора: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Садриддин Айни, 45
Тел: 2271729, 2271747, 2270629, e-mail: nuriddinovna95@bk.ru

Матни комили маҷалла дар сомонаи www.prmatt.tj, <http://www.prmatt.tj/index.php/2018-02-27-07-45-25/2017-02-15-09-54-42> **ҷой дода шудааст.**

Ба чоп 27. 09. 2018 имзо шуд. Супориши №17. Хуруфи навъи Times New Roman Tj.

Чопи офсет. Андозаи 60x84 1/8. Ҷузъи шартию чопӣ - 16,5. Теъдоди нашр - 100.

Матбаи “Нигор”, 7734024 н. Рудақӣ, к. А. Навоӣ, 13.

Учредитель: Институт развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана Министерства образования и науки Республики Таджикистан

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Регистрационное свидетельство №027/МҚ - 97 от 13 ноября 2017 г.

Адрес редакции: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Садриддина Айни, 45

Тел: 2271729, 2271747, 2270629, E-mail: nuriddinovna95@bk.ru
Полнотекстовая версия журнала размещена на сайте www.prmatt.tj
<http://www.prmatt.tj/index.php/2018-02-27-07-45-25/2017-02-15-09-54-42>

Подписано в печать 27. 09. 2018. Заказ№ 17 . Гарнитура Time New Roman Tj .
Печать офсетная. Формат 60x84 1/8 . Условно-печатный лист - 16,5. Тираж - 100.
Издательство «Нигор», 7734024, район Рудаки, улица А. Навои, 13

Founder: Institute of development of education named after Abdurrahman Jami of Tajik Academy of Education of Ministry of Education and Science of the Republic of Tajikistan

The printed version of the journal is registered in the Ministry of Culture of the republic of Tajikistan.
Registration certificate № 027/МЧ - 97 from November 13, 2017

734024, 45, Sadriddina Ayni Avenue, Dushanbe, Republic of Tajikistan

Tel: 22711729, 2271747, 2270629, E- mail: nuriddinovna95@bk.ru

Full- text version of the journal is available on the website www.prmatt.tj. <http://www.prmatt.tj/index.php/2018-02-27-07-45-25/2017-02-15-09-54-42>

On publications issued 27. 09. 2018. Assignment№ 17 . Font Format Time New Roman Tj.

Offset printing, size 60x84 1/8. Printer's sheet - 16,5. Edition - 100.

Publishing office “Nigor”, 7734024, 13 A.Nav oi street, Rudaki district.